

AZ ÁLLAMPÁRT BIZTONSÁGA

TANULMÁNYOK A BELÜGY
ÉS A KOMMUNISTA PÁRT
KAPCSOLATRENDSZERÉRŐL
A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2019

NEB Könyvtár

Szerkesztette: Horváth Zsolt, Kiss Réka, Simon István

Lektorálta: Izsák Lajos

© NEB Hivatala, 2019

© Krahulcsán Zsolt, Pál Zoltán, Riba András László, Tabajdi Gábor, Takács Tibor, Vári Árpád, 2019

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

Olvasószerkesztő: Czókos Gergely

Korrektor: Kállay Sarolta

Könyvterv: Varga Júlia

Borítófotó: Rendőr díszőrségben a Budapest XIII. kerületi szovjet emlékmű előtt, 1964.
Fortepan/Angyal földi Helytörténeti Gyűjtemény

Nyomta: PrimeRate Kft.

ISSN 2415 9573

ISBN 978 615 5656 26 2

TARTALOM

Előszó7

VÁRI ÁRPÁD

A Belügyminisztérium fontosabb szervezeti változásai 1956 és 1971 között11

TABAJDI GÁBOR

A Belügyminisztérium szervei és a pártállam, 1972–198955

PÁL ZOLTÁN

Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának története 1956 és 1959 között 125

KRAHULCSÁN ZSOLT

A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban. A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági nyomozások szabályozása 205

TAKÁCS TIBOR

Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban 265

RIBA ANDRÁS LÁSZLÓ

Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága.

Adalékok a kései pártállam hatalomtechnikájának

tanulmányozásához..... 343

KRAHULCSÁN ZSOLT

Márciusban Újra Kezdjük... Nemzeti ellenállási mozgalom vagy

állambiztonsági provokáció? 389

Rövidítések jegyzéke 425

Előszó

A kommunista diktatúra fenntartásában, a rendszer mindennapi működtetésében a belügyi igazgatás – ezen belül az állambiztonság – meghatározó szerepet játszott. A Belügyminisztérium szervei kiterjedt tevékenységi kört mondhattak magukénak, a társadalom alávetésének egyik legfontosabb eszközeként szolgáltak, működésüket szigorú pártirányítás és -ellenőrzés jellemezte. A Nemzeti Emlékezet Bizottságának és a NEB belügyi munkacsoportjának célja, hogy olyan alapkatásokat végezzen, amelyek segítenek komplex módon feltárni a pártállami gépezet működési mechanizmusait: bemutatják a rendszer fenntartásában és mindennapi működtetésében meghatározó szerepet játszott szervezeteket, az ezeket irányító párt- és állami apparátus összetételét, a formális és informális hatalmi centrumok tevékenységét, a hatalom és a társadalom változó viszonyrendszerét.

Ezt a célt szolgálják a NEB honlapján közzétett adatbázisok és az egyre gyarapodó számú kiadványaink is. Az elmúlt években kutatásaink fontos részét képezte az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás minden eddigénél részletesebb feltárása. A forradalom utáni megtorló perek működési mechanizmusának bemutatására Perek '56 címmel egy olyan adatbázist fejlesztettünk, amelyből az áldozatok életrajzai mellett megismerhetők az elítélésükben közreműködő több mint ezer vizsgálótiszt, ügyész, bíró, népbíró/ülők pályaképe, megtorlásban játszott szerepe. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárával való együttműködés eredményeként készült el az 1956 novembere után újjászervezett, a megtorlás végrehajtásában kulcsszerepet kapott régi/új politikai rendőrség felépítésének feltérképezése és személyi állományának bemutatása. A pártállami rendszert működtető kommunista állampárt funkcionárius-

sainak számbavétele szintén régóta esedékes információs kárpótlás a magyar társadalom számára. A Magyar Nemzeti Levéltár és a NEB Párt-Állam-Párt című internetes adatbázisában az egykori állampárti apparátus azon tisztségviselőit gyűjtöttük egybe, akik megyei, járási, városi szinten 1948 és 1989 között vezetői posztot töltöttek be, s így különböző mértékben ugyan, de szerepet vállaltak a diktatúra fenntartásában, a döntések meghozatalában és végrehajtásában. A hatalom helyi képviselői mellett a NEB megalakulása óta foglalkozik az állampárt legfelső döntéshozó szerveivel. A párt legszűkebb hatalmi testületei tagjainak életrajzai már a NEB honlapján olvashatók. A többéves kutatómunka lezárásaként a közeljövőben tervezzük nyilvánosságra hozni a kommunista pártot a két kongresszus között irányító Központi Vezetőség/Központi Bizottság minden tagjának, valamint a központi pártapparátus osztályvezetőinek pályaképeit. Ugyanezt az információs kárpótlást célozza az ÁBTL munkatársaival közösen elkészített jelentés és javaslat az Alkotmányvédelmi Hivatalban őrzött úgynevezett mágnesszalagokról, aminek nyomán a kommunista állambiztonsági szervek korabeli gépi technikával tárolt hálózati és operatív nyilvántartásai immáron átkerültek a levéltárba, teljesebbé téve ismereteinket az 1990 előtti állambiztonsági nyilvántartásokról.

Az átfogó, kiterjedt anyaggyűjtésen alapuló kutatások mellett a NEB munkacsoportjai kiemelt figyelmet fordítanak egy-egy részterület feltárására. A már korábban publikált köteteinkből az olvasók előtt kibontakozhatott a kép az állambiztonság és a sajtó kapcsolatáról, a külgazdasági intézményrendszer mögöttes – nyugati kommunista pártok finanszírozását szolgáló, információgyűjtési vagy akár a különféle vámkorlátozásokat kijátszani igyekvő – funkcióiról. Ezúttal a Nemzeti Emlékezet Bizottsága belügyi munkacsoportja kutatásai során keletkezett, egyes részterületekkel foglalkozó tanulmányokból adunk közre egy kötetre valót.

Kutatásaink egyik szelete – a minisztérium iratanyagának rendszerezett feldolgozásával – a Belügyminisztérium szervezettörténeti áttekintése a szakirodalom által legkevésbé feltárt 1956–1989 közötti időszakban. Vári

Árpád és Tabajdi Gábor tanulmányaikban alapkérdésekre keresik a választ. Miként tekintettek a hatalom birtokosai a Kádár-korszak Belügyminisztériumára? Hol volt a minisztérium helye a pártállamban? Melyek voltak a BM (s benne az állambiztonság) működésének legfontosabb irányai? Miként alakult a hatalom – és erőszakszervezetei – ellenségeké? Hogyan vett részt a kádári belügy és állambiztonság a hatalom biztosításában, a társadalom ellenőrzésében? A BM mindvégig többszörös pártirányítás-pártellenőrzés alatt állt. A pártvezetés, a neki alárendelt pártfórumok, továbbá a belügyi szervek – ezen belül a politikai rendőrség – szoros és kölcsönös (egymást sajátosan átfedő) intézményi szerveződésben gyakorolták a hatalmat. A két tanulmány megkísérli felvázolni, mennyiben maradtak változatlanok, s mennyiben alakultak át ebben a sajátos szimbiózisban a hatalmi struktúrák, vezetési technikák.

Az első két íráshoz szorosan kapcsolódik Pál Zoltánnak a pártirányítás egyik legfontosabb szerve, a fegyveres testületek (így a belügyi és a honvédelmi tárcák) ellenőrzéséért, továbbá – többek között – az Igazságügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság pártirányításáért és pártellenőrzéséért felelős szervezeti egység, az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya 1956–1959 közötti működését bemutató tanulmánya. (Az Adminisztratív Osztály 1956–1966 közötti vezetőinek és munkatársa-inak pályaképeit a NEB honlapján, a Tudástárban tettük közzé.)

A pártállami állambiztonsági apparátus működésének egyik fontos vizsgálati területe az állambiztonság pártirányításának kérdésköre. Krahulcsán Zsolt a kötetben szereplő első írásában arra keresi a választ, hogy a Kádár-korszak pártállami berendezkedésében milyen különleges „előjogokkal”, az átlagpolgártól eltérő, megkülönböztető védelemmel rendelkeztek a pártelit tagjai, amelyek a vezetés szándéka szerint megóvták őket az állambiztonsági szervek esetleges zaklatásaitól. A szerző egy konkrét eset, Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke ellen indított 1968-as állambiztonsági eljárás elemzése kapcsán rávilágít, hogy a jogszerűség lát-

szatára oly sokat adó rendszer működtetői miként hágták át a saját maguk által alkotott normákat, a hatályos jogszabályokat.

Takács Tibor az állambiztonság szervezeti egységei által készített, fennmaradt statisztikai kimutatások alapján arra igyekszik választ adni, hogy milyen nagyságú volt az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele az 1956 és 1989 közötti időszakban. Tanulmányát olvasva arról is képet kaphatunk, milyen módszertani nehézségekkel kell megküzdenie a történészeknek a mégoly egzaktnek tűnő számadatok értelmezése során.

Riba András a pártállam végóráiban a hatalmi berendezkedésben érzékelhető változásokat, hatalomtechnikai játszmákat, a politikai döntéshozatali mechanizmusok átalakítását elemzi az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága működésének vizsgálatával. A Grósz Károly elnökletével működő bizottság feladata hivatalosan javaslatok, állásfoglalások előkészítése volt a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság részére. A testületet azonban valójában egyfajta új hatalmi centrumnak szánták, amelynek célja a közvetlen pártirányítás megszűnő csatornáinak helyettesítése volt.

A kötetet záró esettanulmányban Krahulcsán Zsolt arra keresi a választ, hogy 1957 tavaszán a Márciusban Újra Kezdjük jelszóval fémjelzett, a forradalom felélesztését sejtető tiltakozás a magyar társadalom spontán módon megszerveződő ellenállási akciósorozata vagy a hatalom – ezen belül is a belügyi szervek – provokációs kísérlete volt-e. Bízunk benne, hogy a kirajzolódó válasszal – a kötet többi tanulmányával együtt – hozzá tudunk járulni a kommunista diktatúra magyarországi működésének jobb megértéséhez.

A szerkesztők

VÁRI ÁRPÁD

A Belügyminisztérium fontosabb szervezeti változásai 1956 és 1971 között

Tanulmányomban a Belügyminisztérium fontosabb szervezeti változásait tekintem át az 1956 és 1971 közötti időszakban. Ezekben az években három komolyabb átszervezést hajtottak végre a belügyi területen (1956–1958, 1962–1963, 1971–1972), ám nem múlt el egyetlen év sem anélkül, hogy valamilyen változtatás ne történt volna: lényegében folyamatos átszervezésről beszélhetünk. Munkám során a csomópontokra koncentráltam, nem fordítottam minden szervezeti egységre ugyanakkora figyelmet – erre sem a terjedelem, sem az elemzési módszer nem alkalmas.

A Belügyminisztériumra központi szerep hárult a rendszer fenntartásában. Ahogy a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága számára 1969 októberében készített jelentésben olvasható: „A Magyar Népköztársaságban az állambiztonság, a közrend, közbiztonság védelme összefüggő rendszert képez, melynek része a BM.”¹ Érdemes tehát megvizsgálni, hogy az átszervezéseket milyen viták kísérték, mik voltak a prioritások, hiszen ezen keresztül fontos következtetéseket lehet levonni a rendszer működéséről. Munkám során forrásként a Belügyminisztérium Kollégiuma üléseinek anyagait, a BM országos és főkapitányi értekezleteinek jegyzőkönyveit,

¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/501. ö. e., 1969. október 21. 62. A beszámolóban Benkei András belügyminiszter a BM mellett az államvédelem – valójában rendszervédelem – oszlopai közül kiemelte az igazságszolgáltatás szerveit (Legfőbb Ügyészség, Igazságügyi Minisztérium [!], Legfelsőbb Bíróság) és a „társ fegyveres erőket” (Honvédelmi Minisztérium, munkásőrség).

a Belügyminisztérium normagyűjteményét, valamint az OSA Archívum és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára digitális adatbázisait használtam fel.

ELŐZMÉNYEK: SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK 1953 ÉS 1956 KÖZÖTT

A Belügyminisztériumban 1953-ban a tárca működésére egészen 1989-ig kiható átalakítás történt, ezért, bár nem tartozik a tanulmány szorosabban vett időkorláta közé, leglényegesebb elemeit meg kell említenünk. Sztálin halála után a Szovjetunióban elindult hatalmi harcok² a magyarországi erőviszonyokra is hatással voltak. 1953. június 13-ára az SZKP vezetése Moszkvába rendelte a magyar párt- és állami vezetőket, mivel úgy értékelték, hogy a súlyos gazdasági-politikai helyzetben immár a rendszer működőképessége vált kérdéssé. A szovjet vezetés a kívánatos politikai korrekció érdekében személyi változásokat tartott szükségesnek, elsősorban Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését³. A moszkvai utasításra bekövetkezett belpolitikai változások részeként – a korábbi túlkapások és törvénytelenések fő felelőseinek tekintett – Államvédelmi Hatóság 1953. július 17-én elvesztette önállóságát, és az 500/6/1953. számú titkos minisztertanácsi rendelet értelmében betagozódott a Belügyminisztériumba.⁴ Ezzel párhuzamosan a közigazgatás és a közigazgatási terület kikerült a tárca felügyelete alól.⁵

² Baráth 1999, 140.

³ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁴ Gyarmati–Palasik 2013, 18. A Belügyminisztérium 1953–1956 közötti részletes szervezeti változásairól lásd: Cserényi-Zsitnyáni 2013.

⁵ A közigazgatás a minisztertanácshoz, a közigazgatási tanácsokhoz került át. Kajári 2001, 28.

A belügy összevonása az államvédelemmel a szovjet mintát követte,⁶ az átszervezett tárca élére Gerő Ernő került, akit megtették a miniszterelnök első helyettesének is. A kinevezés a szovjet vezetés szándékai szerint történt,⁷ hiszen Gerő az 1920-as évektől az NKVD szolgálatában állt.⁸ Számos más oka is volt annak, hogy Gerőre esett a választás: korábban az MKP-ban, majd az MDP-ben is a második embernek számított, így megvolt a kellő tájékozottsága az ÁVH működéséről, és a tapasztalata, hogy végrehajtsa a belügy átszervezését. A Komintern munkájában több éven keresztül részt vett, ezzel Moszkva szemében az egyik legmegbízhatóbb elvtársnak számított a párt vezető garnitúrájából, ráadásul kapcsolatai révén meglehetősen jól értesült volt a Szovjetunióban történetekről.⁹

A moszkvai vezetés az ÁVH önállóságának megszüntetésével, a BM-be való betagozásával az államvédelmi szervek túlhatalmát kívánta korlátozni. Gerő Ernő és utóda, Piros László¹⁰ vezérletével azonban az egykori ÁVH-sok – akik államvédelmi rangjelzéseiket megtarthatták, nem kis zavart okozva ezzel az állományban – kerültek többségbe az „egyesített” BM vezetésében.¹¹ Az 1953. július 22-én kiadott 01. számú belügyminiszteri parancs értelmében a minisztérium harmincegy központi szervének vezetői közül huszonhét fő viselt államvédelmis parolit, a tárca központi létszámának pedig közel felét tették ki az egykori hatóság káderei (4574-ből 2214 fő).¹² Az MDP PB 1954. április 28-án tartott ülésén Gerő Ernő be-

⁶ Baráth 1999, 156.

⁷ Uo. 147.

⁸ Gerő Ernő pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁹ Gyarmati–Palasik 2013, 18. és Baráth 1999, 148.

¹⁰ Piros László államvédelmi altábornagy 1954. július 6. és 1956. október 25. között volt a Magyar Népköztársaság belügyminisztere. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹¹ A Belügyminisztérium Kollégiumában, ahol az átszervezést lebonyolították, tíz tagból nyolcnak volt államvédelmi rendfokozata. Baráth 1999, 158., MNL OL M-KS 276. f. 53/126. ó. e. K/11/A/412/1953. 51.

¹² Kajári 2001, 24.

számolt az átalakítás addigi tapasztalatairól.¹³ A belügyminiszter jelentésében megemlítette, hogy a húsz területi (tizenkilenc megye és Budapest) belügyi főosztályból tizenegy élén állt egykori államvédelmis, kilencnek volt rendőri vezetője, a járási osztályvezetőknek pedig közel a fele került ki a régi ÁVH-sok közül.¹⁴

A Sztálin halálát követő trónutódlási harc látványos fordulata, Berija 1953 nyarán történt letartóztatása, valamint Malenkov hatalmának folyamatos csökkenése a szovjet vezetésben Nagy Imre pozíciót is gyengítette a Rákosi Mátyással¹⁵ szemben vívott hatalmi harcában. Szintén szűkítette a miniszterelnök politikai mozgásterét, hogy az egykori államvédelem „hatalomátvétele” a BM felett sikeresnek bizonyult. Az összes törvénytelenység kivizsgálása és a felelősök megnevezése Rákosi mellett Gerő Ernőnek és Piros Lászlónak sem volt érdeke – ahogy az államvédelemből érkezetteknek és a pártvezetésnek sem –, így ez az érdekösszeg szembekerült Nagy Imrével.¹⁶ Ráadásul 1954 végétől kezdve Moszkvában politikai irányváltás kezdődött,¹⁷ amelyet kihasználva Rákosi támogatást szerzett Nagy Imre megbuktatásához, amely végül 1955. április 14-én következett be.¹⁸ Nagy Imrének nem csak a minisztertanács éléről kellett távoznia, kizárták az MDP KV-ból és PB-ből is. Bukásával együtt a kormány mint hatalmi centrum megerősítésének koncepciója is elbukott.

1954 februárjában a Szovjetunióban önálló szervként létrejött a szovjet belügyminisztériumból kiváló Államvédelmi Bizottság (KGB),¹⁹ majd 1955 júniusában – ismét a szovjet mintát követve – Magyarországon is tervet dolgoztak ki a BM újbóli szétválasztására.²⁰ A javaslat szerint az egy-

séges minisztériumban, bár javult a rendőrség és az államvédelmi szervek közötti viszony, és az együttműködésben is sikereket értek el, alapvető változásokat kell alkalmazni. A minisztérium túl nagy, ahol a vezetők nem képesek teljesen megfelelni a sokrétű feladatoknak, miközben nem jut elég figyelem a legfontosabb kérdésre, az államvédelemre – áll az előterjesztésben. A nehézségek orvoslására önálló Államvédelmi Minisztérium vagy Államvédelmi Bizottság létrehozása merült fel,²¹ amely kivált volna a belügyi tárcából. A tervek szerint közel harminchatezer fős állománnyal létrehozandó Államvédelmi Minisztériumhoz tartozott volna többek között az államvédelem, a határőrség és a belső karhatalom is.²²

Az MDP PB 1955. június 16-i ülésén politikai okokra hivatkozva végül elvetette a két külön minisztérium ötletét, de meghagyta, hogy az államvédelem és a belügy több területét jobban el kell határolni egymástól, valamint kikötötte, hogy a miniszternek elsődleges feladatként az államvédelemmel kell foglalkoznia.²³ Az államvédelem különállása mindvégig megmaradt a BM-en belül, és az MDP PB 1955. december 8-i határozata értelmében külön Államvédelmi Főcsoportfőnökség létrehozásáról is döntöttek.²⁴ 1956 elejére a BM Kollégiuma kettévált egy államvédelmi és egy belügyminiszteri kollégiumra – de mindkettőben az államvédelemből érkezettek voltak túlsúlyban.²⁵

¹³ MNL OL M-KS 276. f. 53/172. ö. e.

¹⁴ Kajári 2001, 25., MNL OL M-KS 276. f. 53/172. ö. e. 58–59.

¹⁵ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹⁶ Gyarmati–Palasik 2013, 24.

¹⁷ Uo. 25.

¹⁸ Gyarmati 2011, 355.

¹⁹ Baráth 1999, 166.

²⁰ MNL OL XIX-B-1-au 1. d. 2-383/b./1955. (33-523/1955.), 1955. június 1., valamint kisebb

változtatásokkal az MDP PB-nek küldött anyag: MNL OL M-KS 276. f. 53/237. ö. e., 1955. június 16.

²¹ Uo. 2. A bizottság nem sokban különbözött volna a minisztériumtól, a javaslat készítői azonban – Piros László belügyminiszter, Vég Béla és Egri Gyula miniszterhelyettesek – az utóbbi mellett voksoltak.

²² Uo. 3. A belügy hatáskörében maradt volna – mintegy harmincháromezer fős állománnyal számolva – a rendőrség, a vasúti rendőrség, a büntetés-végrehajtás, a légőltalom és a tűzrendészet.

²³ MNL OL M-KS 276. f. 53/237. ö. e., 1955. június 16. 5–6.

²⁴ Baráth 1999, 157.

²⁵ Gyarmati–Palasik 2013, 20. A BM Kollégium nyolc tagjából hat tartozott egykoron az ÁVH állományába.

Közvetlenül az 1956-os forradalom előtt napirendre került egy, a minisztérium szervezeti felépítését érintő nagyobb ívű átalakítás. Piros László belügyminiszter 1956. október 4-én kelt feljegyzéseiben több, a BM egészét érintő javaslatot fogalmazott meg.²⁶ Amellett, hogy a BM központi szerveinél és a megyei államvédelmi állomány esetében is létszámcsökkentést tartott kívánatosnak, több osztály összevonását is kilátásba helyezte, elsősorban az államvédelem területén. Ilyen volt többek között a megyék esetében a mezőgazdasági szabotázzsal és a belső elhárítással foglalkozó osztályok összevonása, mivel azok sok helyen keresztezték egymás tevékenységét.²⁷ Felmerült emellett az is, hogy néhány országos parancsnokság kikerül a belügy hatásköréből: a tűzoltóság, amelynek sorsáról több forrástól is született, a büntetés-végrehajtásé, ami az Igazságügyminisztériumhoz, valamint a légoltalomé, amely a Honvédelmi Minisztériumhoz került volna.²⁸ Az októberben javasolt intézkedésekből – a forradalom kitörése miatt – ekkor semmi sem valósult meg.

Az 1953-ban politikai okokból létrehozott „egységes” BM az átszervezéssel lényegében klasszikus „rendőrminisztériummá” vált. Az eredeti szándékokkal szemben nem tudta felügyelete alá vonni az egykori ÁVH-sokat, sőt éppen fordítva történt: az államvédelmi káderek vették át a hatalmat a belügyi tárca fölött. Az ekkor kialakított, az államvédelmet és a rendőrséget egy szervezetben tömörítő struktúra alapjaiban egészen 1989-ig fennmaradt.

²⁶ MNL OL XIX-B-1-au 1. d. 2-494/1956.

²⁷ Uo. 2.

²⁸ Uo. 3.

„AMIKOR RENDKÍVÜLI ÁLLAPOTOK VANNAK, RENDKÍVÜLI ESZKÖZÖKKEL KELL DOLGOZNI.”²⁹ A BELÜGYMINISZTERIUM AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁN

Az 1956-os forradalom kitörését követően az állami intézményrendszer kártyavárként dőlt össze – ez alól a BM sem jelentett kivételt. A fegyveres harcok elmúltával a tárca újjászervezésére döntően két tényező hatott: a forradalom alatt spontán módon létrejött szerveződések, valamint a forradalom előtti struktúra. Az ily módon átalakított „régi-új” BM a megtorlás egyik legfőbb eszközévé vált.

A második szovjet katonai intervencióval egy napon, 1956. november 4-én Kádár János³⁰ vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak nevezett ellenkormány. Az eskütételre november 7-én, annak hivatalos kihirdetésére öt nappal később, november 12-én került sor.³¹ A kormány tagjai nem klasszikus értelemben vett miniszterek voltak: mindegyikük egy, de akár több ügykört is felügyelt. A BM Münnich Ferenc³² ellenőrzése alá került, aki a fegyveres erőkért és a közbiztonsági ügyekért volt felelős.

A Kádár-kormány 1956 novemberében és december elején még a szovjet hadsereg közvetlen részvételére támaszkodva gyakorolta hatalmát. Uralma megszilárdítása feltételeként három olyan kérdésre is választ kellett adnia, ami közvetlenül érintette a belügy szervezetét, felépítését:

²⁹ MNL OL XIX-B-1-x 3. d. 10-2/16-1956. A kijelentés az 1956. december 28-i országos értekezleten hangzott el Mátyás László ezredes, az ORFK Politikai Nyomozó Főosztálya akkori vezetőjének előadásában. A dokumentumra, ahonnan az idézet is származik, a későbbiekben visszatérek.

³⁰ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

³¹ Pintér 2002, 172–202.

³² Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

a volt államvédelmisek problémájára, a „saját erő”³³ formáira és arra, hogy a széthullott BM-et milyen keretek között szervezik újjá.

Az államvédelmi kérdés gyökeréhez egészen 1956. október 28-ig kell visszamennünk az időben, amikor a forradalom kitörése után miniszterelnökké kinevezett Nagy Imre rádióbeszédben bejelentette, hogy feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot.³⁴ Október 30-án a belügyminiszter parancsára az október 24-étől a BM központi épületében összetartásra berendelt politikai nyomozó állomány utasítást kapott az épület elhagyására. Egy részük a spontán módon szerveződő karhatalmi csoportokhoz, mások a Tökölön és Budaörsön tartózkodó szovjet csapatokhoz csatlakoztak.³⁵

November 4-ét követően a BM épületében egykori államvédelmisekből álló kisebb csoportok megkezdték egyes szervezeti egységek felállítását, az állomány többsége azonban passzivitásba vonult.³⁶ Mivel a magyar fegyveres testületek közül egyedül a volt ávéhások harcoltak szervezeten a forradalmárokkal szemben, az új vezetés számára kézenfekvő lett volna, hogy rájuk támaszkodjon. A szerveződő hatalom a közvélemény, sőt a párttagok egy része által is gyűlölt államvédelmiseket nem támogathatta nyíltan. 1956 novemberében Kádár János és Czinege Lajos³⁷ is elzárkózott a volt államvédelmi szervezet újjáélesztésének lehetőségétől, az állomány azon tagjait azonban, akik nem vettek részt a kommunista káderekkel szembeni törvénytörésekben, valamint akik októbertől fegyverrel harcoltak a forradalmárokkal szemben, nem akarták szélnek eresztetni.³⁸

³³ Így nevezte Kádár az önkéntesekből álló, párthoz hű „hadsereget”. Lásd az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 11-i ülésének jegyzőkönyve. Némethné-Sipos 1993, 28.

³⁴ Cseh 2000, 79.

³⁵ Matus 1999, 367.

³⁶ Uo. 367–368.

³⁷ Czinege Lajos (1924–1998) ekkor az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője volt. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

³⁸ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 21-i ülésének jegyzőkönyve. Némethné-Sipos 1993, 74., 76.

Münnich Ferenc, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyetteseként Szénási Géza³⁹ legfőbb ügyésszel közösen ebben a szellemenben adta ki november 27-én az 5004. számú rendeletet.⁴⁰ Ez alapján a volt államvédelmi szervek beosztottjait 1956. december 1-jéig el kellett bocsátani a BM állományából. A 3. § 1. pontja kimondta, hogy mindazokat, akiket 1953. július 1. után, vagyis a BM és az ÁVH egyesítését követően minősítettek át, egy felülvizsgálat után vissza kellett venni régi belügyi foglalkozásukba. A rendelkezés célja az ÁVH kötelékében folytatott tevékenység ellenőrzése volt. A vizsgálatokat egy háromtagú bizottság végezte, az elnökök a megyei (budapesti) rendőrkapitányság vezetői, a tagok a megyei (budapesti) végrehajtó bizottságok megbízottjai, valamint a legfőbb ügyész által kijelölt ügyészek voltak (5. §). Az államvédelmi központban szolgálatot teljesítők felülvizsgálatát tíz szervekre lebontott bizottság látta el (5. § 2. pont). Az ellenőrzés nem járt komolyabb következménnyel: az egykori államvédelmi hatóság állománya a felülvizsgálatokon – ritka kivételtől eltekintve – „sikeresen” átment, amivel lényegében legitimálták is a személyüket. 1957. január 16-áig mindössze tizenöt régi államvédelmi dolgozót nem igazoltak a 4986-ból.⁴¹ A szerveződő hatalom – saját szemzőgéből nézve – komoly kihívással találta szemben magát: a valamikori ÁVH-sok egy személyben voltak a felálló új rendszer egyetlen számba vehető belföldi támaszai, miközben a forradalom kirobbanásának egyik legfőbb okozóiként is tekintettek rájuk. A kádári vezetés azonban nem tudta nélkülözni őket: többségük a szerveződő politikai nyomozó szerveknél, valamint a karhatalomnál kezdett újra szolgálni.

³⁹ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁴⁰ HU OSA 357-2-1 16. box-28. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-28.pdf>, 2015. január 18.

⁴¹ Garamvölgyi Vilmos miniszterhelyettes tájékoztató jelentése Tömpe Istvánnak, a miniszter első helyettesének. HU OSA 357-2-1 15. box-44. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/15-44.pdf>, 2015. január 18.

A „saját erő” alatt Kádár eleinte egy húsz-harmincezer fős, önkéntes, a pártnak engedelmeskedő „hadsereget” értett, amely segítségével a szovjetek nélkül is biztosítani tudja a hatalmát.⁴² Az elgondolás végül a karhatalomban és a munkásőrségben öltött formát. Mindkettőt a hatalom számára megbízható emberekkel kívánták feltölteni: volt partizánokkal, munkásokkal, valamint olyan volt honvédekkel és államvédelmissekkel, akik október 23. és december 10. között szerepet vállaltak a forradalom leverésében.⁴³

A munkásőrség megalakítására több kísérlet után 1957 februárjában került sor.⁴⁴ A szervezet politikai felügyeletét az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága, szakirányítását a BM és a megyei rendőr-főkapitányságok látták el.⁴⁵ Az első karhatalmi csoportokat a belső karhatalom széthulló alakulatai, valamint volt ávéhások, rendőrök és katonák hozták létre a felkelőkkel szemben, még a forradalom napjaiban. Felállításuk október végétől folyamatosan zajlott, részben a szovjet alakulatok mellett, részben önszerveződő módon. A központi irányítás megszervezése céljából Münnich Ferenc 1956. november 9-én parancsot adott három karhatalmi ezred felállítására. Országos hatáskörrel kívánta létrehozni a BM Budapesti Karhatalmi Ezredet, a megyeszékhelyeken és ipari városokban pedig karhatalmi zászlóaljak és századok alakításáról szolt a parancs.⁴⁶ A szervezés azonban – mind a honvédség, mind a rendőrség keretében – lassan folyt. 1956 végén a rendőrségi karhatalom elsődleges feladatai a tömegmegmozdulások szétverése és a lakosságnál kint lévő fegyverek összegyűjtése volt.⁴⁷ A karhatalom szervezéséről és december eleji állapotáról Münnich az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága december 2–3-i ülésének második napján

⁴² Némethné-Sipos 1993, 28.

⁴³ Matus 1999, 373.

⁴⁴ 1957. évi 13. tvr.

⁴⁵ Matus 1999, 373.

⁴⁶ Forró 2011, 37.

⁴⁷ Matus 1999, 384.

így számolt be: „A mai viszonyok között tökéletes karhatalmat alig lehet teremteni. Addig már eljutottunk, hogy az ellenséggel szemben fel tudunk erőlyesen lépni Budapesten és vidéken is.”⁴⁸

A fegyveres erők újjászervezése mellett megindult a BM szervezetének, állományának számbavétele is. Egy, az országos rendőrkapitány, Pöcze Tibor⁴⁹ által aláírt dokumentum tanúsága szerint október 23. előtt a minisztérium összlétszáma 60 020 és 62 300 fő között mozgott. November 20-án és 21-én két javaslat készült a minisztérium munkatársainak elosztására.⁵⁰ A BM feladatkörét összességében az új hatalom sem kívánta megváltoztatni. A megszűnt szervek – az ÁVH, a belső karhatalom, a kormányőrség, a vasúti rendőrség és a futárszolgálat – működését a rendőrség keretei között képzelték el, és ebből a megnövekedett létszámból kívánták feltölteni a politikai nyomozó osztály, továbbá a budapesti és vidéki karhatalmi alakulatok állományát is. Az összlétszámra tett javaslat a korábbi állapotra támaszkodva 62 300 (illetve 60 020) fővel számolt, de Pöcze a kisegítő szervek létszámának jövőbeni csökkentését javasolta. A polgári alkalmazottak létszámát további 1750 fővel kívánták felemelni.

A BM szervezeti kereteiről másfajta elképzelés is született. Erről tanúskodik egy 1956. november 25-én kelt, Münnich Ferenc köréhez köthető előterjesztés, amelyben a Fegyveres Erők Minisztériumának felállítására tettek javaslatot a kormánynál.⁵¹ Az indoklás szerint a minisztérium létrehozását „a fegyveres erők újjászervezésének végrehajtására és az új szervezet egységes irányítására”⁵² javasolták. Az új tárcát a HM és a BM részlegeiből kívánták megszervezni, összesen hat egységre osztva azt: Hadseregparancsnokság, Országos Rendőr-főkapitányság, Határőr-parancsnokság,

⁴⁸ Némethné-Sipos 1993, 190.

⁴⁹ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁵⁰ MNL OL XIX-B-1-au 2. d. 14. t.-1133/1956

⁵¹ MNL OL XIX-B-1-au 2. d. Előterjesztés a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak. Tárgy: A Fegyveres Erők Minisztériumának megszervezése.

⁵² Uo. 1.

Országos Légoltalmi Parancsnokság, Országos Tűzrendvédelmi Parancsnokság és Országos Büntetés-végrehajtási Parancsnokság. Az irányításra, ellenőrzésre kis létszámú osztályokat (anyagi, pénzügyi, jogi, személyügyi stb.) hoztak volna létre.⁵³ A szervezeti felépítés szerint a fegyveres erők miniszterének munkáját öt miniszterhelyettes segítette volna. A miniszter első helyettese mellett a hadsereg parancsnoka lett volna a honvédelmi ügyek miniszterhelyettese, az Országos Rendőr-főkapitányság vezetője a rendőrségé, egy miniszterhelyettes alá tartoztak volna a légoltalom, a büntetés-végrehajtás és a tűzrendészet országos parancsnokságai, ahogy egy miniszterhelyettes irányította volna a kisebb osztályokat is. A november 27-ére összehívott kormányülésen a tervezetet nem fogadták el, és úgy döntöttek, a két minisztériumot külön-külön kell újjászervezni.⁵⁴

A BM újjászervezéséhez a december 8-án kelt 10024/1956 számú kormányhatározat alapján kezdtek hozzá.⁵⁵ A minisztérium szervezésére vonatkozó irányelvek közül az első kimondta, hogy az éppen akkor aktuális szervezeti felépítésen ne hajtsanak végre komoly változtatásokat. A területi főosztályokat megszüntették, a testületek – így a tűzoltóság és a büntetés-végrehajtás – területi szervei közvetlenül saját országos szerveik felügyelete alá kerültek. Az előterjesztés az országos szervek létszámának a területi szervek javára történő csökkentését irányozta elő. A minisztérium irányító szerveinek összlétszámát 3486-ról 1000–1100 főre tervezték lecsökkenteni. A tervekben első helyen a rendőrség állományának a kívánt keretszámokra való feltöltése szerepelt, mivel a 28 700 fős előirányzatnak csupán 60%-a állt ekkor rendelkezésre. A tervezett létszámot munkásokkal és leszerelt honvédekkel kívánták feltölteni.

A rendőrség állományának 1948-tól kezdve – a soraikban ismétlődően végrehajtott tisztogatások miatt – igen feszült volt a viszonya a politikai

nyomozó szervekkel.⁵⁶ A két szervezet szembenállása az 1953-as egyesítés után tovább mélyült. 1950 és 1956 között huszonkétezer rendőrt bocsátottak el a munkahelyéről, az 1953. áprilisi politikai bizottsági döntés értelmében pedig százhatvanégy embert küldtek el az Országos Rendőrkapitányságról. A kiszámíthatatlanság és az alacsony bérek miatt a rendőrség állandó létszámhiánnyal küzdött, amin a kampányszerű toborzások sem segítettek.⁵⁷ Ezen élmények befolyással voltak a rendőrségi állomány viselkedésére a forradalom alatt. A testület tagjainak többsége 1956. október végétől azonosult a politikamentes nemzeti rendőrség jelszával. A fegyveres harcok elmúltával a hatalomnak azzal kellett szembesülnie, hogy a szervezet a működésképtelenség határára sodródott.⁵⁸ 1956. december végén Garamvölgyi Vilmos⁵⁹ miniszterhelyettes, az ORFK vezetője leszögezte, hogy aki a politikamentes rendőrség jelszavát hirdeti, az ellenforradalmi cselekedetet hajt végre, és vele szemben úgy kell fellépni, mint az ellenforradalmárokkal.⁶⁰ A rendőrség „rendbetétele” a teljes 1957-es évet felölelte.⁶¹

⁵⁶ Matus 1999, 364–365.

⁵⁷ Kajári 2001, 25–27.

⁵⁸ Matus 1999, 370.

⁵⁹ Garamvölgyi Vilmos (1909–1993) rendőr vezérőrnagy, 1956 decemberétől 1961 októberéig országos rendőrfőkapitány. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁶⁰ „Politikamentes rendőrségről beszélnek egyesek. Egyértelműen és félreérthetetlenül ki kell jelentenünk, hogy nekünk nincs szándékunkban politikamentes rendőrséget szervezni. Igen is, nekünk politikai nézeteink vannak. Politikai nézeteink abban merülnek ki, hogy mi a Magyar Népköztársaságot akarjuk erősíteni, a magyar forradalmi munkás-paraszt kormányt akarjuk szolgálni, és mind az, ami ezzel ellentétes és mind azok, akik ezt támadják, azok ellenforradalmárok, ellenforradalmi cselekmények és nekünk ezekkel szemben fel kell lépünk. Azt hiszem ezek után nem kell külön hosszú magyarázatot hozzáfűzni, hogy mi történjék az olyanokkal, akik azt jelentik ki, hogy ők politikai nyomozó munkát nem végeznek. Sőt éppen itt kell kijelentenem azt, amit Mátyás ezredes bajtárs mondott, hogy tekintettel arra, mivel a politikai rendőrség hatalmas építménye egy aránylag kis szervvé zsugorodott össze, minden rendőr bajtársnak, beosztásra, rendfokozatra való tekintet nélkül, politikai munkát végezni kell.” [Kiemelések: V. Á.] MNL OL XIX-B-1-x 3. d. 10-2/16-1956. Az Országos Rendőr-főkapitányságon a megyei rendőrfőkapitányok és politikai osztályvezetők részére tartott értekezlet, 1956. december 28. II. rész, 7.

⁶¹ Szokolczai 2008, 84.

⁵³ Uo. 2.

⁵⁴ Pintér 2002, 180.

⁵⁵ MNL OL XIX-B-1-au 2. d. 1131/1956.

Az 1956. december 5-i MSZMP-párthatározat⁶² elfogadása után megkezdődött a forradalom maradék erőinek, elsősorban a Nagybudapesti Központi Munkástanácsnak⁶³ a felszámolása. A megtorlások első hullámát letartóztatások, sortűzek,⁶⁴ megfélemlítő akciók jellemezték. Mátyás László,⁶⁵ az ORFK újonnan felállított Politikai Nyomozó Főosztályának vezetője 1956. december végén így értékelte a néhány héttel korábban elkezdődött eseményeket: „December második hetében a karhatalom kijött az utcára, s puskatussal, gumibottal verte szét az ellenforradalom erőit. [...] Az igaz, hogy *nem törvényes eszközökkel vertük szét az ellenforradalmat*. Összevertük gumibottal a fejüket, összeszedtünk néhány tucat embert, becsuktuk őket. *Amikor rendkívüli állapotok vannak, rendkívüli eszközökkel kell dolgozni.* [...] Ha nekem meg kell védeni a proletárhatalmat és én csak úgy tudom megvédeni, *ha szembezállva az ellenforradalommal, törvénytelen eszközökhöz kell nyúlni, azt nem lehet elítélni.*”⁶⁶ [Kiemelések: V. Á.] A hatalom 1957 tavaszára került olyan helyzetbe, hogy a véres megfélemlítés időszakát felválthatta a központilag irányított – hasonlóképpen kíméletlen – tervszerű megtorlás.⁶⁷

A BM újjászervezését – mivel az új belügyminisztert ekkor még nem jelölték ki – a miniszter első helyettese, Tömpe István⁶⁸ vezetésével kezdte meg az apparátus. A miniszterhelyettesi kinevezést 1956. december 7-én

⁶² Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. december 5-ei ülésének jegyzőkönyve. Némethné–Sipos 1993, 238–246.

⁶³ Molnár 1969, valamint Lomax 1989.

⁶⁴ Sortűzekről bővebben: Kahler 1993, valamint Kahler–M. Kiss 2003.

⁶⁵ Mátyás László (1911–1998) rendőr ezredes, 1956 novemberétől 1957. február 15-ig az ORFK Politikai Nyomozó Főosztályának szervezője és vezetője. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁶⁶ MNL OL XIX-B-1-x 3. d. 10-2/16-1956. Az Országos Rendőr-főkapitányságon a megyei rendőr-főkapitányok és politikai osztályvezetők részére tartott értekezlet, 1956. december 28. I. rész, 101–102.

⁶⁷ Szakolczai 2008, 86.

⁶⁸ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

tették közzé a fegyveres erők miniszterének 6. számú parancsában,⁶⁹ de Tömpe gyakorlatilag már november 7-től Münnich mellett tevékenykedett.⁷⁰ Eközben az egykori államvédelmisek tulajdonképpen felhatalmazás nélkül kezdték megszervezni a Politikai Nyomozó Főosztályt.⁷¹ A felálló hatalom – belső támogatók híján – törvényesítette a szerveződés működését, de ügyelt arra, hogy meglegyen a megfelelő kontroll. Az 1956. december 30-án kiadott 1956. évi 35. számú törvényerejű rendelet 1. §-a kimondta az államvédelem rendőrségi hatáskörbe való helyezését.⁷² 1957. január 30-án kelt jelentésében Tömpe István a Politikai Nyomozó Főosztály ORFK-n belüli (végleges) megalakulásáról számolt be, ahogy a BM központi szerveinek átszervezését is véglegesnek tekintette.⁷³ Ekkorra már megszüntették a megyei főosztályokat, amelyek helyét a rendőrkapitányságok rendszere vette át. Az állomány a rendőri, a karhatalmi és a politikai nyomozó apparátusból került ki.⁷⁴ A személyi állomány lecserélése ekkor már javában zajlott, az egykori tizenkilenc megyei kapitányból mindössze kettő maradt a helyén, míg a száznegyvennyolc járási és városi kapitányból negyvenöt maradhatott beosztásában.⁷⁵

⁶⁹ A BM élére ekkor zömében új vezetők kerültek. A miniszter első helyettesévé kinevezett Tömpe István mellett az ORFK vezetőjét, Garamvölgyi Vilmost és az országos parancsnokságok élére (légőltalom, tűzrendészet, büntetés-végrehajtás) kinevezett Kurimszky Sándort tették meg miniszterhelyettesnek; a Politikai Nyomozó Főosztály élére Mátyás László került. HU OSA 357-2-1 13. box-40. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-40.pdf>, 2015. január 18.

⁷⁰ Pintér 2002, 188–189.

⁷¹ Cseh–Okváth 2013, 11.

⁷² A 2. § (1) pontja közvetlenül a megyei (budapesti) főkapitányságok alá vonta a kisebb kapitányságokat, a (2) pont a Belügyminisztérium Országos Rendőrkapitánysága nevet a Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányságára változtatta.

⁷³ Tömpe a jelentést Kádár Jánosnak, Münnich Ferencnek, Czinege Lajosnak és Besztczasztnit [helyesen Beszcsasztnov] elvtársnak címezte. MNL OL XIX-B-1-au 3. d. 17-b-N (1038.) 6. Alekszej Dmitrievics Beszcsasztnov (1913–1998) pályaképét lásd: <http://www.chekist.ru/article/594>, 2018. január 18.

⁷⁴ Uo. 2.

⁷⁵ MNL OL XIX-B-1-au 3. d. 17-b-N (1038.) 3. számú melléklet.

Miután az 1956. decemberi kormányhatározattal véglegesen eldöntöttek az önálló BM újjászervezését, és ennek nyomán felállt a régi-új minisztériumi struktúra, vezetőt kellett találni a tárca élére. A választás Biszku Bélára⁷⁶ esett, aki december 8-ától az MSZMP Budapesti Intéző Bizottságának elnökeként tevékenykedett.⁷⁷ A Münnich Ferenc támogatását élvező Pöcze Tibor miniszterhelyettest és Mátyás Lászlót, a Politikai Nyomozó Főosztály vezetőjét a 3080. számú kormányrendelettel mentették fel 1957. február 15-én.⁷⁸ Mátyás Lászlót a megtorlások erőtlenségére hivatkozva menesztették, de közrejátszott a döntésben, hogy – visszaemlékezések szerint – a volt államvédelmisek nem hajtották végre az utasításait.⁷⁹

Biszku 1957. március 1-jével kezdte meg működését a BM élén. Alig két héttel később, március 12-én az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának ülésén már a minisztérium szervezetének módosításáról tárgyaltak.⁸⁰ A Tömpe István által előterjesztett javaslatban önálló politikai nyomozó csoportfőnökség felállítását javasolták, az Elnöki Főosztály helyett pedig Titkárság létrehozását indítványozták.⁸¹ Az IIB határozata alapján azonban a csoportfőnökségek rendszerének ötletét elvetették, és a többi minisztérium mintájára főosztályokkal kívánták megoldani az irányítást, mivel – amint Kádár János kifejtette – semmiképpen sem akartak csúcsminisztériumot létrehozni a kormányon belül.⁸² A döntés elsősorban az egykori államvédelmi apparátus ellen irányult – Kádár így akarta befolyásukat csökkenteni, valamint a felettük gyakorolt kontrollt erősíteni. Ugyancsak az IIB ezen ülésén döntöttek a munkásőrség irányításának kérdésében is:

a szakirányítást a belügy végezte, de a politikai felügyelet – tehát a valódi irányítás – az IIB alá tartozott.⁸³

Biszku Béla 1957. április 9-én az IIB határozata alapján adta ki 8. számú belügyminiszteri parancsát a BM szervezeti felépítéséről.⁸⁴ A miniszter tanácsadó szerve a BM Kollégiuma lett, amelyet maga a miniszter vezetett, titkára pedig egyben a BM Titkárságának is a vezetője volt. A minisztérium Titkársága és a munkásőrség – a szakmai irányítás szempontjából – közvetlenül a miniszter alá tartozott. A minisztérium öt nagyobb egységre, főosztályra tagolódott, amelyek élén miniszterhelyettesként a főosztályvezetők álltak. A BM I. Főosztálya az Országos Rendőr-főkapitányság, II. Főosztálya végül az ORFK hatásköre alól kivont Politikai Nyomozó Főosztály lett.⁸⁵ A politikai nyomozó szervnek az ORFK szervezetétől független főosztállyá való átalakítása azt bizonyítja, hogy a harcok, sztrájkok lecsengésével, a megtorlás gépezetének beindulásával a forradalmárokkal szembeni politikai nyomozás került előtérbe.⁸⁶

A 8. számú parancs értelmében a személyi ügyekért felelős miniszterhelyettes vezette a Személyzeti Főosztályt, hatáskörébe tartozott többek között a Tanulmányi és a Fegyelmi Osztály. A gazdasági szerveket felügyelő miniszterhelyettes alá olyan szervezeti egységek tartoztak, mint az Egészségügyi Osztály, Sportosztály, valamint az Anyagi és Technikai Főosztály. Külön miniszterhelyettese volt az országos hatáskörű parancsnokságoknak (határőrség, légoltalom, büntetés-végrehajtás, tűzrendészet).⁸⁷

A rendőrség személyi állományából – párhuzamosan a lényegében mindenkit igazoló államvédelmis felülvizsgálatokkal – 1956 végétől folya-

⁷⁶ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

⁷⁷ Tabajdi–Ungváry 2008, 99.

⁷⁸ Matus 1999, 378–379.

⁷⁹ Gyarmati–Palasik 2013, 342., Cseh–Okváth 2013, 13.

⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/18. ö. e. 1957. március 12. Nyomtatásban megjelent: Némethné–Urbán 1993, 293–319.

⁸¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/18. ö. e. 67–68.

⁸² Uo. 31.

⁸³ Uo. 5–6.

⁸⁴ HU OSA 357-2-1 16. box-29. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-29.pdf>, 2015. január 18.

⁸⁵ A főosztály szervezeti felépítéséről lásd: Cseh–Okváth 2013, 11., valamint HU OSA 357-2-1 16. box-32. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-32.pdf>, 2015. január 18.

⁸⁶ A függetlenedés másik oka, hogy Biszku Béla személyében egy erőskezü pártember került a minisztérium élére, aki megfelelően tudta felügyelni a főosztályon dolgozókat.

⁸⁷ A minisztérium 1957-es felépítésére lásd 1. ábra.

matosan bocsátották el a hatalom számára veszélyesnek ítélt munkatársakat. A forradalmárok elleni fellépést megtagadó, valamint a különféle forradalmi bizottságokban korábban szerepet vállalt személyek mellett azok sem kerültek el a leváltást és leszerelést, akik november 4. után távol tartották magukat az eseményektől vagy a politikamentes rendőrség ideáját hirdették.⁸⁸ A megtorlás során az elsődleges szempont ugyanis a megbízhatóság volt. 1957. január közepén maga Kádár is a megbízhatóságot helyezte előtérbe a szakmaiság rovására: „Megfelelő elvtársakat vigyünk be, még akkor is, ha előzőleg asztaloslegény volt, nyugodtan előléptethetjük kapitányságvezetőnek, vagy magas rangú beosztottnak.”⁸⁹ [Kiemelés: V. Á.] Fél évvel később Biszku Béla belügyminiszter is a helytelen politikai nézetekben látta a rendőrség körében tapasztalható problémák gyökerét. Felrótta az állománynak a revizionizmust, valamint a békülékenységét és engedékenységet az „ellenséggel szemben”, emellett sajnálatát fejezte ki, hogy „feltűnően alacsony” a politikai okokból letartóztatottak száma.⁹⁰

Az elbocsátások menetét és az elbocsátani kívántak körét a belügyminiszter 1957. május 12-én kiadott 16. számú parancsa tartalmazta.⁹¹ A dokumentum szerint bizottságokat kellett felállítani az országos parancsnokságokon, a főosztályokon és a megyei (budapesti) kapitányságokon, amelyek a saját állományukat ellenőrizték, majd elküldték az elbocsátani kívántak köréről szóló javaslatukat egy miniszterhelyettesekből álló bizottságnak, amely végül döntött a személyek sorsáról. Egy 1958. évi adat szerint százhuszonhét vezetőt bocsátottak el, és hatszázharminckilencet váltottak le. 1957-ben járási alosztályvezetői szintig a vezetői személyi

⁸⁸ HU OSA 357-2-1 16. box-37. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-37.pdf>, 2015. január 18.

⁸⁹ Némethné-Sipos 1993, 306.

⁹⁰ Biszku kevesellte, hogy Somogy megyében mindössze harmincnégy személyt tartóztattak le politikai okokból. MNL OL XIX-B-1-x 4. d. 10-2/17-1957. Kétnapos országos értekezlet, jegyzőkönyv. 1957. július 19–20. 13–14.

⁹¹ HU OSA 357-2-1 16. box-35. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-35.pdf>, 2015. január 18.

állomány 69%-át mozdították el a helyéről, többségüket a 16-os parancs alapján.⁹² Arra, hogy milyen rendőrséget szerettek volna a hatalom birtokosai, a választ Biszku Béla adta meg az 1957 júliusában tartott országos értekezleten: „Az első dolog, nekünk a helyzetből kiindulva *osztályrendőrséggé kell tenni* minden láncszemén a mi *rendőr szerveinket*, hogy az tudatában legyen minden rendőr, hogy itt osztályrendőrség van, amelyik a Magyar Népköztársaság államhatalmának védelmében a *munkásosztály hatalmának a védelmében lép fel*. Hogy a rendőrség a proletárdiktatúra szerve, hogy minden láncszemében a rendőrségnek minden területen államhű rendőröket nevelünk, amely a Népköztársaság törvényeihez, rendelkezéseéhez hűséges és megvédelmezi.”⁹³ [Kiemelések: V. Á.] A személyi állományban bekövetkezett változások nyomán 1957 végére a rendőrök 89%-a volt munkás-, illetve parasztszármazású,⁹⁴ az általános műveltség szintjét azonban saját vezetőik is igen alacsonyra értékelték.⁹⁵

A BM újjászervezését követő időkben a minisztérium egészére jellemző volt a létszámhiány, illetve a nagyarányú fluktuáció, különösen igaz ez a rendőrségre.⁹⁶ 1957. június 15-én, a rendőrségi állomány első nagyobb elbocsátási hulláma után a BM létszáma a következő képet mutatta:⁹⁷

⁹² MNL OL XIX-B-1-z 10. d. 10-140/4-1958. BM kollégiumi ülés, I. napirendi pont, 1958. március 12. 2.

⁹³ MNL OL XIX-B-1-x 4. d. 10-2/17-1957. Kétnapos országos értekezlet, jegyzőkönyv. 1957. július 19–20. 21.

⁹⁴ MNL OL XIX-B-1-z 10. d. 10-140/4-1958. BM kollégiumi ülés, I. napirendi pont, 1958. március 12. 2.

⁹⁵ A kollégium vitájában részt vevő Szilágyi János rendőr alezredes értékelése. MNL OL XIX-B-1-z 10. d. 10-140/4-1958. BM kollégiumi ülés, jegyzőkönyv. 1958. március 12. 4.

⁹⁶ MNL OL XIX-B-1-z 10. d. 10-140/4-1958. BM kollégiumi ülés, jegyzőkönyv. 1958. március 12. 3.

⁹⁷ MNL OL XIX-B-1-au 3. d. 27-160/57. A táblázatot a Kimutatás a belügyi szervek rendszeresített és ténylegesen meglévő létszámáról az 1957. június 15-én végrehajtott létszámcsökkentés után című dokumentum alapján a szerző készítette.

Szerv megnevezése	Rendszeresített létszám	Tényleges létszám	Hiány	Elbocsájtva
Rendőrség (karhatalommal és objektumőrző szervekkel együtt)	25166	23574	1592	1827
Politikai nyomozó szervek	4716	3927	789	104
Határőrség	2635	2152	483	170
Légőrtalom	600	465	135	46
Büntetés-végrehajtás	3685	3204	481	393
Tűzrendészet	5700	4927	773	346
Vegyes szervek	2004	1689	315	87
Hivatásos állomány összesen	44506	39938	4568	2973
Rendőrségi sorállomány	2700	2500	200	
Határőrségi sorállomány	12365	11953	412	
Légőrtalmi sorállomány	440	440	0	
Sorozott állomány összesen	15505	14893	612	
Teljes állomány	60011	54831	5180	

1958-ra⁹⁸ némileg csökkent a hiány, de továbbra is jellemző volt a létszám-beli ingadozás:

Szerv/Létszámadatok	1958. április 1.			1958. június 1.			1958. október 1.		
	Rendsze- resített	Tényleges	Külön- ség	R.	T.	K.	R.	T.	K.
Rendőrség	20633	19132	-1501	20635	19589	-1046	21143	19967	-1176
Politikai Nyomozó sz.	4969	4612	-357	5083	4642	-441	5079	4823	-256
Karhatalom	8657	8711	+54	7307	7192	-115	7307	6532	-775
Határőrség	15000	15087	+87	15000	14825	-175	15000	14472	-528
Büntetés-végrehajtás	4289	3752	-537	4289	3961	-328	4289	4074	-215
Légőrtalom	1040	948	-92	1040	954	-86	1040	960	-80
Tűzrendészet	5721	5425	-296	5721	5491	-230	5721	5489	-232
Vegyes szervek	1870	1817	-53	1881	1843	-38	1892	1827	-65
Összesen	62179	59484	-2695	60956	58497	-2459	61471	58144	-3327

⁹⁸ MNL OL XIX-B-1-au 3. d. A táblázatot a 16-476/58, 16-476/1/1958 és 16-476/2-1958 kimutatások alapján a szerző készítette.

Ahogy korábban már utaltam rá, az MSZMP vezetői igyekeztek megakadályozni, hogy a belügy – és azon belül is kiemelten a Politikai Nyomozó Főosztály – túlságosan önjáróvá váljon, ezért szoros pártellenőrzés alá vonták a minisztériumot. A kérdést rendezendő az MSZMP PB 1957. november 12-i ülésén foglalkozott a párt és a BM kapcsolatával, a tárca pártfelügyeletével.⁹⁹ Az elfogadott határozat kimondta: a BM-nek kötelessége, hogy „alárendelje magát a párt irányításának és ellenőrzésének”.¹⁰⁰ A minisztériumot a párt választott szervei, a KB, a PB és a Titkárság irányította és ellenőrizte, helyi, területi szinten pedig az illetékes pártbizottságok gyakorolták a felügyeletet. A KB Adminisztratív Osztálya nemcsak a kormányhatározatok és a miniszteri parancsok, hanem a párthatározatok végrehajtásának megszervezését is ellenőrizte.¹⁰¹ A határozat lényege: „A Központi Bizottság irányítja a Belügyminisztérium egész tevékenységét.”¹⁰² 1958. április 2-án az MSZMP KB titkársági ülése kimondta, hogy az illetékes pártszervezet nem bírálhatja a belügyminisztériumi döntéseket, ám minden, az állomány egészét érintő kérdésben ki kellett kérni a pártbizottságok és pártszervezetek véleményét.¹⁰³ A pártellenőrzés a szervezeti felügyelet mellett a személyek párttagságán keresztül valósult meg, hiszen 1958-ban a rendőrségi vezetők 99,8%-a,¹⁰⁴ a korai Kádár-korszakban a politikai nyomozó apparátus 90-95%-a az MSZMP tagja volt.¹⁰⁵

1957 nyarára befejeződött a BM újjászervezése. A struktúra nem sokban különbözött a forradalom előttitől, a tárca alapvetően továbbra is „államvédelmi” minisztérium maradt, amit az újjászervezés gyors üteme és az a tény magyaráz, hogy döntően azok a személyek hajtották végre, akik

⁹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/49. ö. e. Javaslat a BM és szervei pártellenőrzésére. 1957. november 12.

¹⁰⁰ Uo. 78.

¹⁰¹ Uo. 5. és 78.

¹⁰² Uo. 80.

¹⁰³ MNL OL M-KS 288. f. 7/26. ö. e. 1957. április 2. 5.

¹⁰⁴ MNL OL XIX-B-1-z 10. d. 10-140/4-1958. BM kollégiumi ülés, 1958. március 12. I. napirendi pont, 2.

¹⁰⁵ Krahulcsán 2012, 211–226., 224.

1956. október 23. előtt is a belügynél dolgoztak. A különbség természetesen a forradalomból, illetve a felálló kádári hatalom erre adott válaszaiból eredeztethető.

A társadalom megfélemlítésére és megtörésére szerveződött karhatalom 1957 nyarán érte el létszáma csúcsát.¹⁰⁶ Amint a megtorlás következő szakaszára, a jogi eszközökkel történő „felelősségre vonásokra” került sor, a karhatalom létszáma lassan csökkenni kezdett,¹⁰⁷ miközben a megváltozott stratégiához igazítva a politikai nyomozó apparátusban dolgozók számának emelkedését lehetett megfigyelni, elsősorban a budapesti osztálynál.¹⁰⁸

A hatalmat nem a minisztérium felépítése, sokkal inkább az érdekelte, kik vezetik a tárcát. Ahogy Apró Antal¹⁰⁹ 1957 márciusában megfogalmazta: „Minket elsősorban az érdekel, hogy a Belügyminisztériumban dolgozó első 100 ember kikből áll, kik vezetik.”¹¹⁰ Ennek is volt köszönhető a gyakori személycseré a minisztérium vezetőinek körében.¹¹¹ A sok alkuval és ad hoc intézkedéssel létrehozott, majd idővel megmerevedő belügyi struktúrát legközelebb az úgynevezett konszolidáció elindulásával alakították át jelentősen.

¹⁰⁶ Ez körülbelül ötezer főt jelentett. Később emelkedett a számuk, 1968-ra 6452 fő állt karhatalmi szolgálatban, de nagy részük sorozott volt, és objektumőrzésre állították be. MNL OL XIX-B-1-au 43. d. 1. mappa, Karhatalomról szóló jelentés. 5.

¹⁰⁷ A karhatalom létszáma fél év alatt kétezer fővel csökkent.

¹⁰⁸ Tabajdi–Ungváry 2006, 14.

¹⁰⁹ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹¹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/18. ö. e. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának ülése. 1957. március 12.

¹¹¹ Tabajdi–Ungváry 2006, 20.

A BELÜGYMINISZTERIUM 1962/1963-AS ÁTALAKÍTÁSA

A folyamatosan változó belügyi szervezet történetében időről időre sor került egy-egy nagyobb átalakításra – így történt ez 1962-ben is. Az 1956-os forradalmat követő tömeges megtorlás mellett ekkoriban megjelent a mérsékeltebb hatalomgyakorlás opciója. A Kádár János vezette párt addigi politikájában kisebb korrekciót hajtott végre a társadalmi megítélés változása, a valódi támogatottság megteremtése és növelése érdekében.

A váltáshoz az SZKP 1961 októberében megtartott XXII. kongresszusa megfelelő háttérrel nyújtott.¹¹² A második szovjet „desztalinizációs” kongresszus után Kádár az egykori államvédelmisek mellett megkezdte, illetve folytatta „balos” ellenfelei háttérbe szorítását. Az 1961. november 17-i KB-ülésen – miután Kádár beszámolt a Moszkvában törtétekről – megválasztottak egy bizottságot, amely az 1956-ig a párttagokkal szemben elkövetett törvénysértések – újbóli – felülvizsgálatát volt hivatott lefolytatni.¹¹³ A testületet Biszku Béla vezette, tagjai Apró Antal és Nógrádi Sándor¹¹⁴ voltak, valamennyien Kádár (ekkor még) közeli és feltétlen hívei. Az 1962. augusztus 14–16. között tartott KB-ülésen a bizottság vizsgálatának nyomán elfogadott határozat¹¹⁵ szerint 1962-re kevesen maradtak a pártvezetésben és a minisztériumokban azok közül, akik részt vettek a törvénysértésekben, de őket is csupán epizódszereplőként jellemezték, akik „jóhiszeműek”, és azóta „becsületes” munkával sok mindent „helyrehoztak”. Mindezek ellenére a KB határozata úgy szólt, hogy akik bármilyen

¹¹² Baráth 2012.

¹¹³ MNL OL M-KS 288. f. 4/44. ö. e. 1961. november 17.

¹¹⁴ Nógrádi Sándor pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹¹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 4/50-55. ö. e. Jelentés és javaslat a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről. 1961. augusztus 14–16. 2–3.

formában részesei voltak a törvénysértéseknek, nem dolgozhatnak tovább belügyi és igazságügyi területen.¹¹⁶

E határozat nyomán váltották le 1962 nyarán többek között Hazai Jenőt¹¹⁷ a Politikai Nyomozó Főosztályon betöltött pozíciójából, miközben a cél sokkal inkább az immár terhessé vált személyektől való megszabadulás volt, mintsem az apparátus valódi megtisztítása. Az ultrabalosok vezető szervekből való kirotálásának szándéka állt a Marosán Györggyel történetek mögött is, akit – miután szeptemberben, hogy nyomást gyakoroljon Kádárra, lemondólevelet írt az első titkárnak – az MSZMP KB 1962 októberében visszahívott a PB-ből, felmentettek KB-titkári posztjáról, és a KB-ból is kizártak.¹¹⁸

A látványos intézkedések és az 1963. évi amnesztia egyfajta konszolidáció kezdetét jelentették. A posztsztálinizmussal való „leszámolás” azzal az üzenettel bírt a párt tagsága felé, hogy az 1953/1954-ben elkezdett, majd félbeszakadt¹¹⁹ törvénytelen ségi felülvizsgálatok befejeződnek, ezáltal a párt megszabadul terhes örökségétől, miközben mindez kevésbé a valódi bűnösökről, sokkal inkább a politikailag kényelmetlen szereplők kiiktatásáról szólt. A tisztogatás elmaradását bizonyítja, hogy az állambiztonsági szervektől összesen hetvenöt főt távolítottak el (közülük tizenkettő ment nyugdíjba), az állomány döntő része a szervek alkalmazásában maradt.¹²⁰ Az amnesztia sem volt teljes körű, sokan maradtak börtönben 1956-os tevékenységük miatt. A látványos intézkedések háttérében részben a múlt

¹¹⁶ Uo. 564–565.

¹¹⁷ Hazai Jenő (1921–1998) honvéd vezérőrnagy, rendőr ezredes. Honvédelmi miniszter-helyettes (1956. október 30-ig), majd a Politikai Nyomozó Főosztályon a kémelhárítás (BM II/2. osztály) vezetője 1962 júniusáig. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹¹⁸ Marosán György pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹¹⁹ A kádári értelmezés szerint ez volt az 1956-ban történtek egyik oka.

¹²⁰ Tabajdi–Ungváry 2006, 25.

– és a kényelmetlen kérdések – lezárásának igénye állt, másrészt taktikai váltás volt az addigi megfélemlítésre és megtorlásra alapuló politikában.

A BM 1962. évi átszervezéséhez a fent vázolt körülmények adták a politikai hátteret. A megtorlásra berendezett szervezet átalakítását a hatalom konszolidációs igénye mellett a megváltozott kül- és belpolitikai körülmények is indokolták. A nemzetközi politikában bekövetkezett enyhülésnek köszönhetően javult Magyarország külföldi megítélése.¹²¹ Bár a „békés egymás mellett élés” politikájának határait a berlini fal felhúzása és a kubai rakétaválság megmutatták, az ennek ellenére egyre élénkebbé váló nemzetközi kapcsolatok a külföldről történő beutazások számának növekedését, valamint nagyobb idegenforgalmat eredményeztek. A Szovjetunió érdekszférájának nyugati határán fekvő Magyarországon az állambiztonság és a politikai vezetés egyaránt tartott a nyugati titkosszolgálatok tevékenységének növekedésétől. Az átalakításhoz hozzájárult a Politikai Nyomozó Főosztály „dekonspirálódása”, vagyis az a feltételezés, hogy a nyugati titkosszolgálatok addigra megismerték a szervezet felépítését¹²² – hangzott a magyarázat.¹²³ A társadalom megfigyelése, ellenőrzése is más irányt vett: már nem az „ellenforradalmárok” elfogása vagy az emberek megfélemlítése volt az elsődleges cél, sokkal inkább az „ellenség” soraiba való beépülés.¹²⁴ A politikai vezetés elhatározása folytán megkezdődött a BM többlépcsős átalakítása.

A szervezeti változások közül az egyik legszembetűnőbb, hogy az 1957-ben elfogadott főosztályok rendszerét felváltotta az akkor még elutasított főcsoportfőnökségek, csoportfőnökségek és osztályok rendszere. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1962. június 26-án fogadta el a BM politi-

¹²¹ A magyar kérdést 1963-ban végleg levették az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről.

¹²² Bár nem tudjuk, Lapusnyik Béla egykori politikai nyomozó milyen adatokat adott át az osztrák belügyi szerveknek, disszidálása a BM II. Főosztályának átalakításában mindenképpen szerepet játszott. Lásd bővebben: Palasik 2011, 79–91.

¹²³ MNL OL M-KS 288. f. 5/269 ö. e. 1962. június 26. 112.

¹²⁴ MNL OL XIX-B-1-x 10. d. 10–2/34/1962. 7.

kai nyomozó főcsoportfőnökség létrehozását, élén a főcsoportfőnökkel és a főcsoportfőnök-helyettestel.¹²⁵ A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnöksége öt csoportfőnökségből (hírszerző, kémelhárító, belsőreakció-elhárító, katonai elhárító, operatív technikai) és megalakulásakor további hat önálló osztályból (vizsgálati, operatív nyilvántartó, útlevel, személyzeti, felügyeleti, tájékoztató és értékelő) osztályból állt. A csoportfőnökök a korábbi főosztályvezetői jogkört megközelítő hatalommal rendelkeztek.¹²⁶ A BM III. Főcsoportfőnökség ténylegesen a Belügyminiszter 0030/1962. számú parancsával, 1962. augusztus 18-án, a vezetők kinevezésével állt fel.¹²⁷ Első főcsoportfőnöke Galambos József miniszterhelyettes lett.¹²⁸

Az Országos Rendőr-főkapitányság 1962. augusztus 28-án kapta a II. Főcsoportfőnökség megnevezést, legalábbis ekkor nevezték ki főcsoportfőnökévé Kőrösi György¹²⁹ belügyminiszter-helyettest, országos rendőrfőkapitányt. Az ORFK-n belül a csoportfőnökségek rendszerét azonban már két hónappal korábban, 1962. június 7-én létrehozták.¹³⁰ A miniszterhelyettes kilenc nappal később, 1962. június 16-án adta ki 0012/1962. számú parancsát, amely az újonnan felállított csoportfőnökségek szervezeti felépítését részletezte.¹³¹ Az I. (Bűnügyi) Csoportfőnökség az alábbi osztályokra tagolódott: 1. Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztály; 2. Bűnügyi Osztály; 3. Vizsgálati Osztály; 4. Bűnügyi Technikai Osztály és 5. Bűnügyi Nyilvántartó Osztály.¹³² A II. (Közbiztonsági) Csoportfőnökség a következő szervezeti egységekből állt: 1. Közrendvédelmi Osztály; 2. Közlekedésren-

dészeti Osztály; 3. Igazgatásrendészeti Osztály.¹³³ Az ORFK Titkársága és a Személyzeti Osztály az ORFK vezetőjének közvetlenül alárendelt szervek maradtak.¹³⁴

A belügyminiszter 0021/1963. számú parancsával, 1963. október 9-én szervezte át a BM Személyügyi Főosztályát a BM IV. Főcsoportfőnökségévé, vezetőjévé Szívós Pétert nevezték ki.¹³⁵ A főcsoportfőnökség két fő szervezeti egységre tagolódott: a Tanulmányi és Képzési Csoportfőnökségre (IV/I.), valamint a Személyzeti Csoportfőnökségre (IV/II.).¹³⁶

Az I. (Pénzügyi és Anyagi) Főcsoportfőnökség átszervezése 1964 júniusában ért véget. 1964 elején még vita folyt róla, hogy főcsoportfőnökség vagy csupán csoportfőnökség marad-e a terület,¹³⁷ végül a főcsoportfőnökség mellett döntöttek. A miniszter 0026/1964. számú parancsa értelmében az I. Főcsoportfőnökség főosztályait a minisztérium egységes szervezeti felépítése érdekében csoportfőnökségekbe alakították.¹³⁸ Két csoportfőnökséget hoztak létre, a Terv- és Pénzügyi (I/I.), illetve az Anyagi és Technikai (I/II.) Csoportfőnökségeket. A főcsoportfőnökséghez tartozott az Egészségügyi Osztály, az egészségügyi intézmények és a Külügyi Osztály is.¹³⁹

A BM országos parancsnokságai közül az átszervezések részeként a Légmentő Országos Parancsnoksága, valamint a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága is más minisztériumok felügyelete alá került. A parancsnokságok átadásához több tényező is hozzájárult. 1962 februárjában a BM Személyügyi Főosztályának az országos parancsnoksá-

¹²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/269 ó. e. 1962. június 26. 112.

¹²⁶ Uo. 113.

¹²⁷ MNL OL XIX-B-1-az 10-21/30/1962.

¹²⁸ Uo. 1. Galambos József pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹²⁹ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹³⁰ MNL OL XIX-B-1-az 10-21/18/1962. A belügyminiszter 0018/1962. számú parancsa.

¹³¹ ÁBTL 4.2. 10-23/12/1962. <http://www.abparancsok.hu/>, 2015. január 16.

¹³² Uo. 2–3.

¹³³ Uo. 3.

¹³⁴ ÁBTL 4.2. 10-23/12/1962. <http://www.abparancsok.hu/>, 2015. január 16. 3–4.

¹³⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/21/1963. <http://www.abparancsok.hu/>, 2015. január 17. Szívós Péter pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹³⁶ MNL OL XIX-B-1-z 23. d. 10-64/9/1964. BM Kollégium ülése, 1964. augusztus 13. 1. sz. melléklet.

¹³⁷ MNL OL XIX-B-1-z 22. d. 10-64/1/1964. 19.

¹³⁸ ÁBTL 4.2. 10-21/26/1964. <http://www.abparancsok.hu/>, 2015. január 19.

¹³⁹ MNL OL XIX-B-1-z 23. d. 10-64/9/1964. BM Kollégium ülése, 1964. augusztus 13. 1. sz. melléklet.

gok 1961-ben végrehajtott feladatairól szóló jelentésében olvashatjuk,¹⁴⁰ hogy a légoltalomnak és a büntetés-végrehajtásnak több problémával is meg kellett küzdenie. A dokumentum szerint kevés volt az új jelentkező, a tiszthelyettesi utánpótlás területén pedig komoly problémákkal kellett szembenézni, mivel a karhatalommal, a határőrséggel és a kormányőrséggel ellentétben ezeken a parancsnokságokon nem lehetett a sorállományúakból feltölteni a létszámot.¹⁴¹ A létszámhiányt csak tovább növelte az alacsony fizetés, amelynek köszönhetően nemcsak az új, de a régi állományból is sokan otthagyták a büntetés-végrehajtást és a légoltalmat. A problémás területek átadása pozitív fejlemény volt a BM számára, ennek következtében ugyanis létszámkeretek szabadultak fel, és megtakarításra is alkalmat adott.

A különleges helyzetű légoltalom katonai hierarchiájával a hadsereg és a belügy határterületén mozgott, 1962-ben, a hidegháború egyik mélypontján a döntéshozókban a háborús félelmek miatt azonban a katonai vonal erősödött meg. A Légoltalom Országos Törzsparancsnoksága a Honvédelmi Bizottság¹⁴² 8/141/1962. számú határozata alapján került át a BM-től a HM szervezetébe. Az átadásról és annak lebonyolításáról a BM 0039/1962. számú, november 1-jén kiadott parancsa rendelkezett.¹⁴³ A BM épületeinek légoltalmát 1962. december 11-étől – a belügyminiszter 0045/1962. számú parancsa értelmében – a BM „M” (Mozgósítási) Osztálya látta el.¹⁴⁴

A büntetés-végrehajtás 1952-ben az igazságügytől került át a BM felügyele alá. Nem sokkal az 1956-os forradalom előtt felmerült a bünte-

¹⁴⁰ MNL OL XIX-B-1-aj 19. d.; sz. n. 1962. február 4. Jelentés a Határőrség, Karhatalom, Légoltalom, Tűzrendészet, Büntetés-végrehajtás, Gazdasági Szervek és Kormányőrség személyzeti szervei által 1961-ben végrehajtott feladatokról.

¹⁴¹ Uo. 2.

¹⁴² A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány mellett működő bizottság, amelyik döntött a fegyveres testületek, így a BM szervezetének kérdéseiről is.

¹⁴³ ÁBTL 4.2. 10-21/39/1962. <http://www.abparancsok.hu/>, 2015. január 19.

¹⁴⁴ ÁBTL 4.2. 10-21/45/1962. Uo.

tetés-végrehajtás IM-be történő „visszaköltöztetése”, az ismert események miatt azonban ez lekerült a napirendről. A terület 1956 után a börtönökben végzett operatív munka, a zárkaügynöki hálózat zavartalan működtetése érdekében a BM hatáskörében maradt. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának az IM szervezeti kereteibe való betagolására vonatkozó tervet az 1963-as amnesztiát követően vették elő ismét. Az átadásra a kormány 3251/1963. számú határozatával 1963. november 1-jével került sor.

Az átszervezések következtében a BM állományához tartozók száma némileg csökkent, a rendszeresített (béke)létszám 1963-ban valamivel hatvanezer alatt volt.¹⁴⁵ Az átalakítások a BM vezetői jogosítványainak rendezését is megkövetelték. A 0031/1964. számú belügyminiszteri parancs értelmében új hatásköri lista lépett az 1961-es helyébe.¹⁴⁶ A korábbiakhoz képest a miniszterhelyettesek (főcsoportfőnökök) hatásköre bővült, többek között már ők is engedélyezhették az alájuk tartozó beosztottak részére a „kapitalista” országokba történő kiutazást. Az országos parancsnokok soron kívüli előléptetési jogot kaptak, de a miniszter hatalma is megnőtt azzal, hogy a nem miniszterhelyettesi rangú főcsoportfőnököket (az I. és IV. főcsoportfőnökség vezetőjét) ő nevezhette ki.

Az 1962-ben elkezdett nagy átszervezés, amelynek során az 1956-os forradalmat követő, nem tervszerűen kialakított formák korrekcióját hajtották végre, 1964-re fejeződött be. A megtorlás kezdeti, nyílt szakaszának lezárulta után egy könnyebben kezelhető, kevésbé szerteágazó és jobban átlátható szervezetet kívántak létrehozni. Ennek a folyamatnak a része volt a büntetés-végrehajtás és a légoltalom más tárcáknak való átadása, valamint a főcsoportfőnökségek, csoportfőnökségek kialakítása is. A de-

¹⁴⁵ A Honvédelmi Bizottság 4/146/1963. számú határozata szerint 59 716 fő. MNL OL XIX-B-1-z 23. d. 10-64/9/1964. BM Kollégium ülése, 1964. augusztus 13. 2.

¹⁴⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/31/1964. <http://www.abparancsok.hu/>, 2015. január 19. A hatásköri lista tervezetét és a róla szóló vita anyagát lásd XIX-B-1-z 22. d. 10-64/1/1964.

centralizálásra és egyszerűsége való törekvés ellenére a BM állományának létszáma nem csökkent számottevően.

A forradalom leverését követő kegyetlen megtorlás következtében nyílt, széles tömegeket megmozgató ellenállásra nem maradt semmi esély. A többség megpróbált alkalmazkodni, csak kevesen merték nyíltan hangoztatni a kádári valóságot megkérdőjelező véleményüket. Ahogy egy 1962-es beszámoló fogalmaz: „A belső reakció legelszántabb osztagai az elmúlt években elszenvedett vereségekből levonták a következtetéseket, s egyre mélyebb illegalitásban folytatják munkájukat.”¹⁴⁷ [Kiemelés: V. Á.] A Politikai Nyomozó Főosztály Állambiztonsági Főcsoportfőnökséggé való átalakítása és a módszerek megváltoztatása részben ezen jelenségeknek tudható be. Az átszervezésben a nemzetközi helyzet megváltozása is szerepet játszott. Az „enyhülés” és az ezzel járó növekvő idegenforgalom, de az újbóli válságok – berlini fal felépítése, kubai rakétaválság – is arra készítettek a hatalmon lévőköt, hogy (az „éberség” fokozása jegyében) változtassanak. Az 1962-ben kialakított struktúra a következő években többé-kevésbé változatlan maradt, az évtized végére azonban újabb nagy átalakítás kezdődött a minisztériumban.

AZ 1971-BEN KEZDŐDŐ ÁTALAKÍTÁSI FOLYAMAT

A BM 1956 utáni szervezettörténetét vizsgálva láthatjuk, hogy minden évtizedre jutott egy komolyabb átalakítás a tárca életében. Szinte törvényszerűnek tekinthetjük tehát, hogy az 1960-as évek végén a párt fórumain újabb, a változó viszonyokhoz való igazodás kényszere által életre hívott nagyobb volumenű belügyi átszervezés került napirendre, amelyet 1971-

¹⁴⁷ MNL OL XIX-B-1-x 10. d., 10-2/34-1962 7. A kérdéssel számos tanulmány foglalkozik. Lásd Ungváry 2013.

től kezdtek megvalósítani „a takarékoság, a korszerűsítés, az átláthatóság és az egyszerűsítés” jegyében.

Az MSZMP PB 1967. november 14-én tárgyalta a Javaslat a Belügyminisztérium és szervei pártirányítására, pártellenőrzésére, a belügyi szerveknél működő pártszervezetek jogaira és hatáskörére című napirendi pontot.¹⁴⁸ A vita alapjául szolgáló dokumentum szerzői a korábbinál szélesebb jogkörök biztosítását indítványozták az intézményi pártszervezeteknek: a káderek kiválasztásába és politikai „nevelésébe” való beleszólást, beszámoltatási jogot a nem a felsőbb pártszervek hatáskörébe tartozó parancsnokok felett az állomány eszmei, politikai nevelését illetően és – ami ezeknél is lényegesebb – fegyelmi helyzetével kapcsolatban. Javasolták emellett, hogy a BM főcsoportfőnökségein és a kormányőrségnél működő pártbizottságok kapjanak tagfelvételi jogot és fegyelmi hatáskört. Indítványozták, hogy a BM pártirányítását továbbra is az MSZMP KB végezze, meghatározva a belügyi munka fő irányát és feladatait, valamint jóváhagyva a BM alapvető szervezeti elveit. Emellett szorgalmazták, hogy a BM ellenőrzése – az MSZMP KB és a PB meghosszabbított kezeként – továbbra is a KB Titkárságának és a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának a feladata maradjon.¹⁴⁹

1969-ben a BM-en belül az egész szervezetet átfogó ellenőrzés vette kezdetét, amelynek megállapításait az 1971-es átalakításnál is figyelembe vették.¹⁵⁰ Az ellenőrzésről készült jelentés a BM központi szerveinek széttagoltságáról számolt be, kiváltképp középvezetői szinten. Ebből kifolyólag a „közvetlen adminisztratív” (gépirói, ügykezelői, titkárnői) apparátusban létszámemelkedés következett be, amelynek üteme rohamosan nőtt.¹⁵¹

¹⁴⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/439. ö. e. 1967. november 14.

¹⁴⁹ Uo. 87–89.

¹⁵⁰ MNL OL XIX-B-1-au 43. d. 1. mappa. 1969. évi szervezési ellenőrzés.

¹⁵¹ Ez a növekedés elsősorban a II. és a III. főcsoportfőnökség és a határőrség területén volt jelentős. Uo. 7.

Az alábbi táblázat¹⁵² az alaptevékenységet közvetlenül segítő szervek (például az elemzők) állományának növekedését és ütemét mutatja. Ez alapján a létszámnövekedés tizenegy év alatt majdnem 25%-os volt az egész állományra nézve, a központi szerveknél pedig a 35%-ot is meghaladta.¹⁵³

	Rendszerezített létszám			Eltérés 1958-hoz képest		Megoszlási viszonyszám %		
Területi megoszlás/év	1958	1963	1969	1963	1969	1958	1963	1969
Központi szervek	1529	1675	2078	146	549	40,0	41,5	43,6
Területi szervek	2297	2358	2683	61	386	60,0	58,5	56,4
Összesen	3826	4033	4761	207	935	100,0	100,0	100,0

Ez a tendencia legkirívóbban a nyilvántartásnál, valamint az elemző és statisztikai értékelést végző tevékenységnél mutatkozott meg a rossz technikai színvonal (elavult gépek), a feladatok szétaprózottsága, a párhuzamos munkavégzés, illetve az eszközök nem megfelelő kihasználtsága miatt.¹⁵⁴

A gazdasági, személyügyi, igazgatásrendészeti szerveknél a felső- és középfokú irányító állományban is drasztikus létszámemelkedés történt.¹⁵⁵ A negyedik táblázatban¹⁵⁶ megfigyelhető, hogy az emelkedés a kisegítő szervek összállományában tíz év alatt majdnem 27%-os volt, míg a központi szervek esetében 43%-os.

¹⁵² Uo. 7. oldalon található táblázat alapján.

¹⁵³ A jelentéstevő a központi szerveknél történt növekedést a III. főcsoportfőnökségnél végrehajtott fejlesztésekkel magyarázta. Uo. 7.

¹⁵⁴ Uo. 7–8.

¹⁵⁵ Uo. 9.

¹⁵⁶ Uo. 7. oldalon található táblázat alapján.

	Rendszerezítve			Eltérés 1958-hoz képest +;–		Megoszlási viszonyszám %		
Megoszlás/év	1958	1963	1969	1963	1969	1958	1963	1969
Központi szervek	3600	3374	5164	-226	1564	30	27	34
Területi szervek	8468	9024	10188	556	1720	70	73	66
Összesen	12068	12398	15352	330	3284	100,0	100,0	100,0

Az emelkedés többek között azzal is magyarázható, hogy az 1960-as évek végére a turizmus tovább növekedett, ami kihatással volt az útlevel-ügyekre, valamint a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) szervezeteire is.¹⁵⁷

1969 előtt nem tartottak a BM működésének egészére kiterjedő vizsgálatot, így a különféle szervezési problémák komplexitásának érzékelésére nem adódott lehetőség, az 1956/1957-es és az 1962-es átalakítások alkalmával ráadásul elsősorban a politikai szempontok határozták meg a minisztérium átszervezésének menetét.¹⁵⁸ A megbízhatóság elsődlegessége miatt a felső- és középfvezetői szinteken lévő káderek nagyobb hatáskört kaptak, a többletfeladatok miatt számuk folyamatosan emelkedett, ezzel együtt pedig az őket segítő személyzet (titkároktól elemzőkig) létszáma is jelentősen megnőtt. A technikai elavultság és a gépesítés hiánya további munkaerőt kötött le, miközben az adminisztratív feladatok száma is nőtt, többek között a megnövekedett turistaforgalom következtében. A gazdasági jellegű kiszolgáló személyzetet (raktározás, beszerzés, számvitel) főcsoportfőnökségenként, parancsnokságonként szervezték meg, ami sokkal többbe került, és több ember foglalkoztatását követelte meg, mintha tevékenységüket minisztériumi szinten irányították volna.¹⁵⁹

A BM – az ellenőrzés tanulságait is felhasználva véghez vitt – átszervezése 1969. október 21-én, a Javaslat a Belügyminisztérium tevékenységéről

¹⁵⁷ Uo. 8.

¹⁵⁸ A politika erősen befolyásolta az 1971-es átalakítást is, ennek azonban az 1956-os vagy az 1962-es átszervezéssel ellentétben elsődlegesen nem politikai okai voltak.

¹⁵⁹ MNL OL XIX-B-1-au 43. d. 1. mappa 10–13.

című dokumentum megvitatására összehívott politikai bizottsági üléssel vette kezdetét.¹⁶⁰ A előterjesztő Benkei András¹⁶¹ belügyminiszter volt, aki többek között arra tett javaslatot, hogy növeljék a belügy részesedését az állami költségvetésből. Beszélt az állomány nagyarányú változásairól – tízenkét év alatt a belügyi dolgozók 70%-a cserélődött ki¹⁶² –, valamint a karhatalom készenléti rendőri alakulattá való átszervezéséről. A tanácsrendszer átalakításával összefüggésben a tűzrendészet tanácsok javára történő átadása is felmerült.¹⁶³ A belügyminiszter kitért az önkéntes rendőrök, hártyőrök és tűzoltók támogatására a belügyi munkában,¹⁶⁴ amelyet tovább kívántak fokozni.¹⁶⁵ A beszámolóban Benkei külön kiemelte a BM profilba nem tartozó feladatainak átadását más tárcáknak, amivel a létszám csökkentését szerették volna elérni.¹⁶⁶ A PB a javaslatot alkalmasnak találta arra, hogy a KB elé terjessze.

A KB közel egy hónappal később vette napirendre a kérdést.¹⁶⁷ Bár a BM munkájának értékelését tárgyalták, az állambiztonság kérdése, ha nem is uralta teljes egészében a belügyről szóló napirendet, még mindig központi helyet foglalt el, amit a tárcavezető azzal magyarázott, hogy az ország stabilitását alapvetően „a politikai bűnözés határozza meg”.¹⁶⁸ A nemzetközi helyzetről szólva Benkei szóbeli kiegészítésében megjegyezte: a békés egymás mellett élés „harci kérdés”, mivel Nyugaton Magyarország jó hírével együtt a szocializmus eszméi is terjednek és hatnak. Ugyanakkor veszélyforrás a fordított hatásai miatt, és e veszélynek elsősorban az értel-

¹⁶⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/501. ő. e. 1969. október 21.

¹⁶¹ Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹⁶² Uo. 109.

¹⁶³ Uo. 120. A tűzoltóság központi szerve az 1973. évi 13. számú törvényerejű rendelet értelmében a BM szerveként, a tűzoltóság területi szervei azonban tanácsai intézményként működtek tovább.

¹⁶⁴ Az önkéntesek száma közel 300 ezer fő volt. MNL OL M-KS 288. f. 5/501. ő. e. 63.

¹⁶⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/501. ő. e. 118.

¹⁶⁶ Uo. 109.

¹⁶⁷ MNL OL M-KS 288. f. 4/102-103. ő. e. 1969. november 26–28.

¹⁶⁸ Uo. 358.

miség és az ifjúság van kitéve.¹⁶⁹ A nyugati hatások mellett azonban a kínaiak által gerjesztett „álbaloldali szektás” tanok ellen is fellépést sürgetett, aminek a hátterében a megromlott szovjet–kínai kapcsolatok álltak.¹⁷⁰

A rendőrségről szólva a belügyminiszter komoly hiányosságokról számolt be. A testületet sújtó létszámhiányt két irányból kívánta orvosolni: a karhatalom készenléti rendőri alakulattá alakításával, továbbá az irodai munka egyszerűsítésével és korszerűsítésével, hogy a rendőröket ki lehessen vezényelni az utcákra.¹⁷¹ A KB egyhangúlag támogatta a BM-ről szóló határozatot, és különösen az indokolatlanul központositott feladatoknak a közép- és alsósztintű vezetők, valamint az általuk vezetett szervek hatáskörének növelésével történő átszervezését.¹⁷²

Az MSZMP PB 1970. október 20-án tárgyalta – az átszervezési folyamat újabb állomásaként – A fegyveres erők és testületek fejlődése során létrejött problémák rendezésére című napirendi pontot.¹⁷³ Az elfogadott javaslat szerint a néphadsereg, a BM (tűzrendészet nélkül), a polgári védelem katonai alakulatai, valamint a munkásőrség függetlenített állományának létszáma együttesen nem haladhatta meg a lakosság 1,8%-át, illetve a száznyolcvanezer főt. A belügyi területen 1975-ig 6-7%-os létszámcsökkentést írtak elő – ez körülbelül négyezer főt érintett –, amit egyes igazgatási feladatok más minisztériumba való átcsoportosításával, a központi irányító szervek csökkentésével és egyszerűsítésével kívántak megoldani. Úgy ítélték meg, hogy a belügyi karhatalmat a megváltozott belpolitikai körülmények között immár nem indokolt fenntartani, azt készenléti rendőrséggé kell átalakítani, jelentős létszámcsökkentés mellett.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Uo. 267–268.

¹⁷⁰ Uo. 273.

¹⁷¹ Uo. 274–275. és 363.

¹⁷² Uo. 500.

¹⁷³ MNL OL M-KS 288. f. 5/529. ő. e. 1970. október 20.

¹⁷⁴ Uo. 42–44.

A BM Karhatalom megszervezésének körülményei és egész működése eltért a minisztérium többi szervezetétől. 1956-ban a karhatalmat a megtorlás egyik végrehajtó szerveként hozták létre, és csak három évvel később, 1959-ben állították fel az Országos Karhatalmi Parancsnokságot, amelynek soha nem alkották meg az ügyrendjét.¹⁷⁵ Az állomány létszáma 1968-ig folyamatosan csökkent, miközben az országos központban 85%-os volt az emelkedés.¹⁷⁶ A szervezet elsődleges feladatai közé tartozott az objektumőrzés, az esetleges lázadások leverése, a nagyobb csapaterőt igénylő rendezvények biztosítása és – a határőrségnek besegítve – a műszaki zár aknamentesítése. Ez utóbbi tevékenység az 1960-as évekre már az állomány 25-30%-át kötötte le állandó jelleggel.¹⁷⁷ A hatalomnak az idő előrehaladtával, egy esetleges fegyveres megmozdulás esélyének csökkenésével már nem volt érdeke fenntartani a karhatalmat, ezért a racionalizálás jegyében a létszámhiánnyal küzdő rendőrség kiegészítő alakulatává kívánták átszervezni. Mint már korábban említettük, a PB-ben már 1969-ben felvetődött a karhatalom készenléti rendőri alakulattá alakítása, a BM Kollégium azonban csak 1971-ben vette napirendjére a kérdést.¹⁷⁸ A Kollégium határozata alapján a több lépcsőben felállítandó Készenléti Rendőri Ezredet a II. Főcsoportfőnökség részeként, rendőri jogkörrel az egész országban jelen lévő fegyveres testületté kellett alakítani.¹⁷⁹ Elsődleges feladatoként a közrend és a közbiztonság nagyobb mértékű megzavarása esetén a rend helyreállítását, a közbiztonsági járőrszolgálatot és a nagyobb közbiztonsági akciókon, razziákon való részvételt jelölték meg.¹⁸⁰ A Honvédelmi Bizottság 2/221/1971. számú határozata alapján – amely

¹⁷⁵ 17/144/1959. A Honvédelmi Tanács határozata alapján. MNL OL XIX-B-1-au 43. d. 1. mappa. Karhatalomról szóló jelentés. 2. és 4.

¹⁷⁶ 1958-ban száznyolcvannégy, 1963-ban kétszáznegyvenkét, míg 1969-ben már háromszáznegyvenkét fő dolgozott a központi szervezetnél. Uo. 6.

¹⁷⁷ Uo. 3.

¹⁷⁸ MNL OL XIX-B-1-z 40. d. 10-71/1-1971. I. napirendi pont. 1971. február 3.

¹⁷⁹ Kiemelten Budapest és Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén tevékenykedett. Uo. 4.

¹⁸⁰ Uo. 2.

a karhatalmi feladatok megoldása mellett elrendelte a BM Karhatalom megszüntetését és a Készenléti Rendőri Ezred létrehozását –, a belügyminiszter 09/1971. számú parancsával, 1971. június 22-én kezdődött el a tényleges átalakítás.¹⁸¹ A parancs értelmében az átalakításhoz szükséges legfontosabb módosításokkal 1972 végére kellett elkészülni. A Készenléti Rendőri Ezrednek 1972. november 28-án már ügyrendje¹⁸² is volt, majd az 1973. augusztus 3-án kiadott 015/1973. számú belügyminiszteri parancs¹⁸³ rendelkezett az ezred tevékenységéről és igénybevitelének rendjéről.

A belügyminiszter a 08/1971. számú parancsával¹⁸⁴ a nyilvántartás, az elemzés, a statisztika megújítására és a feladatok magasabb szintű összehangolására, koordinálására új csoportfőnökségeket, osztályokat hozott létre, miközben több szervezeti egység is megszűnt. A központosított szervek közvetlenül a miniszter vagy annak első helyettese alá tartoztak. A szétaprózott és decentralizált egységek¹⁸⁵ helyett a BM keretein belül létrejött az Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség, az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség, a Műszaki Fejlesztési Csoportfőnökség, a Nyilvántartó Központ, a Belbiztonsági Osztály, valamint több iskola – a BM Átmeneti Tanfolyam Parancsnokság, a BM Központi Tisztí Iskola Rendőrtiszt Akadémia és a BM Idegen Nyelvi Főiskola – egybeolvasztásával megújították a BM Rendőrtiszt Főiskolát.

¹⁸¹ HU OSA 357-2-1 5. box-6. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/5-6.pdf>, 2015. január 18.

¹⁸² HU OSA 357-2-1 7. box-49. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-49.pdf>, 2015. január 18.

¹⁸³ HU OSA 357-2-1 7. box-46. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-46.pdf>, 2015. január 18.

¹⁸⁴ HU OSA 357-2-1 7. box-43. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-43.pdf>, 2015. január 18.

¹⁸⁵ BM Ellenőrzési Csoportfőnökség, BM IV/III. (Szociális) Csoportfőnökség, BM I/II-1. (Gazdálkodásszervezési Osztály), BM II/1. (Felügyeleti) Csoport, BM II/2. (Terv- és Fejlesztési) Osztály, BM Átmeneti Tanfolyam Parancsnokság, BM Központi Tisztí Iskola Rendőrtiszt Akadémia és a BM Idegen Nyelvi Főiskola. HU OSA 357-2-1 7. box-43. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-43.pdf>, 2015. január 18.

Az Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség elsődleges feladata az értékelés és elemzés volt, a rövid és hosszú távú döntések meghozatalához, távlati tervek kidolgozásához nyújtott segítséget.¹⁸⁶ A csoportfőnökség elemző-értékelő osztálya állambiztonsági, rendőri és rendszeti/igazgatási tevékenységet vizsgáló alosztályokra tagolódott, emellett felügyeleti osztály, tájékoztató alosztály, kutató és tervező alosztály, valamint gépi adatfeldolgozó osztály alkotta a csoportfőnökség szervezetét. A csoportfőnökség feladatát és hatáskörét a belügyminiszter 02/1972. parancsa szabályozta.¹⁸⁷

Az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökséget három korábbi osztályból – BM II/II-3 (igazgatásrendészeti), BM III/3. (útleve) és BM III/II-7. (KEOKH) – hozták létre a miniszter első helyettesének felügyelete alatt.¹⁸⁸ Hatáskörébe tartoztak többek között a személyi igazolvánnyal kapcsolatos ügyek, a lakcímbeljelentés, a rendvédelmi szervek fegyverviselési engedélyei, okiratok (például erkölcsi bizonyítvány) kiállítása és a vadásztársaságok rendvédelmi felügyelete. Emellett állampolgársági kérdésekben is állást foglalt, továbbá eljárhatott szabálysértések és kényszerintézkedések ügyében.¹⁸⁹

A BM Nyilvántartó Központot a miniszter első helyettese felügyelte.¹⁹⁰ A minisztérium csoportfőnökségein korábban nem volt egységes nyilvántartás, minden szerv kialakította a saját rendszerét, ezért nem is lehetett az adatokat együtt kezelni, lehetetlenné téve ezzel az értékelést. A központ feladata az egységes adattárak és nyilvántartások készítése, valamint az ehhez szükséges gépesítés biztosítása volt.¹⁹¹

¹⁸⁶ MNL OL XIX-B-1-z 40. d. 10-71/3-1971. 1971. március 15.

¹⁸⁷ HU OSA 357-2-1 4. box-65. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/4-65.pdf>, 2015. január 18.

¹⁸⁸ HU OSA 357-2-1 7. box-43. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-43.pdf>, 2015. január 18.

¹⁸⁹ MNL OL XIX-B-1-z 41. d. 10-71/5-1971. 1971. március 29. 4–5.

¹⁹⁰ MNL OL XIX-B-1-z 42. d. 10-71/6-1971. 1971. április 5.

¹⁹¹ Uo.

A BM Belbiztonsági Osztálya a BM II/1. Felügyeleti Csoport átszervezésével jött létre¹⁹² a minisztériumon belüli bűncselekmények felderítésére.¹⁹³ A BM más szervezeti egységeiben is történtek kisebb-nagyobb kiigazítások,¹⁹⁴ ezek azonban nem jártak lényeges változással.

A 08/1971. számú miniszteri parancs értelmében 1971. július 1-jétől a BM vázlatos szervezeti felépítése a következő volt:¹⁹⁵

<i>Miniszteri közvetlen szervek</i>	<i>A miniszter első helyetteséhez tartozó szervek</i>
Miniszteri titkárság BM Titkárság. BM Főügyeleti Osztály, BM Országos Futárszolgálat BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya Katonai Főügyészség Belügyi Osztálya	A miniszter első helyettesének titkársága BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség BM „M” és Szervezési Csoportfőnökség BM Határőrség Országos Parancsnokság BM Kormányőrség Parancsnokság BM Nyilvántartó Központ BM Belbiztonsági Osztály
<i>I. Főcsoportfőnökség szervei</i>	<i>II. Főcsoportfőnökség szervei</i>
Miniszterhelyettesi titkárság Terv- és Pénzügyi Csoportfőnökség Anyagi és Technikai Csoportfőnökség Műszaki Fejlesztési Csoportfőnökség Egészségügyi Osztály Ellenőrzési Osztály Külügyi Osztály Üdültetési Osztály Központi Ellátó Parancsnokság Újpesti Dózsa SC Személyzeti Osztály	Miniszterhelyettesi titkárság Bűnügyi Csoportfőnökség Közbiztonsági Csoportfőnökség Közlekedési Csoportfőnökség Karhatalom Országos Parancsnokság Tűzrendészet Országos Parancsnokság Személyzeti Osztály

¹⁹² HU OSA 357-2-1 7. box-43. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-43.pdf>, 2015. január 18.

¹⁹³ MNL OL XIX-B-1-z 42. d. 10-71/6-1971. 1971. április 5.

¹⁹⁴ A Nemzetközi Kapcsolatok és Tájékoztató Osztályból például kivált a Tájékoztató Alosztály, és így létrejött a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, a miniszter közvetlen irányításával. MNL OL XIX-B-1-z 40. d. 10-70/3-1971.

¹⁹⁵ HU OSA 357-2-1 7. box-43. <http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-43.pdf>, 2015. január 18.

III. Főcsoportfőnökséghez tartozó szervek	IV. Főcsoportfőnökséghez tartozó szervek
Miniszterhelyettesi titkárság	Miniszterhelyettesi titkárság
III/I. Csoportfőnökség	Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség
III/II. Csoportfőnökség	Személyzeti Csoportfőnökség
III/III. Csoportfőnökség	Fegyelmi Osztály
III/IV. Csoportfőnökség	Rendőrtiszt Főiskola
III/V. Csoportfőnökség	Műszaki Tanfolyam
III/1. (Vizsgálati) Osztály	Határőr Tisztképző Iskola
III/2. (Operatív Figyelő és Környezettanulmányozó) Osztály	Tűzoltó Tisztképző Iskola
III/3. („K” Ellenőrzési) Osztály	Kun Béla Tiszthelyettesképző Iskola
III/4. („X” Ellenőrzési) Osztály	Alapfokú Rendőriskola
III/5. (Rádióelhárítási) Osztály	Kutyavezető-képző Iskola
III/6. (Személyzeti) Osztály	

1971. július 1-jére megszületett a minisztérium alapvető szervezeti változásairól szóló döntés, a megvalósítás azonban egyes esetekben – ilyen volt például a Készenléti Rendőri Ezred megszervezése – több évet is igénybe vett. Az 1971-es belügyi átalakítás lényeges eltéréseket mutatott a korábbiakhoz képest: az 1957-es és 1962-es átszervezés – mind párt-, mind minisztériumi vonalon – alaposabb előkészületeket követően zajlott le. Az átalakítás kapcsolódott az 1960-as években, valamint az 1970-es évek elején végbemenő többi reformkísérlethez, az új gazdasági mechanizmushoz, valamint a közigazgatást újraszabályozó új tanács törvényhez.¹⁹⁶ A nagy reformkísérlet azonban felemásra sikeredett. Nem alkották meg ugyanis azt a BM-ről szóló átfogó törvényerejű rendeletet, amely az 1969-es KB-határozat egyik legfontosabb pontja volt.¹⁹⁷ Az 1971-es kiigazításnál a szakmai szempontok a korábbiakhoz képest azonban kétségtől jobban érvényesültek, a minisztérium működőképesebbé tétele prioritást élvezett.

★ ★ ★

¹⁹⁶ 1971. évi I. törvény a tanácsokról. https://hu.wikisource.org/wiki/1971._%C3%A9vi_I._t%C3%B6rv%C3%A9ny, 2018. április 4.

¹⁹⁷ Az átfogó szabályozást az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. számú törvényerejű rendelet helyettesítette.

A Belügyminisztérium a Kádár-korszakban továbbra is a pártállami rendszer fenntartásának egyik legfontosabb szervezete maradt. Bár kétségtelesen történtek komoly változások, az évtizedekig hangoztatott propagandával szemben 1956 nem jelentett éles cezúrát a minisztérium alapvető struktúrájában: az 1953-ban kialakított államvédelmi (állambiztonsági)/rendőri jelleg 1989-ig megmaradt. A belügy a Rákosi-rendszer módszereihez azonban – elsősorban taktikai okokból – nem tért vissza. A forradalmat követő megtorlás éveit leszámítva, amikor a cél a társadalom megfélemlítése volt, a belügyi szervek részéről látványos akciókra, erődemonstrációra csak ritkán került sor; ezzel is igyekeztek az azt megelőző évektől való elkülönülésüket bizonyítani. 1958-tól – vagyis Nagy Imre kivégzésétől, amelyet a hatalom a forradalom utáni megtorlás szimbólumának tekintett – egészen 1971-ig a forradalom után a külső körülményekhez igazodva kialakított szervezési forma (főosztályok rendszere), valamint szervek (például karhatalom) leépítése jelentette a belügyminisztériumi átalakítások meghatározó vonását. A folyamatos átszervezésnek több oka is volt. Egyrészt az észszerűbb működéshez elengedhetetlenek voltak a korábbi, kevésbé átgondoltan végrehajtott változtatások korrekciójára hivatott rendszeres kiigazítások. 1956 után a káderek kiválasztása során fontosabb szempont volt a párthoz való hűség és azok „osztályhelyzete”, származása, mint akár a minimális képzettség, és ez sokszor zavarokat idézett elő, nem megfelelő felkészültségű személyek kerültek fontos pozíciókba. Emellett a politika és az államvédelem/állambiztonság – a tárca életét meghatározó két legnagyobb erő – mindig érzékenyebb volt a társadalmi változásokra, és ezekhez alakította a taktikáját (de nem a céljait). Az 1960-as évek végétől a hatékonyság jegyében átláthatóbbá, szakszerűbbé kívánták tenni a szervezetet és a kiválasztást, ezt erősítették a minisztérium gazdaságosabb működési feltételeinek megteremtésére irányuló erőfeszítések. A legfontosabb azonban nem változott: a Belügyminisztérium pártirányítása 1989-ig folyamatosan fennállt.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-aj – Személyzeti iratok (1953–1990)

XIX-B-1-au – A BM „M” és Szervezési Csoportfőnökség/Szervezési Osztály iratai (1950–1990)

XIX-B-1-az – Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye (1945–1990)

XIX-B-1-x – A BM országos és főkapitányi értekezletek iratai (1953–1990)

XIX-B-1-z – A BM Kollégiuma iratai (1951–1990)

M-KS 276. fond 53. csomag – Az MDP PB iratai (1948–1956)

M-KS 288. fond 4. csomag – Az MSZMP KB iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP PB/Ideiglenes Intéző Bizottság iratai (1956–1989)

Interneten megtalálható levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.2. – Állambiztonsági parancsgyűjtemény (<http://www.abparancsok.hu>)

OSA Archivum

357-2-1 – Belügyminisztériumi parancsgyűjtemény (<http://w3.osaarchivum.org>)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, Intera Rt.

Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25.–1957. április 2.* Budapest, Intera Rt.

Irodalom

Baráth Magdolna 1999: Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Budapest, Történeti Hivatal. (Trezor 1.) 147–166.

Baráth Magdolna 2012: Felemás desztalinizáció. *Betekintő*, 2012/3. http://www.betekinto.hu/2012_3_barath, 2016. február 20.

Cseh Gergő Bendegúz 1999: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Budapest, Történeti Hivatal. (Trezor 1.) 73–90.

Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.) 2013: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962. Intézménytörténeti tanulmányok.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2013: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 63–127.

Forró János 2011: A Kádár-rendszer rendvédelmi szervezetei a BM Karhatalom és a Készenléti Rendőri Ezred. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2011 (20) 23. 36–60.

Gyarmati György 2013: A Rákosi-korszak. *Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon–Ház Bt.

Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.) 2013: *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Huszár Tibor 2003: *Kádár János politikai életrajza. 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest, Szabad Tér–Kossuth.

Huszár Tibor–Szabó János 1999: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962.* Budapest, Zrínyi.

Kahler Frigyes (szerk.) 1993: *Sortűzek – 1956.* Lakitelek, Antológia.

Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor 2003: *„Mától kezdve lövünk” – Tíz év után a sortűzekről.* Budapest, Kairosz.

Kajári Erzsébet 2001: Bevezető a Belügyminisztérium Kollégiuma 1953–1956 közötti iratainak tanulmányozásához. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet.* Budapest, Történeti Hivatal. 21–50.

Krahulcsán Zsolt 2012: Párt/állam/biztonság. A politikai rendőrség formális pártirányítása a korai Kádár-korszakban (1956–1962). In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 211–226.

- Lomax, Bill 1989: *Magyarország, 1956*. Budapest, Aura.
- Matus János 1999: A rendőrség és a politikai nyomozó szervek funkcióinak és szervezetének rövid áttekintése 1945 és 1956 között. In Huszár Tibor–Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962*. Budapest, Zrínyi, 363–389.
- Molnár János 1969: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Budapest, Akadémiai.
- Palasik Mária 2011: Egy belügyi tiszthelyettes disszidálása és titokzatos halála. Lopusnyik Béla tragédiája. In Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem: Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan, 79–91.
- Pintér Tamás 2002: A Belügyminisztérium újjászervezésének kezdetei az 1956-os forradalom után. *Múltunk*, 2002 (18) 1. 172–202.
- Szakolczai Attila 2008: Az 1956-os forradalmat követő megtorlás dimenziói. In Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet, 75–90.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián 2006: Elbocsátott légió? A BM állambiztonsági testületének személyi állománya, 1956–1963. *Rendészeti Szemle*, 2006 (54) 10. 5–28.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina.
- Ungváry Krisztián (szerk.) 2013: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság, 1945–1989*. Budapest, 1956-os Intézet Alapítvány–Jaffa.

Internetes adatbázisok

NEB Tudástár: <https://neb.hu/hu/tudastar>

TABAJDI GÁBOR

A Belügyminisztérium szervei és a pártállam, 1972–1989

A hetvenes és nyolcvanas éveket a kádári pangás, illetve a rendszer lassú eróziójának időszakaként tartja számon a közlemlekezet Magyarországon. Sokak szemében egyszersmind a rend és a kiszámíthatóság világának tűnik ez a korszak.¹ A Magyar Népköztársaság állampolgárai ekkoriban ellentétes módon viszonyulhattak a belügyi szervekhez. Kevesellhették a közrendet fenntartó állomány számát, de sokallhatták a közúti ellenőrzéseket folytató rendőrök jelenlétét. Bosszankodhattak a külföldi utazásokat megnehezítő útlevéleljárásokon vagy a határátlépő helyeken átélt többórás várakozáson, közben pedig akár hitelt is adhattak a belüggyel kapcsolatos propagandának, amely nemzetközi (nyugati) összevetésben az ország rendjére, a kemény bűnözés (terrorizmus, kábítószeres stb.) hiányára mutatott rá.

A hatalom birtokosai számára a gulyáskommunizmus évtizedeiben a belügyi apparátus, az erőszakos szervezetek immár szükséges, de nem elégséges tényezői voltak a rendszer működtetésének. Sőt, nyilvános szerepük sok esetben inkább kontraproduktívnak bizonyult a politikai vezetés számára. A terhes emlékeket hordozó (politikai) rendőrség működésének elrejtése, a pártállami mechanizmusok háttérbe szorítása e korszakban is folyamatos törekvés maradt.² Az állambiztonság egyre jobban konspirá-

¹ Romsics 2000, 423–425.; Szerencsés 2010.

² Tőkés 1998, 49–90.

ló titkosszolgálatná alakulva eltűnt az emberek mindennapjaiból. Ugyanakkor a nyilvánosságban jelen lévő állami szervek, a Belügyminisztérium egyes részlegeinek a pártirányítása, a kiemelt ügyek, nyomozások politikai megrendelői (a pártközpont, az MSZMP KB apparátusának a szerepe) változatlanok maradtak. A szervezetre jellemző állandóság talán legjobban a személyi karrierekben érzékelhető. A korszakunkban hosszú ideig viselt tisztségek a rendszer konszolidált jellegét tükrözik. Emellett figyelemre méltó, hogy az 1945 után, fiatal kommunistaként az erőszakos szervezetekhez kerülő káderek ebben az időszakban, évtizedes belügyi tevékenység tapasztalatával lettek a minisztérium vezetői.

Miként tekintettek a hatalom birtokosai a Belügyminisztériumra? Miként szervezték meg az ország rendjének biztosításában elsődleges szerepet játszó szervezeteket? Mennyiben tekinthető a Magyar Népköztársaság rendőrállamnak? Az alábbi szervezettörténeti vázlat, amely kutatásunk első eredményeit rögzíti, reményeink szerint, ilyen kérdések körüljárásához is hozzájárulhat.

Vizsgálódásunk megkezdése előtt evidenciaként rögzítendő, hogy a BM szervei fegyveres testületként, hierarchikusan felépített szervezetként tevékenykedtek. Működésük elsődleges értelmezéséhez így elegendőnek tűnhet a belső parancsok és az egymásra épülő utasítások ismertetése. Azonban a Belügyminisztérium mindvégig többszörös pártirányítás alatt állt, s bár a pártközpont (MSZMP KB) vezetési technikái finomodtak, a hatalmi struktúra továbbra is változatlan maradt.³ A formális mellett az informális befolyásolás lehetőségei is bővültek. Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy a BM dolgozói az MSZMP-n belül is meghatározó helyet foglaltak el. (Az egyes szervezeti egységeknél az állomány döntő többsége a párt tagja volt.) A belügyi MSZMP-alapszervezetek, pártbizottságok országszerte jelentős befolyással rendelkeztek. Mindez a rendszer bomlása idején különös jelentőségre tett szert.

³ Rainer 2011; Krahulcsán 2013.

Az ideologikus szervezési és működési elvek, illetve világmagyarázat a Belügyminisztérium alább elemzett irataiban magától értetődőnek tekinthetők. Minden belügyi dokumentum – az ügyrendektől a parancsokig – politikai direktívákra, az aktuális párthatározatokra hivatkozott. Ám ezen keretek között a belügyi tevékenység racionalizálódásával, a rendszer eszmei kiüresedésével arányosan egyre több és részletesebb szakmai típusú érv jelent meg a szövegekben. Alábbiakban a Belügyminisztériumban történt szervezeti változásokat mindezek összefüggésében tekintjük át.

A BELÜGYMINISZTERIUM ÁTSZERVEZÉSE

A Belügyminisztérium teljes körű átszervezésére 1971. július 1-jével került sor. A legfontosabb szervezőelv ekkor az országos közigazgatás tagolódásához való igazítás, valamint a takarékoság volt. Az egyes parancsokságok működésének finomhangolása azonban még éveket vett igénybe. A módosítások nagyságrendjét jól mutatja, hogy a szervezeti egységek átvilágítása során több mint ezer javaslat keletkezett.

A Belügyminisztérium alapvető létszámviszonyait egy másfél évtizedig érvényben lévő párthatározat szabta meg. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1970 októberében a demográfiai helyzetre, valamint a népgazdasági munkaerő-viszonyokra hivatkozva, illetve a fejlesztési és fenntartási költségeket figyelembe véve döntött a fegyveres testületek békelétszámának csökkentéséről.⁴ A párthatározat szerint a nemzetközi helyzetben bekövetkező kedvezőtlen fordulatig (!) a Magyar Néphadsereg, a Belügyminisztérium, a polgári védelem, valamint a munkásőrség független állományának összesített (béke)létszáma nem haladhatta meg a lakosság 1,8%-át, azaz nem lehet száznolcvanezer főnél több. (Ekkor ez a létszám 175 000

⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/529. ö. e.

fő volt.) Ebből adódóan a BM számára 1975-ig fokozatosan egy 6-7%-os létszámcsoökkentést irányoztak elő. A határozat rögzítette, hogy a közbiztonság állapota miatt külön belügyi karhatalom fenntartása nem indokolt. Csupán egy 1600 fős budapesti készenléti rendőri szerv, valamint egy 600 fős miskolci zászlóalj fenntartása szükséges. (Ennek felöltését, a sorállomány leépítésével 1975-ig tervezték.) A feladatok között szerepelt a rendfokozatok arányosítása (a tiszti fokozatok 20–25%-os csökkentése) és az előléptetési, várakozási idő újragondolása.

A legfontosabb új minisztériumi szervezeti egységek (BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség, BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség, BM Műszaki-fejlesztési Csoportfőnökség, BM Nyilvántartó Központ, BM Belbiztonsági Osztály, BM IV. Személyzeti Főcsoportfőnökség, BM Rendőrtisztai Főiskola) működését már hosszas belső egyeztetések révén alakították ki. Az utóellenőrzések megállapításai beépültek a politikai tervezetekbe is, a szervezetfejlesztési koncepciók így mind racionálisabbá váltak. A minisztériumi szervek egyszerűsítésétől a hatékonyság növekedését várták. Az 1971-ben megkezdődő átszervezéssel országosan 184-gyel csökkentették az alosztályok számát, 241-gyel a csoportok számát, 36-tal a karhatalmi századok számát, 42-vel a rendőrőrök számát, és több kisebb, önálló egységet megszüntettek.

Az 1971-ben kezdődő átszervezés után 1974-ben, majd 1977-ben kisebb szervezeti kiigazítások történtek csupán a Belügyminisztériumban. Ilyen esetekben a hivatalos indoklás szerint az operatív helyzethez igazították a struktúrát. A BM létszáma lényegében állandósult, az 1970 után kapott háromszor ezer fős létszámfejlesztés nem eredményezett érdemi változást, mivel azt jórészt eseti, beruházási feladatokra fordították.

A Belügyminisztérium (központi) szerveit ebben a két évtizedben is négy főcsoportfőnökségbe rendezve működtették, emellett három parancsnokság látott el országos feladatokat. A hatásköröket az ekkor kidolgozott és innentől folyamatosan „karban tartott” belső parancsok és szabályzatok rögzítették. A Belügyminisztérium központi szerveinek feladatai

és módszerei a miniszter tanácsadó testületeként működő BM Kollégium 1972. tavaszi ülésein véglegesültek. Az ezeket meghatározó úgynevezett ügyrendek kisebb mértékű módosítására 1979-ben került sor. A legfontosabb szervezési elvek azonban az egész korszakban változatlanok maradtak.

BM I. Főcsoportfőnökség⁵

Feladata a minisztériumban, szerveinél, csapategységeinél a pénzügyi, anyagi, technikai, egészségügyi szakszolgálati ágak, műszaki fejlesztési, üdültetési és gyermekneveltetési területek irányítása és ellenőrzése.

Felépítése:

Központi szervek
I/I. (Terv- és Pénzügyi) Csoportfőnökség
I/II. (Anyagi és Technikai) Csoportfőnökség
I/III. (Műszaki Fejlesztési) Csoportfőnökség
Egészségügyi Osztály
Ellenőrzési Osztály
Külügyi Osztály
Üdültetési és Gyermekneveltetési Osztály
Személyzeti Osztály
Központi Ellátó Parancsnokság
Főcsoportfőnökség Titkársága

Feladatai:

Felügyelete alá tartozik a BM II., III., IV. Főcsoport-főnökség, országos parancsnokságok, rendőr-főkapitányságok pénzügyi, anyagi, technikai, egészségügyi osztályai, szakszolgálatok, valamint az Újpesti Dózsa SC és a területi Dózsa egyesületek.

További feladatai:

a minisztérium költségvetésének összeállítása;
gazdálkodás, beszerzések, karbantartás, üzemeltetés;
a BM alaptevékenységi és lakásberuházásának szervezése;
a központi minisztériumi tartalékkészlet meghatározása;
kutatás-fejlesztés a belügyi munka számára;
a minisztérium és más állami társadalmi szervek hírközlőrendszerének üzemeltetése;
a BM személyi állományának, munkakörülményeinek fejlesztése, a BM egészségügyi ellátása, bel- és külföldi üdültetés, gyermekneveltetés;
speciális anyagi igények kielégítése;
az MSZMP, a kormány, a BM külföldi vendégeinek elhelyezése, ellátása.

⁵ MNL OL XIX-B-1-z (45. d.) 10-72/4/72.

BM II. Főcsoportfőnökség⁶
A Belügyminisztérium köztörvényi, rendőri feladatokat ellátó központi szerve. Feladatait a minisztérium többi szerveivel szoros együttműködésben végzi. Tevékenységében támaszkodik a fegyveres erőkre és testületekre, a rendészeti szervekre, továbbá a társadalmi erőkre.
Felépítése: II/I. (Bűnügyi) Csoportfőnökség II/I-1. (Társadalmi Tulajdonvédelmi) Osztály II/I-2. (Bűnüldözési) Osztály II/I-3. (Vizsgálati) Osztály II/I-4. (Bűnügyi-technikai) Osztály II/II. (Közbiztonsági) Csoportfőnökség II/II-1. (Közrendvédelmi) Osztály II/III. (Közlekedési) Csoportfőnökség II/III-1. (Forgalombiztonsági) Osztály II/III-2. (Közlekedésigazgatási) Osztály Készenléti Rendőri Ezred Személyzeti Osztály Titkárság
Feladatai: A Belügyminisztérium szerveivel szoros együttműködésben védi a Magyar Népköztársaság állami-, társadalmi-, gazdasági rendjét, fenntartja a közrendet és a közbiztonságot, óvja az állampolgárok életét és vagyonát. Munkáját a büntetőjog, a bűnözés elleni harc sajátos eszközeivel, rendészeti és karhatalmi tevékenységgel, hatósági és felügyeleti feladatainak ellátásával valósítja meg. Szervezi, irányítja és ellenőrzi a rendőri feladatok ellátását.

⁶ MNL OL XIX-B-1-z (45. d.) 10-72/2/72.

BM III. Főcsoportfőnökség⁷
A Magyar Népköztársaság állambiztonsági operatív védelmi szerve. Munkáját az MSZMP politikája, határozatai, a Magyar Népköztársaság törvényei, törvényerejű rendeletei, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozatai és rendeletei, a belügyminiszter rendeletei, parancsai, utasításai alapján végzi. Folyamatos kapcsolatot tart a baráti szocialista országok állambiztonsági szerveivel.
Felépítése: III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség III/III. (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnökség III/IV. (Katonai Elhárító) Csoportfőnökség III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség III/1. (Vizsgálati) Osztály III/2. (Operatív Figyelő és Környezettanulmányozó) Osztály III/3. („K” ellenőrzési) Osztály III/4. („X” ellenőrzési) Osztály III/5. (Rádióelhárítási) Osztály III/6. (Személyzeti) Osztály III. Főcsoportfőnökség Titkárság Budapesti és megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szervei
BM IV. Főcsoportfőnökség⁸
A minisztérium elvi irányító, ellenőrző és végrehajtó személyügyi szerve. Feladata: a hatályos jogszabályok, ügyrendek, vonatkozó parancsok érvényesítése a BM valamennyi szervénél; parancsnokok egyszemélyi felelőssége mellett biztosítja a személyzeti, kiképzési, tanulmányi, továbbképzési, belügyi, sajtó-, propaganda-, fegyelmi, szociális és kulturális célkitűzések megvalósítását.
Felépítése: IV/I. (Tanulmányi és Propaganda) Csoportfőnökség IV/II. (Személyzeti) Csoportfőnökség Fegyelmi Osztály Rendőrtiszti Főiskola Főcsoportfőnöki Titkárság Általános szakirányítást és felügyeletet gyakorol az I., II., III. Főcsoportfőnökség, országos parancsnokságok, rendőr-főkapitányságok személyügyi osztályai felett Elvi irányítása alá tartozik: a Belügyminisztérium Tudományos Tanácsa, a Belügyi Szemle, a Magyar Rendőr és a Kék fény szerkesztőbizottsága

⁷ MNL OL XIX-B-1-z (45. d.) 10-72/1/72.

⁸ MNL OL XIX-B-1-z (45. d.) 10-72/3/72.

POLITIKAI CIKLUSOK

A közéletet korszakunkban ötéves időszakok tagolták. A politikai ciklusokat az MSZMP egymást követő három, rendes kongresszusa (1975, 1980, 1985) határozta meg (míg a legmagasabb pártfórum utolsó, 1989-es összehívása magával hozta a párt sajátos önfelszámolását is.) Noha a pártzsargonban írt kongresszusi határozatok és az azok nyomán készített dokumentumok többnyire üres frázisokat, visszatérő paneleket tartalmaztak, főbb megállapításait érdemes felidézni, rámutatva a Belügyminisztérium új feladataira, a bekövetkező hangsúlyváltásokra.

Az MSZMP 1975. márciusi (XI.) kongresszusa a „fejlett szocializmus” építését hirdette meg. Az ekkor nyilvánosságra hozott politikai program elismerően szólt a belső rend, az állam és közbiztonság helyzetéről, valamint az ország határainak védelméről.⁹ A nemzetközi helyzet pozitív értékelése alapján a belügyi munka számára sem határoztak meg új tennivalókat. Ugyanakkor a minisztériumot érintő kiemelt politikai feladat maradt az „imperialista befolyással, fellazítással” szembeni elhárító munka és – az 1968-tól bevezetett gazdasági reformok következtében – a spekulációs vagyonszerzés elleni küzdelem.

Az MSZMP kongresszusi direktíváiból levezetett BM-feladatterv az állampolgárok jogainak fokozottabb védelmét, a társadalmi szervekkel történő együttműködést, a bürokrácia egyszerűsítését, a népgazdaság védelmét és a szocialista közgondolkodás fejlesztését emelte ki.¹⁰ Ezek a pozitív megfogalmazások a mindennapok rendjét biztosító (takarékos és erkölcsös) szocialista testület képét voltak hivatottak elmélyíteni. Míg a veszélyforrásokat a fellazítás, a szovjetellenesség, a nacionalizmus és a polgári nézetek testesítették meg elsősorban. Az állambiztonsági munka hangsúlyait a nemzetközi osztályharc és a békés egymás mellett élés dialektikusan

⁹ MSZMP XI. 1975, 455–524.

¹⁰ MNL OL XIX-B-1-x 10-600/1976 (BM főkapitányi értekezlet, 1976. január 16.)

értelmezett fogalomrendszerében határozták meg. A hírszerzésnek (BM III/I. Csoportfőnökség) fokoznia kellett a titkos dokumentációs jellegű információk megszerzését (USA, NSZK, NATO-országok), valamint a tudományos-műszaki hírszerzést. A kémelhárítás (BM III/II. Csoportfőnökség) feladatául szabták az operatív jelzések ellenőrzésének gyorsítását, a gazdasági projektek védelmét, a diplomácia és az idegenforgalom alaposabb ellenőrzését. Konkrét elvárást jelentett a számítógépes adatfeldolgozás fejlesztése az idegenforgalom területén. A belső elhárítás (BM III/III. Csoportfőnökség) figyelmét az „ifjúságvédelem” (a fiatalabb generáció körében végzett elhárító munka) területére és a „nacionalista platformról támadó ellenség” (a „szocialista nemzet” koncepciója számára kihívást jelentő művek, alkotók, gondolatok) felé irányították.¹¹ Emellett a kulturális szféra, az irodalom, a művészetek, a tudomány és a sajtó világának alaposabb ellenőrzését sürgették. A belügyi feladatterv, immár visszatérően hangsúlyozta, hogy a „volt elemek” (a horthystának vagy ellenforradalmárnak minősülő személyek) helyett a fő feladat az ideológiai-diverzióval szembeni munka. A politikai rendőrségnek végképp szakítania kellett azzal, hogy az állampolgárok osztályhelyzetéből induljanak ki egy-egy ügy megítélésekor. A katonai elhárítást (BM III/IV. Csoportfőnökség) gyorsabb ügymenetre, kifinomultabb, megelőző intézkedésekre ösztönözték. Ugyanakkor a megelőző munka fontossága miatt ismét leszögezték, hogy az ország nyitottabbá válása nemcsak veszélyeket, hanem lehetőségeket is jelent a titkosszolgálatok számára, hiszen könnyebbé válhattak a különböző irányokban történő beépülések. Ennek mértéke ma még csak töredékesen ismert, ám jól látható, hogy az állambiztonság számára meghatározott szempontok belső átcsoportosításokban, kinevezésekben is testet öltöttek.

A rendőri munkával kapcsolatos helyzetértékelés elismerően rögzítette a szabálysértéseket elkövetők számának csökkenését, ugyanakkor figyelmeztetett a népgazdaság elleni bűncselekmények (elsősorban a de-

¹¹ Szőnyi 2005; Szőnyi 2012.

viza- és vámbűntett), a társadalmi és személyi tulajdon elleni lopások, valamint az ittas vezetéssel kapcsolatos esetek növekvő számára. A munka fókuszába a jogtalan anyagi haszonszerzés, a harácsolás, az üzérkedés és a spekuláció felderítése került. Kiemelt feladat lett a bűnmegelőzést szolgáló hálózatépítés fokozása. Szintén a kongresszusi határozatokból vezették le, hogy a rendőr-főkapitányságok szerkezetét miként kell egységesíteni. A közrendvédelem és a közlekedésrendészet összevonását eredményesnek értékelték, ugyanakkor a kulturáltabb (!) ügyintézészt tűzték ki célul.

A karhatalom helyett létrehozott Forradalmi Készenléti Rendőri Ezred munkáját hasonlóképpen sikeresnek ítélték, de a járóörzés szervezésével, a közterületi szolgálattal kapcsolatos elvárások állandósultak.¹² Az igazgatásrendészet tevékenységét alapvetően rendben találták, a növekvő ügyfélszám kiszolgálását megfelelőnek minősítették. Ám további javulást vártak el, az útlevelelügyek decentralizálása, az idegenrendészeti eljárások felülvizsgálata terén. A határőrséggel, a kormányőrséggel, a tűzoltósággal kapcsolatos érdemi elvárást a belügyi vezetés szintjén nem fogalmaztak meg, csupán a szabályok szigorú betartására figyelmeztettek. Anyagi-pénzügyi területen a számítástechnika alkalmazása nyitott új fejezetet a belügyi szervek életében. Végül a személyzeti szervek munkájával kapcsolatban nyugtázták az 1971 után lezajlott változásokat. (1975-re a hivatásos állomány létszáma már 5163 fővel kevesebb volt, a vezetői beosztások számát 579, a tiszti beosztásokét 1423 státusszal csökkentették.)

A hetvenes évek első fele a szocialista államépítés meghatározó időszaka is volt. Az 1972. évi I. törvény hirdette ki a Magyar Népköztársaság módosított alkotmányát, amely immáron rögzítette, hogy „a munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje”.¹³ Az alkotmányosan is rögzült pártállami szerkezet a további parancsok, tervezetek alapjául szolgált. A szocialista jogalkotás keretében hirdették ki az állam- és közbiz-

¹² Forró 2011.

¹³ Romsics 2000, 423.

tonságról szóló (1974. évi 17.) tvr.-et, amely immár átfogóan szabályozta a korábban, jogszabályi szinten rendezetlen területeket. Ennek révén a belügyi parancsok átdolgozása is megkezdődött.

Az MSZMP 1980 márciusi (XII.) kongresszusának jelszava a „társadalom szocialista vonásainak erősítése” lett.¹⁴ A legfelső pártfórum ismételten nyugtázta a Belügyminisztérium tevékenységét: „Hazánkban szilárd a törvényesség, a belügyi és igazságügyi szervek az ország alkotmányos jogrendje alapján, a törvény előírásainak megfelelően végzik feladataikat, gondoskodnak az állam- és közbiztonság, a társadalmi és személyi tulajdon, az országhatár védelméről.”

A BM országos értekezletén bemutatott feladatterv általánosságban (a pártzsargon paneljeivel) szólt az új társadalmi jelenségekről, a szervek rugalmas alkalmazkodásáról. A program hangsúlyos, illetve ismétlődő fogalmai a „megelőzés”, a „differenciálás”, a „nevelés” voltak.¹⁵ A belső iratokban hangsúlyosan jelent meg az „összbelügyi” tevékenység követelménye. Innentől folyamatosan és hangsúlyosan ellenőrizték a megyei és központi hivatalok, valamint a különböző területeken tevékenykedő BM-szervezetek (az állambiztonságtól a karhatalmi és rendőri testületeken át az igazgatásrendészetig) együttműködését. Konkrét feladatként jelentkezett a BM tájékoztatási rendszerének (a belső és a párt felé irányuló jelentések) javítása. Ezen belül az írásos anyagok helyett a szóbeli jelentések számának növelését várták el.

Az állambiztonsági munka szervezésének a kiindulópontja változatlan maradt. Azonban az Egyesült Államokhoz társított szovjetellenes, antikommunista kampányokkal kapcsolatban új elemként került elő az „imperialisták erőfeszítése” a belső ellenzék egységesítésére. Ez elsősorban a BM III/III. Csoportfőnökségnek adott munkát. Az elhárító szervezeteknek a kultúra, a közoktatás, a tömegkommunikáció területén kellett fokozottan

¹⁴ MSZMP XII. 1980, 461–499.

¹⁵ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1980 (BM főkapitányi értekezlet, 1980. november 28.)

a marxizmusellenes tendenciákra figyelni. A feladat a legális fórumhoz jutás megakadályozása lett, amelynek egyre gyakrabban használt eszköze a „szignalizáció” volt. Ez a fajta „jeladás”, azaz más hivatalos szervek tájékoztatása, az esetek egyre nagyobb részében eredményezte, hogy a politikai alapú retorziókat a civil felettesek (munkahelyi főnökök) hajtották végre. Míg a hírszerzés feladatköre változatlan maradt, a kémelhárításnál előkeült a terrorizmus elleni védekezés fontossága.

A belső helyzetértékelés lényegi megállapítása szerint 1980-ig a törvényes rend, a közbiztonság helyzete megnyugtatóan alakult Magyarországon. A bűnözés alakulásában nem történtek alapvető változások.¹⁶ Igaz, némileg emelkedett a visszaeső, veszélyes (külföldi) bűnözők száma és a rejtett bűnözés. Kedvezőtlen tendenciának minősült a vagyon elleni bűncselekmények növekedése is. Ugyanakkor a belső feladattervben új fogalom került elő: az úgynevezett gazdasági folyamatokra történő ráépülés, magyarul a sajátos szocialista kijáró (lobbi) tevékenység, illetve a korrupció. A nemzetközi bűnözés erősödése, különösen a bűnözői csoportok megjelenése a rendőrség megerősítését igényelte. A bűnüldözésben komplex módszerek kidolgozását tervezték a pártfogó testülettől az ifjúságvédelmen át minden részterület együttműködésével.

Folyamatosan hangoztatott törekvéssé vált a közterületi jelenlét növelése (járőrözés, körzeti megbízottak, közlekedésrendészet), a szolgálatsszervezés átalakítása, a karhatalmi akciócsoportok alkalmazása. A közlekedési forgalom dinamikus bővülése (a hazai tulajdonú gépkocsik száma elérte a kétmilliót, míg az ország útjait évente 3,5 millió külföldi gépjármű is használta), a balesetek növekedése a megelőzési feladatok kidolgozását sürgették. Az országos parancsnokságok működésével kapcsolatban továbbra sem merült fel az érdemi változtatás igénye. A határőrségnek az átkelőhelyek bővítését, a forgalom terelését kellett megszerveznie, a kormányőrségnek a modernebb biztonságtechnikai eszközök alkalmazása mellett a

¹⁶ Horváth 2009, 85–97.

lezárás nélküli útvonal-biztosítások kidolgozása jelentett új feladatot. Ám sem ezek, sem a tűzoltóság felé megfogalmazott elvárások (kárösszegek csökkentése) nem igényeltek lényegi átszervezéseket.

Az MSZMP 1985. márciusi (XIII.) kongresszusa a rendszer eróziója ellenére újfent rögzítette a törvényesség, az állami, gazdasági és társadalmi rend megfelelő helyzetét.¹⁷ A pártállam illetékesei ekkor még szilárdnak látták, láttatták Magyarországon a közrendet és közbiztonságot, s nyugtázták, hogy a köznyugalmat súlyosan sértő bűncselekményekre ritkán kerül sor.¹⁸ A hivatalos értékelés szerint: „A Belügyminisztérium a XII. kongresszus óta szervezetében és a munka módszereiben igazodott a politikai, a társadalmi és a gazdasági élet változásaihoz, az állam és közbiztonság helyzetéhez, javította reagáló képességeit, intézményeinek határfokát.” Ugyanakkor a pártdokumentum egy újszerű, beismert tézist is megfogalmazott: tudniillik hiába nőtt a személyi állomány igénybevétele, a bűncselekmények növekedésével nem tudtak lépést tartani.

A kongresszus után készített belső helyzetértékelés még árnyaltabban fogalmazott. Az állambiztonság munkáját eredményesnek minősítették a külső és belső ellenség elleni küzdelemben, de például el kellett ismerniük, hogy a „szamizdatkészítő” ellenzék szervezettebbé vált.¹⁹ Nyugtázták a korszerűbb belügyi ügyintézés (szabálysértési, útlevel, lakcímbjelentés, hatósági erkölcsi bizonyítvány, névváltoztatás) lehetőségeit, ám belátták, hogy a határőrség teljes körű mozgósítása ellenére a várakozási idő a határokon nem csökkent. Közben jól érzékelhető lett a generációváltás, a fluktuáció növekedése, amely esetenként befolyásolta a munka hatékonyságát is. A belső viszonyokkal kapcsolatban olyan homályos megállapítás is szerepelt, hogy a „társadalomban tapasztalható negatív jelenségek hatottak a belügyi állomány egy részére is”.

¹⁷ Rainer 2005, 7–22.

¹⁸ MSZMP XIII. 1985, 565–594.

¹⁹ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985. (BM főkapitányi értekezlet, 1985. december 28.)

A Belügyminisztérium feladattervében központi direktívává vált a tudományosan megalapozott szervezetfejlesztés. Visszatérően megjelent a hatáskörök decentralizálásának igénye, ugyanakkor a kedvezőtlené váló nemzetközi helyzetben munkatervi feladat lett a rendkívüli időszakokra történő felkészülés (a BM mozgósítási terveinek felülvizsgálata) is. Az állambiztonság helyzetértékelése az „imperialista ideológiai diverzió” mellett immár számolt a gazdasági diszkrimináció (COCOM-lista) okozta következményekkel. Így a mélységi, perspektivikus felderítésre alkalmas titkos hírforrások beszerzését szabta feladatul. Miközben a hírszerzés és a kémelhárítás feladatait általánosságokban adták meg, a belső ellenség korlátozásáról egyre részletesebben intézkedtek. A szervek célkitűzése az maradt, hogy az ellenzék ne tudjon nemzetközi fejleményeket felhasználni, ne tudjon tömegbázist építeni az ifjúság és a humán értelmiség körében. Új célkitűzésként jelent meg a technikai rendszerek fejlesztése, a műszaki kutatások kérdésköre, illetve a szakszolgálatoknak az operatív munka igényeihez történő fejlesztése.

A rendőrségtől elsősorban a fővárosi, városi bűnüldöző tevékenység javítását várták, de előtérbe kerültek a család-, ifjúság- és gyermekvédelem kérdései is. Központi elvárássá vált a bűnöző kategóriák felülvizsgálata, a „munkakerülő, élősdí magatartást” folytatókkal szembeni fellépés. Változatlan maradt a kábítószer-fogyasztás, az alkoholizmus elleni fellépés, a lakásbetörések visszaszorításának a hangoztatása. Továbbra is alapvető cél maradt az élet és vagyonbiztonság elleni legsúlyosabb esetek maradéktalan feltárása, a közterületi jelenlét erősítése és az állandó közúti forgalomellenőrzés.

A kádári rendnek a pártdokumentumokban is megfogalmazott elvárásai, a pártzsargon paneljei a belügyi tevékenység kiindulópontjául szolgáltak. A közállapotokkal kapcsolatos leegyszerűsített, sematikus állítások kijelölték az irányokat a BM struktúrájának módosításához is. Az egyes szervezeti átalakításokat, létszám-átcsoportosításokat elrendelő belügyi parancsok mindvégig az MSZMP határozatainak alapultak.

DÖNTÉSEK A PÁRTKÖZPONTBAN

A hatalom birtokosainak a belügyi szervezettel kapcsolatos törekvéseit a pártvezetés napirendjére kerülő ügyek alapján is megközelíthetjük. Az MSZMP vezető testületeiben a hetvenes-nyolcvanas években kifejezetten ritkán foglalkoztak a Belügyminisztériummal, csekély volt az ezzel a területtel kapcsolatban meghozott határozatok száma. A konszolidált hatalmi viszonyok, a Magyar Népköztársaság viszonylagos belső rendje, a rendelkezésre álló hatalmi mechanizmusok nem tették szükségessé az MSZMP beavatkozását. A pártvezetés által meghozott és a demokratikus centralizmus jegyében minden párttagra kötelezően érvényes döntések néhány jellegzetes témakörrel foglalkoztak: 1) a személyi kérdésekkel kapcsolatos átcsoportosításokkal, 2) egyes szervezetek együttműködésével, tevékenységük összehangolásával, 3) a belügyi szervekkel kapcsolatos párt(állami) struktúrával, illetve 4) néhány fontosabb bűnüggyel. A korszakban a Politikai Bizottság döntése kellett 5) az Interpolba történő belépéshez, 6) a vasfüggöny lebontásához. Emellett névváltoztatást eredményezett 7) egyes intézmények kitüntetése. A Belügyminisztérium normális, rendszerkonform működését jelzi, hogy csupán tizenhét év elteltével, 1986-ban tekintették át részleteiben a minisztérium munkáját. (Igaz, a direkt a minisztériumra vonatkozó párt döntések mellett a BM működésére, felépítésére közvetett hatással voltak a külső, illetve belső ellenséggel kapcsolatban a korszakban meghozott határozatok.)

A Belügyminisztérium és szerveinek ügyei leginkább egy-egy vezetőváltás miatt kerültek a pártvezetés asztalára. Jól példázza ezt a határőrség helyzete, amelyről a pártállam korábbi időszakával szemben közel két évtizeden keresztül lényegében csak egy személyi ügy miatt tárgyalt részletesebben a pártvezetés.²⁰ 1973 májusában Szabó Gusztáv vezérőrnagy, a határőrség országos parancsnoka és Böröcz István ezredes, a Határőrség

²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 7/426. ö. e.

Pártbizottságának első titkára közti rivalizálás („elvtelen presztízsviták”) miatt kellett a Politikai Bizottságnak beavatkoznia. A lefolytatott párt- és állami vizsgálat eredményeként az érintettek szigorú pártbüntetésben részesültek, majd leváltásukról határoztak.²¹

1976 júniusában ismét személyi kérdések miatt merültek fel a BM szervezeti problémái.²² Prohászka József, az MSZMP BM Bizottságának első titkára halála után a belügyi pártszervezet első embere Kovács György lett, Földesi Jenő, a határőrség parancsnokát személyügyi miniszterhelyettesnek nevezték ki, helyére Tóth Imre került. Ugyanekkor kimondták, hogy a BM parancsnokai közti vezetési és módszerbeli viták, a személyi ellentétek, valamint a miniszter túlerheltsége miatt (az államtitkár szerepének tisztázatlansága miatt) a hatáskörök átszabásáról döntöttek. A legfontosabb szervezeti változtatás az ORFK felállítása lett. A már megszüntetett országos főkapitányi rendszer visszaállításával a megyei és budapesti kapitányok ellenőrzését is erősíteni kívánták.

A pártvezetés 1973 februárjában több fórumon is tárgyalta a Külügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium együttműködését, lényegében hírszerző tevékenységük összehangolását.²³ Egyrészt a kádervizualizációt vizsgálták, másrészt az együttműködés és a konspiráció problémáit próbálták orvosolni egy központi határozattal. A belső jelentések megállapították, hogy a szerveknél a munkatársak személyi ellenőrzése szigorodott (eredményesebb lett a képességek és az alkalmasság vizsgálata). A Külügyminisztériumban a külföldre kinevezendő „titkosszolgák”-nak külön tanfolyamot indítottak, s bár ennek szakmai eredményei még korlátozottak voltak, a megbízhatósági mutatók megfelelően javultak. A határozat további feladatokat nevesített a külügyi szolgálatban, képviselői dolgozók közti súrlódások csökkentésére. Jellemző

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/455. ö. e.

²² MNL OL M-KS 288. f. 5/692. ö. e.

²³ MNL OL M-KS 288. f. 5/604. ö. e., MNL OL M-KS 288. f. 7/418. ö. e. 2.

módon e sajátos pártdirektíva rögzítette, hogy a megfelelő „fedés” érdekében kihelyezett hírszerzők külföldi kinevezésük előtt és után egy évig szolgáljanak a Külügyminisztérium állományában. Az ilyen típusú együttműködést az MSZMP KB Titkársága a külső missziók esetén a Külkereskedelmi Minisztérium, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala felé is kiterjesztette.

A „kádári pangás” évtizedében a rendőrséggel kapcsolatban csupán helyi jelentőségű témákat tárgyalt meg az MSZMP KB Titkársága.²⁴ Igaz, a balatoni rendőrőrsök pártügyeinek rendezése nemcsak az állampárt működésének mélységeire mutat rá, hanem megidézi a gulyáskommunizmus mindennapjait is. 1977 májusában központi határozatban mondták ki, hogy a Balaton túlsó partján lévő vízi rendészeti rendőrőrsök pártalap szervezetei a siófoki BM-szervek pártbizottsága alá kerüljenek (a szakmai beosztásuk rendje szerint).

Ennél fajsúlyosabb döntésnek tekinthető az Interpolhoz való csatlakozás, amelyet az MSZMP PB 1981 márciusában hagyott jóvá.²⁵ Az ülésre készített előterjesztés szerint a lépést az indokolta, hogy öt év alatt több mint duplájára nőtt Magyarországon a külföldi bűnelkövetők száma (1979-ben 2853 fő), és megjelentek a szervezett csoportok az illegális műkincs-kereskedelemben, valamint a pénzhamisítók között. Továbbá világossá vált, hogy Magyarország beleesik a kábítószer-csempészet fő útvonalába. A Közel-Keletről érkező szállítmányokban immár megtalálható volt minden korabeli drog: marihuána, heroin, hasis, kokain. A külföldiek gyilkosságai, bűncselekményei esetében a nyomozásokat nagyban nehezítette, hogy a harmadik országot érintő kérdésekben csak az osztrák Belügyminisztérium segítségével tudtak a magyar nyomozók eljárni. Végül a Nemzetközi Bűnügyi Rendőrségi Szövetkezetbe (Interpol) való belépés

²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/526. ö. e.

²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/822 ö. e.

a szovjet társszervekkel egyeztetve történt, ám a lépés jól illett a nyugati nyitás politikájába is.²⁶

A rendőrség munkája ezen túl egyes rendkívüli esetekben érte csak el a pártvezetés ingerküszöbét. Így az MSZMP PB tagjai 1979 októberében tájékoztatást kaptak a közvéleményt felkavaró júliusi rendőrgyilkosság elkövetőinek elfogásáról. Az esettel kapcsolatos nyilvánosságpolitikai döntés szerint a fejleményről csak egy rövidhír kiadását engedélyezték.²⁷ A létszámhiánnyal, anyagi, technikai nehézségekkel és morális kihívásokkal küzdő belügyi apparátus szolgálatait a nyolcvanas évek gazdasági nehézségei közepette már nehezen tudta honorálni a hatalom. Talán ez is közrejátszott abban, hogy belügyi szervek egyre sűrűbben kaptak kollektív kitüntetést. 1986-ban, tehát az 1956-os forradalom leverésének harmincadik évfordulóján a karhatalom utódszerveként felállított Forradalmi Rendőri Ezred tevékenységét ismerték el.²⁸ A rendőrképzés területén végzett munkájáért a Rendőrtisztis Főiskolát 1988-ban tüntették ki Vörös Csillag Érdemrenddel.²⁹

²⁶ A döntés indoklását megkönnyítette, hogy az 1923-ban létrehozott szervezetnek Magyarország is tagja volt 1952-es kilépéséig.

²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/784. ö. e.

²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/983. ö. e.

²⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/1026. ö. e.

A megyei rendőr-főkapitányságok modernizációval kapcsolatos statisztikai adatai, 1978³⁰

	Népesség	Terület	Rendszerezett létszám	1 BM-dolgozóra jutó népesség	1 BM-dolgozóra jutó terület	Bűnügyi feljelentések	Szabálysértés feljelentések	Ütlevélkérelmek (szocialista)	Ütlevélkérelmek (kapitalista)	Mogántulajdonú személygépkocsi	BM-gépjármű
Baranya	433335	4487	1073	404	4,2	4026	8615	67775	9047	34003	99
Bács	570294	8362	1181	483	7,1	8407	10658	71389	8476	40585	118
Békés	433166	5632	844	513	6,7	4222	5407	57485	3463	21602	90
Borsod	794585	7247	1537	517	4,7	10328	14574	100651	8651	35493	145
Csongrád	458847	4263	970	473	4,4	4628	8440	122618	6349	29460	94
Fejér	415394	4374	868	479	5,0	5048	6341	31845	6069	27199	90
Győr	425872	4012	1001	425	4,0	3718	8430	58346	10792	29546	99
Hajdú	545444	6212	1057	516	5,9	6101	12908	58667	5660	24593	98
Heves	345483	3638	683	506	5,3	3040	5843	35995	6171	21016	78
Komárom	317009	2250	702	452	3,2	3187	3604	63198	7636	22038	78
Nógrád	235642	2544	581	406	4,4	2639	2752	33367	1895	12909	63
Pest	958959	6393	1524	629	4,2	10776	16973	66155	13186	58346	155
Somogy	361202	6035	1047	345	5,8	4311	6019	31631	3413	24884	108
Szabolcs	572658	5937	979	585	6,1	5616	11754	37034	3214	23323	95
Szolnok	444085	5608	963	461	5,8	3534	5598	18406	3630	19060	96
Tolna	258162	3703	646	370	5,7	2579	4199	16560	3562	17843	69
Vas	281549	3337	783	360	4,3	2358	3713	30703	5081	17878	76
Veszprém	428131	5186	968	442	5,4	3914	6498	30410	6029	28167	105
Zala	263744	3288	696	379	4,7	2853	3645	45760	2731	18969	76
összesen	8543563	92508	5676	472	5,1	91290	145971	977995	115055	506914	1832

³⁰ MNL OL XIX-B-1-au 44. d.

A megyei rendőr szervek szakvonalkénti megoszlása, 1978³¹

	Személyzeti és tanulmányi osztály		MSZMP		I. Főcsoportfőnökség szervei		Állambiztonsági szervek		Bűnügyi szervek		Közbiztonsági és közlekedési szervek		Igazgatásrendészet		Szerződéses polgári állomány	
	12	1,1	5	0,5	76	7,1	71	6,6	137	12,8	589	54,7	61	5,7	73	6,8
Baranya	12	1,1	5	0,5	76	7,1	71	6,6	137	12,8	589	54,7	61	5,7	73	6,8
Bács	13	1,1	4	0,3	86	7,4	47	3,9	175	14,8	665	56,4	7,1	6,0	65	5,5
Békés	11	1,3	3	0,3	66	7,8	23	2,7	111	13,2	470	55,7	56	6,6	59	7,0
Borsod	14	0,9	7	0,4	97	6,3	78	5,1	216	14,0	882	57,5	88	5,7	87	5,8
Csongrád	11	1,1	3	0,3	66	7,8	23	2,7	111	13,2	470	55,7	56	6,6	69	7,0
Fejér	11	1,3	4	0,5	65	7,5	43	5,0	123	14,2	487	56,1	50	5,7	43	5,0
Győr	11	1,1	4	0,4	73	7,3	109	10,9	117	11,6	521	52,0	52	5,2	72	7,3
Hajdú	11	1,0	3	0,3	71	6,7	60	5,7	132	12,5	589	55,7	64	6,1	76	7,2
Heves	10	1,5	3	0,4	64	9,4	36	5,3	78	11,4	360	52,7	43	6,3	50	7,3
Komárom	11	1,6	3	0,4	60	8,5	39	5,6	90	12,9	360	51,3	45	6,4	51	7,3
Nógrád	11	1,9	3	0,5	54	9,3	26	4,5	62	10,7	301	51,8	36	6,2	51	8,8
Pest	16	1,0	2	0,1	100	23,4	48	12,2	201	13,2	890	58,4	105	6,9	92	6,1
Somogy	11	1,0	4	0,4	73	7,0	46	4,4	130	12,4	600	57,3	61	5,8	72	6,9
Szabolcs	10	1,0	3	0,3	68	6,9	27	2,9	111	11,3	578	59,0	67	6,8	65	6,7
Szolnok	11	1,1	3	0,3	77	8,0	36	3,7	117	12,1	553	57,5	54	5,7	60	6,2
Tolna	11	1,7	3	0,5	64	9,9	29	4,5	86	13,3	318	49,2	38	5,9	59	9,1
Vas	12	1,5	3	0,4	64	8,2	56	7,1	90	11,5	413	52,7	41	5,3	66	8,4
Veszprém	11	1,1	3	0,3	69	7,1	68	7,0	97	10,1	552	57,0	58	6,1	69	7,1
Zala	11	1,6	4	0,6	63	9,1	35	5,0	86	12,4	354	50,9	37	5,1	67	9,6
összesen	219		67		1361		941		2290		10004		1080		1251	

³¹ Az egyes kapitányságok, szervezeti egységek törzslétszáma (az összlétszám néhány száze-léka) nélkül. MNL OL XIX-B-1-au 44. d.

A Belügyminisztérium működésének átfogó értékelése tizenhét év elteltével került a politikai vezetés elé.³² Bár 1986 szeptemberében az MSZMP központjában továbbra is stabilnak látták a belpolitikai viszonyokat, immár elismerték a közbiztonsági helyzet romlását. Új fejleményként rögzítették a politikai ellenzék, ellenség aktivitásának erősödését és a terrorizmus megjelenését. A korábbi frázisok, semmitmondó fordulatok helyett ekkor a belső nyilvánosság számára kimondták, hogy a „belügyi biztonsági szolgálat technikai eszközei elavultak, erősen megnövekedett a sikertelenség, a lelepleződés kockázata”. Továbbá azt is megállapították, hogy az állambiztonság munkatársai a technikai hiányosságait csak „manuális munkával pótolva eredményesek felderítésében”. Az elemzés először mondta ki, hogy komoly gondot okoz a közlekedési fegyelem, a környezetvédelem, a tűzvédelem helyzete.

A BM helyzete azért vált politikai kérdéssé, mert egyre többen érzékelték, hogy a bűnözés emelkedése rontotta a közhangulatot, ártott a politikának. Sőt, az MSZMP illetékesei úgy látták, hogy a közvélemény a valós helyzetenél is rosszabbnak érzékeli a helyzetet, amiért részben az állampolgárokat okolták, mivel azok a jelentés szerint nem sokat tettek vagyonuk, illetve otthonaik védelmében. Mindezen túl feltehető, hogy az 1956-os forradalom harmincadik évfordulója is közrejátszott a rendvédelmi szervek helyzetének áttekintésében.

A közbiztonsági helyzet problémáit tetézte a főleg Budapestre és a nagyvárosokra jellemző rendőrhány. (Ezt súlyosbította az egyre több tömegrendezvény biztosítása, az elővezetések számának növekedése, s csak kismértékben enyhítette, hogy a Forradalmi Rendőri Ezred alaptévékenysége mellett besegített a járőrszolgálatban Budapesten, Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.) Összességében a rendőrség tartós túlterheltségét állapították meg.

³² MNL OL M-KS 288. f. 5/977. ő. e.

Bár az erőszakos, garázda bűncselekményekkel szembeni közbiztonsági akciók, a szórakozóhelyek, forgalmas csomópontok ellenőrzése rutinszerűen zajlott, a bűnözési statisztikák mégis folyamatosan romlottak. Az éves bűncselekmények száma 125 ezerről 168 ezerre nőtt, ezen belül a rablások száma hatszorosára emelkedett. A vagyon elleni bűncselekmények évi 1,5 milliárd Ft kárt okoztak. A helyzet romlásához hozzájárult, hogy nőtt a nemzetközi bűnözés aránya (csempészés, emberkereskedelem, prostitúció) is. Figyelemre méltó, hogy a problémák között – a budapesti „lumpenréteg” azonosítása mellett – a hivatalos dokumentumokban is megjelent az etnikai jellegű kriminalizálás, a cigányság „bűnöző elemeire” történő utalások, a „cigánybűnözés” fogalma.³³

Az átfogó elemzés szerint a hetvenes években még egyensúly volt a feladatok és a munkafeltételek között, a körülmények romlása ezután vált érzékelhetővé. (1970-ben a BM összlétszáma 48 000 fő, 1986-ban 45 400 fő volt a sorállomány nélkül.) A tisztai utánpótlás nehézségei mellett a kvalifikáltabb polgári foglalkozások esetében is hiánnyal küszködött a minisztérium. A Központi Népi Ellenőrző Bizottság vizsgálata megállapította, hogy az állam- és közbiztonság területén a nagyobb leterheltséggel nem állt arányban az anyagi és erkölcsi megbecsülés. (Az illetmények 15%-kal maradtak el az összehasonlításokban szereplő munkaköröktől.) A fegyveres szolgálat társadalmi presztízse folyamatosan csökkent. Ideologikusan ezt úgy fogalmazták meg, hogy a BM-et sokan már csak „kereső foglalkozásnak” tekintették. (Azaz leszereltek az 1945, illetve 1956 utáni „forradalmi” elhivatottságú generáció tagjai.) Mindezt megerősítette a pályaelhagyás növekvő aránya is. A belső helyzetértékelésnek így le kellett vonnia a következtetést: a belügyi pálya már nem volt vonzó.

Ezzel együtt az MSZMP PB 1986-ban nyugtázta a megelőző időszak szervezeti módosításait. Pozitívan értékelték, hogy kialakították a rendőrkapitányságok közlekedési alosztályait. (Ezek a közutak ellenőrzése

mellett baleseti helyszínelést, illetve vizsgálati feladatokat is végeztek.) Az önkéntes rendőrök bevonásával végrehajtott közlekedésbiztonsági akciók eredményesnek bizonyultak, mivel nem emelkedett a közúti (halálos) balesetek száma. A BM kezdeményezésére mind több állampolgári ügyintézés tanácsai hatáskörbe került (lakcímbjelentés, erkölcsi bizonyítvány, jogosítvány, forgalmi engedély kiadása). Az MSZMP vezetői elégedettek voltak az országos parancsnokságok munkájával. Bár a határőrség létszáma 1971 óta nem változott, másfél évtized múltán öt-hatszorosára nőtt határforgalmat kezelte. A kormányőrség megfelelően szervezte a pártállami vezetés, valamint a különböző delegációk védelmét és a tűzvédelem szakszerűségét is elismerték. Igaz, rögzítették, hogy a tűzesetek száma duplájára, a kárösszegek a nyolcszorosára nőttek a hetvenes évekhez képest. (Ám azt a technikai fejlődéssel, az elektronikai, vegyipari kapacitásnövekedéssel magyarázták.)

A jelentés megfelelőnek találta a Belügyminisztérium különböző kapcsolatait (honvédség, büntetés-végrehajtás, vám- és pénzügyőrség, munkásőrség). Fontosnak tartotta, hogy a BM munkája nyitottabb lett, a minisztérium megítélése folyamatosan javult. Ehhez a sajtóban történő megjelenések is hozzájárultak. A BM az egymást követő öt éves tervben azonos mértékben részesült a nemzeti jövedelemből: a IV. öt éves tervben a technikai eszközök, a felszerelés, a gépjárműpark elhelyezésére költöttek, míg a VI. öt éves tervben fenntartási és működési kiadásokra fordítottak nagyobb arányú költségvetési összegeket. 1986-ban kimondták, hogy sem illetményrendezésre, sem fejlesztésre nem állnak rendelkezésre komolyabb összegek.

Ilyen körülmények között a pártállami vezetés egyéb lehetőségek felkutatásával próbálta a problémahalmazt kezelni. Kádár János például az előzetes letartóztatások számának csökkentését sürgette, a gazdasági bűnügyekben az adóhatóságok aktivizálására adott utasítást, sőt saját emlékeit felidézve az „önkéntes rendőrök” szerepének további bővítését szorgalmazta.

³³ Majtényi–Majtényi 2012, 88–91.

A Belügyminisztérium költségvetése, 1971–1985³⁴

	IV. ötéves terv				V. ötéves terv				VI. ötéves terv			
	Igény	Terv	Tény	Elérés (terv-ig) %-ban	Igény	Terv	Tény	Elérés (terv-ig) %-ban	Igény	Terv	Tény	Elérés (terv-ig) %-ban
Kiadás összesen	25,9	24,9	24,7	-3,9	37,0	36,1	36,4	-2,4	56,0	50,5	53,1	-9,8
A nemzeti jövedelem %-a (belföldi felhasználása)	-	-	1,38	-	-	-	1,34	-	-	-	1,45	-
Az összes kiadás megoszlása												
Költségvetés	23,1	22,1	21,9	-4,3	32,0	31,1	31,5	-2,8	49,5	45,5	48,1	-8,1
Anyagi, műszaki, technikai fejlesztés	2,5	2,1	1,7	-16,0	2,4	1,5	2,2	-37,5	3,5	2,0	2,2	-42,9
Aránya (%)	10,8	9,5	7,8	-	7,5	4,8	7,0	-	7,1	4,4	4,6	-
Fenntartási kiadás aránya (%)	20,6	20,0	20,2	-2,9	29,6	29,6	29,3	-	46,0	43,5	45,9	-5,4
Beruházás	2,5	2,5	2,4	-	4,5	4,5	4,4	-	5,9	4,5	4,5	-23,7
Speciális import	0,3	0,3	0,4	-	0,5	0,5	0,5	-	0,6	0,5	0,5	-16,7

Míg magával a Belügyminisztérium működésével vagy szervezetével kevés alkalommal, fő feladatával a külső és belső ellenséggel szembeni harccal visszatérően foglalkozott a pártvezetés. Igaz, amint a korszak első jelentős, 1973-as határozata³⁵ mutatja, az imperializmus elleni küzdelem eddigre már jórészt propagandafeladatokra korlátozódott. (A téma elsődleges gazdája ennek megfelelően az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya volt, s nem a fegyveres testületeket felügyelő Közigazgatási és Adminisztratív Osztály.) A helyzetet részben árnyalta, hogy a technikai fejlődés idővel új kihívások elé állította a pártállam vezetőit. 1978-ban a rádióelhárítás rendszerének felülvizsgálatára, a nyugati megyékben fogható osztrák tévéadások elemzésére és a műholdas sugárzás következményei feltérké-

pezésére adtak utasítást.³⁶ Ez mind technikai (a különböző frekvenciák ellenőrzése), mind gyakorlati szempontból (a közhangulat felmérése) kiemelt belügyi feladatnak számított. A belső ellenzéki mozgalmak megerősödése és a hidegháborús viszonyok éleződése együttesen indokolhatták, hogy a korábbiakhoz képest konkrétabban behatárolták az ellenséges tevékenységi formákat: „Különös figyelmet kell fordítani az imperialista propaganda szociális demagógiájának, egy ellenzéki bázis létrehozását célzó törekvéseinek visszaverésére, közömbösítésére, valamint – elsősorban az ifjúság és értelmiség területén – nacionalista és pacifista nézetek leküzdésére.”³⁷ Az ilyen megfogalmazások nyilvánvalóan a nemzeti sorskérdéseket tárgyaló baráti társaságokra, az alternatív mozgalomként megszerveződött Dialógus csoportra vagy a radikálisnak tekintett (öndefiníciója szerint: demokratikus) ellenzék által létrehozott Szegényeket Támogató Alap működésére utaltak. Emellett új követelményként jelent meg „a burzsoá lapok hazai terjesztésének komplex szabályozása”, valamint a „külügyi-külvédelmi apparátus felhasználása nyugati tájékoztatási eszközök figyelemmel kísérésére”.

A „belső ellenség” esetében az „antimarxista” társadalomtudósok 1973-as elítélése,³⁸ valamint a nyolcvanas évek további „ellenzékellenes” határozatai³⁹ jelentősen befolyásolták a szervek működését. Az úgynevezett ellenzéki-ellenséges, ellenzékieskedő csoportokról hosszú idő után először 1980. december 9-én tárgyalt a Politikai Bizottság. Az átfogó elemzés szerint a konkrét hazai társadalmi problémákkal foglalkozó csoportok, új szervezeti kereteket alakítottak ki, tevékenységük kisugárzása 1500–2000 főre terjedt ki. Kezelésükkel kapcsolatban lényegében a korábbi elveket erősítették meg, rögzítve, hogy a velük való küzdelem elsősorban politikai feladat, s csak ennek eredménytelenségét követően kerülhet sor

³⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/977. ő. e.

³⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/611. ő. e.

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 7/566. ő. e.

³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/893. ő. e.

³⁸ Csizmadia 1995, 57–84.

³⁹ Uo. 217–222, 338–346, 436–442.

adminisztratív (hatósági) fellépésre. A belső ellenség megrendszabályozásával kapcsolatban négy konkrét feladatot határoztak meg: 1) az ideológiai problémák feltérképezése, 2) az illetékes párt- és állami szervek tájékoztatása, 3) a párt-, állami és társadalmi szervezetek közti koordináció javítása, 4) a kettős publikálás megtiltása. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a témával kapcsolatban Kádár János kivételesen gorombán adott eligazítást a jelen lévő illetékeseknek: „Rámenni, egyszerűen rámenni, az istenit az anyjának, hát ezt mindenütt a világon csinálják, és ez még nem is adminisztratív intézkedés, kellemetlenkednek nekik, no mert már harmadszor veszik el a hajtási igazolványt, vagy mit tudom én, mi a rossebet, hát miért nem lehet ezt megcsinálni? Lakást is megállapítják, hogy életveszélyes, átteszik szükséglakásba, [...] Ennek egy millió módja van, amit úgy hívnak, kellemetlenkedni kell nekik.”⁴⁰

A „belső reakció elleni harc” során egyes ellenzéki csoportok mellett olykor személyeket is megbélyegeztek az MSZMP döntései. Az ilyen típusú határozatok teszik teljesen egyértelművé, hogy egy-egy adminisztratív eljárásra csak a pártközpont beleegyezése után kerülhetett sor.⁴¹

KÁDÁR JÁNOS ÉS A BELÜGYMINISZTERIUM

Kádár János nemcsak a pártközpontban, hanem a Belügyminisztérium vezetői előtt is rendszeresen beszélt a szervek működéséről. Bár az erőszak-szervezetekhez fűződő viszonyát igyekezett a közvélemény számára homályban tartani, korszakunkban időről időre ellátogatott a BM országos értekezleteire. Átfogó kül- és belpolitikai helyzetelemzése mellett sajátos stílusában a szervezet tevékenységéről is véleményt mondott. Az általa

⁴⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/846. ö. e.

⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/850. ö. e.

használt fordulatok, szövegpanelek vissza-visszaköszöntek más párt- és belügyi vezetők beszédeiben is.

Kádárnak a Belügyminisztériumhoz, illetve a (politikai) rendőrséghez való viszonyát nyilvánvalóan meghatározták személyes emlékei.⁴² A hatalom birtokosaként (rendőri vezetőként, majd belügyminiszterként), illetve a szerv áldozataként (politikai fogolyként) szerzett tapasztalatait zárt körben rendre megidézte hallgatósága előtt. Megszólalásai egyszerűs mind azt is jelzik, hogy vezető politikusként miként tudta ezeket a korábbi történeteket általános üzeneteihez igazítani: „Elvtársak, én közvetlenül a felszabadulás után véletlenül a rendőrséghez kerültem, és ott szolgáltam. Meg kell mondani, hogy mi kommunisták, akik odamentünk – van itt több elvtársunk is, akik akkor odamentek szolgálni – még mi magunk is idegenkedtünk, hogy a rendőrségre küldik az embert. Most megfordult a helyzet. Új társadalom született és a tisztességes, az öntudatos állampolgárok igénylik a rendőrség jelenlétét” – hangoztatta például még 1985-ben is. Ám a bennfentesség érzetét erősítő, a vele való azonosulást elősegítő, a kompetenciáját érzékeltető megjegyzések az egész korszakban visszatérő elemei voltak megnyilatkozásainak.⁴³

Kádár kritikái vagy dicséretei visszahatottak az általa nevesített belügyi részlegek működésére. Megszólalásai a belső átszervezések kísérője-lenségeiként, kiindulópontjaiként is értelmezhetők. Így 1974 októberében a Belügyminisztérium országos értekezletén személyesen értékelte a belső elhárítás munkáját.⁴⁴ Beszédében leszögezte, hogy az ellenzéki személyek száma Magyarországon öt-hatszáz főre, befolyásuk legfeljebb kétezer főre tehető. Politikai okból börtönökben százvalahány elítélt töltötte büntetését, és a legszélesebb körű rendszerellenességet mintegy kétezer, március

⁴² Gough 2006, 81–96.

⁴³ Kádár János, többek között, kijelentette: „Van kémkedés a világban továbbra is – egy kicsit más, mint régebben volt, de van – létezik zavarkeltés, aknamunka folyik.” MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985.

⁴⁴ MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74. (BM főkapitányi értekezlet, 1974. december 13.)

15-én „hőbörgő” fiatal jelentette.⁴⁵ Kádár sajátos humorával azt is előadta, hogy ezekért az adatokért korábban „két kezünket összetettük volna”. Az általános politikai helyzetet elemezve ugyanakkor a társadalomban tapasztalható „lazulás” jelenségére hívta fel a figyelmet, és a keményvonalas kritikuskor álláspontjához közeledve a pazarlás, az egoizmus és az anyagiasság káros terjedéséről beszélt. Beszédében sajátos módon határozta meg a bűnüldözés célkitűzéseit: „Magyarországon a börtönök 1956-ban kiürültek, az ellenforradalmárok kinyitották a kapukat, és üresek lettek. Utána egy bizonyos idő múlva megteltek, részben a mi harcunk és munkánk eredményeként. Aztán volt egy széles körű amnesztia – 61-ben, vagy nem tudom én mikor –, hát ki nem ürültek, de azért hely keletkezett a börtönökben. Elmúlt egy pár év, megint tele voltak a börtönök. Akkor egy kisebb amnesztia volt, az még kisebb helyet csinált a börtönökben. Elmúlt egy idő, megint tele volt. És én ettől függetlenül, már talán egy évvel ezelőtt mondtam az elvtársaknak, hogy én már tudom, hogy maguk hogy dolgoznak: Ameddig van hely a börtönben, becsukogatnak, ha nincs hely, akkor nincs tovább mit csinálni. [...] gondolkozzanak ezen elvtársak! Különösképpen azon, hogy a belügyi munka mértéke nem az, hogy mennyi ember ül börtönben.”⁴⁶

Az MSZMP XII. kongresszusának határozatai alapján az állambiztonsági munkáról 1980 novemberében tanácskoznak a Belügyminisztérium országos értekezletén.⁴⁷ Az ülésen felszólaló Kádár János beszédében nosztalgizva üdvözölte a rendvédelmi területen dolgozó számos ismerősét. Hosszas helyzetelemzése közben leszögezte, hogy a belpolitikai helyzet még a 9%-os infláció ellenére is szilárd, majd a „szövetségi politika” eredményei mellett az egyházpolitika sikereit taglalta. Az általa magas fokon gyakorolt kettős beszéd segítségével utalt arra, hogy az egyházi területen

tapasztalható jó viszony ellenére „a harc azért folyik”. A pártvezető előadásában maga válaszolta meg a legfontosabb kérdést: „Van-e ellenség? Természetesen van. A világon osztályharc folyik. [...] A nagy összeütközések kora lezárult. Nincs osztályellenség, de vannak ellenséges és ellenzéki elemek, kisebb csoportok.” Ezek kezelését azonban elsősorban politikai feladatnak minősítette. Az aláírásgyűjtő akciókkal kapcsolatban rámutatott a szélesebb összefüggésre, az ismert emberek megnyerésével kapcsolatos törekvésekre. Kádár végső soron rögzítette: „Éberségre, politikus gondolkodásra és higgadtságra van szükség a BM-ben, fő a megelőzés.”⁴⁸

A pártvezető utoljára 1985 decemberében járt a BM országos értekezletén,⁴⁹ amikor is nemcsak az új belügyminisztert, a szakmai ranglétrát végigjáró Kamara Jánost köszöntötte, hanem átfogó külpolitikai helyzetértékelése mellett részletesebben foglalkozott a belső ellenzék helyzetével. Kitért az Európai Kulturális Fórum megrendezésére, amelynek biztosításáért ismételten megdicsérte az egész Belügyminisztérium állományát, beleértve a megrendezett „ellenfórumot” megfelelően kezelő állambiztonságot.⁵⁰ Az ellenzékkel kapcsolatos tömör álláspontja látszólag hűvös és cinikus volt: „Itt a nehezebb gazdasági helyzetben könnyebben elevickélnek. Mondhatnám azt is, hogy miféle rendszer az, aminek még egy kis ellenzéke sincs, mutatóban legalább. Egy kicsit kordában kell tartani őket, bizonyos határon túl nem léphetnek, és ha ezt megkísérlik, rá fognak fizetni.” Ugyanakkor éreztette, hogy a helyzet alakulásán rajta tartja a kezét: „Nekem is adódik néha dolgom ezzel, bár nem szeretem, ha naponta jelentik, hogy mit gondol az ellenzék, vagy mit lehet olvasni tőlük. Valamiképpen értessek meg velük, hogy tőlünk ingyenreklámot nem fognak kapni [...] ha rákényszerülünk, tudunk gorombák is lenni.” Beszédében – a belügy vezető állománya előtt utoljára – megfogalmazódtak a kádári rend

⁴⁵ Tabajdi–Ungváry 2008, 361–375.

⁴⁶ MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74. (BM főkapitányi értekezlet, 1974. december 13.)

⁴⁷ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1980. (BM főkapitányi értekezlet, 1980. november 28.)

⁴⁸ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1980. (BM főkapitányi értekezlet, 1980. november 28.)

⁴⁹ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985. (BM főkapitányi értekezlet, 1985. december 28.)

⁵⁰ Müller 2005.

toposzai, az alkoholizmus elleni küzdelem (a munkahelyi ivás elítélése), a közlekedési balesetek problémája vagy az olyan jellegű hanyagság, amely sokmillió kárt okoz, akár egy eldobott cigarettacsikk miatt. Kádár úgy látta, hogy a belügyi munka lépést tart a követelményekkel, az Interpollal való együttműködést is eredményesnek értékelte.

VÁLTOZÁSOK A SZERVEZETBEN

A Belügyminisztérium munkáját, belső szervezeti rendjét a két évtized politikai-társadalmi változásai, illetve az arra adott ideologikus, szakmai válaszok formálták. Az új jelenségek, kihívások közül kiemelkedtek: 1) a nemzetközi környezetben tapasztalt hidegháborús enyhülés, 2) az urbanizáció okozta változások, 3) a (köz)igazgatás átszervezése, illetve a BM „elrejtésére” vonatkozó törekvések, 4) a közvetlen rendfenntartás változó feladatai, 5) a bűnözéssel kapcsolatos szemléletváltás, 6) az államigazgatás átszervezése, 7) végül a vezetésben bekövetkező generációváltás, amely az egész minisztérium szervezeti kultúráját is módosította.

Nemzetközi enyhülés és nyugati nyitás

A hetvenes évek nemzetközi enyhülésének legfontosabb fejleménye a helsinki folyamat lett Európában. Ennek értelmezése külön feladattá vált a BM számára, s a változó körülményekből fakadó szemléleti, majd szervezeti változásokat országos értekezleteken ismertették.⁵¹ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányával kapcsolatos feladatterv

⁵¹ MNL OL XIX-B-1-z 10-75/7/75

az ellentétes társadalmi berendezkedésű államok „békés egymás mellett élésének” lehetőségeit elemezte. A dokumentum ideologikus bevezetője jó példa arra, hogy a Magyar Népköztársaság vezetői az enyhülésnek ezt az általánosan bevett fogalmát is az osztályharc keretei között értelmezték. A pártdokumentumokhoz igazodva a belügyesek számára is rögzítették, hogy az együttműködés az ideológiai szférára nem vonatkozik, az eszmék és emberek nemzetközi szinten meghirdetett szabad áramlása így új állambiztonsági feladatokat jelentett. A BM III. Főcsoportfőnökség számára általánosságban a felderítő, megelőző munka javítását és a konspiráció fokozását szabták feladatul, s az idegenforgalommal kapcsolatos operatív helyzet tanulmányozására kötelezték őket. Konkrétan az útlevélyek kezelése, a családi találkozók ellenőrzése, valamint a hadgyakorlatok figyelése jelentettek nagyobb erőket igénylő feladatokat. Emellett a NATO-ellenes propaganda számára is új erőforrásokat irányoztak elő. A kémelhárítást általánosságban a kapitalista külképviseletek körüli hálózat növelésére, az SZT-pozíciók erősítésére kötelezték. A nemzetközi helyzet változása kapcsán nem maradhatott el annak ismételt kimondása sem, hogy további tapasztalatcserek szükségesek a baráti szocialista országok szerveivel. Harangozó Szilveszter, a BM III./III. Csoportfőnökség parancsnokának beszámolója a tudományos, nemzetközi rendezvények alaposabb ellenőrzését is sürgette.

A nemzetközi enyhülés, a külkapcsolatok és az idegenforgalom erősödése közvetlenül érintette a határőrség munkáját. A szervezet alapvető felépítése és feladatai a korszakban ugyan nem változtak, ám az ország nyugati nyitása miatt érzékelhető átcsoportosításokra volt szükség. A határforgalom egyes időszakokban évi 20–40%-kal nőtt, és új kihívásként jelentkezett a tiltott határátlépési kísérletek számának növekedése, az ember- és árucsempész szervezetek megerősödése, a hazai bűnözés határokon túlnyúló kapcsolatai és a kábítószer-kereskedelem.⁵² A határforgalom dinamikus

⁵² Nagy 2012, 67–78.

alakulásához elég egyetlen adatot kiemelni a korabeli hivatalos statisztikákból: az útlevél-ellenőrzések száma e szűk két évtizedben 2,4 millióról 62,8 millióra nőtt. A belső dokumentumok így visszatérően utaltak rá, hogy eltérően más szocialista országoktól, hazánkban az útlevélkezelések 90%-át sorállományú határőrök végezték. A helyzetet Kádár János 1986-ban a következőképpen festette le: „Hogyan közlekedik egész Európa a határon a turistaszezon idején? A kocsik özönlenek, mint a folyóban a víz, a határőrség ott áll és szalutál, vagy nem is szalutál, és mennek tovább. Talán nem kell a belügynek részleteznem mit jelent a rutin, a tapasztalat, a helyzetfelismerés, ami segíti a határőrséget. A tapasztalt emberek tudják, hogy melyik kocsinak kell inteni, hogy kicsit álljon oldalt. A többit engedni kell. Nincs más lehetőség, mint vállalni azt a rizikót is, hogy valamit behoznak. Nem lehet ma Európában másként közlekedni, és Magyarország is Európában van természetesen.”

A szervezetre nehezedő nyomás enyhítése érdekében az 1971 utáni szervezetmódosítások csökkentették az áttételeket, egyszerűsítették az irányítást, megváltoztatták az állománycsoportok arányát. A mélységi határőrizet szilárdítása érdekében a nyugati és déli viszonylatban 16 tartalék őröt szerveztek, ebből tízet új állomáshellyel. A forgalomellenőrző pontokat – a forgalom nagyságától függően – négy kategóriába sorolták. A belső átcsoportosítások során megszüntettek őröket, amelyek létszámát az idegenforgalom folyamatos növekedése miatt az új forgalomellenőrző pontok létrehozásához, illetve a régiók megerősítéséhez használták fel. (Ezek létszáma 584 főről 2918 főre nőtt.) A bő másfél évtized során a határőrség státuszainak száma végső soron kismértékben, mintegy 1200 fővel növekedett is, a nyolcvanas évek végére 140 hivatásos, 484 polgári, 631 sorállományú határőrrel több tevékenykedhetett a BM-ben, mint korunk kezdetén.

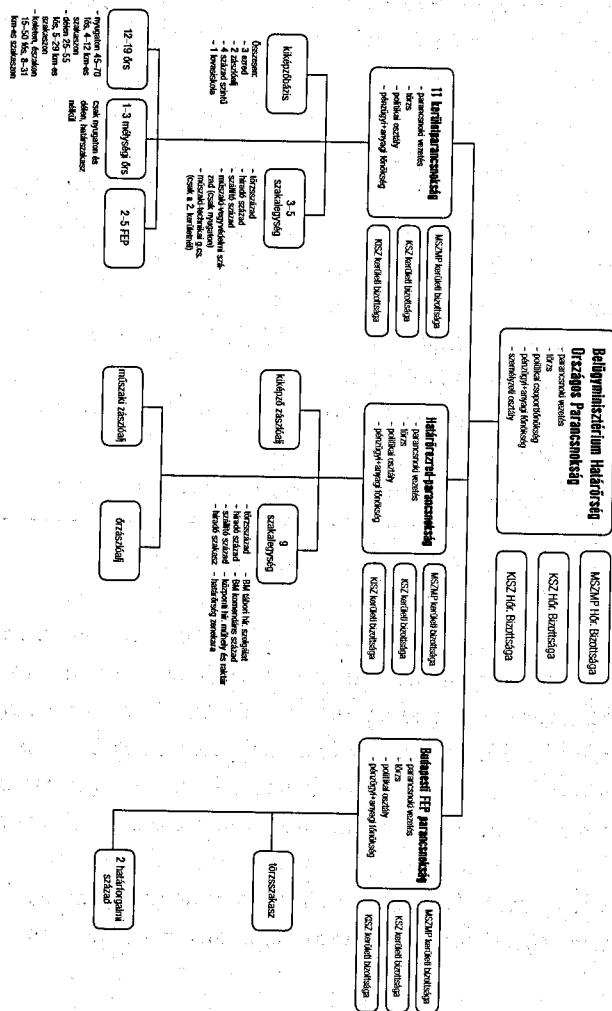
A határőrséggel kapcsolatos utolsó párt döntések már a rendszerváltozás (elő)történetéhez tartoznak. A szervezet ügye önállóan már a vasfüg-

göny lebontása kapcsán került 1989 februárjában a pártvezetés elé.⁵³ Bár az embercsempészet, a terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem kérdései is fajsúlyosak voltak, a belügyet érintő téma a tiltott határátlépések megítélésének megváltozása miatt került napirendre. (A határsértők száma a hatvanas években még kétezer-ötszáz főt tett ki évente, ez a szám a nyolcvanas évek közepére ezerháromszázra csökkent, majd dinamikus emelkedni kezdett.) Ekkor már főleg külföldi, román, NDK-s állampolgárokat kaptak el. Ám a határőrizetet segítő SZ-100-as gyengeáramú elektromos jelzőrendszer elavult, költséges, hatástalan, azaz fenntarthatatlan volt. A vasfüggöny lebontásakor, az utazási korlátok enyhítésekor a kedvező nemzetközi fogadtatással kalkuláltak. A pártközpont jóváhagyásával megszülető döntés végül a közép-európai rendszerváltozások meghatározó lépése lett.⁵⁴

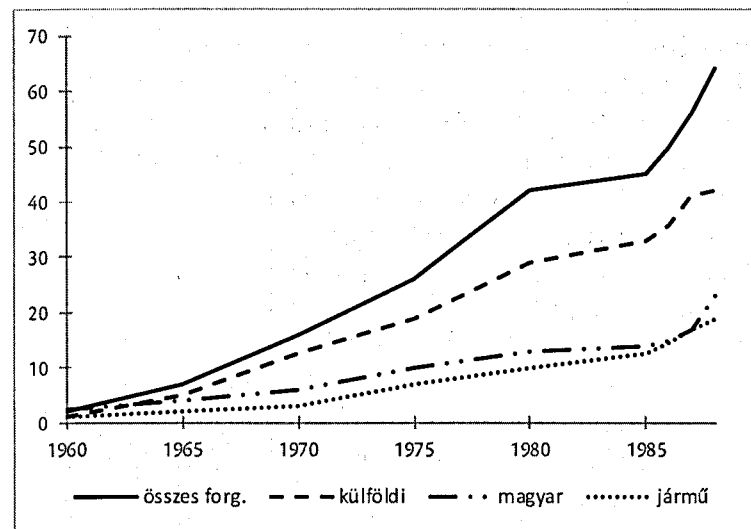
⁵³ MNL OL M-KS 288. f. 5/1054. ő. e.

⁵⁴ Oplatka 2010.

A határőrség szervezetének elvi vázlata, 1989⁵⁵

A határforgalom alakulása, 1960–1989⁵⁶

A városi bűnözés növekedése

A korszak társadalmi változásai közül az urbanizáció tekinthető talán a legmeghatározóbb folyamatnak.⁵⁷ A városokba való költözés, az urbanizált területek növekedése folyamatos alkalmazkodást igényelt a belügyi szervek részéről. Így a lakótelepek meginduló fejlesztése nemcsak a rendőrség, de az állambiztonság számára is új kihívásokat jelentett. Országos összevetésben a legtöbb kérdés természetesen a főváros viszonyaihoz kapcsolódott.

A budapesti párt- és állami vezetés, illetve a Belügyminisztérium képviselői rendszeresen találkoztak ebben az időszakban.⁵⁸ Megbeszéléseiken

56 Uo.

⁵⁷ Valuch 2005, 48–77.

⁵⁸ MNL OL XIX-B-1-x 7-237/1981.

jórészt azonos feladatokat jártak körül. A fővárosi tanácskozásokon az állam- és közbiztonság lett a fő téma. A gyakran ismétlődő, szinte közhelyé váló megállapítás szerint a „közbiztonság szilárd, de negatív tendenciák érvényesülnek”. Visszatérően előkerült, hogy nőtt a vagyon elleni bűncselekmények száma, erősödött a nemzetközi bűnözés hatása, az aluljárók, pályaudvarok közbiztonsága nem megfelelő. A politikai bűncselekmények száma alacsonynak minősült, de az erőszakos, újszerű, súlyos, a közvéleményt foglalkoztató esetek mindig aggasztották az illetékeseket. A felek rendre egyeztettek a bűnmegelőzés szükségességéről. A BM a közrend, a köznyugalom megóvása érdekében a korabeli közbeszédben megjelenő félelmekkel kapcsolatos politikai megrendeléseket kapott. Így a szervektől a „munkakerülő”, „csavargó”, az „erkölcstelen” fiatalok, az „üzérkedők”, a közlekedési szabályok durva megsértőinek, illetve az ittas vezetők problémáinak megoldását várták. (Ezért a rendőri szervezeten belül belső átcsoportosításokat hajtottak végre.) Cserébe a BM vezetői a bérfejlesztés, a lakhatás, a BM-épületek helyzetének kérdését vetették fel ezeken a fórumokon is. A fővárosi helyzethez hasonlóan néhány nagyberuházás, városfejlesztés (Bicske, Paks) során szintén napirendre került az adott környék rendőri biztosításának, a szükséges létszámbővítéseknek a kérdése.

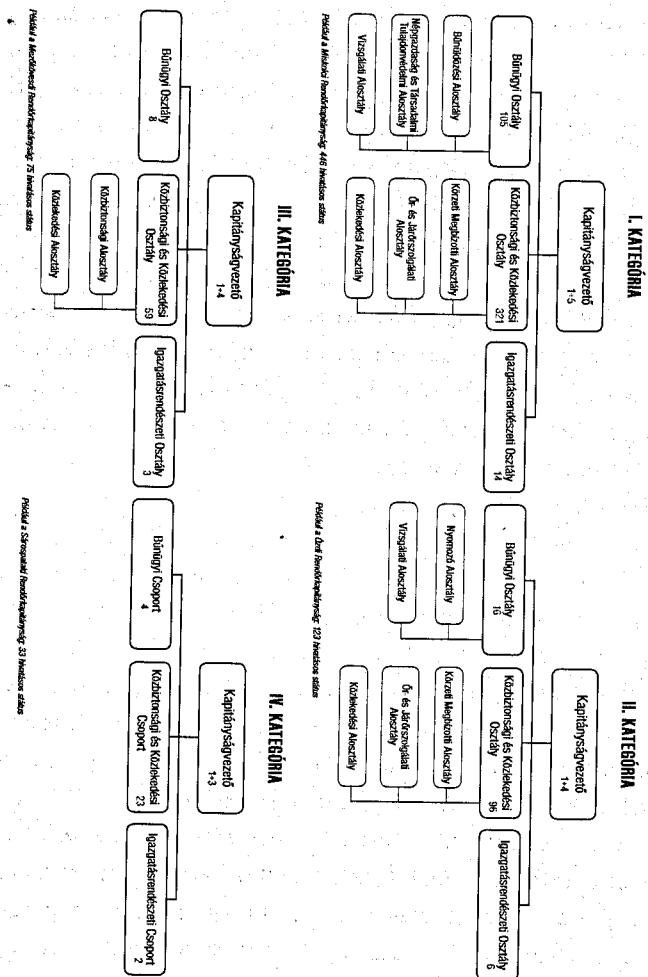
A rendőrség szervezetének mélyreható vizsgálata az MSZMP XII. kongresszusa után kezdődött meg. Ennek eredményeit 1982 februárjában ismertették a BM vezetőivel.⁵⁹ A komplex átvilágítás legfőbb megállapítása szerint a BM szervezetrendszerében a rendőrkapitányságok működése megfelelő volt. Ezek országosan biztosították a közrendet, bűnügyi, igazgatásrendészeti feladatokat láttak el. A belső statisztikák szerint ezen a szinten nyomoztak a bűnügyek 85–90%-ában, emellett ötvenezer önkéntes rendőr munkáját szervezték. Így az állampolgároknak a Belügyminisztériumról alkotott képét az ő munkájuk határozta meg.

⁵⁹ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/2-1982.

A hetvenes évek fejlesztéseinek eredményeként javult a járműellátottság és a rádióhíradás is. A pártállam konszolidált működésében megfelelőnek találták a párt- és tanácsszervekkel fenntartott kapcsolatot. Az országban 20 rendőr-főkapitányság irányításával 134 elsőfokú rendőrhatalóság (26 városi, 61 városi és járási, 22 járási, 22 budapesti kerületi, 3 vízi rendészeti kapitányság) működött. Létszámhelyzetük stabilnak minősült (káderutánpótlási, iskoláztatási és kitüntetési tervek a hivatalos dokumentumok szerint nagyrészt megvalósultak).

Ugyanakkor a feltárt társadalmi-gazdasági és politikai folyamatok miatt a kapitányságok részleges módosítása vált szükségessé. Az okok között szerepelt a közlekedés jól érzékelhető fejlődése és az idegenforgalom növekedése is. Az átszervezések a hatásköri decentralizációt is célozták. A rendőrkapitányságok feladatköre bővült közlekedésrendészeti, útlevelrendészeti, idegenrendészeti feladatokkal. A kapitányságok bűnügyi osztályai az 1981-es egységes szervezeti modell kialakításakor összesen 125 új státuszhelyet kaptak. Továbbá a kapitányságokon egységes közlekedési és közbiztonsági osztályok létesültek. A tanácsrendszer átalakításának eredményeként megszüntettek 33 harminc főnél kisebb létszámú rendőrőrsöt. Így már csak 48 rendőrőrs és 15 vízi rendészeti őrs működött az országban. Az 1979-es felülvizsgálásukat követően ezek a helyi szervezetek lényegében csak ott maradhattak meg, ahol a helyi párt, illetve tanács vezetői ezt sikerrel járták ki az illetékes szerveknél.

A rendőrkapitányságok szervezeti felépítése⁶⁰

Az országosan összefüggő körzeti megbízotti rendszer kialakításához Budapesten (ahol 1971-ben megszűnt) 260, a megyékben meglévők mellett 206 új státuszt hoztak létre. A közlekedési szervek decentralizálásával 72 új közlekedési forgalom-ellenőrző, balesetvizsgáló és helyszínelő osztály és öt útellenőrző osztály jött létre. Az igazgatásrendészeti osztályok – mivel 1977-től megtörtént a szovjet és jugoszláv útlevél-ügyintézés decentralizálása – a központi keretből 162 státuszemelést kaptak. A kapitányságok igazgatásrendészeti osztályai innentől az úgynevezett szakvonalas elv szerint foglalkoztak a szabálysértési, engedélyügyi, útlevélügyi, idegenrendészeti esetekkel. A kapitányságok között, elsősorban a demográfiai folyamatok miatt, jelentős aránytalanságok alakultak ki. Új kapitányságot állítottak fel például Érden, Balatonfüreden, Sáropatakon, Dunakeszin. Az eltérő méretű kapitányságok belső szerkezetét is átalakították. (Debrecen városi-járási kapitányságán ekkor 445 fő, míg a kőszegi kapitányságon 18 fő dolgozott.)

Koncepcióváltás a szolgálat-szervezésben

A rendőri szervek irányításával, valamint a szolgálati helyük megszervezésével kapcsolatban a hetvenes években több alkalommal került sor koncepcióváltásra. Az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) létrehozásának szükségességét a már említett pártöntés mondta ki 1977-ben. Az országos értekezletre összehívott belügyi vezetés előtt a politikai és szakmai megfontolásokat is ismertették.⁶¹ A változásokkal kapcsolatban a hatékonysággal, a jobb munkamegosztással, a szakágazati struktúra javításával érveltek. Ugyanakkor fontos szempont volt, hogy a pártbizottságok

⁶⁰ MNL OL XIX-B-1-z 10-81/7-1981.

⁶¹ MNL OL XIX-B-1-x 10-36/1977.

és a tanácsok felé javítani kellett a rendőrség tájékoztatását. A berendelt vezetők számára világossá tették, hogy az átalakítások együtt járnak majd a helyi hatalmi szervek ellenőrző tevékenységének erősödésével.

Végző soron azonban a rendőri munka napi operatív irányításának jobb ellátása érdekében hozták létre az Országos Rendőr-főkapitányságot. Ezzel együtt az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökséget az államtitkár alárendeltségéből az ORFK szervezetébe helyezték át. (A budapesti és megyei rendőrfőkapitányok igazgatásrendészeti osztályait a főkapitányok közbiztonsági helyetteseinek alárendeltségébe utalták.)

Az Országos Rendőr-főkapitányság fő szervezeti egységei, 1979⁶²

Az ORFK feladatai (belső ügyrendje szerint):
– országos hatáskörrel ellátja a bűnügyi, közbiztonsági, közlekedési, igazgatásrendészeti, valamint karhatalmi, belügyi feladatok irányítását
– tevékenységét a BM, országos hatáskörű szervek, MNK fegyveres erőivel együttműködésben végzi
– ellátja az állambiztonsági szervek, polgári fegyveres őrsegek, az üzemrendészet, a mezőőrök, a halőrök szakfelügyeletét
Az ORFK felépítése:
BM ORFK Bűnügyi Csoportfőnöksége (II/I.)
BM ORFK Közbiztonsági és Közlekedési Csoportfőnöksége (II/II.)
BM ORFK Igazgatásrendészeti Csoportfőnöksége (II/III.)
BM ORFK Titkársági, Koordinációs és Ellenőrzési Osztály
BM ORFK Személyzeti Osztály
BM ORFK Bűnüldözési Osztály (II/I-1.)
BM ORFK Népgazdasági és Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztály (II/I-2.)
BM ORFK Vizsgálati Osztály (II/I-3.)
BM ORFK Bűnügyi-Technikai Osztály (II/I-4.)
BM ORFK Közbiztonsági Osztály (II/II-1.)
BM ORFK Közlekedési Osztály (II/II-2.)
BM ORFK Megelőzési Osztály (II/II-3., OKBT Titkársága)

⁶² ÁBTL 4.2. 10-22/25/1979/1.

BM ORFK Útlevel Osztály (II/III-1.)
BM ORFK Külföldiek Ellenőrző Osztály (II/III-2.)
BM ORFK Rendészeti Osztály (II/III-3.)
Területi szervek
Belügyminisztérium Forradalmi Rendőri Ezred
BM ORFK Légirendészeti Parancsnokság
BM ORFK Űtellenőrző Parancsnokság

Az ORFK működését 1977. április 1-jén kezdte meg. Hatásköre és jogköre a BM II. Főcsoportfőnökséghez viszonyítva lényegesen nem változott. Felállításától ugyanakkor a BM ütközésségének javulását várták. Ladvánszky Károly, a szervezet első parancsnoka az ORFK megszervezésének jelentőségét 1) a több megyét érintő bűncselekményekkel kapcsolatos vizsgálatoknál és 2) a külföldiek által elkövetett bűncselekmények, illetve a rendkívüli események felderítésénél látta meghatározónak. Ugyanakkor fontos szemponttá vált, hogy az új szerv a régi jogkörökben eljárva a Belügyminisztérium említése nélkül szerepelhetett a nyilvánosságban. Az igazgatásrendészeti szervek átvétele pedig (az állambiztonsági feladatok megtartása mellett) lehetővé tette a bűnmegelőző tevékenység hatékonyságának növelését. Az átalakítások formális jellegét végző soron kifejezte a szervezeti struktúra változatlansága is: a BM egyes főcsoportfőnökségei és az ORFK azonos jogállásúak maradtak, mint ahogy a miniszter irányító feladatai is megmaradtak.

A rendőrség irányításának átszervezésével, átnevezésével egy időben a belügyi szervek legalsó szintjéhez tartozó körzeti megbízotti rendszer helyzetét is felülvizsgálták.⁶³ A közterületek rendjének védelme érdekében világszerte alkalmazott szervezési rendet Magyarországon először egy 1955-ben kiadott belügyminiszteri parancs szabályozta. A hatvanas évekre a körzeti megbízottak számára kijelölt területek átfogták az egész

⁶³ MNL OL XIX-B-1-x 10-36/5/77.

országot. A rendőrség helyben szolgáló képviselői fontos szerepet kaptak a közbiztonság, a közlekedésbiztonság, a bűnügyi megelőzés feladatkörében. Munkakörükhöz tartozott a rendőrség képviselete a helyi hatalmi szerveknél, de az önkéntesek is részben hozzájuk csatlakoztak. Napi munkájuk során a gépkocsizó járőrszolgálat működését kellett kiegészíteniük. Rugalmas munkakörük, helyismeretük miatt az állambiztonsági munka segítőiként is tevékenykedtek (külföldiek, veszélyes személyek ellenőrzése, objektumvédelem, határőrizet).

1971-ben a fővárosban megszüntették a körzeti megbízotti rendszert. Az így felszabadult 380 belügyi státuszt az ör-, illetve a járműszolgálathoz csoportosították át. Ám a romló bűnügyi statisztikák láttán a belügyi vezetésnek be kellett ismernie a döntés helytelenségét. Elsősorban a fiatalok, a garázda, illetve ittas személyek ellenőrzése miatt javasolták a rendszert a fővárosi 260 politikai körzet (!) szerint újjászervezni.

Eközben országosan 476 városi, 1639 községi, összesen 2115 körzeti megbízott tevékenykedett. A belső felmérések szerint a városokban átlagosan 6900 állampolgárra, a falvakban 3300 lakosra jutott egy körzeti megbízott. Az összefoglaló jelentés szerint felkészültségük, iskolázottságuk még gondokat okozott a központnak, néhol nem lehettek egyenrangú tárgyalófelek a helyi vezetőkkel. A belső felmérések kimutatták azt is, hogy energiájuk jelentős részét az irodai munka, résznyomozások elvégzése foglalta le. Ezen újabb parancsok kiadásával próbáltak módosítani.

A karhatalmi feladatok újragondolása

A BM átszervezésének egyik jelentős lépése volt a karhatalom átalakítása készenléti rendőri alakulattá 1971. június 22-én.⁶⁴ Erre négy lépcsőben

⁶⁴ ÁBTL 4.2. 10-21/9/1971

1974-ig került sor.⁶⁵ A létrejövő új szerv elnevezése: Budapesti Forradalmi Készenléti Rendőri Ezred (FKRE) lett. Létszámát 1860 főben határozták meg. Állományában kizárólag hivatásos rendőri jogviszonyban álló személy teljesíthetett szolgálatot. A rendőri ezred szervezetében négy zászlóalj alakult, ebből az ezredtörzs és három zászlóalj Budapesten, egy zászlóalj pedig Miskolcon működött.

A BM FKRE létrehozását szűkebben két kiemelt rendkívüli eseménnyel is indokolták. Nevezetesen az 1972-es müncheni olimpián elkövetett terrorcselekménnyel, továbbá az 1973. őszi balassagyarmati fegyveres túszejtéssel, vagyis a magyarországi terrorizmus megjelenésével. A rendvédelmi szervek átalakítása emellett összefüggött az 1971 tavaszával kezdődő spontán március 15-i megemlékezésekkel, rendezvényekkel. Mindezekon felül pedig további gondot jelentettek a közterületen, engedéllyel tartott és nagy tömeget vonzó rendezvények (elsősorban a beat- és popkoncertek,⁶⁶ labdarúgó-mérkőzések⁶⁷) vagy a vonatok és a pályaudvarok közbiztonsága.

A karhatalmi feladatokkal kapcsolatos paradigmaváltást mutatta az 1972. évi BM–HM–MOP közös parancs, amely tisztázta a fegyveres egységek (elsősorban a munkásőrség) szerepét az ország közrendjének fenntartásában. A feladatok között szerepelt az ország közbiztonságát közvetlenül veszélyeztető nyílt, tömegjellegű tevékenység felszámolása, a súlyosabb elemi csapások, tömegszerencsétlenségek bekövetkezése esetén a rend helyreállítása, továbbá a párt- és állami (védett) vezetők utazásainak, a politikai, sport- és kulturális rendezvényeknek, a magyar és szövetséges csapatok manővereinek biztosítása. Emellett az országos mozgósítások, harckészültség idejére is kidolgozták a feladatterveket. A rendfenntartó munkához egyre nagyobb mértékben járultak hozzá az önkéntes segítők, számuk 1975-re elérte a 6414 főt, majd 1986-ra már elérte a 10 999 főt.

⁶⁵ Forró 2011, 36–59.

⁶⁶ Szőnyi 2005.

⁶⁷ Takács 2014.

A belügyi szervekkel együttműködő állampolgárok a saját lakókörnyezetükben folyamatosan részt vettek rendőrökkel, határőrökkel közös járőrszolgálatban.

A terrorelhárítás kiképző tanfolyamai 1976/77-ben kezdődtek meg, amint azt belügyi oktatófilmek is megörökítették. A párt- és állami vezetők részére az ezred Budapest Hungária körúti laktanyájában évente tömegosztatási bemutatókat tartottak, szimulált helyzetekben. 1978-tól a megyei rendőr-főkapitányságokon is megkezdődött a karhatalmi képzés. 1981/82-ben létrehozták a terrorelhárító századot, 1983–1987 között pedig megszerveződött a BM Komondor nevet viselő terrorelhárító szolgálata. A rendezvények biztosításához, a tömegosztatáshoz a hetvenes évek-től vízágyúval felszerelt egységek, majd a leginkább sportrendezvényeken megjelenő lovas rendőri század is felhasználható volt. A nyolcvanas évek végi ellenzéki tüntetéseket sajátos újtásként (amint azt a Fekete Doboz filmfelvételei megörökítették) motoros rendőrök segítségével is megkísérelték felosztatni. A karhatalmat ekkorra már nemcsak közbiztonsági razziákban vetették be, de az úgynevezett fekete vonatok kísérésére is alkalmazták. A megyei főkapitányságokon karhatalmi operatív törzsek irányították a tevékenységüket.

Személyi változások – a szervezeti kultúra módosulása

A Belügyminisztériumot 1971 után három miniszter vezette: Benkei András (1963–1980), Horváth István (1980–1985, 1987–1990), Kamara János (1985–1987). Hivatali idejük hossza önmagában jelzi a pártállam, illetve a szervezet stabilitását. A rendőrség és a kormányőrség parancsnokainak kinevezései szintén hosszú időre szóltak, a karrierpályáik időszakunkra kiszámíthatóvá váltak. Más területek, elsősorban az állambiztonság vezető-

váltásai ugyanakkor gyakoribbak voltak. (A Belügyminisztériumon belüli életpályák elemzése további vizsgálódásunk tárgya.)

Mindenesetre a vezető-, illetve kádercserék hatásait az országos értekezletek felszólalói is gyakran érintették: „A vezetők változása az illető szerv életében mindig jelentős esemény [...], hiszen nagy múltú, hosszú belügyi szolgálattal rendelkező elvtársak aktív pályája zárul le. Olyanoké, akik nem egyszerűen csak évtizedeket töltöttek el a minisztériumban, hanem szorosan együttműködve és egymásra utalva dolgoztak. Irányították szakterületüket, meghatározói voltak az ország állam- és közbiztonságának. Elkötelezett, felkészült kommunistaként védelmezték a társadalom szocialista vívmányait”⁶⁸ – hangzott el a BM országos értekezletén 1989-ben, de a hasonló búcsúztatások az egész korszakra jellemzőek voltak. A rendelkezésre álló személyzeti anyagok és a feltárt karrierpályák alapján 1971 után egy meghatározó generációváltás vette kezdetét a Belügyminisztériumban. Részben a szolgálati korkedvezménnyel élve fokozatosan nyugdíjba vonultak az állomány 1945 után munkába állt tagjai. Ennek a „forradalmi”, ideológiailag erőteljesen indoktrinált csoportnak a leszerelése önmagában megváltoztatta a minisztérium szervezeti kultúráját. (A BM pártsszerveiben innentől egyre gyakrabban emlegették a fiatalok/a frissülő állomány elkötelezettségének a hiányosságait.)

A parancsnokváltások a párt-, illetve állami vezetők látogatásaival kötődtek össze, az új kinevezések, személyes bemutatkozások a hatalom birtokosainak felügyelete mellett zajlottak le. 1973 februárjában⁶⁹ Rác Pál és Galambos József leszerelésekor, illetve Karasz Lajos és Oláh György kinevezésekor az értekezletre látogató illetékes KB-titkár, Biszku Béla laudációját hallgathatták meg az egybegyűltek. Benkei András belügyminiszter ugyanakkor felhívta a hallgatóság figyelmét, hogy a kinevezés ez esetben nem jár együtt szervezeti változással, s mintegy személyes hitvallásaként

⁶⁸ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1989. (BM főkapitányi értekezlet, 1989. április 28.)

⁶⁹ MNL OL XIX-B-1-x (22. d.) sz. n. (BM főkapitányi értekezlet, 1973. december 28.)

is megfogalmazta, hogy „nem akarunk új nagy dolgokat megvalósítani”. Ez a mentalitás érződhetett akkor is, amikor 1976 októberében Németh Károly ismerkedett meg a BM szervezeti felépítésével és működésével.⁷⁰ A korszak meghatározó belügyminiszter-váltását, Benkei András nyugállományba vonulását és Horváth István kinevezését Lázár György jelentette be az állomány számára.⁷¹ (Formálisan a kinevezés a Központi Bizottság és a Hazafias Népfront ajánlása és az Országgyűlés döntése alapján történt meg.) Jellemző, hogy a tisztséget tizenhét éven át betöltő belügyminisztert búcsúztató Korom Mihály beszédében kettejük párhuzamos pályáját Szabolcs-Szatmár megyétől a hatalom központjáig mutathatta be. A megindító helyzetben adott viszontválasz pedig már a káderek belső lelkiállapotába, a kádárizmus cinizmusába enged bepillantást. A miniszter elvtársaitól búcsúzva ugyanis Kádár János kinevezésekor mondott szavait idézte fel: „Menjen, vegye át a hivatalt, dolgozzon nyugodtan, jusson eszébe, hogy van már olyan belügyminiszter, aki életben maradt. Hát én életben maradtam. Ha ez így van elvtársak, akkor én mondhatom Horváth elvtársnak, hogy most már csak arra felfelé megyünk, ő most már pláne.”

A következő vezetőváltásra öt év múlva az MSZMP XII. kongresszusa után került sor. A párt legfelsőbb fórumán ugyanis KB-titkárrá nevezték ki Horváth Istvánt. Lázár György az állomány előtt a belügyi dolgozók munkájának elismeréseként értelmezte, hogy az új miniszter, Kamara János a rendőri állományból nőtt ki.⁷² Kamara pályafutása valóban átívelte az egész 1945 utáni korszakot, egyben a rendszert felépítő „forradalmi” generáció egyik utolsó képviselője lett. Két év múltán helyére ismételten Horváth Istvánt nevezték ki.

Végül a Belügyminisztérium felső vezetésében a közelgő átalakulás hozott némi változást. 1989 áprilisától, Gál Zoltán kinevezésétől két állam-

titkár és öt miniszterhelyettes tevékenykedett. (Gál a közigazgatási és a tanácsai terület, míg Földesi Jenő az állam- és közbiztonsági szervek felügyeletével lett megbízva.) Ennek bejelentésekor külön hangsúlyozták, hogy a cél a hagyományos és az 1988-ban átvett új feladatok minisztériumon belüli integrációja, az egységes szemléletű, összehangolt belügyi kormányzati igazgatást kell megvalósítani.⁷³

Átcsoportosítások

A hetvenes évek második felében már átfogó elemzések és vizsgálatok lefolytatását követően foglalkoztak a strukturális kérdésekkel a minisztériumban. A szervezetfejlesztési tervek az előkészítés során több belső fórumot is megjártak. A végső változatba így a belügyi vezetés egészének a véleménye is beépült.⁷⁴ A hetvenes évek végén az információ-, illetve adatfeldolgozással foglalkozó csoportfőnökséget alakították át több lépcsőben, mivel megteremtődtek a korszerű számítógépes „háttérmunka” feltételei. Közben megszűnt a BM Műszaki Fejlesztési Csoportfőnökség (a fejlesztési feladatok irányítása az egyes szervekhez került) és megalakult a Beszerzési és Ellátási Központ, emellett egységes BM iskoláztatási rendszer alakult ki. A gyakorlati munka javítása érdekében a következő lépések történtek: 1) az állambiztonsági szervek belső felépítését az operatív helyzethez igazították, 2) az ORFK visszaállításával megvalósult a közbiztonsági apparátus egységes irányítása, 3) megtörtént a területi közrendvédelmi és közlekedési szervek létszámemelése, 4) visszaállították a körzeti megbízotti rendszert Budapesten, 5) decentralizálták az igazgatásrendészeti és közlekedési ügyeket, 6) átcsoportosítások történtek a határőrségnél (amelyek főleg a forgalomellenőrző pontokat érintették, illetve lehetővé tették a 24/48-as rendszerre való átállást).

⁷⁰ MNL OL XIX-B-1-x 10-200/1976. (BM főkapitányi értekezlet, 1976. október 12.)

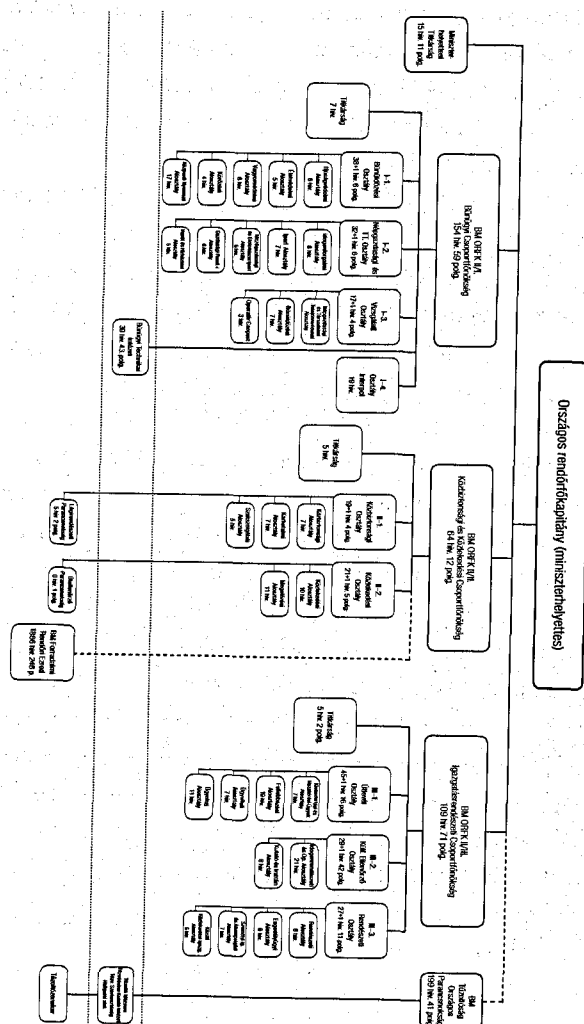
⁷¹ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/5-1980. (BM főkapitányi értekezlet, 1980. június 31.)

⁷² MNL OL XIX-B-1-x 10-38/3-1985. (BM főkapitányi értekezlet, 1985. március 29.)

⁷³ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1989. (BM főkapitányi értekezlet, 1989. április 28.)

⁷⁴ MNL OL XIX-B-1-au (új sorozat) 9. d. BM szervezetfejlesztési terv, 1981–1985.

Az Országos Rendőr-főkapitányság felépítése, 1987⁷⁵

⁷⁵ MNL OL XIX-B-1-x 29. d.

A bürokráciacsökkentés, a decentralizáció, a profiltisztítás, a közigazgatáshoz igazodás továbbra is a szervezési elképzelések vezérelvei maradtak. A Belügyminisztérium állománya mindenesetre a nyolcvanas évek közepén is az alábbi, változatos egységekből tevődött össze: három főcsoportfőnökség, az Országos Rendőr-főkapitányság, 21 csoportfőnökség, három országos (kormányör) parancsnokság, húsz rendőr-főkapitányság, 11 határőrkerület és egy határőrezred, a forradalmi rendőri ezred, 11 tanintézet (és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, valamint a Kossuth Lajos Katonai Főiskola határőr tanszéke), 21 önálló osztály, 673 beosztott osztály, 135 rendőrkapitányság, 942 alosztály, a légi rendészeti parancsnokság, az útvonaltervező parancsnokság, 9 újoncképző pont, 92 század, 302 szakasz, 63 rendőrőr.

A Belügyminisztérium egyes szerveinek létszámadatai, 1971, 1985⁷⁶

Miniszteri szervek	1971	1985	Államtitkársági szervek	1971	1976
BM Miniszteri Törzs és Titkárság	6	6	államtitkársági törzs	3	3
MSZMP BM Pártbizottság	47	76	„M” és Szervezési Osztály	39	42
BM Titkárság	44	152	Belbiztonsági Osztály	61	55
BM Főigazgatói Osztály	16	16	Tudományszervezési Osztály	11	-
Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya	29	29	Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség	138	171
BM Országos Futárszolgálat	107	-	Nyilvántartó Központ	298	443
Katonai Főigazgató BM Osztály	56	62			
Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség	169	-			
BM Kormányör	971	1385			
összesen	474	1726			

⁷⁶ MNL OL XIX-B-1-au 55. d.

BM I. Főcsoportfőnökség	1971	1985	BM II. Főcsoportfőnökség/ORFK	1971	1985
Törzs	19	11	II/I. Csoportfőnökség	?	206
I/I. Csoportfőnökség	91	105	II/II. Csoportfőnökség	64	82
I/II. Csoportfőnökség	399	150	II/III. Csoportfőnökség	118	177
Egészségügyi Osztály	1017	1325			
I/1. Osztály	26	25	BM IV. Főcsoportfőnökség	996	1406
Műszaki Fejlesztési Csoportfőnökség	340		Törzs	17	19
I/3. Osztály	254	436	IV/I. Csoportfőnökség	40	67
I/4. Osztály	48	26	IV/II. Csoportfőnökség	107	186
Központi Ellátó Parancsnokság	1355	672 (1527 ⁷⁷)	Rendőrtiszt Főiskola	328	380
összesen	3629	3874			

Határőrség	1971	1976	1985
Hivatásos állomány	3470	4360	4631
Sorozott állomány	12701	12601	12845
Tűzrendészet	1231	2073	2112
Karhatalom (FRE)	2033	2073	2112

⁷⁷ A külön szervezeti egység által végzett beszerzésekkel, valamint a gépjárművekkel foglalkozó részlegek létszámával.

Kimutatás a rendszeresített állambiztonsági létszám évenkénti alakulásáról, 1970–1978

	törzs-titkárság	anyagi szolgálat	belsőreakció-elhárítás	hírszerzés	K-ellenőrzés	katonai elhárítás	kémelhárítás	op. figyelés, kt.	pártapparátus/megyeszékh. kívüli létszám	rádiófeld. elhárítás
701231	167	89	600	374	285	489	961	578	49	260
711231	126	36 III/V-3.	539	505	215	472	914	658 III/2.		237 III/5.
721231	116	37	540	514	215	472	924	697		240
731231	116	37	541	514	218	472	926	699		240
741231	116	37	544	513	218	472	922	699	7 III/II.	240
751231	131 III/7.	38	544	513	218	463	922	699	7	241
761231	131	38	546	476	219	458	923	705	7	241
771231	131	53	546	476	219	458	923	705	7	241
781231	148 titk.	52	546	497	219	457	945	704	14	239

	rejtjelzés, adatfeldolgozás	személyügy	X-ellenőrzés	operatív technika	vegyi-okmány technika	vizsgálat	összesen
701231	86		156	97	62	289	5628
711231		22 III/6.	184 III/IV.	157	83	259	4407
721231		22	185	156	83	261	4462
731231		22	185	173	83	261	4487
741231		22	185	174	84	261	4494
751231		22	185	174	84	261	4502
761231	45	22	189	174	84	247	4627
771231	45	22	189	172	84	247	4748
781231	45	22	189	172	84	247	4810

⁷⁸ MNL OL XIX-B-1-au 88. d.

A bűnözés okai

A hetvenes évek rendőri munkáját deklaráltan hármass célkitűzése vezette: 1) a bűnözés emelkedésének megállítása, 2) a legsúlyosabb bűnesetek maradéktalan feltárása, 3) a „szocialista törvényesség” követelményeinek érvényesítése. A hivatalos statisztikák szerint 1977-re sikerült megállítani a bűnözés emelkedését. Az ekkor regisztrált 123 623 bűncselekmény 4,5%-kal volt kevesebb az előző évinél. A társadalmi és a személyi tulajdon sérelmére elkövetett esetek kárértéke a belső statisztikák szerint 286 millió forintot tett ki, de a bűnesetek száma minden területen csökkent. (Az év során 144 000 nyomozás folyt a rendőrségen.)

A bűncselekmények okaival kapcsolatos szemlélet is a hetvenes években változott meg. Korábban a bűnözést dogmatikusan a kapitalista társadalom jellemzőjének, a kizsákmányolás következményének tekintették. A változást már egy 1973-as rendelet is jelezte, kimondva, hogy „a bűnözést nem lehet csupán a régi társadalom tudati maradványaira, a kapitalista környezetre, az ellenséges ideológiai hatásra, fellázító tevékenységre visszavezetni”.

Egy, a BM országos értekezletére készített előadás pedig a szubjektív okok mellett a következő úgynevezett objektív okokat sorolta fel: 1) a kapitalista társadalmi rendszer tudati maradványai, a kapitalista környezet hatása, 2) a társadalmi, gazdasági fejlődés negatív hatásai (bonyolultabb gazdálkodás, a gazdasági reformmal a profit megjelenése), 3) a vagyonvédelmi beruházások elmaradása, a kielégítetlen szükségletek az áruhiány következményei⁷⁹ (csúszópénz), 4) társadalmi érdekellentétek, vagyoni különbségek, 5) egyes társadalmi csoportok alacsony műveltségi színvonala (munkanélküliség, urbanizáció, vándorlás), 6) alkoholfogyasztás.

Eközben a belügyi statisztikákban különösen az ismeretlen tettesek ellen indított büntetőeljárások számának növekedése vált aggasztóvá

⁷⁹ A belügyi helyzetkép szerint, míg korábban az orkánkábát, a hetvenes évektől a zsebszámológép, farmeröltöny lettek a feketekezeskedelem tipikus árucikkei.

(1981: 69 000 eset, 1983: 84 000 eset). A bűnözés ellensúlyozására, a bűnüldözés javítására több intézkedés is született. Fokozatosan megtörtént a rendőr-főkapitányságok bűnügyi szerveinek egységesítése. Létszámfejlesztésre, illetve átcsoportosításokra került sor. Felállították a Központi Nyomozó Alosztályt, és megnyílt az Interpol Magyar Nemzeti irodája. A BRFK Gazdaság Rendészeti Alosztályát országos hatáskörrel szervezték meg, valamint új szakmai megközelítések szerint kidolgozták a forró nyomon üldözés módszereit.⁸⁰

Az államigazgatás változásai

A Belügyminisztérium szervezetének legnagyobb arányú átalakítását egy átfogó pártvizsgálat előzte meg, miután az MSZMP Politikai Bizottsága taktikai célú vizsgálattal 1986 októberében megkezdte a nem termelő ágazatok átszervezését.⁸¹ Miután a belső kimutatások szerint ezekre a területekre a nemzeti jövedelem 42%-át fordították ekkor, továbbá ezeknek a költségvetési szektoroknak a kiadásai gyorsabban nőttek, mint a gazdaság, a döntéshozók lépéskényszerbe kerültek. A korszak legtöbbet emlegetett politikai fogalma, a „reformok” jegyében végül 1987 novemberében határoztak a minisztertanács szervezetének módosításáról.⁸² Ennek következtében született meg az 1987. évi VII. törvény, amely a tanácsok irányítását a minisztertanácstól a Belügyminisztériumhoz helyezte át (1987. december 18-tól).

A Belügyminisztériumba új miniszterhelyettesnek Gál Zoltánt nevezték ki (a belső feladatmegosztás során ő kapta meg a tűzoltóság felügye-

⁸⁰ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1985. (BM főkapitányi értekezlet, 1985. május 30.)

⁸¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/1980. ö. e.

⁸² MNL OL M-KS 288. f. 5/1013. ö. e.

letét is). Irányítása alatt három főosztály⁸³ 47 munkatársa foglalkozott a közigazgatás ügyeivel.

Ez a lépés alapvetően módosította a korábbi „rendőr-minisztérium” képét. A változásokat az állománnyal ismertető 1988. áprilisi értekezleten Ladvánszky Károly még tréfálkozva ismertette a változásokat, jelezve, hogy reményei szerint a minisztériumba érkező elvtársak majd „bekatonásodnak” új munkahelyükön.⁸⁴ A hamarosan bekövetkező rendszerváltozás azonban felbomlasztotta a pártállami struktúrát.

A Belügyminisztériumban bekövetkező változásokkal kapcsolatban végül említést érdemel egy sajátos pártállami szerv, a Koordinációs Bizottság szerepe.⁸⁵ Ennek működését csupán a nemrégiben feltárt, töredékes iratanyaga alapján rekonstruálhatjuk.⁸⁶ Ez a testület a BM iratokban gyakran emlegetett együttműködés legfontosabb fóruma lett. A rendszeresen megtartott üléseken ugyanis az MSZMP KB adminisztratív titkára, az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának vezetője, a belügyminiszter, az igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke egyeztetett egymással. Tehát pártvezetők és az egymástól formálisan elkülönülő bünyűldöző és igazságügyi szervek tanácskozásaira került sor elvi kérdésekben és konkrét ügyekben egyaránt. A fennmaradt ülések napirendi pontjai között megtalálhatjuk az egyes törvényjavaslatok (így az új Btk., valamint az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. tvr.) megvitatását, valamint a korszak nevezetes eseteit (Haraszi Miklós

⁸³ Így racionalizálták a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának (öt főosztályból álló, 55 fős) szerkezetét. Az újonnan létrehozott struktúrát a Tanácsi Szervezési Főosztály, a Tanácsi Gazdálkodási és Koordinációs Főosztály, a Tanácsi Igazgatási és Területi Főosztály alkotta. A szervezethez tartozott még az Államigazgatási Főiskola, valamint az Államigazgatási Szervezési Intézet is.

⁸⁴ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/3-1988. (BM főkapitányi értekezlet, 1988. április 8.)

⁸⁵ http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2106&Itemid=2258&lang=hu, 2018. július 12.

⁸⁶ http://w3.osaarchivum.org/files/fa/999/4/1/koordinacios/koord_biz_segedlet.pdf, 2018. július 12.

perétől Demszky Gábor megbüntetésén és a Duray-ügyön át a totóbotrányig, a pusztavacsi „balhéig” vagy a Szépművészeti Múzeumból történt nevezetes képlöpásig). Ugyanígy foglalkoztak a visszaeső bűnözőkkel, a közveszélyes munkakerüléssel (kmk) vagy a sportrendezvények biztosításával. Az itt elhangzottak nyilvánvalóan orientálták a BM munkáját, belső módosítások, átcsoportosítások alapjául is szolgálhattak.

A politikai rendőrség szervezeti változása

A párthatározatokban megfogalmazott elvárások a belügyi feladattervekben megfogalmazott hatással voltak a BM III. Főcsoportfőnökség szervezetére.⁸⁷ Miközben az egyes ügynevezett segédoperatív szervek, a titkosszolgálati tevékenység technikai és háttérmunkáját végző részlegek létszáma viszonylag állandó volt, az operatív tiszteket foglalkoztató csoportfőnökségeken belül átcsoportosításokat hajtottak végre.

A belső elhárítás (BM III/III. Csoportfőnökség) területén a legfontosabb változás a mind karakteresebbé váló belső ellenzéki csoportokkal foglalkozó részlegek elkülönülése, valamint a kifejezetten az „illegális kiadványokkal”, a szamizdatterjesztéssel foglalkozó BM III/III-6. Osztály felállítása lett. A hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) belső szerkezete is folyamatosan alakult. A legutolsó változásokat a kétoldalú kapcsolatok végleges megromlásával (az ellenséges titkosszolgálati tevékenység észlelésével) párhuzamosan a Romániával foglalkozó alosztály felállítása jelentette.⁸⁸

A titkosszolgálatok működésének körülményeiben az 1977-es esztendő hozott kézzelfogható változást. Ekkor a központi állomány jelentős része a szűk, korszerűtlen és konspirációs szempontból is problémát jelentő

⁸⁷ Cseh 1999.

⁸⁸ Tóth 2011.

körleteit elhagyva új épületekbe költözhetett. A kémelhárítás és a belső elhárítás központi szervei a Néphadsereg utcába, míg a hírszerzés osztályai a Budakeszi útra költözhettek. Bár a korabeli hangulatjelentések számos infrastrukturális problémáról, a hiánygazdaság számos tünetéről (irodai eszközök, fűtés, gépirónők stb.) számoltak be, a szervek ekkortól modernebb körülmények között folytathatták mindennapi tevékenységüket. 1989-ben ezekben az irodákban dolgozhatták ki azokat a koncepciókat, amelyek a szolgálatoknak a politikai változásokhoz igazodó átalakítását, átmentését célozták.⁸⁹

HÁLÓZATOK

A Belügyminisztériummal titkos kapcsolatban álló állampolgárok, a beszervezett hálózati személyek, különböző kapcsolatok, illetve az önkéntesek nem tartoztak a szervezethez. Az egyre gyarapodó tudományos publikációk és ismeretterjesztő írások ellenére a közbeszédben ezek a kategóriák mégis gyakran összekeverednek a hivatalos állománnyal. Másrészt a hatalom birtokosainak, esetünkben a belügyi vezetésnek a működése nem választható el az általuk kollaboránsként felhasznált állampolgárok tevékenységétől. Az alábbiakban így röviden kitérek a belügyesekkel a hetvenes-nyolcvanas években együttműködő személyek bemutatására, felvázolom a BM különböző szerveivel együttműködők számának alakulását.

Az állambiztonság (BM III. Főcsoportfőnökség) hálózatával kapcsolatban az elmúlt években számtalan statisztikai összesítés látott napvilágot.⁹⁰ Az eddig megismert adatsorok a hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) ügynökei nélkül a fent vázolt törekvésekhez igazodó tendenciákról árul-

kodnak. Az állambiztonságot is érintő átszervezések következtében az 1972-es több mint 9400 fős ügynöklétszám szinte megfeleződött. 1973 végén már csak 5200 hálózati személyt tartottak nyilván. Számuk, fokozatos emelkedéssel az évtized végére elérte a hétezeret, a rendszerváltás idejére pedig a 8400-at.

1971-ben a hálózat klasszikus kategóriák szerinti megoszlása a következő volt: 2228 ügynök, 435 rezidens, 7179 informátor.⁹¹ 1973-ban az új kategóriák szerint 512 titkos munkatárs, 4556 titkos megbízott, 200 ügynök, továbbá 703 T-lakástulajdonos alkotta a szervekkel együttműködők körét.⁹² A megyei szervek munkáját mintegy két és fél ezren segítették. A kizárások elsősorban a katonai elhárítást érintették, az itt beszervezettek aránya az összhálózathoz viszonyítva 34-ről 16 százalékra csökkent. Ennek következtében a többi szerv arányai kissé emelkedtek.

A politikai rendőrség más kollaboránsairól jóval kevesebb adat áll rendelkezésre, mint a közkeletűen csak ügynökként vagy besúgóként elkönyvelt személyekről. A BM III. Főcsoportfőnökséggel munkaköréből adódóan vagy eseti jelleggel együttműködő hivatalos, társadalmi és alkalmi kapcsolatokra számos (utóbbiak esetében monogrammal jelölt) hivatkozás található az egyes ügydossziékban, ám összlétszámukról eddig alig került elő adat.

Egy ilyen, a kémelhárítással együttműködőkről fennmaradt kései adatsor szerint 1983 júliusában a BM III/II. Csoportfőnökség központja 401, míg megyei szervei 520 alkalmi kapcsolatot alkalmaztak, a társadalmi kapcsolatok száma 755, illetve 2827, míg a hivatalos kapcsolatok száma 1276, illetve 3433 volt. Tekintettel arra, hogy ekkor a központban 1876, míg a megyékben összesen 2582 hálózati személyt tartottak nyilván, megfogal-

⁸⁹ Révész 2003, 26–44.

⁹⁰ Gyarmati 2011, 73–95.

⁹¹ A hálózat tagjaként tartottak nyilván még 969 T-lakástulajdonost.

⁹² Területi megoszlás szerint a III/II. Csoportfőnökség 1085, a III/III. Csoportfőnökség 344, a III/IV. Csoportfőnökség 863, a határőrség felderítő részlege 317 hálózati személyt alkalmazott.

mazható, hogy a titkosszolgálatokkal nem szervezetszerűen együttműködő személyek száma a duplája volt az „ügynökökének”.⁹³

Bár a szakirodalomban szinte alig esik szó róla, a rendőri szervek (a BM II. Főcsoportfőnökség, illetve az ORFK) hasonló nagyságrendű és a politikai rendőrséggel számos esetben érintkező hálózatot irányított. A hetvenes évek elejére a Belügyminisztérium rendőri vezetői már úgy látták, hogy az ügynökségi munka az évek során a bűnüldözés szerves része lett. (A hatályos parancsok szerint „ügynökség” alatt ez esetben az ügynökök, rezidensek, T-lakástulajdonosok összességét értették.) A belső statisztikák 1965-ben 3450, 1972-re 4205 főnyi ügynökséget tartottak nyilván. A rendelkezésre álló 450 találkozási lakásban évente 24 ezer találkozóra került sor. A fokozatosan kiépített hálózat értékes adatokat szolgáltatott a veszélyes bűnözők magatartásáról (a statisztikák szerint évi 16–1800 jelentést adtak), segítette a megelőző intézkedések alkalmazását (évi 4500–5000 eset), az ismeretlen tettesek felderítését (1300–1500 eset) vagy akár szabálysértési eljárások kezdeményezését (3000–3500 eset). A hálózatok összekapcsolódására utaló adat, hogy a bűnügyi ügynökök foglalkoztatása révén évente mintegy négyezer jelentést adtak át a politikai nyomozó szerveknek.

A bűnügyi szervek ügynökségének foglalkoztatási vonala összhangban volt a pártállami, minisztériumi törekvésekkel. A hetvenes évek végén az ügynökök közül 2194 fő a társadalmi tulajdon védelme, 1312 fő a bűnüldözés területén dolgozott, 245 fő a vizsgálati szerveknek jelentett, emellett 37 fogda- és 169 börtönügynököt tartottak nyilván. A növekvő mértékű bűnözés, az egyre súlyosabb és kvalifikáltabb bűncselekmények miatt a bűnügyi hálózat alkalmazása a nyolcvanas években még fontosabb feladattá vált.⁹⁴ 1983-ban már csaknem ötezer fős hálózat segítette a szervek munkáját. A hálózati személyek főként a népgazdaság- és a társadalmi tulajdon-védelem (55%), a bűnüldözés (39%), valamint a fogda- és

börtönelhárítás (6%) területén tevékenykedtek. A kapcsolattartást 419 találkozási és 30 K-lakás szolgálta, így a találkozókat közel harmada zajlott ezeken a helyszíneken. A rendőrség „ügynökei” összesen 145 ezer jelentést adtak évente.

A BM meghatározott „vonalak” szerint foglalkoztatta a hálózati személyeit. Általában megfelelőnek találták az együttműködők számát az ipari, kereskedelmi, idegenforgalmi, szállítási, mezőgazdasági, „cigánybűnözési”, betörési, lopási, értékesítési és veszélyes bűnözői területeken. Ugyanakkor kevesellték számukat a népgazdasági és társadalmi tulajdon-védelmi vonalon. Emellett hiányolták az „operatív pozíciókat” az élelmiszeripar, a szövetkezetek, a kereskedelem, a tanácsai gazdálkodó szervek, a kisipar és a kiegészítő vállalkozások területén. A hálózatot nem sikerült kiépíteni az illegális szórakozóhelyeken vagy a lóversenypályán és a jelentős munkásszállókon, visszatérően kevésnek találták a fiatal kollaboránsok számát is.

A hálózati személyeket a hatékonyság érdekében igyekeztek rezidenciákba szervezni: a hálózat részeként 239 rezidens, azaz más ügynököket irányító személy működött. Ezt a számot alacsonynak találták, s javítására a nyugállományú rendőrtisztek rezidensként való foglalkoztatását szorgalmazták.

A hálózattal kapcsolatos anyagi ráfordítások nem voltak jelentősek. A fizetett, fizetéskiegészítéses ügynökök száma csekély maradt. A költségek három év alatt 43 980 588 forintot tettek ki. T-lakások bérletére évi 2,5 millió forintot fordítottak. A belső kategorizálásuk szerint az ügynökségnek mind nagyobb hányadát (1972-re csaknem a felét) lojális alapon szervezték be, a kompromittáló adatok felhasználása így csökkent. Ez a tendencia megfelelő kritikával kezelendő.

1970. március 1-jétől központi irányítás mellett, kísérletképpen néhány rendőrkapitányságon (Budapest XXI. kerület, ceglédi, budai, kecskeméti, bajai) bevezették az alkalmi titkos adatszolgáltatók rendszerét. Rajtuk olyan állampolgárokat értettek, akik a rendőrséggel titokban együttműködtek a megelőzés, illetve a bűnügyi felderítés érdekében. A szakzsargon-

⁹³ MNL OL XIX-B-1-y 10-52/17-1983.

⁹⁴ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1985. (BM főkapitányi értekezlet, 1985. május 30.)

ban rájuk rövidítve (ATA) hivatkoztak. A hálózati személyektől az különböztette meg őket, hogy alkalmazásukra csak konkrét esetben, rövid ideig (legfeljebb hat hónapig) került sor. A gyorsabb kapcsolatépítés kevesebb adminisztrációval és rugalmasabb munkavégzéssel járt. A próba sikeresnek bizonyult. Így az együttműködés ezen típusának kibővítéséről döntöttek.

Az alkalmi titkos adatszolgáltatók felhasználását 1975-ben szabályozták. Alkalmazásukat ideologikusan az MSZMP XI. kongresszusának határozataiból vezették le, amely a társadalommal való együttműködést hangsúlyozta a BM számára. Gyakorlati szempontból a látens bűncselekmények elleni felderítés, megelőzés feladatahoz megfelelő operatív eszközként tekintettek az ilyen jellegű kapcsolatokra.

A BM Felügyeleti Osztály 1977-es vizsgálata szerint az ATA-rendszer immár kétségkívül bevált a rendőri munkában, a jogpolitikai elveknek megfelelően működött, s hozzásegítette a szerveket, hogy gyorsan reagálhassanak a bűnözés változásaira. Az ilyen jellegű kapcsolatok segítségével évente 250–260 tettest sikerült felderíteni. Igaz, közben a vizsgálat kritikaként megjegyezte azt is, hogy az adatszolgáltatók 10–15 százaléka eredménytelenül működik, mivel a rendőrök ismeretségi köréből választották ki őket.

Az alkalmi titkos adatszolgáltatók köre egészen 1981-ig emelkedett, majd valamelyest csökkent. Évente hozzávetőlegesen 2400 ilyen kapcsolatot foglalkoztattak, többségében a helyi rendőrkapitányságokon. A bűnügyi állomány harmada (mintegy 1200 nyomozó) kapcsolattartóként irányított ilyen személyt. Alkalmazásuk eredményeként évente öt-hatszáz nyomozást rendeltek el, 480 ismeretlen tettest derítettek fel, és 120 körözött személy elfogásához járultak hozzá. A megelőző intézkedések révén segítségükkel 390–400 figyelmeztető levelet írtak. Az ATA ügyeivel kapcsolatos költségek (B-pénzek) összességében évente négyszáz-hatszáz-ezer forintba rúgtak.⁹⁵

⁹⁵ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/5-1985.

A BELÜGYMINISZTERIUM ELHELYEZÉSE

A BM szervezetének bővítésével, fejlesztésével kapcsolatban fizikai korlátot jelentett a rendelkezésre álló ingatlanállomány is. A zsúfoltság, az elhelyezéssel összefüggő nehézség, az infrastruktúrával kapcsolatos panaszok lényegében az egész korszakban folyamatosak voltak. A BM I. Főcsoportfőnökség által készített felmérések alapján képet kaphatunk az egyes szervezeti egységek térbeli elhelyezkedéséről is. A hetvenes évek elején 188 budapesti ingatlan állt a minisztérium (központi) szerveinek rendelkezésére.

1988-ban a fővárosban összesen 66 objektumban 224 575 m² hasznos alapterületű ingatlan állt a Belügyminisztérium központi szervek rendelkezésére. Ezek 93%-a volt saját tulajdonban, az épületek többi részét bérelték (főleg az Ingatlankezelő Vállalattól). Az ingatlanok helyzete egyes felmérések szerint már kritikussá vált a nyolcvanas évek végére. Az állomány harmada 1920 előtt épült épületben volt elhelyezve, a belső felmérések a helyiségek 21%-át tartották csupán megfelelő műszaki színvonalúnak. Az elhasználódott épületek nem voltak alkalmasak a számítógépes rendszerek befogadására sem. Újnak csak néhány objektum (Budakeszi út 85–87., Mogyoródi út 43., Vörös Hadsereg útja 143.) számított. A felújított épületek (Akadémia utca 13., József Attila utca 2–4., Kertész utca 32–34., Ó utca 27.) továbbra is zsúfoltak maradtak. Országosan mintegy másfél ezer ingatlan tartozott a BM kezelésébe. A belső felmérések szerint a vidéki BM-dolgozók elhelyezése némiképp kedvezőbb volt fővárosi kollégáikénál.

**Kimutatás a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó szervek
budapesti saját kezelésű ingatlanairól, 1971⁹⁶**

Központi szervek			
Cím		telek, épület (m ²)	
1. I. Gyorskocsi u. 46.	2131	1394	
2. II. Vöröshadsereg u. 118.	19 320	2656	
3. II. Völgy u. 6.	25956	2276	
4. II. Adyliget	2080	108	
5. II. Hármashatárhegy	19 448	217	
6. V. József Attila u. 2-4	4240	4240	
7. V. Münnich Ferenc u. 2.	1106	1106	
8. V. Münnich Ferenc u. 4.	1055	1055	
9. V. Mérleg u. 3.	195	462	
10. V. Münnich Ferenc u. 28.	1238	1007	
11. V. Steindl Imre u. 2.	935	935	
12. V. Steindl Imre u. 10.	81	949	
13. V. Markó u. 12.	1523	1523	
14. V. Néphadsereg u. 9.	1498	2106	
15. V. Belgrád rkp. 3-5.	429	429	
16. V. Zrínyi u. 4.	223	881	
17. VI. Izabella u. 66.	361	361	
18. VI. Népköztársaság útja 93.	1229	749	
19. VI. Rudas László u. 45.	76	975	
20. VI. Székely Bertalan u. 21.	110	498	
21. VI. Paulay Ede u. 23.	160	750	
22. VI. Rippl-Rónai u. 20.	474	297	
23. VIII. Makarenko u. 6.	432	568	
24. VIII. Mosonyi u. 9.	2100	3243	
25. VIII. Teleki tér 17.	495	1940	
26. IX. Tűzoltó u. 29.	409	2518	
27. IX. Ferencvárosi kikötő	913	587	
28. XI. Budafoki út 113.	476	476	
29. XI. Dobogó-hegy	4708	213	
30. XII. Németvölgyi út 41.	17064	467	
31. XIII. Rajk László u. 27.	2281	2281	
32. XIII. Fáy u. 9.	5421	3463	
33. XV. Apróháza u.	32066	530	
34. XXI. Kwassay-zsiliip	54230	722	
35. XXII. Gyár u. 18.	1464	386	
36. XIV. Rövid u. 14.	714	226	
37. VII. Majakovszkij u. 71.	227	1547	

⁹⁶ MNL OL XIX-B-1-ax 19. doboz.

38. V. Szabadság tér 3.	929	779
39. XIV. Miskolci út 154.	950	950
40. IV. Erzsébet u. 44.	576	389
41. V. Vadász u. 14.	781	642

KEP összesen 210102 46901

42. XIX. Fogarasi u. 26/b	48403	20134
43. XIV. Lumumba u. 124.	6747	1706

Központi anyagraktár összesen 55150 21840

44. VII. Gorkij fasor 9-11.	12304	4259
45. VI. Szív u. 7.	429	369
46. IX. Ferenc tér 9-15.	97	338

Korvin Ottó Kórház összesen 12830 4966

47. XII. Budakeszi út 48/b (Szamuely Szanatórium)	43016	3175
--	-------	------

Kormányórság

48. V. Honvéd u. 28.	10965 2228	
49. VI. Lendvai u. 14., 16.	1278	718

Összesen 12243 2946

50. I. Gyorskocsi u. 31.	11055	8560
51. XII. Böszörményi u. 21.	8636	5639
52. Váci u. 81.	195	195

HÖR Karhatalmi Iskola

53. XI. I. Béla kir. út 59-61.	10473	2964
--------------------------------	-------	------

Rendőrákadémia

54. XII. Farkasvölgyi út 10-14.	151279	3409
55. Karolina u. 19-21.	2915	2290

Tűzoltó Iskola

56. XI. Tas vezér u. 9.		
-------------------------	--	--

Átmeneti tanfolyam

57. X. Maglódi u. 125.		
------------------------	--	--

Újpesti Dózsa		
58. VI. Eötvös u. 7.	1048	821
59. IV. Megyeri u. 13.	54092	4804
60. IV. Árpád u. 100.	908	561
61. III. Árpád fejedelem útja 71.	6766	743
62. XII. Eötvös u. 37.	3091	402
63. XIII. Dagály u. 20-22.	276	276
64. IV. Hoffmann Ottó u. 18.	1396	232
65. XIII. Margitsziget	12050	515
66. IX. Gyáli u. 24.	3434	149
67. XIV. Mexikói út 20-24.	9763	848
Összesen	92824	9351
Klub		
68. V. Zrínyi út 5.	1042	1015
Központi könyha		
69. XII. Katona József u. 28.	2694	2694
Tartalékos Tisztképző Iskola		
70. X. Kerepesi út 47-49.	6124	6124
Karhatalom		
71. X. Kerepesi út 47-49.	159411	24442
72. III. Laktanya u. 33.	10425	5285
Határőrség		
73. II. Labanc u. 57.	21445	2906
74. XIII. Viza u. 2.	6120	390
75. II. Adyliget (József A. u. 28.)	149100	8635
Tűzrendészet		
76. I. Kosciuszko Tádé u. 5.	1181	662
77. III. Vihar u. 3.	3869	976
78. IV. Papp József tér 2.	58814	1241
79. V. Gerlőczy u. 6.	355	355
80. VIII. Szántó K. u. 1-3.	2537	4091
81. VIII. Asztalos S. u. 2.	1195	559
82. X. Martinovics tér 12.	3649	1425
83. IX. Tas vezér u. 9.	3348	1267
84. XIII. Teve u. 9.	1096	1523
85. XIV. Pósa L. u. 1.	10196	868
86. XVII. Bakancsos u. 1.	1819	297
87. XIX. Vöröshadsereg u. 35.	444	278
88. XX. József A. u. 42.	2140	863
89. XXI. Táncsics M. u. 78.	670	830
90. XXII. Jókai u. 27.	2358	678

91. XVI. Szabadság tér 9-11.	3537	540
Vágóhíd u. (ceruzával)		
92. XI. Építész u. 4.	290	632
93. IX. Közraktár u. 4.	872	594
Összesen	98371	17679

Rendőri szervek BRFK

94. I. Pauler u. 13.	562	386
95. II. Rómer Flóris u. 6-8.	2044	930
96. III. Timár u. 11.	580	514
97. VI. Izabella u. 61.	1044	792
98. VII. Kürt u. 6.	515	446
99. VIII. Pogány J. u. 36.	1368	998
100. IX. Hámán Kató u. 7-9.	2226	870
101. IX. Nádasdi u. 1.	24264	8831
102. X. Gergely u. 10.	1289	806
103. XI. Zsombolyai u. 4.	1252	350
104. XII. Maros u. 3-5.	554	532
105. XIII. Teve u. 6.	4462	2235
106. XIV. Népstadion u. 83.	4213	501
107. XIV. Thököly u. 174.	252	236
108. XV. Czabán Samu tér 1.	2641	978
109. XVI. Szabadság u. 121.	3408	1737
110. XVII. Malom u. 12.	8416	1505
111. XVIII. Vörös Hadsereg u. 178.	8087	1641
112. XIX. Ady E. u. 29.	1675	1121
113. XX. Török Flóris u. 72.	991	771
114. XX. Török Flóris u. 224.	727	333
115. XX. Marx K. u. 114.	821	573
116. XXI. Tanácsház tér 23.	1951	1095
117. XXII. Dózsa Gy. tér 7.	1949	1371
118. V. Deák Ferenc tér 16-18.	2127	2127
119. XIV. Hungária krt. 149.	2224	1189
120. VIII. Tolnai L. u. 37-41.	2570	1724
121. VI. Népköztársaság útja 12.	1352	1044
122. VIII. Mosonyi u. 5.	9000	5387
123. IX. Tagló u. 1-7.	851	1845
124. IV. Árpád u. 87.	1196	591
125. XIII. Garam u. 19.	2227	1296
126. XII. Mártonhegyi u. 1.	26033	697

Pest Megyei Rendőr-főkapitányság

127. VI. Csengery u. 45.	780	780
128. VI. Csengery u. 41.	709	709
129. VI. Csengery u. 47.	800	800
130. VI. Aradi u. 21-23.	1696	2206
Összesen	126816	9947
Mindösszesen	1205051	233538

Külügyi Osztály

II. Apostol u. 20.	1222	360
131. II. Apostol u. 22.	2641	-
132. II. Budakeszi út 85-87.	80876	2112
133. II. Hidász u. 12.	1200	230
134. II. Pentelei Molnár u. 6.	1028	-
135. II. Pusztaszeri u. 71.	1008	164
136. II. Vérhalom u. 31/e	1202	180
137. II. Vérhalom u. 7.	1845	246
138. VI. Népköztársaság u. 114.	1720	490
139. VI. Munkácsy Mihály u. 11.	602	244
140. VI. Népköztársaság u. 116.	1450	605
141. VI. Vörösmarty u. 50.	810	810
142. VI. Vörösmarty 52.	924	667
143. X. Maglódi út 125.	-	1409
144. X. Nemes u. 11.	1900	-
145. X. Nemes u. 13.	2021	-
146. X. Paprika u. 40.	2360	740
147. X. Paprika u. 42.	2160	110
148. X. Paprika u. 44.	2160	-
149. XII. Béla király út 28-30.	132671	2754
150. XII. Bükkösi u. 8.	3380	646
151. XII. Bükkösi u. 10.	2799	150
152. XII. Művész u. 6.	5356	547
153. XII. Művész u. 5.	4157	-
154. XII. Művész u. 7.	4104	-
155. XII. Határőr u. 53/a	2124	260
156. XII. Fodor u. 6.	2340	265
157. XII. Fodor u. 6.	1125	-
158. XII. Fodor u. 6.	1400	-
159. XII. Gyöngyvirág u. 2.	2896	290
160. XII. Istenhegyi út 92.	3850	303
161. XII. Városmajor u. 43.	1798	440
162. XII. Varázs u. 16.	1101	260
163. XII. Varázs u. 14.	1101	-
164. XII. Varázs u. 10.	1121	210
165. XV. Bogács u. 15.	10047	2100
166. II. Bogár u. 32.	1062	162
167. VII. Kertész u. 34.	230	190
168. XII. Menyét u. 5.	3686	258
Összesen	293487	17202

Üdültetési Osztály

169. II. Felvinci u. 27.	4824	419
170. II. Felvinci u. 29.	11820	1073
171. VIII. Bezerédi u. 17.	932	292
172. VI. Kmetty u. 27.	815	237

173. XIII. Dagály u. 16. (bérlemény)	206	250
174. XII. Istenhegyi út 8.	7020	844
175. XIV. Népstadion u. 87.	3631	450
176. VI. Népköztársaság u. 96.	1173	603
177. VI. Délibáb u. 17.	1160	343
178. VI. Lendvay u. 5.	2242	451
179. VI. Lendvay u. 24. (bérlemény)	1402	703
180. XI. Kanizsai u. 6. (bérlemény)	13632	390
181. VI. Bajza u. 10.	551	232
182. XII. Cinege u. 4-6.	6600	849
183. XIV. Erzsébet királyné u. 111.	5084	841
184. III. Nánási u. 2.	29770	938
185. III. Kossuth L. üdülőpart 45-46.	6829	950
186. XII. Németvölgyi u. 41-45.	23900	3731
187. XII. Mártonhegyi u. 18.	34632	251
Összesen:	156223	13836
Mindösszesen:	1654761	264576

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-au – A BM „M” és Szervezési Csoportfőnökség/Szervezési Osztály iratai (1950–1990)

XIX-B-1-x – A BM országos és főkapitányi értekezletek iratai (1953–1990)

XIX-B-1-z – A BM Kollégiuma iratai (1951–1990)

M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP PB/Ideiglenes Intéző Bizottság iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 7. csomag – Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

MSZMP XI. 1975: Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth.

MSZMP XII. 1980: Az MSZMP XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth.

Irodalom

- Cseh Gergő Bendegúz 1999: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézmény-történeti vázlata, 1945–1990*. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve*. Budapest, Történeti Hivatal. (Trezor 1.)
- Csizmadia Ervin 1995: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Budapest, T-Twins.
- Forró János 2011: A Kádár-rendszer rendvédelmi szervezetei a BM Karhatalom és a Készenléti Rendőri Ezred. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2011 (21) 23. 36–59.
- Gough, Roger 2006: *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest, J LX.
- Gyarmati György 2011: *Kísértő közelmúlt*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Horváth Sándor 2009: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Majtényi Balázs–Majtényi György 2012: *Cigánykérdés Magyarországon, 1945–2010*. Budapest, Libri.
- Müller Rolf 2005: *Európai kulturális fórum és ellenfórum*. Budapest, ÁBTL.
- Nagy József 2012: A magyar határőrség szervezete, létszáma és területi elhelyezkedése, 1958–1990. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2012 (22) 25. 67–78.
- Oplatka András 2010: *Egy döntés története. Magyar határnyitás 1989. szeptember 11. nulla óra*. Budapest, Helikon.
- Rainer M. János 2005: Húsz éve. A „másik Magyarország” Monoron, 1985-ben. In Uő. (szerk.): *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16*. Budapest, 1956-os Intézet. 7–22.
- Rainer M. János 2011: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, 1956-os Intézet–L'Harmattan.
- Révész Béla 2003: Az állambiztonsági szolgálatok koncepciói önmaguk átalakítására 1989-ben. In Révész Béla: *Az állambiztonságtól a nemzetvédelemig*. Szeged, Acta Juridica et Politica. 26–44.
- Romsics Ignác 2000: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- Szerencsés Károly 2010: *Eltékozolt évtized. Adalékok a kádári hetvenes évek történetéhez*. Budapest, Kairosz.
- Szőnyi Tamás 2005: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül, 1960–1990*. Budapest, Magyar Narancs–Tihanyi rév.
- Szőnyi Tamás 2012: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet*. Budapest, Noran.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina.
- Takács Tibor 2014: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*. Budapest, Jaffa.
- Tóth Eszter 2011: *A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990*. Betekintő, 2011/2.
- Tökés Rudolf 1998: *A kialakított forradalom*. Budapest, Kossuth.
- Valuch Tibor 2005: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.

Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának története 1956 és 1959 között

BEVEZETÉS

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc leverését követően a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága (MSZMP KB) Adminisztratív Osztályának (AO) feladata a fegyveres testületek (így a belügyi és a honvédelmi tárcák) ellenőrzése, valamint az állambiztonsági kérdések elemzése mellett az Igazságügy-minisztérium, a Legfőbb Ügyészség és a Vöröskereszt munkájának felügyelete volt, ezenkívül pedig a sportügyek is ehhez az osztályhoz tartoztak.¹ Ez már a Rákosi-korszakban is így volt, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az Adminisztratív Osztálynak ekkoriban a politikai rendőrség ellenőrzésére gyakorlatilag nem volt lehetősége.² A pártszervnek persze így is számos feladata volt. Czinege Lajos, a későbbi honvédelmi miniszter, aki 1954. júniusban lett az osztály helyettes vezetője, majd 1955 júniusában átvette az osztály vezetését, visszaemlékezésében úgy fogalmazott, hogy az Adminisztratív Osztályt irányítani „valami hatalmas feladat volt. Az osztályunkhoz huszonhat különböző szerv tartozott. Többek között a hadsereg, a belügy – az állambiztonság nem. De

¹ Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 277. és Krahulcsán 2013, 237.

² Az MDP KV 1954. március 12-i határozata sem mondta ki egyértelműen az államvédelmi területre vonatkozó pártellenőrzést. Krahulcsán 2006, 1130.

én, illetve az osztály felügyelte az egészségügyet, az igazságügyet, a sportot. Ráadásul pont ebben az időszakban következett be az az istenverte helyzet: Rákosi, kontra Nagy Imre, a szó legteljesebb értelmében fejre állt minden. [...] Elmondhatatlanul gyötrelmes időszakot éltünk. Mindenekelőtt 1955 és az ötvenhatos év volt szinte kibírhatatlan.”³

Mint arra Czinege is utalt, ennek a bizonytalanságnak a sok munka mellett a felső pártvezetésben zajló hatalmi küzdelmek is kiváltói lehettek. De maga a sztálinista rendszer, a totális diktatúra, a legfelsőbb pártvezetőség közvetlen irányítási technikája (a sokat emlegetett „kézi vezérlés”) sem kedvezett az önállóan gondolkodó, kreatív személyeknek, az uralkodó párt vezetői csakis befolyásolható, a felsőbb utasításokat szó nélkül végrehajtó káderekre építettek. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy egy idő után ez a hatékonyság rovására ment.⁴ Erre utalt Marosán György is az MSZMP KB Titkárságának 1957. július 19-i ülésén: „Ezt az apparátust hozzászoktatták, hogy a szájába rágták a dolgokat, és főképpen a rosszat hajtotta végre, mert nem volt kritikai érzéke, és mikor baj volt, akkor belecsimpaszkodtak a pártba, mint a gyerek az édesanyja szoknyájába, és ahogy a párt ment tönkre, úgy ment az apparátus is tönkre.”⁵

Ugyanezen ülésen Kállai Gyula megállapította, hogy a „régí apparátusnak nem kellett nagyon fejlődni ideológiailag. [...] Ha voltak is tehetséges emberek az apparátusban, azokat a régi vezetés karrierizmusra nevelte. [...] az állami életben uralkodó túlzott bürokratizmus kifejlesztésében a pártnak és a párt osztályainak nagy szerepe volt és van.”⁶

A párthoz való feltétlen hűség megelőzte, vagy inkább helyettesítette a szakértelmet, ezáltal megszakadt a modern hivatalok fejlődési folyamata.⁷ A pártközpont belső életét ellentétek sora és bizalmatlanság jellemezte.

³ Kozma Tóth 1990, 43. és 51.

⁴ Krahulcsán 2006, 1141.

⁵ Horváth–Majtényi–Tóth 2000, 63.

⁶ Uo. 65–66.

⁷ Bottoni 2014, 82.

Néhány évvel később Terényi Imre, az AO sportügyekkel foglalkozó munkatársa egyenesen kijelentette, hogy a „múltban a Központi Vezetőség Titkársága és az Adminisztratív Osztály között nem volt szoros a kapcsolat, az osztály nem volt a szó legigazabb értelmében a »KV osztálya«”.⁸ Dilettantizmus, bürokrácia, gyanakvás és önállótlanág – a sztálinista korszak hivatali világának kulcsfogalmai. A központi pártapparátus, így az Adminisztratív Osztály – dolgozói is meglehetősen intrikus, kellemetlen légkörben dolgoztak, míg 1956. október 23-án be nem következett a társadalmi robbanás. A túlzott „éberségi kampányoktól” megfertőzött elvtársak később is folyamatosan intrikáltak egymás ellen, főként – mint ahogy a későbbiekben látni fogjuk –, amikor az állami és a pártszervek közötti pozícióharc került a rivalizálás középpontjába.

Az osztály történetét az 1959-es részleges átalakításig döntően a saját maga által keletkeztetett iratok alapján kísérlem meg felvázolni. Hangsúlyoznom kell, hogy ezen források a kommunista diktatúra uralkodó pártja központi bürokráciájának termékei. Ahhoz, hogy hozzáférjünk a mögöttük lévő valósághoz, sokszor a sorok között kell olvasni, hiszen a nemritkán gépiesen ismételtetett pártzsargon mögött emberi sorsok rejtőzhetnek. A kötelező hivatali-adminisztrációs nyelvezet mellett mindezen dokumentumokból képet kaphatunk a pártállam hivatalos ideológiájáról is, amely a szövegek értelmét is befolyásolta, így ezen iratokat célszerű különösen alapos forráskritikával olvasnunk.

⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/20. ő. e. Marosán elvtársnál tartott osztályértekezlet felszólalásai, 1958. június 13. 15.

AZ OSZTÁLY A FORRADALOM UTÁN

Az 1956-os magyar forradalom október végi győzelme az MDP szervezetei igen nehéz helyzetbe hozta. A klasszikus pártállami struktúra megdőbentően gyors összeomlásával az apparátus jelentős része összezavardott, és bénultan figyelte az események alakulását.⁹ Budapesten a központi apparátus döntő többsége szétszéledt, nem voltak hajlandók fegyvert ragadni a „szocialista eredmények” védelméért,¹⁰ és még a BM kádereinek jelentős hányada sem tudott önállóan döntést hozni és cselekedni.¹¹ A hadsereg egy része átalált a felkelőkhöz, a rendőrség személyi állománya dezorganizálódott.¹² Az újjászervezés csak a második szovjet intervenció, vagyis november 4. után kezdődhetett meg, de csak lassan haladt. Mivel a forradalmi, nemzeti munkástanácsok befolyása igen erős volt szerte az országban, a gyűlölt pártszervezetek sokszor féllegális keretek között voltak kénytelenek működni. (Csepelen, ahol a legtovább tartott a fegyveres ellenállás, egy ideig féltek nyilvánosságra hozni a kommunisták azt, hogy próbálják újjászervezni a pártot.)¹³ Az MSZMP máshol is szinte illegális, féllegális helyzetben volt, tagsága lassan gyarapodott, még hetekig megosztott és meg hasonlott volt. Sokan nem bíztak magában Kádárban sem, értetlenül vagy bizalmatlanul fogadták munkás-paraszt retorikáját.¹⁴

Az Adminisztratív Osztály felügyelete alá tartozó fegyveres testületeknél sem volt rózsás a helyzet: a lefegyverzett alakulatok szétszéledtek, egy részük csatlakozott a szabadságharcosokhoz, a volt államvédelmisek egy része átment a szovjetekhez, és kiegészítő feladatot látott el. November

4. után utóbbiak kezdték meg a politikai rendőrség újjászervezését is.¹⁵ A rendőrségen is megkezdődött a reorganizálás. 1957 májusában elindult a forradalom és szabadságharc alatti tevékenységért megbíráltak elbocsátása, de a Kádár-kormánynak nem megfelelő személyek szervezettől történő eltávolítása egészen augusztusig elhúzódott (a teljes állomány 33%-ától kénytelenek voltak megválni).¹⁶

Az Adminisztratív Osztály néhány munkatársa közvetlenül 1956. november 4. után azon dolgozott, hogy a „proletárhatalomért” harcolni kész, megbízható személyek minél előbb fegyverhez jussanak. Közreműködtek a karhatalmi alakulatok szervezésében, az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága és Szervező Bizottságának határozatait közvetítették más pártszervezetekhez, valamint ellenőrizték azok végrehajtását. Az állami szervezetekben azonban többen felvetették, hogy nincs szükség az Adminisztratív Osztály munkájára,¹⁷ amelynek a Belügy- és Honvédelmi Minisztériumban nem volt tekintélye. A két tárca munkatársai vonakodtak attól a gondolatától, hogy a pártszerv ellenőrizze munkájukat, előterjesztéseket sokszor az osztály megkerülésével készítették. A párt karhatalommal kapcsolatos határozatainak a fenti minisztériumok vezetőivel történő elfogadtatása is hasonló nehézségekbe ütközött. Bizonyos szervezeti kérdések számos vitához szolgáltatnak alapot.¹⁸ A válságba került pártállam nehezen tért magához. Az a körülmény, hogy a negyvenes évek végére kialakított kettes uralmi struktúrában, a párt- és állami szervek irányításában bizonyos hatáskörök nem voltak világosan elhatárolva, számos későbbi ellentét forrása lett.

⁹ Bottoni 2014, 128.

¹⁰ Horváth–Majtényi–Tóth 2000, 62.

¹¹ Krahulcsán 2006, 1141.

¹² MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/4. ö. e. Jelentés a rendőrség személyi állományáról, 1958. szeptember 3. 119. A rendőrség moráljának az 1956 októbere előtti gyakori szervezeti változások sem tettek jót.

¹³ Huszár T. 2001, 68. és 124.

¹⁴ Szokolczai 1999, 21.

¹⁵ Huszár T. 2001, 70.

¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/4. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottsághoz a rendőrség helyzetéről, 1958. október 16. 179–180. és uo. Észrevételek a PB elé terjesztendő rendőri jelentéshez, 1958. november 6. 190.

¹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/1. ö. e. Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan, 1958. március 5. 15. és Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 274.

¹⁸ Krahulcsán 2006, 1142.

Az átmeneti állapotokra jellemző volt az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága Szervező Bizottságának 1956. november 17-i ülése, ahol Kiss Károly¹⁹ ki is jelentette, hogy egyelőre „nem látható világosan, milyen apparátusra lesz szükség a párt talpra állításához, ezért az egész létszámtervezet ideiglenesnek tekinthető”. A pártvezetők átmenetileg abban állapodtak meg, hogy az újjászervezendő Adminisztratív Osztály kisebb létszámmal, tíz fővel folytatja a munkáját.²⁰ A november 26-i ülésen döntés született arról is, hogy kik kerüljenek a központi párttestületekbe. Az osztály élén meghagyták Czinege Lajost, és kinevezték mellé munkatársaknak Kaszás Ferencet,²¹ Bíró Györgyöt, Tarcsai Tibort és ideiglenesen Molnár Imrét, aki 1957. február 26. után visszatérhetett eredeti munkahelyére, a Legfőbb Ügyészségre, hogy ott szolgálja a kádári megtorlást.²² Molnárt leszámítva később mindegyikük jelentős szerepet játszott az osztály életében: Kaszás Czinegét váltotta a vezetői székben, Tarcsai a honvédségi alosztályt irányította, és idővel ő lett az osztályvezető-helyettes is. Ezt a funkciót ekkor még Bíró György töltötte be.

1956 novembere kritikus időszak volt az MSZMP számára. A politikai ellenállás még zajlott, az állami és pártszervek egy része egymás ellen acsarkodott, számos ÁVH-s egység pedig – szembemelve a Belügyminisztérium akaratával – igyekezett önállósítani magát.²³ Ebben a légkörben még az az ötlet is felmerült, hogy az Adminisztratív Osztálynak „csak” a fegyveres erőkkkel kellene foglalkoznia, de ezt végül elvetették.²⁴ Így az 1956. december 10-én kelt határozatában a Szervező Bizottság kimondta, hogy

¹⁹ Kiss Károly (1903–1983) 1956 novemberétől az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának, majd a PB-nek is tagja volt, pártszervező titkári feladatokat látott el. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

²⁰ Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 5–6.

²¹ Az osztályvezetők és helyetteseik részletesebb életrajzát lásd: Az MSZMP KB Adminisztratív Osztály vezetői, 1956–1966: <https://www.neb.hu/asset/phpF7PuL8.pdf>, 2018. február 26.

²² Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 5–6. 11. és 16.

²³ Huszár T. 2001. 73., 75. és Krahulcsán 2006, 1141.

²⁴ Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 274.

a Honvédelmi, Belügy- és Igazságügy-minisztérium mellett az ügyészség és (átmenetileg) a Szabadságharcos Szövetség,²⁵ valamint a Vöröskereszt tartozik a szervezet hatáskörébe.²⁶

Az Adminisztratív Osztály jelentősége ekkor még – nagyjából 1957 novemberéig – jóval kisebb volt, mint a Párt- és Tömegszervezetek Osztályáé (PTO) vagy az Agitációs és Propaganda Osztályé (APO), amelyek az MSZMP belső ügyeivel foglalkoztak. A tárgyalt korszakban az AO javarészt kisebb, de nem jelentéktelen reszortfeladatokat látott el.²⁷ Az osztályhoz tartozott ugyanis a kormányőrség is: 1957. április 5-én többen jelezték az Adminisztratív Osztálynak, hogy az ott szolgáló elvtársak között „erkölcstelen, korrupt és kétes elemek vannak, akik nagymértékben aláássák a személyi állomány erkölcsi, politikai, és fegyelmi állapotát”, ráadásul azokat, „akik ez ellen szót emelnek, háttérbe szorítják, vagy zömében elbocsátják a Kormányőrségtől”. Az osztály ezért Péteri István és Tóth Miklós vezetésével még abban a hónapban komolyan megvizsgálta a szervezet munkáját.²⁸ Az ellenőrzés eredményeként született jelentés megállapította, hogy bár a „párt- és kormányőrség személyi állománya az októberi események alatt és után zömmel becsületesen helyt állt”, a szervezet berkein belül a korábbi vezetés hibájából megszapordtak az „aggasztó jelenségek” (ittaság, korrupciógyanús esetek). A dokumentumban emellett leszögezték, hogy mintegy harminc olyan személy tagja a szervezetnek, „akik fegyversen nem vettek részt az ellenforradalom leverésében, és januárban – amikor konszolidálódott a helyzet – személyi kapcsolataik révén kerültek a kormányőrséghez”. Miután a pártszerv tudomására jutott, „hogy az imperialista hírszerző szervek fokozottan érdeklődnek a kormányőrség iránt”,

²⁵ Ennek semmi köze sem volt az 1956-os forradalom és szabadságharchoz, a szervezet egyik elődjét még 1945-ben hozták létre a magyar antifasiszta partizánok. A szervezet történetét lásd a tanulmány későbbi részében.

²⁶ Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 277.

²⁷ Krahulcsán 2013, 19–20.

²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/6. ő. e. 1957. április 8. 16–17.

javasolták az említett személyek eltávolítását, a politikai nevelőmunka és a káderügyek intézésének megjavítását, valamint azt, hogy az objektumbiztosító és az alparancsnoki pozíciókba elsősorban olyan személyek kerüljenek, akik szakképzett belső karhatalmi tisztí képzettséggel rendelkeznek.²⁹

A jelentés nyomán megszületett a BM párt-végrehajtóbizottságának 1957. augusztus 30-i határozata a kormányőrségről, amelynek következményeként tizennégy személyt eltávolítottak az állományból.³⁰ Egy 1958 végi anyagból rekonstruálható, hogy a szervvel még a későbbiekben is számos probléma akadt. A kormányőrség ellenőrzése során az AO munkatársai úgy tapasztalták, a lakókörnyezetben végzett munkát túl nagy mélységben és körzetben szervezték meg: „Előfordul, hogy a biztosított elvtárs lakásától több mint 1 km-re szervezték be az informátort.” Emellett olyan objektumokat is biztosítás alatt tartottak, amelyeket a legfelsőbb párt- és állami vezetők csak évente egy-két alkalommal kerestek fel (Rózsadomb étterem, Vörösmarty cukrászda, egyes színházak), és amelyeket a központi operatív szervek egyébként is figyelték. Elgondolkodtató, hogy a pártállam legfőbb urait védő kormányőrség őrzéslőalja alkalmatlan volt feladatának maximális ellátására: tagjai harckészültsége gyenge volt, kevés munkásszármazású volt közöttük, többen apolitikusak voltak, több mint 60%-uk nem rendelkezett nyolc általános iskolai végzettséggel, az állomány 15%-a pedig fizikai állapota miatt volt alkalmatlan fegyveres őrszolgálatra. Az AO ezért javasolta, hogy a BM sorozás útján hívjon be sorköteles újoncokat, szüntessék meg a „totális elhárítást”, sőt, a belügyi tárca és az osztály között régóta feszülő ellentét dacára felvetették Marosánnak, hogy a kormányőrséget a belügyminiszterhez vagy első helyetteséhez rendeljék.³¹

1957-ben az Adminisztratív Osztály számára a fent vázoltnál sokkal fontosabb feladatot jelentett a proletárdiktatúra helyreállításáért fegyvert

ragadó karhatalmi alakulatok jövőjének kérdése. A hivatásos tisztí állomány általában lekezelően bánt az önkéntes civilekből, „régí munkásmozgalmi harcosokból” verbuvált karhatalmi alakulatokkal, nem támogatták őket megfelelően.³² A harcok elülte után jelentős részük leszerelése mellett döntöttek, ennek végrehajtása azonban komoly fejtörést okozott a legfelsőbb pártvezetésnek. 1957. április 1-jétől nem állt rendelkezésre kellő anyagi fedezet a Honvédelmi Minisztériumnál, hogy a tárca fizesse az alárendeltségébe tartozó karhatalmistákat. A tartalékos tisztek közül 200–300 főt átvettek a hadsereg hivatásos tisztí állományába, de így is több száz olyan személy maradt, akiknek sorsát illetően a hatalom bizonytalan volt.

Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. április 16-án határozatot hozott helyzetük rendezéséről, kimondva, hogy a karhatalmi alakulatok mintegy 100–120 képviselőjét külön elismerés illeti meg, ha visszatérnek a civil életbe, sorrendi elsőséget élveznek munkahelyi felvételnél, a karhatalomban eltöltött időt pedig beszámítják munkaidőnek. Hozzájárultak, hogy ha a tartalékosok közül valaki önként tiszthelyettesnek jelentkezik, be lehet osztani a hadsereghez. Az IB azt is engedélyezte Czinege Lajos javaslata alapján, hogy az idősebb (50–52 éves), munkásmozgalmi múlttal rendelkező kommunisták, csökkentett munkaképességük okán, egyéni elbírálás alapján a hadsereg hivatásos tisztí állományába kerülhessenek, és tisztí nyugdíjban részesülhessenek.³³

Czinege különösen a szívén viselte ezen elvtársak sorsát. Javaslata rá bizottságot állítottak fel az április 16-i határozat „feszesebb” végrehajtására, amely a karhatalomból a munkásőrséghez vagy a hadsereghez való átcsoportosítást, a tisztí előléptetéseket, az emlékérmek kiosztását irányította.³⁴ Az osztályvezető később még arra is felhívta a figyelmet, hogy kívánatos lenne, ha az a mintegy 3200 fő, aki május 15-én visszatér a karhatalom-

²⁹ Uo. 1957. április 24. 49–52.

³⁰ Lásd uo. 1957. november 20. 53–60.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/5. ő. e. 1958. december 28. 226–228.

³² MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/7. ő. e. Feljegyzés, 1957. április 25. 120–123.

³³ Baráth–Feitl 1993, 79, 86, 106–109.

³⁴ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/6. ő. e. 1957. április 29. 123.

ból a termelőmunkába, és azonnal belép a munkásörségekbe, ne adja le régi pisztolyát vagy puskáját, „mivel figyelembe kell venni olyan érzelmi momentumokat is, mint hogy az elvtársak azt a fegyvert akarják megtartani a munkásörségben is, amellyel a nehéz időkben a proletárhatalom védelmére keltek”.³⁵

Az április 16-i határozat végrehajtása nem ment könnyen, a hadsereg és a belügyi szervek hivatásos tisztjei nem rokonszenveztek túlságosan a párthatározatok azon pontjaival, amelyekben előírták, hogy „az újjászervezendő hadsereg és belügy személyi állományának gerincét a karhatalmista elvtársakból kell kialakítani”. A párthatározatokat az említett szervek elferdítették, végrehajtásukat halogatták vagy elszabotálták. Tarcsai Tibor, az Adminisztratív Osztály munkatársa ugyan hangsúlyozta, hogy szükséges volna a hibák őszinte feltárása, de ez a hadsereg és a belügy vezetőinek lejárásával járhat.³⁶ Az április 16-i határozat végrehajtásának ellenőrzésére egy főbizottságot és öt albizottságot alakítottak, melynek a BM, a HM, és az AO egy-egy munkatársa is tagja volt, továbbá a területi pártszerv illetékes és az érintett alakulat vezetői. A bizottság munkatársai felhívták azok figyelmét, akik akadályozták a karhatalmisták ügyeinek rendezését, hogy „tűrhetetlen [...] a további huza-vona”. Bíralták azokat a parancsnokokat (például Kovács Imre³⁷ és Garamvölgyi Vilmos vezérőrnagyokat),³⁸ akik a „maguk szűk szakmai szempontjait tolták előtérbe, és ezen keresztül nézték a karhatalom problémáit”. A bizottságok május 25-ig javaslatokat készítettek a belügy- és honvédelmi miniszternek arról, hogy a volt karhatalmisták közül kiket vegyenek hivatalos állományba, kiket nyugdíjazzanak, kik kapjanak kitüntetést/emlékérmét stb. A HM június 11-ig néhány

személy ügyét jóváhagyta, a BM viszont egyetlen elvtárral kapcsolatban sem intézkedett. A honvédség tulajdonképpen szélnek eresztette a karhatalmistákat, a belügy pedig nem intézkedett átvételükről, ami lejáratta a párt és az illetékes állami szervek tekintélyét. Az áprilisi határozat óta eltelt közel két hónap alatt lényegében nem történt előrelépés, ezért Tarcsai Tibor javasolta, hogy a két intézmény azonnal hajtsa végre a bizottságok javaslatait, a BM karhatalmi parancsnokság stabilizálja a személyi állományt, készítsen kiképzési tervet, javítsa a fegyelmi állapotokat.³⁹

Mivel a munkásörség a magyarországi szocialista rendszer új fegyveres testülete volt, felállításakor külföldi mintákat – így a német Kampfengruppe és a csehszlovák Lidová Milícia példáját – követtek.⁴⁰ Ezért 1957 nyarán a Szlovák Kommunista Párt meghívására magyar pártdelegáció utazott északi szomszédunkhoz, amelynek tagja volt Halas Lajos, a munkásörség országos parancsnoka és Bíró György, az Adminisztratív Osztály helyettes vezetője és belügyi alosztályának irányítója is. A vendégeket Tannhäuser elvtárs, a beszercebányai kerület titkára, valamint a milícia parancsnoka és helyettese fogadta. A magyarok elégedetten állapíthatták meg, hogy Csehszlovákiában „igen nagy várakozással tekintenek az elvtársak a magyar munkásörség fejlődése elé és úgy ezen a téren, mint más kérdésekben egységesen az a kívánság, hogy korábbi évek gyakorlatától eltérően sokkal szorosabbra fűzze politikai és társadalmi kapcsolataikat a két ország”. A vendégeket tájékoztatták arról, hogy a munkás milíciát 1948-ban a Csehszlovák Kommunista Párt hozta létre, amellyel annak Központi Bizottsága, helyileg a kerületi, valamint járási pártbizottságok rendelkeznek. A milícia szervezése lényegében az üzemekre épül, irányításuk a területi pártbizottságok feladata, de járási szint alatt (például egy üzemi vagy egy falusi pártszervezet) nem használhatja fel a testületet. A milícia főparancs-

³⁵ Uo. 1957. május 15. 124.

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/7. ö. e. Feljegyzés, 1957. április 25. 121–122.

³⁷ Kovács Imre (1909–1984) pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

³⁸ Garamvölgyi Vilmos (1909–1993) pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/7. ö. e. Jelentés az Intéző Bizottság 1957. április 16-i „A karhatalom helyzetéről” szóló határozatának végrehajtásáról, 1957. június 12. 124–130.

⁴⁰ Kiss 2009, 238.

noka minden területen a párt első titkára, a szervezettel a pártbizottságok párt-és tömegszervezetek osztálya foglalkozik. A pártkádereket csak ritkán használják fel nyilvános megmozdulásokra, általában a párt tömegrendezvényein látnak el rendezői feladatokat (a magyar munkásőrség ebben a tekintetben is hasonlított a szervezetre). Kifejtették, hogy a csehszlovákiai egységeket „nagyobb mértékben utoljára az egyházi birtokok államosítása idején, valamint a magyarországi ellenforradalmi események idején használták fel”.⁴¹

Bíró György korántsem volt passzív szemlélője a szemlének, jegyzeteket készített, és kiegészítette a többi, munkásőrséghez tartozó delegált jelentését, sőt némi véleménykülönbségre is felhívta a figyelmet. Emellett megemlítette, hogy 1956-ban „a szlovák elvtársak egyértelműen értékelték a magyar eseményeket: ellenforradalomnak minősítették, és a szlovák milícia tagjai önként szinte követelték, hogy pártjuk és kormányuk adjon lehetőséget a magyar ellenforradalmárok elleni harcra”. Kitért a szívélyes fogadtatásra, de nem hallgatta el azt sem, hogy „szórványosan egyszerűbb emberek részéről heves szemrehányás is érezhető, mellyel bennünket, magyar kommunistákat, munkásokat és parasztokat illetnek az események [tudniillik az 1956-os forradalom – P. Z.] alatti erélytelenség, határozatlanság és végső soron az események elfajulása alatt”.

Bíró emellett jelezte, hogy Frantisek Kubacs elvtárs, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke szeretne tájékoztatást kapni arról, hogy miként vehetnék fel a kapcsolatot a Magyar–Szovjet Társasággal, amelyen keresztül további segítséget adhatnának a magyarországi „konszolidációhoz”. Az Adminisztratív Osztály helyettes vezetője megemlítette azt is, hogy a munkás milícia irányítását jellemzően társadalmi munkában végzik, és nagyon kevés a függetlenített munkatársak száma. Hozzátette, nagy különbség a magyar munkásőrséghez képest, hogy Csehszlovákiában a milíciát „utolsó adu-ként” tartalékolják, arra az esetre, ha válság alatt kudarcot vallana a többi

fegyveres szerv, és az alakulatok egy része őrzési feladatokat lát el, a többi pedig „gyors reagálású egységként” vethető be különböző területeken.⁴²

Nem csoda, hogy nem egyezett mindenben a munkásőrök és Bíró György jelentése, tekintve, hogy egyébként sem volt felhőtlen a pártköz-pont és a fegyveres szervezet viszonya. Az 1957 nyarán az Adminisztratív Osztály vezetését átvévő Kaszás Ferenc azon a véleményen volt, hogy a munkásőrség parancsnoka és közvetlen törzse felelős azért, hogy az újonnan létrehozott munkásmilícia viszonya nem elég jó a többi fegyveres alakulattal. Úgy vélte, Halas elvtárs „valami különleges jogot képzel magának”. Javasolta, hogy a PB minden katonai kérdésben utasítsa a munkásőrség vezetését a Honvédelmi Tanácshoz. Felmerült az is, hogy a szervezettel egyedül a PTO foglalkozzon, mert a kettős irányítás „a gyakorlatban még nem sok eredményt hozott”, a munkásőrség parancsnoksága ráadásul ki tudta egymás ellen játszani a két osztályt.⁴³ Kicsivel később már az a gondolat is felmerült, hogy a munkásőrség szűnjön meg mint önálló szervezet, és az AO-n vagy a PTO-n belül, külön csoportként működjön tovább, de ezt a PB 1957. november 26-i ülésén végül elvetették.⁴⁴

Az Adminisztratív Osztály – Pillók János révén – kivette a részét a büntetés-végrehajtás szervezetének reorganizálásából is. 1957. szeptember 27-én részt vett az országos büntetés-végrehajtás vezetőinek szervezett értekezleten, ahol elégedetlenül állapíthatta meg, hogy a hozzászólások „nem tükrözték vissza úgy a Bv. Parancsnokság, mint a börtönökben szolgálatot teljesítő kommunisták problémáit, egyesek részéről felmerülő elvi-ideológiai kérdésekről nem beszéltek, nem volt szó a pártszervezetek munkájáról [...]”. A jelenlévő párttitkárok közül 1 fő (Csaba László törm., Márianosztra) szólalt fel. Emellett felhívta a figyelmet arra, hogy minél előbb fel kell számolni azt a „lehetetlen állapotot”, hogy nem foglalkozik senki a megyei és

⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/6. ő. e. 1957. június 11. 137–139.

⁴² Uo. 1957. június 13. 140–143.

⁴³ Uo. 1957. szeptember 19. 150.

⁴⁴ Baráth–Feitl 2006, 787., 790–791., 847. és 853.

járási börtönök pártszervezetével, az AO részéről több börtönt (Veszprém, Pécs, Győr) meg kell tekinteni.⁴⁵

A helyzet érdemben az elkövetkező hónapokban nem javult, decemberben Pillók elvtárs már azt vetette papírra, hogy a börtönökben az elítélteket „sajnáló, klerikális beállítottság, iszákosság, szolgálat hanyag ellátása stb. tapasztalható”. Ráadásul a rabnevelés kezdetleges, alacsony színvonalú, és az elítéltek kategorizálása sem megfelelő, szinte mindegyik rabbal ugyanúgy bánnak. A szegedi Csillagban például „volt fasiszta – többszörös visszaeső köztörvényes együtt van olyan elítéltekkel, akik a mi társadalmunkban rendőrtiszt, áv. tiszt, állami tisztviselők voltak – egyforma bánásmódban részesítik őket”. Pillók ezért javasolta, hogy országos viszonylatban dolgozzák ki a börtönök napirendjét, és észrevételeihez még ceruzával hozzátette: „Fő feladat: bv. örök pol. nevelése.”⁴⁶ A politikai-ideológiai nevelés jelentőségére és annak ellenőrzésére történő figyelemfelhívás mantraszerűen ismétlődő részét képezte az AO-s jelentéseknek.

Az osztály hónapokon át foglalkozott a Magyar Szabadságharcos Szövetség újjászervezésével. A világháború befejezése után számos átalakításon átesett szervezetbe több felszámolt egyesületet is beolvasztottak. 1945-ben alakult meg a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetsége, emellett 1946. márciusban létrehozták a Partizánbarátok Szövetségét is, de az 1948. február 29-én életre hívott Magyar Szabadságharcos Szövetség mindkét korábbi szervezetet bekebelezte. A szervezet 1955 februárjában, az MDP KV Titkárságának határozata alapján egyesült a Magyar Repülő Szövetséggel, és létrejött a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség (MÖHOSZ). Az intézményen belül számos ellentét volt megfigyelhető az egykori „repülősök” és a többi tag között, nem véletlen, hogy az első adandó alkalmal, 1956. október 30-án a repülős szakemberek kiváltak, és mega-

⁴⁵ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/7. ö. e. Feljegyzés a büntetés-végrehajtással kapcsolatban, 1957. szeptember 30. 3–4.

⁴⁶ Uo. Észrevételek az 1957. dec. 11-i BM vez. ért. büntetés-végrehajtással kapcsolatos napirendjéhez, 1957. december 10. 8–9.

lakították a Magyar Repülő Szövetséget, a MÖHOSZ pedig felvette régi, egyesülés előtti nevét, a Magyar Szabadságharcos Szövetséget.

Mivel november 4. után a Kádár-kormánynak kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy ezekkel a szerveződésekkel foglalkozzon, december 22-én határozatban tudomásul vette a szétválást, és kormánybiztosokat nevezett ki a két testület élére.⁴⁷ Czinege Lajos osztályvezető 1957. április 28-án azonban már azt javasolta, hogy állítsák vissza a forradalom előtti állapotot, és a tömeges haderőn kívüli kiképzést alapfokon (lövész, motoros, vitorlázó stb.) ezentúl a KISZ végezze, a visszaállított MÖHOSZ szakmai irányításával.⁴⁸ A Honvédelmi Minisztérium is elkészítette a maga javaslatát, amelyben kifejtették, hogy ők kívánják ellátni a régi-új testület felügyeletét. Indítványukhoz május 11-én az AO nevében Czinege fűzött észrevételeket. Javasolta, hogy a HM csak a szövetség szakfelületi hatósága legyen.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága május 28-án tárgyalta az ügyről, ahol ismét megjelent az AO és a HM közötti ellentét. Révész Géza honvédelmi miniszter⁴⁹ kifejezte ellenvetését azon felvetéssel kapcsolatban, hogy a párt ifjúsági szövetsége bonyolítsa le a katonai elő- és utóképzést, mert – mint fogalmazott – ez esetben a KISZ „fegyveres elő- és utóképző szervezet lesz és nem politikai szervezet”. Ugyanezen az állásponton volt Apró Antal, és – ami a döntés szempontjából a legfontosabb – Kádár János is, aki azt azonban támogatta, hogy a KISZ-nek legyen befolyása a szervezet vezetésére. A vitában Révész mellé álló pártvezető kiállt amellett is, hogy a HM kontrollálja a testületet. Az Ideiglenes Intéző Bizottság végül úgy döntött, Magyar Honvédelmi Sportszövetség néven egyesítik a

⁴⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/10. ö. e. 1957. április 28. 19., 1957. május 10. 37–39. és Baráth–Ripp 1994, 91.

⁴⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/10. ö. e. 1957. április 28. 19–20.

⁴⁹ Révész Géza (1902–1977) 1957. március 1.–1960. május 17. között töltötte be a honvédelmi miniszteri posztot. Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/tudastar>).

Magyar Szabadságharcos Szövetséget és a Magyar Repülő Szövetséget.⁵⁰ A repülő szakemberek természetesen kifejezték egyet nem értésüket, de ez a döntéshozókat hidegen hagyta.⁵¹ Az újjászervezett szövetség országos elnökségébe – immár az Adminisztratív Osztály vezetőjeként – Kaszás Ferenc is bekerült.⁵²

1957 nyarán az Adminisztratív Osztály a Magyar Jogász Szövetség újjáalakításáról is elkészítette javaslatát. Ebben Markója Imre és Péteri István játszotta a főszerepet, akiket meg is hívtak a Titkárság 1957. augusztus 9-i ülésére. A legfelsőbb pártgrémium azonban nem értett egyet az osztály javaslatával, mely lényegében megszüntette volna a gyakorlatilag hónapok óta működésképtelen, belső ellentétektől szabdalt szövetséget. Ha így tettek volna, akkor a Magyar Népköztársaság elveszíthetett volna egy helyet a Nemzetközi Jogász Szövetségben (sőt, még az a veszély is felmerült, hogy ezáltal a „népi demokratikus országok” is kikerülnek a szervezetből), márpedig egy hónappal az ENSZ-közülés előtt ez nagy luxus lett volna a magát minél több külföldi fórumon elfogadtatni igyekvő, népszerűtlen kádári vezetés számára. Javaslatával az AO ezúttal tehát igencsak mellélőtt. Nem vette figyelembe a nemzetközi helyzet alakulását, ehelyett teljesen fölösleges előkészítő bizottság felállítását javasolta a szövetségen belül. A titkársági ülésen ezekre fel is hívták a figyelmet, és végül úgy határoztak, hogy továbbra is biztosítják a Magyar Jogász Szövetség létét.⁵³

Az osztályt az egészségügyi szervek terén annyira lefoglalták a Magyar Vöröskereszt lefejezésével, az új vezetőség kiválasztásával és munkába állításának ellenőrzésével kapcsolatban felmerült feladatok, hogy a szervezet nem tudta maradéktalanul teljesíteni az Egészségügyi Minisztérium felé meglévő kötelezettségeit. 1957-ben ennek ellenére sikerült felmérni az

egészségügyi szakszolgálat politikai helyzetét és káderellátottságát.⁵⁴ Ez az ártatlannak tűnő mondat a valóságban az egészségügyi életben végrehajtott tisztogatásokra utalt. A Magyar Vöröskereszt számos tagját meghurcolták azért, amiért a forradalmárok életét mentették 1956 őszén. A szervezetet irányító öt orvosprofesszort 1957 májusában leváltották, másokat letartóztattak vagy internáltak. Nem volt ritka a fizikai bántalmazás sem, ami olykor az áldozat halálával végződött.⁵⁵

Úgy tűnt, hogy a határőrségnél nincsenek különösebb zavarok. Tóth Miklós őrnagy 1956–1957 telén számos alegységhez ellátogatott, és elégedett volt a határőrség pártszervezeteivel, amelyek a „nehéz helyzetben [...] alapjában véve megállták helyüket becsülettel, hatalmas feladatokat oldottak meg a Népköztársaság államhatárai őrzése érdekében”.⁵⁶ (Hamarosan azonban kiderült, hogy nem is olyan rózsás a helyzet ezen a területen.) Közben az igazságügyi alosztály sem tétlenkedett: Markója Imre későbbi igazságügy-miniszter például több megjegyzést is tett a készülő sajtótörvény tervezetéhez. Többek között indítványozta, hogy kerüljön be a javaslatba a kártérítési kötelezettség megállapítása, valamint a fokozatos felelősség rendszere.⁵⁷

Az AO 1957-ben 2683 ügyirattal foglalkozott, ráadásul több ezren személyesen keresték meg az osztályt kéréseikkel. „A panaszügyek száma esetenként olyan méreteket öltött, hogy teljesen lefoglalta a munkatársak

⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/1. ő. e. Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan, 1958. március 5. 16–17. és 20.

⁵⁵ Cardia 2006, 74–76. A Nemzetközi Vöröskereszt megpróbált segíteni az embermentőkön, akciói azonban csak részben jártak eredménnyel.

⁵⁶ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/5. ő. e. Jegyzőkönyv az 1958. január 4-én megtartott politikai osztályvezetői értekezletről, 1958. január 4. 46.

⁵⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/11. ő. e. Feljegyzés a sajtóról szóló törvényjavaslatához, 1957. július 25. 32–33.

⁵⁰ Baráth–Ripp 1994, 55., 58–59., 76–77., 85.

⁵¹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/10. ő. e. 1957. május 10. 37–39.

⁵² Uo. 1957. július 16. 59. és 1957. július 30. 62.

⁵³ Horváth–Majtényi–Tóth 2000, 79–81. és 93–98.

idejét” – írták egy évvel később.⁵⁸ A legtöbb panasz elbocsátási és bírósági, továbbá lakás- és egyéb szociális kérdésekben érkezett. A panaszügyek száma később sem csökkent, 1958-ban 2515 ügyirat érkezett be, ebből 544 panaszlevél volt. „Az ügyiratok, levelek ilyen nagy száma kihat az osztály munkájának színvonalára, mert elintézésük jelentős energiát von el más feladatoktól, és ugyanakkor sohasem tervezhető meg előre” – panaszkodott 1959 februárjában Kaszás Ferenc az MSZMP KB Titkárságának.⁵⁹ Az osztály a hozzá tartozó tizenkét szervvel kapcsolatos feladatokat hat, majd kilenc politikai munkatárssal és két adminisztrátorral igyekezett megoldani. A rengeteg munka és az ütemezés miatt az osztály csak a legfontosabb feladatokat és a pártvezetőségnek szóló előterjesztéseket tudta viszonylag jó színvonalon ellátni, illetve elkészíteni. A többi területen azonban nemhogy fejlődés nem volt megfigyelhető, de az ellenőrzés, az állami szervek segítése terén több évet visszaesett a színvonal,⁶⁰ az osztály és a fegyveres minisztériumok között ráadásul folyamatosak voltak a viták és a nézeteltérések. Az adott intézmények gyakran saját mundérjuk becsületét védték, és a többi szervet kritizálták a hibákért, az ellentétekért.⁶¹

⁵⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/1. ő. e. Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan, 1958. március 5. 16.

⁵⁹ MNL OL M-KS 288. f. 7/44. ő. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 13. 31.

⁶⁰ Krahulcsán 2013, 120. és MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/1. ő. e. Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan, 1958. március 5. 16.

⁶¹ Lásd pl. Czinege Lajos levelét Révész Géza honvédelmi miniszternek arról, hogy „a párt korábbi, a karhatalom problémáit megoldó határozatait a Honvédelmi és Belügyminisztérium nem, vagy elferdítve hajtotta végre”. MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/7. ő. e. 1957. május 21. 102.

AZ OSZTÁLY VEZETŐI ÉS MUNKATÁRSAI

A tárgyalt korszakban fontos szerepet játszott az Adminisztratív Osztály életében Markója Imre, aki már 1957 tavaszától igazolhatóan részt vett a központi pártapparátus munkájában. Zinner Tibor megfogalmazásában: „Aláírása 1957 tavaszától rögzült a legfontosabb igazságügyi vonatkozású iratokon (szinte valamennyin).”⁶² Markója 1959-től az igazságügyi alosztály vezetője lett. Kollégájáról, Patkós Lajosról egyelőre jóval kevesebbet tudunk. Ő 1948 októberétől az MDP nagybudapesti káderosztályának köz-igazgatási referense volt, majd 1959-től 1961-ig dolgozott az igazságügyi alosztályon.⁶³ Trombitás Dezső 1957 decemberében került a honvédségi alosztályra.⁶⁴

Surányi Ferencet minden bizonnyal családi kapcsolatai is segíthették előmenetelében: nagybátyja, Nonn György legfőbb ügyész volt,⁶⁵ ő maga már 1945-től a politikai rendőrségnél szolgált, és szerepet játszott a koncepciók perek előkészítésében is. 1951–52-ben a Dzerzsinszkij Operatív Iskola vezetőjeként tevékenykedett, majd a BM Titkárságán dolgozott, egy ideig a titkár helyetteseként. A megbízhatóságát többször is bizonyító káder, aki a forradalom eltiprását követően közreműködött a megtorlásban, 1960-tól az AO belügyi alosztályának munkatársa, 1963-tól vezetője lett.⁶⁶ Bozsik János szintén az ÁVH-nál szolgált, vidéki kapitányságokon, Nógrád és Szolnok megyében, ahol 1954-től 1956-ig a megyei pártszervezet ad-

⁶² Zinner 2001, 328.

⁶³ MNL OL M-KS 276. f. 55/30. ő. e. Jegyzőkönyv az Szervező Bizottság 1948. október 4-i üléséről, 1948. október 4. 9.; MNL OL-MKS 288. f. 7/41. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1959. január 2-án megtartott üléséről, 1959. január 2. 3–4.; MNL OL M-KS 288. f. 7/123. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1961. december 19-én tartott üléséről, 1961. december 19. 3.

⁶⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/17. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. december 6-án megtartott üléséről, 1957. december 6. 7.

⁶⁵ Dr. Nonn György 1956. február 8. és november 15. között volt legfőbb ügyész, 1957-től a Kossuth Könyvkiadónál dolgozott, annak igazgatójaként ment nyugdíjba. Zinner 2001, 162–163.

⁶⁶ Gyarmati–Palasik 2013, 408–409. és Tabajdi–Ungváry 2008, 107.

minisztratív osztályát irányította. 1956 novemberében karhatalmistaként szolgált a proletárdiktatúrát, majd 1957-ben bekerült a pártközpontba, ahol az AO belügyi alosztályán dolgozott.⁶⁷ Matók Béla meglehetősen sokáig, 1959-től egészen 1971-ig dolgozott ugyanott, többek között a karhatalom és a határőrség tartozott hozzá.⁶⁸ Dr. Vedres István 1958 őszétől dolgozott az Adminisztratív Osztályon, félfüggetlenített státuszban, ezzel párhuzamosan ugyanis a Budapesti Orvostudományi Egyetem Közegészségügyi Intézetének adjunktusaként, majd tanszékvezető docenseként is tevékenykedett.

Az első években az osztály munkatársai közé tartoztak azok a káderek is, akiknek politikai megbízhatóságáról már 1956 előtt (olykor a szabadságharc napjaiban is) meggyőződhetett a kommunista hatalom. A legismertebb az osztályvezető, Czinege Lajos volt, aki 1957 nyaráig töltötte be a tisztségét, ezt követően a Szolnok megyei pártbizottság első titkára lett, majd 1960-ban megkezdte csaknem negyedszázados honvédelmi miniszteri pályafutását. Utódja, a korábban az MDP KV honvédségi alosztályát irányító Kaszás Ferenc sokkal szürkébb figura volt, 1957 nyarán mégis őt nevezték ki az osztály élére.

Az osztályvezető-helyettesek ebben az időszakban kiemelkedő szerepet játszottak a központi pártapparátus életében. Bíró György már a forradalom előtt Czinege mellett dolgozott az AO-n, emellett a belügyi alosztályt is vezette. Péteri István 1945 és 1949 között – igen megbízható káderként – a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezetének belső szétbomlasztásával szerzett elévülhetetlen érdemeket a kommunista vezetők szemében. A Rákosi-féle totális diktatúra idején a Műszaki Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékének csoportvezetője volt, majd a pártközpont

⁶⁷ Bozsik János pályaképét lásd: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/?p=108:5::NO::P5_PR5_ID:24144, 2018. február 20.

⁶⁸ MNL OL M-KS 288. f. 7/46. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1959. március 9-én megtartott üléséről, 1959. március 9. 5. és MNL OL M-KS 288. f. 7/383. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1971. július 19-én tartott üléséről, 1971. július 19. 3.

káderosztályára került, 1958 januárjában pedig az AO helyettes vezetőjévé nevezték ki.

A belügyi alosztály vezetőjének feladatait 1959 februárjától Tóth Miklós, az ÁVH egykori tisztje látta el, aki már 1952-ben az osztályon dolgozott.⁶⁹ Söjtöri Géza is a régebbi munkatársak csoportját szaporította: 1955-től dolgozott az Adminisztratív Osztályon. Az eredetileg betegápolóként és műtösként az I. számú Sebészeti Klinikán dolgozó, önkéntesként a koreai háborúban is részt vevő Söjtöri szakterülete az egészségügy volt. Horváth István (nem azonos a későbbi belügyminiszterrel) a Honvédelmi Minisztériumból érkezett az osztályra 1958-ban, Somogyi Sándor pedig az Agitációs és Propaganda Osztályon dolgozott korábban.

Az Adminisztratív Osztályról elkerülő munkatársak változatos karrierutakat futottak be, de a pártközpontban eltöltött évek, az ott kialakított kapcsolatok mindenkinek jó ajánlólevelet jelentettek. Kaszás Ferencet 1961-ben Czinege honvédelmi miniszter helyettesévé, továbbá a HM személyügyi főcsoportfőnökévé nevezték ki, míg Bíró György 1962-től a Legfőbb Ügyészség katonai főügyészeként tevékenykedett. Péteri István a Központi Népi Ellenőrző Bizottság általános elnökhelyettese, Tóth Miklós a határőrség politikai csoportfőnökének helyettese lett. Söjtöri Géza a politikai rendőrségre került, 1971-ben a BM III/III-3 (Ütlevel) Osztályának alosztályvezetőjévé nevezték ki. Markója Imre a miniszteri székig vitte. Először az igazságügy-miniszter helyettese volt 1963-tól, 1967-től a miniszter első helyettese, 1973-tól államtitkár, majd 1978-tól tíz éven keresztül az igazságügyi tárca élén állt. Patkós Lajos 1961-től 1963-ig az Igazságügy-mi-

⁶⁹ Mentalitására jellemző, hogy 1959 őszén úgy vélte, a szovjet vezetés által nem sokkal korábban beterjesztett általános leszerelésre vonatkozó javaslat veszélyes, mivel „a demoralizálás lazítja a harckészültséget. Nagyon tudatos politikai munkát kell végezni, hogy ezt megelőzzék és leszereljék. A harckészültség fokozása tekintetében az éberség fokozására kell, hogy serkentse az egész személyi állományt.” MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/6. ö. e. Jegyzőkönyv, 1959. szeptember 21. 195. és 206. Az egykori ávós láthatóan nehezen vált meg az ötvenes évek első felére jellemző retorikától, s nem volt meggyőződve a hidegháború enyhülésének eredményességéről.

nisztérium Bírói Felügyeleti Főosztályának vezetője, majd egészen 1980-ig a Fővárosi Bíróság elnöke volt. Surányi Ferenc 1971-ben visszakérült a BM állományába, életének utolsó éveiben a Belső Biztonsági Önálló Osztály vezetője lett. Bozsik János is visszatért az állambiztonsághoz: 1964–1965-ben a BM III/II-3. Osztályán alosztályvezetőként, 1965 és 1971 között a BM III/II-7. Osztályán osztályvezetőként tevékenykedett. Az 1971-es szervezeti átalakítástól 1976-ig a BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnökségének osztályvezetőjeként, 1976–1988-ban pedig a BM Felügyeleti Osztályának vezetőjeként dolgozott. Trombitás Dezső 1964-ben az AO honvédségi alosztályának élére került, 1966-tól az osztály helyettes vezetője, 1972-től pedig a Honvédelmi Bizottság titkára lett. Matók Béla 1971-től a BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség Felügyeleti Osztályát vezette, majd a BRFK közbiztonsági helyetteseként szolgált, Vedres Istvánból pedig az egészségügyi miniszter első helyettese lett. Somogyi Sándort 1964-ben Korom Mihály KB-titkár referensévé nevezték ki. Horváth István viszont nem futott be ilyen szép karriert, a katonai iskola elvégzése után ugyanis az Országos Légügyi Parancsnokság politikai munkatársaként tevékenykedett.

AZ 1957. MÁJUSI ÉS NOVEMBERI PÁRTHATÁROZAT AZ OSZTÁLY MŰKÖDÉSÉRŐL

1957. május 24-én az Ideiglenes Központi Bizottság Titkárságának ülésén az egyik központi téma az Adminisztratív Osztály helyzete volt. A testület működését Marosán György felügyelte, annak ellenére, hogy ő addig – mint azt maga is elismerte – nem foglalkozott komolyan az osztállyal.⁷⁰

⁷⁰ Marosán György (1908–1992) ugyan 1950 májusától már felügyelte a KV Adminisztratív Osztályt, de mivel koholt vádak alapján augusztusban letartóztatták, feltehetően nem

Marosán részletesen kitért az osztály által megfogalmazott gondokra. Úgy vélte, az AO-nak – Farkas Mihály lejárata folyományaként – nincs tekintélye a fontos minisztériumok (BM és HM) felé, nem is beszélve arról, hogy az osztály munkatársai alacsony száma miatt nem tud érdemben foglalkozni az alá tartozó számos szervezettel (HM, BM, Igazságügyi Minisztérium, ügyészség, Legfelsőbb Bíróság, Egészségügyi Minisztérium, Vöröskereszt, sportszövetségek stb.). Marosán megemlítette azt is, „népi demokratikus” országok hasonló feladatokat ellátó osztályai mindig központi helyet foglaltak el a párt- és állami szervezeti struktúrában.⁷¹ Kiss Károly felszólalásában kiemelte, hogy az osztálynak azért nincs tekintélye, mert 1956 előtt a két nagy fegyveres minisztérium vezetője PB-tag volt, és közvetlenül Rákossal vagy Farkassal intézte telefonon az ügyeket.

Bíró György osztályvezető-helyettes hangsúlyozta: a csökkentett létszámmal az osztály képtelen végrehajtani a párthatározatok ellenőrzését. [Amikor „pártellenőrzésről” beszélünk, valójában az MSZMP-n belüli hatalmi küzdelmekről, pozícióharcokról van szó. – P. Z.] Czinege Lajos osztályvezető is kiemelte a létszámgondokat, mondván, a kevés alkalmazott egyszerűen nem győzi a tengernyi munkát. „Az elmúlt hónapban pl. csak a karhatalommal kapcsolatban 780-800 levél volt. Ezeket csak elolvasni, de érdemileg elintézni és választ adni rájuk olyan feladat, hogy nem tudjuk megoldani” – mondta.

Végül Kádár János első titkár igyekezett „igazságot tenni”: javasolta, hogy türelmesen, többször üljenek le az osztály irányítói a Belügyminisztérium vagy a hadsereg vezetőivel tárgyalni, igyekezzenek meggyőzni a tá-

tudott igazán elmélyedni a testület problémáiban (ráadásul a Könyvkiadói Minisztériumot is vezetnie kellett). Pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>). A KB Adminisztratív Osztályának vezetősége és a Marosán között lévő viszony jó volt, a pékségedből lett politikus általában osztotta az osztály álláspontját: MNL OL M-KS 288. f. 7/44. ö. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 13. 32.

⁷¹ Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 5–6., 272., 274. és 283.

bornokokat, hogy az osztály segíteni akar nekik, próbáljanak meg együttműködni. Javasolta, hogy az osztály státuszhelyeinek számát emeljék fel húszra, és fokozatosan, fél év alatt töltsék fel új munkatársakkal a személyi állományt.⁷²

A legbefolyásosabb pártfórum végül határozatot hozott arról, hogy az Adminisztratív Osztálynak „mindazokkal a szervekkel foglalkozni kell, amelyek felé 1956. október 23-a előtt is dolgozott, sőt új feladatként az azóta létrehozott munkásőrség pártellenőrzését is végeznie kell”. Segítő-ellenőrző tevékenysége így kiterjedt a fegyveres szervek minisztériumaira, az igazságügyi tárcára, a Legfelsőbb Bíróságra, az ügyészségre, a partizánszövetségre, a jogászszövetségre, a honvédelmi sportszövetségre, az Egészségügyi Minisztériumra, a Vöröskeresztre, a sportszervekre, és az osztály a Párt- és Tömegszervezetek Osztályával együtt a munkásőrséget is⁷³ felügyelte, a Vám- és Pénzügyőrséget viszont kivették hatásköre alól. A testület legfőbb feladata továbbra is a fegyveres szervek kontrollálása volt, emellett a KB szerveihez, a pártsajtóhoz érkező panaszleveleket is Cziné csoportjának kellett kivizsgálnia. Kádár javaslatára döntöttek arról is, hogy a párton belül önálló sportbizottságot állítsanak fel, amelynek titkára az osztály egyik függetlenített munkatársa lett.⁷⁴

A májusi titkársági határozat alapján az Adminisztratív Osztály a KB apparátusának részeként „mindössze” konzultatív jogosítványokkal rendelkező segítőszerveként működött. Utasításokat, határozatokat az állami szervek felé nem hozhatott, de egyetértése nélkül nem lehetett személyi ügyekben dönteni, ami meglehetősen fontos jogosultságnak számított.

⁷² Uo. 273–275.

⁷³ Az MSZMP IKB Titkárságának 1957. április 8-i határozata szerint: „A munkásőrség politikai és szervezési kérdéseivel a PTO foglalkozzék, tekintettel arra, hogy a megyei, járási párt-intézőbizottságok és alapszervezetek körelessége a munkásőrség tagjainak kiválogatása, leváltása. A munkásőrség szakmai jellegű feladatai irányítás szempontjából az Adminisztratív Osztályhoz tartozzanak. A két osztály munkáját e téren hangolja össze.” Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 132–133. és Kiss 2009, 271.

⁷⁴ Baráth–Feitl–Némethné–Ripp 1998, 277–278.

Az AO a párt- és a fontos állami határozatok végrehajtását felügyelte, segítette. Az osztálynak – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – jelentős szerepe volt a párthatározatok előkészítésében és végrehajtásában.⁷⁵ A párthatározatok a propaganda szerint – a szocializmus építésének hatékonyabbá tétele érdekében – az MSZMP politikájának minél szélesebb körben történő érvényesítését szolgálták. Az uralmon lévők tehát gyakorlati, ha úgy tetszik „szakmai” segítséget kívántak nyújtani az országépítéshez. A valószínű szigorúan vett pártügyekről, személyi és/vagy szervezeti kérdésekről, aktuálpolitikai feladatokról volt szó. A pártszervek pusztán a politikai szempontokat kérték számon az alávetetteken, minden egyéb tényező (szakmaiság, hatékonyság, takarékoság stb.) másodlagos volt a számukra.

Az Adminisztratív Osztály szervezeti felépítése a következőképpen alakult: élén az osztályvezető és az osztályvezető-helyettes állt. A belügyi és honvédelmi alosztályon az alosztályvezető, valamint három munkatárs, a jogi és igazgatási alosztályon az alosztályvezető, valamint öt munkatárs (ebből kettő függetlenített), egy referens és három adminisztrátor tevékenykedett.⁷⁶ A korábbi időszakhoz képest visszalépést jelentett, hogy az AO-hoz tartozó szerveknek már nem volt kötelessége, hogy a hatásköri listában szereplő káderek után következő vezetőgarnitúrát érintő ügyeket (beállítás, leváltás, áthelyezés, iskolára küldés stb.) bejelentsék az osztálynak. Ez a későbbiekben jelentősen megnehezítette az osztály munkatársai számára, hogy megfelelő személyi javaslatokat adjanak.⁷⁷

Érdemes megemlíteni a PB 1957. november 12-i határozatát is, amely a belügyi szervek pártellenőrzéséről szólt, és elvben az Adminisztratív Osztályt is érintette. Krahulcsán Zsolt kutatásaiból tudjuk, hogy ez a dokumentum gyakorlatilag semmi újat nem hozott az 1956. augusztus 6-i KV-határozathoz képest, amely kimondta – többek között – hogy az

⁷⁵ Tabajdi–Ungváry 2008, 23–24.

⁷⁶ Tabajdi–Ungváry 2008, 438.

⁷⁷ MNL OL M-KS 288. f. 7/44. ő. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 13. 27. és 30–31.

Adminisztratív Osztály a KV, illetve annak szervei és a KV titkára megbízása alapján ellenőrizze a BM és szervei tevékenységét. A határozat azonban nem oldotta meg a belügyi pártellenőrzésének évek óta húzódó problémáit, hiszen a pártvezetés továbbra is közvetlenül hozzáférhetett a belügyi szervekhez, vagyis megkerülhette, megbéníthatta saját központi apparátusát is.⁷⁸ Hiába emelt szót 1958. március 7-én a Határőrség Parancsnoksága pártbizottságának kibővített ülésén Tóth Miklós, az Adminisztratív Osztály munkatársa a Rákosi-rendszer idején éveken át megfigyelhető helytelen felfogással szemben, mondván, „arra voltunk büszkék, hogy az államvédelem közvetlenül a párt utasítására cselekszik, a pártnak fegyvere”, holott az valójában a „munkásosztály fegyvere, a proletárdiktatúra államának szerves része, nincs semmilyen olyan felsőbbrendű rendeltetése, amelynek következtében más állami vagy fegyveres szervek fölé lehetne vagy kellene helyezni az államvédelmi szervet”.⁷⁹ A legfelsőbb pártvezetés továbbra is megkülönböztetett figyelemben részesítette a politikai rendőrséget, és adott esetben közvetlenül is beavatkozott működésébe. Amikor az AO munkatársai nehezményezték, hogy a „pártellenőrzés” nem működik a gyakorlatban, akkor a valóságban arra panaszkodtak, hogy őket rendre kihagyják a fontosabb döntésekből. Kádár Jánost és szűk körét mindez nyilvánvalóan kevésbé zavarta.

SÜLYPONTOK AZ OSZTÁLY MŰKÖDÉSÉBEN 1957 NOVEMBERE ÉS 1959 TAVASZA KÖZÖTT

A novemberi határozatnak annyi hatása mégis volt, hogy annak nyomán bevezették az értekezletek rendszerét, amelyek lényegében szakmai meg-

⁷⁸ Krahulcsán 2006, 1133., 1135., 1137. és 1143.

⁷⁹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/5. ö. e. Jegyzőkönyv, 1958. március 19. 114. és 124.

beszélések voltak, és ezzel „közvetlen lehetőséget [adtak] az elvtársaknak, hogy tapasztalataik alapján átfogóan és egyes kérdésekben részletesen is elmondják észrevételüket, felvessék problémáikat, amiben segítséget kérnek”.⁸⁰ Valójában ebben az esetben is a megtorlás személyi és szervezeti feltételeinek megteremtéséről volt szó a (párt)bürokrácia nyelven.

Az AO-nak továbbra is rengeteg panaszlevéllel kellett foglalkoznia. 1958 első négy hónapjában csak a belügyi alosztály száznégylevelet kapott, ezek közül hatvanháromat a BM-mel közösen elintézték, de harmincötre a többszöri sürgetés ellenére júniusig sem kaptak megfelelő választ az illetékes szervektől. Ráadásul egy ellenőrzés során kiderült, hogy a panaszügyek intézésével kapcsolatos jogszabályokat a megyei választott párt-szerveknél és a belügyi pártszervezeteknél sokan nem ismerik, a panaszirodákba gyakran nem megfelelően képzett, a területen tapasztalatokkal nem rendelkező elvtársakat állítanak be, akiket sokszor cserélnek. Emellett fény derült arra is, hogy a BM járási és városi kapitányságainál, valamint a főváros kerületi kapitányságainál nincsenek nyilvántartva a dolgozók bejelentései, a határőrségnél pedig sokszor nem tartották be a harmincnapos elintézési határidőt. Az Adminisztratív Osztály ezért indítványozta – korántsem először –, hogy a belügyi tárca pártszervezetei és a politikai nevelő osztályok részletesen ismertessék a vonatkozó jogszabályokat az alájuk tartozó szervek vezetőivel, parancsnokaival, és negyedévenként értékeljék a panaszügyi munkát. Biszku Béla belügyminiszternek javasolták, hogy adjon ki parancsot, amely átfogóan rendezné a panaszok és bejelentések ügyét.⁸¹

A KB Adminisztratív Osztálya igyekezett a megyei MSZMP-szervezetek tevékenységét is figyelemmel kísérni. 1959-ben többek között foglalkoztak a Baranya, Hajdú-Bihar, Nógrád és Fejér megyei rendvédelmi

⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/6. ö. e. Jegyzőkönyv, 1959. szeptember 21. 206.

⁸¹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/2. ö. e. 1958. június 9. 8–11.

szervek pártbizottságaival is.⁸² Tóth Miklós 1959. június 3-án részt vett a Győr-Sopron megyei pártbizottság ülésén, ahol meghallgathatta Gerendai László rendőr alezredes beszámolóját a megyében tartózkodó, „ellenséges kategóriákhoz tartozó személyekről”. A jelentés kiváló forrás a kora kádár-ista vezetés ellenségképéről. Az alezredes főként a római katolikus egyház rendszerellenes tevékenységét emelte ki, amelynek „reakciós papjai azok, akik az ellenforradalom óta szüntelenül igen aktívan, minden lehetőséget kihasználva dolgoznak, hogy megőrizték a tömegekre gyakorolt befolyásukat. Nagyon elterjedt módszerek a különböző sport és kulturális rendezvények, templomi énekarok, ministránszárdák szervezése.” Gerendai kifejtette, a feloszlott szerzetesrendek illegálisan próbálnak hatni a helyi társadalomra. Külön kiemelte a kapucinusokat, akiket a Győrből Ausztriába emigrált rendtársaik anyagilag is támogattak, de a Caritas nevű segélyszervezet is segítette őket, „amely lényegében az amerikai hírszerzés fedőszerve”. Az apácarendek közül az orsolyiták és az Isteni Megváltó Leányai aktivizálódtak, akik a papokkal tartottak illegális hitoktatást a fiataloknak. Gerendai tudni vélte, hogy a Nyugatra menekült papok „apácákon keresztül igyekeznek kémadatokat beszerezni”.

Úgy vélte, az értelmiségiek, tanárok és a fiatalok között lévő „osztályidegenek” nacionalista és nemzeti kommunista nézeteket hangoztattak, míg a „volt horthysta katonatisztek” óvatosak, sport- és szakkörök munkájába kapcsolódtak be, „és azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy nem foglalkoznak politikával”. A rendőrségi nyilvántartásban szereplő „kulákok” beléptek a termelőszövetkezetekbe, de egy részük pusztán azért, hogy belülről bomlassza azokat. A beszámoló szerint az iparban dolgozó ellenség szabotázzsal, rémhírterjesztéssel, a munkaverseny lejárásával igyekezett ártani a rezsimnek. A rendőrség azonban – fejtette ki Gerendai – eredményesen vette fel a harcot a rendszer ellenségeivel szemben: 1959-ben

harminc személy ellen indítottak eljárást politikai bűncselekmény miatt, és csak az első negyedévben százket személy esett át figyelmeztető kihallgatáson. Tóth Miklós meg volt elégedve a megye rendvédelmével: „Különösen figyelemreméltó eredmény, hogy az 1959. első negyedévben megalapozatlanul nem kezdeményeztek ügyet, illetve bűncselekmény hiányában egyetlen ügyet sem kellett megszüntetni.”

Hiányosságként róta fel azonban a győri elvtársaknak, hogy nem adtak részletes elemzést az „ellenség” aktuális tevékenységéről, az ellenük folyó harcról, főleg a mezőgazdasági szabotázs elhárításáról, beszámolójukban ehelyett túlságosan visszanyúltak a korábbi, 1956–1957-es eseményekhez. Ennek következtében a további munka fő irányát sem tudták kielégítően meghatározni, ezért Tóth és társai számos javaslatot tettek annak érdekében, hogy ez a helyzet a jövőben megváltozzon.⁸³

1957 vége és 1958 májusa között az osztály hét megyében vizsgálta meg a PB november 12-i határozatának végrehajtását. Megállapították, hogy a választott megyei, járási és városi párt-végrehajtóbizottságok hetvenhárom esetben tárgyaltak a belügyi munkáról. Úgy látták, a területi pártbizottságok határozataikkal helyesen irányítják a belügyesek politikai munkáját, ugyanakkor több helyen csak a szakmai vezetőkkel ismertették az említett párthatározatot, nem vonták be a pártszervezeteket. A pártszerveket felszólították ennek sürgős orvoslására, hangsúlyozva, hogy „az elvi-politikai és nevelőmunkára fordítsák a főfigyelmet”. Emellett elégedetlenségüket fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a rendőrség területén „még mindig sok a kulturálatlan intézkedések következtében elkövetett durva törvénytörés a dolgozókkal szemben. A büntetőpolitika meg nem értése következtében leszűkítik a párt büntetőpolitikáját, csakis a politikai ügyekre, nem látják, hogy nincs kétféle büntetőpolitika, csak egy és ezért

⁸² Uo. 1959. július 27. 180., 1959. október 23. 193., 1959. november 20. 219. és 1959. november 16. 223.

⁸³ Uo. 1959. június 4. 170–174.

még rendkívül nagy számban járnak el dolgozók által elkövetett kisebb hibákban.”⁸⁴

Itt persze nem arról volt szó, hogy a pártközpont be kívánta volna szüntetni a társadalmat sújtó terrort. Folyamatosan zajlottak a megtorló perek és letartóztatások. A „szegény összezavarodott” dolgozókkal való rossz rendőri bánásmód feletti kesergés ugyanolyan álszent önbecsapás volt az osztály részéről, mint ahogy a büntetőpolitikai határozat kapcsán „korrigált” adatok is hamis képet közvetítettek a munkás- és parasztszarmazásúak tömeges meghurcolásáról. Azon viszont őszintén aggódtak az osztály vezetői, hogy a kémelhárítás az AO ellenőrző tevékenységén kívül esett, a hírszerzés, a vizsgálati osztály és persze a belügyi szervek felől pedig nem is szorgalmazták ennek megváltoztatását.⁸⁵ Bíró György ezt a következőképpen fogalmazta meg Marosán Györgynek az 1958. június 13-i osztályértekezleten: „Őszintén meg kell azonban mondani, hogy a belügyi alosztály nem fogja át a BM egész területét, így pl. a vizsgálati osztályt, a kémelhárítást, a hírszerzést, a belügyi iskolákat, tanintézményeket, az anyagi és technikai főosztályokat nem ellenőrzi. Különösen arra lenne szükség, hogy a kémelhárítás, hírszerzés, vizsgálat vonalán határozzuk meg azt, milyen szerepe lehet – és kell, hogy legyen – a belügyi alosztálynak és milyen egyéb biztosítékokat kell teremteni e területek pártellenőrzéssel való átfogására.”⁸⁶

⁸⁴ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/4. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról, 1958. május 22. 35–40.

⁸⁵ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/2. ö. e. 1958. június 16. 18.

⁸⁶ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/20. ö. e. Marosán elvtársnál tartott osztályértekezlet felszólalásai, 1958. június 13. 16.

Az osztály és a karhatalom

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a hatalomnak a rendőri karhatalmi alakulatok területén számos nehézséggel kellett szembenézni. Az állományban mintegy száz olyan katona teljesített szolgálatot, akik „disszidáltak”, majd hazatértek, vagy „ellenforradalmi cselekedetekkel” voltak gyanúsíthatók. Emellett bizonyos egységek ruházata rossz állapotban volt, felszerelésük hiányosnak bizonyult. A pécsi őrszólóalj tagjai például csak úgy tudtak rádióhoz jutni, ha azt saját zsoldjukból vették meg. Bozsik János, az Adminisztratív Osztály belügyi alosztályának új munkatársa ezért javasolta, hogy a BM tegyen intézkedéseket a káderek kérdése megoldására, erősítse meg a parancsnoki kart, javítsa meg az ellátottságot, szereljen fel több alakulatot speciális tömegoszlató felszereléssel (erős fecskendővel, könnygáz kilövésére alkalmas kocsikkal). Az AO indítványozta, hogy a jövőben a karhatalom a sorállomány tagjaiból álljon, gyorsítsák meg a tisztek áthelyezését a BM más területeire, a megmaradó állományt pedig részesítsék rendőri kiképzésben.⁸⁷

A felmerült nehézségeket ennyivel persze nem lehetett megoldani. Az Adminisztratív Osztály néhány tagja – köztük Kaszás Ferenc osztályvezető – 1958 őszén törzsvezetési gyakorlatokon vett részt Győr-Sopron, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs-Szatmár megyékben, ahol kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy „megtervezett feladataikat a karhatalmi körzeti parancsnokságok még nem tudják megoldani”. Az egységek irányítása több sebből vérzett: a karhatalmi alakulatok vezetőiként a megyei főkapitányokat jelölték ki, akik ehhez egyszerűen nem rendelkeztek kellő harcászati tapasztalattal. Emellett nem létezett olyan szervezet, amely a húszer karhatalmi parancsnokságot országos szinten összefogta volna, ezért javasolták az Országos Operatív Karhatalmi Parancsnokság felállítását, továbbá egy rövid oktatófilm készítését, amely alkalmas lenne

⁸⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/7. ö. e. Tájékoztató feljegyzés a rendőri karhatalmi és őrségi szervek néhány problémájáról, 1957. november 26. 241–242.

arra, hogy a parancsnokságok tagjait megtanítsák „a törzsek és a parancsnokságok közötti munkakapcsolatra, az alárendelt egységek irányítására, az erők gondos, körültekintő elosztására, a harci feladatok sikeres végrehajtására”.⁸⁸ Belátható, hogy ha egy fegyveres szerv a felsorolt műveletek végrehajtására képtelen volt, ott valóban komoly bajok lehettek.

Az MSZMP KB Titkársága elfogadta az Országos Karhatalmi Parancsnokság felállításának tervezetét, de a BM javaslata alapján.⁸⁹ Néhány hónappal később az AO vezetője azt tanácsolta, hogy a Karhatalom Országos Parancsnokságán egy 100–120 fős kommunista aktív válassza meg a BM-karhatalom huszonegy tagú ideiglenes pártbizottságát, amely a karhatalmi szervek pártszervezeteit fogja irányítani, és előkészíti a kongresszusi választásokat.⁹⁰ Ennek nem lett különösebb fogantatja, a PB csak a jelenlétben lévő riadógyakorlatok végrehajtását érintő javaslatot fogadta el.⁹¹

A karhatalmi zászlóaljok ellenőrzése az 1959-es évben is folytatódott. Bozsik János nyáron Vas megyébe látogatott, hogy megvizsgálja a szombathelyi egység tevékenységét. Bár a helyi párttagok aktívak voltak a határozatokat feldolgozó taggyűléseken, az állomány nagy részét kitevő pártönkívüliek „nagyon gyengén, vagy egyáltalán nem ismerték a határozatokat. [...] A kommunisták vagy az agitátorok egyénileg nem beszélgettek el a harcosokkal a határozatokról, nem tértek vissza az ismertetésre, ezért nem is emlékeztek ezekre az elvtársak.”

Ráadásul a „fontos nemzetközi, belpolitikai kérdésekre későn vagy egyáltalán nem reagálnak. A tisztek jelentős részénél van elsősorban ilyen hiba, ami az egész személyi állományra kihat. A zászlóalj pártvégrehajtó bi-

zottsága nem küzdött a politikai passzivitás ellen, sőt sok esetben ő maga is passzívan szemléli az eseményeket.”

Bozsik a gondok egyik okaként Dávid Zoltán főhadnagyot, a párt-vizsgálóbizottság titkárát jelölte meg, aki „tapasztalatlan a politikai munka irányításában”, és saját bevallása szerint „nem kapott megfelelő segítséget a felsőbb pártszervektől”. Mindemellett a tisztek bírálatára nem fordítottak kellő figyelmet, a pártszervezetek „nem léptek fel a rossz módszert alkalmazó alparancsnokokkal szemben, pl. Oláh fhdgy, a 3. szd. pk. előfordult, hogy »rongycsomónak« nevezte a katonát, megfenyegette a beosztottat, hogy falhoz vágja”.

Bozsik hibaként rótta fel azt is, hogy a zászlóaljnak nem volt semmiféle kapcsolata a határőrség pártszervezetével, és nem is igyekezett a vezetőség kitörni ebből az elzárkózásból. Az AO belügyi alosztályának munkatársa emellett javasolta, hogy a karhatalom pártbizottsága tűzze napirendre a fel nem dolgozott jelentősebb párthatározatokat, a titkároknak adjanak több módszertani segítséget, és tegyék színvonalasabbá a tisztek katonai és politikai továbbképzését.⁹²

A határőrség és az AO

A pártközpont megítélése szerint a határőrség sem volt sokkal jobb helyzetben. 1958 januárjában Szalay Zoltán alezredes elküldte Tóth Miklósnak a BM Határőrség Országos Parancsnokságán megtartott politikai osztályvezetői értekezlet jegyzőkönyvét. Tóth elégedett volt vele, rá is írta ceruzával az anyagra, hogy „[h]elyes és jó napirendek, a politikai osztályvezetők pozitívan értékelték”, de a jövőben célszerűbb lenne kevesebb napirendet tárgyalni. Az említett értekezleten a pártközpont megbízásából egyébként

⁹² Uo. 1959. augusztus 7. 387–392.

⁸⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/6. 6. e. 1958. október 17. 204–206.

⁸⁹ MNL OL M-KS 288. f. 7/38. 6. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. november 21-én megtartott üléséről, 1958. november 21. 7.

⁹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/6. 6. e. 1959. január 10. 217.

⁹¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/112. 6. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. január 13-án tartott üléséről, 1959. január 13. 6.

maga Tóth Miklós is részt vett, és alapvetően elégedettségét fejezte ki a határőrségnél dolgozó párttagok munkájával kapcsolatban, de nem hallgatta el azt sem, hogy számos példát látott arra, hogy 1956 őszén a katonák tömegesen adtak át fegyvereket az „ellenforradalmárok” kezébe, és sokan cserben hagyták társaikat. Ezért úgy vélte, ki kell dolgozni a „bátorságra, éberségre, hazafiságra, stb. való nevelés kérdéseit [sic!]”. Tóth javasolta azt is, hogy állítsanak fel egy tisztekből álló bizottságot az őrsők életének tanulmányozására. Emellett felhívta a figyelmet arra, hogy a pártközpont jelentősebb összegekkel támogathatja a határőröket a lakossággal való minél jobb kapcsolat kialakításában, „persze nem azt mondom, hogy dobálózunk a pénzzel” – tette hozzá. Végül megemlítette, hogy országos értekezletet terveznek, ahol a határőrségnél zajló politikai munkát vitatná meg.⁹³

Az értekezletre 1958. május 19–20-án került sor. Az ott elhangzottakról Tóth Miklós és Kaszás Ferenc tájékoztatta Marosán Györgyöt. A pozitívumok (a politikai nevelőmunka javulása, a fizetések rendezése, a személyi ügyek lezárása) mellett nem hallgatták el a mulasztásokat sem. Kiderült, hogy „még mindig nincs a politikai nevelőmunka becsülete helyreállítva a Határőrségnél. Igen sokan [...] továbbra is lebecsülik a politikai nevelőmunkát, s azt egyedül a politikai helyettesek feladatának tekintik.” Gyengék a pártszervezetek, főleg az agitációs és propagandamunka, nem megfelelő az imperialisták „meggyűlöltetése”. Ráadásul 1958 márciusa óta növekedett az osztrák oldalról érkező „provokációk” száma (átlövések, átcsalogatások, a műszaki határzár megrongálása, behatolás stb.), ám ennek ellenére a magyar katonák egyszer sem használták a fegyverüket.⁹⁴ A déli határszakaszon

sem volt túl sok ok az öröme, sokan Jugoszlávia irányában kísérelték meg elhagyni az országot, és nőtt a dezertálások és a dezertálási kísérletek száma. A jelentés arról is beszámolt, hogy sok őrsön nincs rádió, kevés a sajtóanyag, rosszak vagy egyáltalán nincsenek sportszerek.⁹⁵

A hiányosságok különösen a győri határőrkerületnél, azon belül a II. (csornai) határőrkerületnél voltak súlyosak. (A győri körzetre a pártvezetés külön odafigyelt, hiszen az 1956-os mosonmagyaróvári sortűz is itt zajlott – azért adták ki a löparancsot, hogy „megvédjék” a határőrlaktanyában tárolt mintegy hatvagonnyi lőszert és számos hírszerzési iratot.)⁹⁶ A határőrkerület vezetői és a BM Titkársága megsértették a PB-nek a BM és szervei pártellenőrzéséről szóló határozatát, mert nem tájékoztatták a Győr megyei PB első titkárát a BM Kollégiumának 1958. szeptember 17-i előterjesztéséről, a belügyi tárca vezetői pedig meg sem hívták a helyi PB-vezetőt a kollégiumi ülésre. Ráadásul 12%-kal nőtt a büntetlen határsértések száma, amely messze meghaladta az országos átlagot, a politikai osztályvezetők felének nem volt semmilyen pártiskolai végzettsége, a tisztek nagy része pedig nem látott perspektívát a határőri szolgálatban. Tóth Miklós kifejtette, meg kellene szüntetni azt a gyakorlatot, hogy rengeteg katonát vezényelnek fölösleges tanfolyamokra, mert ezzel túl sok szolgálati idő esik ki a határőrzésből. Javasolta, hogy tegyenek eleget a pártellenőrzésről szóló PB-határozat végrehajtásának, javítsák továbbra is a politikai osztályvezetők összetételét és a munka színvonalát, úgy változtassák meg a kiképzést, hogy az a határőrzést szolgálja elsődlegesen, az öt hónapos határőr-tiszti iskolai képzést emeljék fel egyévesre, és ne a Honvéd Zrínyi

⁹³ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/5. ö. e. Jegyzőkönyv az 1958. január 4-én megtartott politikai osztályvezetői értekezletről, 1958. január 4. 31. és 46–49.

⁹⁴ Egy másik jelentésben erről így panaszkodtak: „Tapasztalataink szerint március, április, május hónapokban erősödött, illetve emelkedett a nyugati határon a határprovokációk száma. A fentiek ellenére határőrizeti szervek részéről tapasztalható volt a bátortalanág, bizonytalanság a népköztársaság államhatár őrzésében. Ugyanis az ilyen esetben az előírások ellenére sem használták fegyvereiket. Ennek a szájatíságnak láttán, különböző ellenséges ügynökök elszemtelenkedtek, odáig mentek, hogy szinte a szemünk láttára megrongálták több helyen

a műszaki zárat, s egyes helyeken megsemmisítették.” MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/4. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról, 1958. május 22. 38.

⁹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/5. ö. e. Tájékoztató Marosán elvtársnak, a Határőrség kerületi politikai osztályvezető és párttitkárok országos értekezletéről, 1958. május 21. 72–74.

⁹⁶ Kahler–M. Kiss 1997, 247.

Akadémián, hanem a Dzerzsinszkij Iskola határőrtagozatán képezzék ki a tiszteket, sőt, továbbképzésük is ott folyjon.⁹⁷

Hamarosan némi javulás állt be a határőrség egységeinél, amiről Tóth Miklós őrnagy személyesen is meggyőződhetett, 1958 őszén ugyanis részt vett a szombathelyi és kiskunhalasi kerület szemléjén.⁹⁸ Az Adminisztratív Osztály munkatársa számos pozitívumról számolhatott be: többek között arról, hogy javult a Politikai Főcsoportfőnökség és a kerületi politikai osztályok szervező-irányító munkája, a párt- és KISZ-szervezetek támogatása, fejlődött a személyi állomány „politikai öntudata”, és az előző évhez képest jelentősen emelkedett az elfogott határsértők aránya. A kultúrszobákat berendezték, javult a lakosság bevonása a kémek és csempészek elleni harcba, fejlődött az ellátás is. Tóth ugyanakkor szóvá tette, még mindig nem sikerült elérni, hogy az összes kommunista belássa: fő feladata a személyi állomány politikai nevelése. A propagandisták előadásai nem váltanak ki kellő érdeklődést, a katonák „nem ismerik Pártunknak a Horthy-faszizmus ellen vívott harcát, a felszabadulás után a proletárdiktatúra megteremtéséért folytatott harcot” – áll a jelentésben. Több fontos alapfogalom jelentését, mint például a demokrácia, diktatúra, revizionizmus, nem tudják megmagyarázni, „ennek ellenére a politikai vizsgák eredményei általában jók. Nem elég vonzó a KISZ-szervezetek tevékenysége, sok tiszt és határőr – részben önhibájából, részben a felszerelés hiányából – nem tudja végrehajtani a kötelező testnevelési gyakorlatokat, ráadásul a járőrök egy része nem rejt magát, magas az elalvók száma, a műszaki záruk minősége nem kielégítő, egyes szakaszokon „nem is jelent akadályt a határsértőknek, mert az aknák egy jelentős része kilátszik a földből.”

⁹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/5. ö. e. Észrevételek és javaslatok a BM Kollégiumának 1958. szeptember 17-i előterjesztéséhez, 1958. szeptember 16. 78–81.

⁹⁸ A belügyminiszter szeptember 22-től október 20-ig felügyeleti szemlét rendelt el, hogy ellenőrizsék a BM 59. sz. parancsának és a határőrség parancsnoka által kiadott utasítások végrehajtását.

A legnagyobb problémát a beszámoló szerint az jelentette, hogy a „vasfüggöny órei” rendkívül gyengén szerepeltek a lövészeti gyakorlatokon, és a kézigránátdobás sem tartozott az erősségeik közé. A hadtáposoknál az ellenőrök azt tapasztalták, hogy „a takarékosági mozgalom leple alatt megkárosítják a katonákat”. Általában a határon túli felderítés is sok kívánnivalót hagyott maga után: több ügynök egész egyszerűen nem csinált semmit. Hiba volt a vezetés részéről, hogy csak a központi szervekbe kívánt beépülni, és elhanyagolták a határ menti hálózat kiépítését – tudhatjuk meg a jelentésből. Ezért Tóth őrnagy ismételtén javasolta az apparátus minőségi összetételének erősítését, a politikai munka színvonalának jelentős javítását, a sablonos szolgálatszervezés megszüntetését. Úgy vélte, támadóbbá kell tenni a határon túli felderítést, és indítványozta, hogy a BM Politikai Nyomozó Főosztálya ellenőrizze a határőrség felderítő szerveinek munkáját. Az AO munkatársa értékelését azzal fejezte be, hogy az évente egyszer megtartott őszi felügyeleti szemléhez hasonlóan az év első felében is szükséges lenne hasonló ellenőrzést tartani.⁹⁹

A helyzet néhány hónap leforgása alatt némileg a szombathelyi határőrkerületnél is javult. Erről Bozsik János személyesen is meggyőződhetett az 1959. június 11. és 28. között lefolytatott ellenőrzése során, amelyről a következőképpen számolt be: „A kerület [...] képes ellátni a határ biztonságos őrzését. A személyi állomány jó, becsületes, párthű elvtársakból áll. A pártbizottság kellő tapasztalattal és tekintéllyel rendelkezik ahhoz, hogy a párt politikája maradéktalanul érvényesüljön minden területen.”

Örömmel nyugtázta, hogy a párt-végrehajtóbizottság feldolgozza a KB és a PB határozatait, az őrsők versenyeznek egymással a kiváló járőrparancsnoki, járőrtársi címért, a kommunista kollektívák ismerik a legfontosabb határozatokat (bár az alapszervezeteknek csak négy-hat tagja volt, és ebből mindössze egy-két fő volt sorállományban), a párt-vizsgálóbizottság

⁹⁹ Uo. Feljegyzés a Határőrség őszi felügyeleti szemléjéről, 1958. november 15. 99–104.

és a kerület KISZ-bizottsága között pedig jó kapcsolat alakult ki. A kerület politikai osztálya mindemellett azonban alig foglalkozott elvi kérdésekkel (például az MSZMP nemzetiségi politikájával), a pártonkívüliekkel nem tartottak személyes beszélgetéseket, nem törődtek a katonák egyéni problémáival, túl sok előadást szerveztek az őrsökön, „és így a harcosok nem emlékeznek fontos határozatokra”. Volt olyan parancsnok, aki el sem olvasta az MSZMP irányelveit a fegyveres szerveknél folyó pártpolitikai munkáról. A fegyelemmel is komoly bajok voltak. Csak 1959 januárjától 217 főt fenytettek meg, de a büntetések száma nem tükrözte a valóságos helyzetet. Bozsik úgy vélte, túlságosan eluralkodott a „liberális szellem”. A legtöbb őrsön emellett a tisztek közötti kapcsolat sem volt harmonikusnak nevezhető. Nardán ketten például a krumpliföld miatt veszték össze. Több helyen nem adták ki a határőrök szabadnapjait, gyakoriak voltak a felesleges vezénylések. Bozsik ezért javasolta az önelégültség, a liberális szellem, az őrsök alapszervezeteinél tapasztalt befelé fordulás mielőbbi megszüntetését, az eleven pártélet kibontakozásának elősegítését, a lakosság körében végzett felvilágosító munka megjavítását.¹⁰⁰

A határőrség 1959. augusztus 26. és szeptember 26. között lezajlott ellenőrzése során is rengeteg hibát tártak fel. Kiderült, hogy a kerület- és törzsparancsnokokat, a politikai osztályvezetőket és a különféle szakágazatok irányítóit nem nevelték céltudatosan. A jelentésből megtudhatjuk, hogy ha van is nevelés, az ötletszerű, perspektíva nélküli és sokszor szélsőséges. A csornai kerület mosonmagyaróvári zászlóaljának parancsnoka, bizonyos Mező százados például „olyan módszerrel foglalkozott a rajkai őrsparancsnok helyettesével, hogy az a beszélgetés után öngyilkos akart lenni”. A beszámoló szerint a tisztí állomány messze nem volt stabil, az állandó mozgatus negatívan befolyásolta a határőrség színvonalát, renga-

teg őrsön keletkezett feszültség a parancsnokok és a politikai helyettesek között, ráadásul többen vallásosak voltak¹⁰¹ vagy a téések ellen agítáltak.

A jelentés készítői, Rovó András rendőr őrnagy és Németh Ferenc rendőr százados kiemelték a tisztek beosztottjaikkal szembeni durva magatartását. Többen tettlegesen is bántalmazták katonáikat, vagy gúnyos megjegyzéseket tettek rájuk. A beszámoló szerint „[a] 9. kerület perecsei őrsének parancsnoka, Grega fhdgy. több beosztottját megpofozta, amelyen felháborodva az egyik határőr agyon akarta őt lőni. Meg kell jegyezni, hogy Grega fhdgy. előző este teljesen lerészegedett, ami a harcosok között is köztudomású volt.” A jelentés szerzői megállapították, hogy a határőrség addigi történetében példátlan számban, tizenkét esetben bekövetkező dezertáláshoz több esetben a tisztek brutalitása vezetett. Mindezek mellé Kaszás Ferenc ceruzával a következő kiegészítést fűzte: „Ez az amiről beszéltünk, és alapos vizsgálat kell!”

Több helyen a polgári lakossággal is felháborító módon bántak. Igazolatus után többieket megpofoztak az utcán, de arra is volt példa, hogy egy őrsparancsnok részegen zaklatta a helyi gazdaság nőttagjait. Számos tiszt viselkedett igencsak kifogásolhatóan a magánéletében. Elterjedt volt például az alkoholizmus: „A 7. kerület madarasi őrs politikai helyettese hosszabb ideje iszákos, és munkája elhanyagolása miatt már két őrsöt lezüllesztett” – áll a jelentésben. A parancsnokok azonban nem tettek komoly lépéseket az iszákosság megszüntetésére. Az anyag borítójára Kaszás Ferenc AO-vezető nem véletlenül írta rá ceruzával: „Ez egy nagyon súlyos jelentés.”

¹⁰⁰ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/5. ő. e. 1959. augusztus 7. 49–55.

¹⁰¹ „A 2. kerület zsirai őrsének politikai helyettese például templomban esküdött, és gyermekeket is megkereszteltette.”

Az Adminisztratív Osztály és az Igazságügyi szervek

1956 után a jogi, igazságügyi szervekkel kapcsolatos fontosabb határozatok jelentős részét az Igazságügy-minisztérium osztályai készítették elő. Az Adminisztratív Osztály igazságügyi alosztálya inkább kisebb módosításokat, javaslatokat tett, és közvetített a legfelsőbb pártvezetés és a minisztérium között, esetleg egyetértését fejezte ki egy-egy ügyben. Ilyen volt például a bírói létszámemelés ügye, amellyel kapcsolatban Péteri István osztályvezető kifejtette: az intézkedés által „lehetővé válik, hogy egyes konzervatív, vallásos, idős, de nagy rutinnal rendelkező” bírakat nyugdíjba küldjenek.¹⁰² Pedig már enélkül is több, a hatalom által veszélyesnek ítélt bírótól sikerült megszabadulni: 1956. november 4-től a következő év nyaráig összesen huszonhatan kényszerültek elhagyni a Legfelsőbb Bíróságot forradalmi meggyőződés miatt, míg a többi bíróságon 1957 végéig negyvenhat fogalmazó és száztizenegy bíró távozott posztjáról. Így 1958 nyarára jelentősen megnőtt a kevés gyakorlattal rendelkező, a megtorlást végrehajtani kész bírók száma.¹⁰³

Az AO egyik munkatársa, Markója Imre is részt vett a kádári megtorlás egyik jelentős dokumentuma, a büntetőpolitika egyes elvi kérdéseivel foglalkozó határozati javaslat elkészítésében, amelynek kapcsán több problémára is felhívta Marosán György figyelmét. Az 1956 előtti, „ávós” módszerek továbbélésével kapcsolatban kifejtette, hogy a Belügyminisztérium nyomozó szerveinek munkája „általában alacsony színvonalon mozog. [...] nem helyes, hogy nyomozóink egy része a nyomozás során csak a beismert vallomások kiszedésére megy rá, és kevés gondot fordít a bizonyítékok körültekintő beszerzésére. Ugyancsak helytelen, ha a nyomozók csak a terhelő adatokat gyűjtik össze, csak a terhelő vallomásokat tevő tanúkat hallgatják ki. Az sem helyes, hogy a nyomozók több ízben kiszákítják összefüggéseiből az egyes ügyeket, önmagukban vizsgálják ezeket.”

Emiatt az ügyészségek sokszor „olyan anyagokat kapnak kézhez, aminek alapján vádiratot szerkeszteni nem lehet”. Ráadásul – főleg vidéken – jellemző, hogy „néhányszor veréssel próbálják a gyanúsítottból kiszedni beismerő vallomását. Ez nem általános jelenség [sic!], és a BM kemény fellépést is tanúsít ilyen esetekben [...]”. Szólt még a börtönök túlszűfoltosságáról, valamint arról is, hogy „az internáltakat az állam pénzén kihizlaljuk [sic!], dolgozni azonban nem vesszük őket”. Markója egyetértett azzal, hogy az „osztályidegen elemeket” halállal kell büntetni, ha „ellenforradalmi bűncselekményt” követtek el, egyben felhívta Marosán figyelmét a „túlzott liberalizmus” veszélyére, vagyis arra, hogy munkás-paraszt származású vádlottakat ne mentsenek fel tömegesen azért, mert ők úgymond „megtévedt dolgozók”.¹⁰⁴

A PB 1957. december 10-i ülésén az AO munkáját megdicsérő Marosán György felszólalásaiban ezen érvek vissza is köszöntek, de a testület végül visszadobta átdolgozásra a „büntetőpolitika egyes elvi kérdéseivel foglalkozó” határozattervezetet, és csak két nappal később hozta meg döntését.¹⁰⁵ Az újonnan elfogadott büntetőpolitikai irányelveknek megfelelően az osztályszempontokat ismét kiterjesztették a köztörvényes ügyekre, és többek között kimondták, hogy az „osztályellenség” elleni küzdelemre kell fókuszálni.

Az Adminisztratív Osztály 1958. október 9-i feljegyzése, amelyet Kádár János is felhasznált a PB 1958. október 13-i ülésén, megállapította, hogy az 1956-os események szervezői és vezetői „a múlt rendszer levitézlett uraiból, a deklasszált és huligán elemekből, a szokásos bűnözőkből és néhány,

¹⁰⁴ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/11. ö. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére, 1957. október 21. 76–81.

¹⁰⁵ Uo. A Politikai Bizottság határozata a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről, 1957. december 31. 107–111., MNL OL M-KS 288. f. 5/77. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. május 6-án megtartott üléséről, 1958. május 6. 5. és Baráth–Feitl 2006, 934–935., 947–949. (Sajnos az 1957. december 12-i PB-ülésről nem készült jegyzőkönyv.) A határozat körülményes megszületéséről lásd Zinner 2001, 279–327.

¹⁰² MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/12. ö. e. 1959. július 25. 215.

¹⁰³ Zinner 2001, 180., 186. és 188.

osztályát eláruló személyből tevődtek ki [sic!]. A fenti kijelentésnek persze nem volt sok köze a valósághoz, a forradalom és szabadságharc tömegbázisát ugyanis nem ezen rétegek adták. Az 1956. november 4. után letartóztatottak több mint fele munkás- vagy parasztszármazású volt, és kevesebb mint 1%-uk került ki az 1945 előtti elit tagjai közül. Az AO feljegyzésében tehát – nyilvánvalóan felsőbb utasításra – szándékosan nem vett tudomást a tényleges helyzetet tükröző BM-statisztikákról.¹⁰⁶ Vagyis a pártvezetők még maguk között sem beszéltek a számukra több mint kényelmetlen tényről: 1956. október 23-án a „dolgozó tömegek” fogtak fegyvert a nevükben kormányzó kommunista politikusok ellen.

Az Adminisztratív Osztály számára külön nehézséget jelentett az ügyvédekkel kapcsolatos ügyek rendezése. Markója Imre 1959 novemberében levelet írt Nezvál Ferenc igazságügyi miniszternek, amelyben beszámolt a Politikai Bizottság ügyvédkérdés rendezéséről szóló határozata végrehajtásának tapasztalatairól, és igen lesújtó képet festett az elért „eredményekről”. Megállapította, hogy az ügyvédi társadalmon belül a hangulat egyre rosszabb, gyenge a körükben végzett politikai munka, a fegyelmi bizottságok működése rengeteg kívánnivalót hagy maga után, továbbá nem fordítanak kellő figyelmet az utánpótlásra. Erről az ügyvédek mellett az Igazságügy-minisztérium vezetői is tehetnek, mert a tárcánál „nem annyira az érdemi, mint inkább az adminisztratív jellegű kérdésekkel foglalkoznak”, nem tartják kellően tiszteletben „az ügyvédi autonómiát” [ami persze ekkoriban nem létezett Magyarországon – P. Z.], és a munkaközösségek helyiségdijaira sem fordítanak kellő figyelmet. Markója ennek tükrében arra kérte Nezvált, hogy tűzze napirendre a témát egy jövőbeni főosztályvezetői értekezleten.¹⁰⁷

Az alosztály – természetesen az igazságügyi tárcával együttműködve – részt vett az 1953 és 1956 között hozott jogszabályok politikai szempontú

felülvizsgálatában is. Mindkét szerv arra jutott, hogy nem szükséges felülbírálni az említett törvényeket, rendeleteket, már csak azért sem, mert a már elfogadott polgári törvénykönyv (amelynek elkészítését alapvetően az igazságügyi tárca végezte, de az Adminisztratív Osztály is tett kisebb észrevételeket),¹⁰⁸ valamint a készülő új büntető törvénykönyv a meglévő kisebb-nagyobb hibákat kiküszöbölte, illetve kiküszöböli.¹⁰⁹

Az évtized végén útjára indított harmadik, végső kollektivizálási hullám idején az Adminisztratív Osztály egyik fontos feladata volt a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével” kapcsolatos cselekedetek vizsgálata is. Ha jogi probléma merült fel – és ez meglehetősen gyakori volt –, az osztály az Igazságügy-minisztériummal együttműködve igyekezett megoldást találni, így többek között foglalkozott a termelőszövetkezetek elleni úgynevezett izgatásos ügyekben folytatott bírói gyakorlattal is.¹¹⁰

A Legfelsőbb Bíróság munkájával kapcsolatban az osztály úgy vélte, fontos feladat a testület elvi irányító munkájának a gyakorlatban történő kiszélesítése. Ehhez szorosabbra kell fűzni a kapcsolatot az alsóbb fokú bíróságokkal, és a káderhelyzet javítása érdekében is szükséges lépéseket tenni – áll egy jelentésben. Az osztály nem tartotta helyesnek, hogy „egyes elvtársak” az Igazságügy-minisztérium elsorvasztásában gondolkodtak, és annak hatáskörét teljesen a Legfelsőbb Bíróságra kívánták átruházni.¹¹¹ De az osztály azzal az előterjesztéssel sem értett egyet, amelyben Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter arra tett javaslatot, hogy csak az általa vezetett tárca által jóváhagyott kegyelmi kérvényeket terjeszthessék fel az Elnöki Tanácshoz. Úgy vélték, „nem nevezhető éppen demokratikusnak, [ha az új szabályozás] az Elnöki Tanáccsal, mint választott államhatalmi szervvel szemben, egy – a bíróságok felett felügyeletet gyakorló – államigazgatási szerv hatáskörébe” utalja a szelektálás jogát. Az igazságügyi alosztály to-

¹⁰⁸ Uo. 1959. február 184–201. és 1959. február 17. 202.

¹⁰⁹ Uo. 1959. október 10. 87.

¹¹⁰ Uo. 1959. június 12. 80–82. és 1959. december 29. 108–110.

¹¹¹ Uo. 1960. február 4. 125–129.

¹⁰⁶ Huszár T. 2001, 108–114. és Kahler–M. Kiss 1997, 221–222.

¹⁰⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/12. ö. e. 1959. november 28. 43–44.

vábbá azt is felvetette, hogy „a törvényi rehabilitáció kereteinek kibővítése után” valószínűleg úgys sokkal kevesebb lesz a kegyelmi kérelmezők száma. Az osztály meggyőzte Marosán Györgyöt, így a témát le is vették a napirendről.¹¹² Mint a fenti epizódokból is látható, senkinek sem lehetett kétsége: a KB Adminisztratív Osztálya továbbra is bármikor beavatkozhatott az állami szervek döntéseibe, megtámadhatott javaslatokat, visszadobhatott előterjesztéseket, vagy lassíthatta azok bevezetését.

A tűzoltóságnál többek között az újonnan beállított instruktorok okoztak gondot. Egyes helyeken udvariatlan, durva hangnemben beszéltek a beosztottakkal. Az önkéntes egységek közül sok rossz példával járt elől, például Héderváron a tsz létrehozása után a teljes tűzoltó testület kilépett, hogy ezzel is tüntessenek a kollektivizálás ellen. „Ez azt is mutatja, hogy ahová nem ér el a mi felvilágosító munkánk, ott az ellenség aknamunkája érvényesül” – vetette önkritikusan papírra az Adminisztratív Osztály munkatársa 1959 szeptemberében.¹¹³

ELLENTÉTEK AZ ADMINISZTRATÍV OSZTÁLY ÉS AZ ÁLLAMI SZERVEK KÖZÖTT

A Belügyminisztérium és az AO viszonya

A tárgyalt időszak egyik meghatározó jellegzetességét a pártapparátus és egyes állami szervek közötti ellentét, rivalizálás jelentette. Az Adminisztratív Osztály vezetőségének különösen Biszku Béla belügyminiszterrel volt feszült a viszonya.¹¹⁴ Kaszás Ferenc 1957. december 5-én arról panaszkod-

dott Marosán Györgynek, hogy a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról szóló jelentést azért nem tudta osztálya határidőre elkészíteni, mert a BM vezetőivel többszöri kezdeményezések ellenére sem tudtak a végleges szövegben megállapodni.¹¹⁵ Kaszás két nappal később pedig azt írta, hogy Biszku Béla belügyminiszter és a BM többi vezetője „a politikai nyomozó apparátus munkájában meglévő fogyatékoságok feltárásában nem elég következetesek”. Úgy vélte, a belügyminiszter és közvetlen munkatársai helytelenül általánosítanak, amikor azt állítják, a bíróság és az ügyészségek munkájában a párt politikája helyett „az ellenség átmentésének vonala érvényesül”. Ezzel magyarázzák azt – amivel Kaszás Ferenc is egyetértett –, hogy „nem folyik elég gyors, kérlelhetetlen leszámolás az osztályellenség, a ténylegesen súlyos bűnöket elkövetett ellenforradalmi elemek ellen; ugyanakkor indokolatlanul sok, megtévedt dolgozó kerül az ügyészségek, illetve bíróságok elé”.¹¹⁶

A másik konfliktusforrást az jelentette, hogy a BM állambiztonsági szervei nagy számban igazoltak volt ávosokat.¹¹⁷ Sokáig élt még az 1956 előtti „totális elhárítás” emléke, a rettegett terrorszervezet egykori tagjainak egy része lenézte az állami szerveket és a „dolgozó tömegeket”, mindenkire gyanakodtak, és nem szerették, ha kívülről beleszóltak a munkájukba – az AO munkatársai legalábbis így látták (vagy így igyekeztek láttatni) a „proletárdiktatúra ökleit”.¹¹⁸

Az 1957. november 12-i párthatározat szövege sokáig csak kisebb javulást hozott a belügyi szervek ellenőrzésében. Ezt támasztja alá az AO 1958 tavaszán készített feljegyzése a határozat végrehajtásáról, amelyben az osztály egyik – ismeretlen kiletű – munkatársa már kifejtette, hogy a

¹¹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/11. ő. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére, 1957. december 5. 83–84. és Baráth–Feitl 2006, 934.

¹¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/11. ő. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére, 1957. december 7. 88–89.

¹¹⁷ Huszár T. 2001, 108.

¹¹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/2. ő. e. 1958. július 18. 255.

¹¹² Uo. 1959. november 25. 258–259. és 1959. december 17. 260.

¹¹³ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/2. ő. e. A tűzoltóság tömegkapcsolatáról és az állami tűzoltóság személyi állományának erkölcsi-politikai helyzetéről, 1959. szeptember 21. 85. és 89.

¹¹⁴ Zinner 2001, 287.

„BM és szervei pártellenőrzéséről szóló határozat nem kielégítő, és jelenleg sincs biztosítva a megyei, járási pártszerveknél a légoltalom, a tűzoltóság és a büntető intézeteknél”. A belügyi szervek vezetői ráadásul „nem tájékoztatják a KB Adm. Osztályát a BM előtt álló közelebbi, vagy távolabbi fontosabb kérdésekről” – tette hozzá a hivatalnok. A fő problémát abban látta, hogy „a választott szervek tevékenysége nem a pártszervezetek és a KISZ-szervezetek tevékenységére irányul, hanem a kisebb-nagyobb szakmai kérdésekre, a rendőri munka különböző szakágaira [...]. Nem foglalkoznak megfelelően a BM-ben működő politikai osztályokkal, pártszervezetekkel”.

A munkatárs kritizálta a politikai rendőrség élén álló Galambos ezredes¹¹⁹ is, mondván, képtelen a belső elhárítás mellett a többi titkoszolgálati tevékenységet is ellenőrizni, és „számos szakmai kérdésben nem rendelkezik elég tapasztalattal a funkciójához mérten”.¹²⁰ Javasolta, hogy a KB néhány tagja az Adminisztratív Osztállyal vizsgálja meg a BM szervezeti felépítése egyszerűsítésének lehetőségét. Úgy gondolta, a Politikai Nyomozó Főosztály vezetőjének közvetlenül csak a belső reakció elleni harccal kellene foglalkoznia, míg két helyettese a hírszerzést és a további operatív feladatot irányíthatná. Végül indítványozta: „Emellett helyes lenne létrehozni egy szűk körű vezető testületet, amely a legfontosabb osztályok vezetőiből tevődne össze, és e vezető testület elnöke a jelenlegi II. Főoszt. vezetője lenne.”¹²¹

¹¹⁹ Galambos József (1921–1979) pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/4. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról, 1958. május 22. 35–40. Tanulságos, amit az AO munkatársa a politikai rendőrség tevékenységéről írt. Szerinte a szervezet „legfőbb gyengesége, hogy nincsenek megfelelően beépülve a különféle ellenséges kategóriákba. Alacsony színvonalú [...] az operatív munka, [...] főleg vidéki szervekre jellemző a tervszerűtlenség, kapkodás, [...] sok a lazaság, az operatív elvek, szabályok megsértése.” Uo. Jelentés a Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról, 1958. május 22. 37.

¹²¹ Uo. Jelentés a Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról, 1958. május 22. 35–40.

Az AO célja nyilvánvalóan a belügyminiszter hatalmának korlátozása volt. A PB-tag Biszku és az osztály vezetősége közötti ellentét odáig fajult, hogy Kaszás Ferenc 1958 márciusában Marosánnak írt feljegyzésében már teljesen nyílt kritikát fogalmazott meg a belügyminiszter ellen, mondván, vezetési stílusa miatt el fogja veszíteni a tekintélyét a BM irányítói előtt, és ez a pártvezetésnek sem fog jót tenni. Az osztály és a belügyi tárca első emberének konfliktusa régebbi keletű volt, és a forradalom után a hadseregben, a rendőrségnél, valamint a határőrségnél újjáalakított politikai helyettesi intézményekhez kötődött. Bíró György osztályvezető-helyettes már 1957 februárjában javasolta, hogy az említett intézmények egységes irányítására állítsák fel a BM Politikai Csoportfőnökségét, amelyben olyan politikai helyettesek (politikai munkások) dolgoztak volna, akik az összes alárendelt alakulatot utasíthatják a politikai (nevelő) munkát illetően. Emellett megkapták volna a jogot arra is, hogy tanácskozási joggal részt vegyenek az alárendelt szervnél működő pártbizottságok és -vezetőségek értekezletein. Biszku azonban ellenezte a tervet, és ebből a küzdelemből ő került ki győztesen: javaslatában elvetette az egységes Politikai Csoportfőnökség megszervezésére tett korábbi indítványokat, mondván, a szervezet létrehozása csökkentené a parancsnokok felelősségét a politikai nevelő munkában. A PB 1958. március 18-i ülésén elfogadta a miniszter javaslatát, a BM felépítéséhez nem nyúltak hozzá.¹²²

Néhány hónappal később a BM politikai nevelő osztályait is eltörölték, mert nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt újabb feszültségek forrásaivá váltak. A politikai munkások gyakran sokkal képzetebbek voltak ideológiai téren az adott pártszervezet vezetőjénél, és ez félreértésekhez, irigységhez, intrikákhoz vezetett. Ezért az Adminisztratív Osztály, továbbá a Párt- és Tömegszervezetek Osztályának javaslatára a belügyi

¹²² Krahulcsán 2013, 118–120. és MNL OL M-KS 288. f. 5/70. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. március 18-án megtartott üléséről, 1958. március 18. 8.

szerveknél megszüntették ezen osztályokat (a Honvédelmi Minisztériumban megmaradtak).¹²³

Az Adminisztratív Osztály vezetői többször is panaszkodtak a belügyi vezetésre. 1958 júniusában a Marosán Györgynél tartott osztályértekezleten Bozsik János hangsúlyozta, hogy sajnos nem sikerült a BM egyes irányítóival jó viszonyt kialakítani. Ez különösen Garamvölgyi Vilmos országos rendőrfőkapitány esetében volt így, akinek „munkamódszerében és magatartásában sok rossz vonás van, s ez még inkább szükségessé tenné a vele való szorosabb, pártserű kapcsolat megteremtését. A Belügyminisztérium és az osztály között (a rendőrség vonalán is) különösen a káderproblémáknál éleződik ki mindig a helyzet.” Bozsik kifogásolta azt is, hogy ki van rekesztve a rendőrség értékelését célzó munkából. Kaszás Ferenc osztályvezető ugyanezen az értekezleten egyenesen azt mondta Marosánnak, hogy ő is sokat tehet az osztály tekintélyének növeléséért, „például ha meghívja – amikor ez helyes és indokolt – az osztály vezetőjét az osztályhoz tartozó területek vezetőivel folytatott különböző megbeszélésekre”.¹²⁴

Az ellentétek később sem szűntek meg. Nagy Imre és társai kivégzésének napján az osztály újfent arról panaszkodott, hogy a belügyminiszter és helyettesei nem adnak megfelelő tájékoztatást az alapvető feladatokról, sokszor már kész tények elé állítják az osztályt, és emiatt utólag természetlenül vitákba bonyolódnak.¹²⁵ Ráadásul a vidéki MSZMP-szervezetek végrehajtó bizottságai esetében is számos alkalommal fordult elő, hogy „elfelejtették” értesíteni az AO-t a politikai rendőrség operatív akcióiról.¹²⁶

Az Adminisztratív Osztály mindenestre törekedett a pártellenőrzés fokozására (és ezzel saját befolyásának növelésére): ennek érdekében Tóth Miklós 1958 augusztusában például beszélgetéseket folytatott a BM-ben

a közlekedésszabotázs-elhárító, a kémelhárító, a hírszerző és a belsőreakció-elhárító osztályon, továbbá a Budapesti Rendőr-főkapitányságon. Tapasztalatai az eddig történtek tükrében nem lephették meg túlságosan a pártközpont munkatársát, arról tájékoztatta ugyanis felettesét, hogy a belügyesek – köztük több vezető beosztású elvtárs – több, BM-re vonatkozó párthatározatot sem ismertek. „Így például nem ismerik a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről szóló PB-határozatot, amely a múlt év júniusában jelent meg, a Titkárság 1958. február 14-i határozatát, mely a BM nyomozószervei és az Ügyészség eljárásának szabályozása a párt választott szerveiben és a párt apparátusába befurakodott ellenséges személyek üldözéséről szól” – foglalta össze a helyzetet Tóth. Minden bizonnyal még a fentieknél is nagyobb kellemetlenséget jelentett, hogy az 1957. novemberi, a BM és szervei pártellenőrzéséről szóló PB-határozatra „csupán homályosan emlékeztek vissza az elvtársak, és itt is főleg a káderkérdésekben ismerték a kötelezettségeiket, amelynek egyébként a gyakorlatban is eleget tesznek”. Kaszás Ferenc ezért azt javasolta Földes László belügyminiszter-helyettesnek, hogy a belügyi vezetőkkel vegyék elő a fontos párthatározatokat, értékeljék a végrehajtást és frissítsék fel ismereteiket.¹²⁷

Különösen Kaszás Ferenc és Tóth Miklós igyekezett minél nagyobb befolyást gyakorolni a BM életére. Az osztály két vezetője többször is jelen volt a BM Kollégiumának ülésein, ahol javaslatokat tettek, megjegyzéseket fűztek a napirendhez.¹²⁸ 1958. november 13-án Tóth Miklós például azért kritizálta a politikai rendőrséget, mert szerinte nem alkalmazzák elégszer a „nevelő jellegű jó módszereket”, a figyelmeztető kihallgatásokat, különösen a „dolgozó osztályok” tagjaival szemben. „Véleményünk szerint a központi vizsgálati osztálynál is kevés egy évben 11 figyelmeztetés” – írta. Szintén kifogásolta, hogy a vidéki politikai nyomozók gyakran „nem az adatok és

¹²³ Krahulcsán 2013, 121.

¹²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/20. ő. e. Marosán elvtársnál tartott osztályértekezlet felszólalásai, 1958. június 13. 15–16. és 20.

¹²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/2. ő. e. 1958. június 16. 17.

¹²⁶ Krahulcsán 2013, 215.

¹²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/2. ő. e. 1958. szeptember 1. 35.

¹²⁸ Uo. 1958. április 24. 23., 1958. november 8. 74.

tények alapján, hanem érzelmi alapokon értékelik az egyes emberek cselekményeit. Mindez a szubjektivizmust tükrözi a gyakorlati munkában.”¹²⁹

Az osztály néhány hónappal a márciusi kudarcot követően, 1958 decemberében ismét megpróbált belenyúlni a BM szervezeti felépítésébe. Marosán Györgynek írt feljegyzésükben arra tettek javaslatot, hogy szüntessék meg a BM Személyzeti Osztály rendőri alosztályát, és feladatait adják át az ORFK és a megyei főkapitányságok személyzeti osztályainak, mondván, a „káderügyeket nem azok döntenek el, akik a helyszínen ismerik a beosztottak munkáját”. Ez esetben is Biszku hatalma csökkentésének szándéka állhatott a háttérben, már csak azért is, mert az AO ugyanebben a feljegyzésben azt is javasolta, hogy a belügyminiszter „nagy elfoglaltsága miatt” a megyei főkapitányok irányítását és ellenőrzését „vagy ossza meg a miniszterhelyettes elvtársak között, vagy adja át teljes egészében Garamvölgyi miniszterhelyettes elvtárs hatáskörébe”.¹³⁰

Az osztály 1959-ben is kitüntetett figyelemmel követte a belügyi szervek munkáját. Az AO munkatársai 1959 tavaszán és kora nyarán a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek munkájának a párt és a kormány tömegkapcsolatára gyakorolt hatását tanulmányozták.¹³¹ A fővárosra, továbbá Nógrád és Bács-Kiskun megyére kiterjedő brigádvizsgálat lefolytatása valóban indokolt volt, tekintve, hogy a rendőrségen évente mintegy hárommillió személy fordult meg ügyintézés végett. Korántsem lehetett tehát közömbös, hogy az apparátus tagjai hogyan bánnak az állampolgárokkal. Az osztály által összeállított feljegyzés ezúttal is dicsérettel kezdődött: „Megállapításaink szerint [...] a párt határozatainak és a BM parancsainak megfelelően komoly fejlődés van abban az irányban, hogy a törvényeket betartsák, a dolgozókkal udvariasan foglalkozzanak és érvényesítsék munkájukban a büntetőpolitika irányelveit. [...] A parancsno-

kok keményen fellépnek minden törvénytértéssel szemben, [...] keresik a módszereket, hogyan lehetne a dolgozók érdekében meggyorsítani, eredményesebbé tenni az ügyintézt.”

Ám ezután következett a kritika. A jelentés szerint a megelőzésre, a dolgozók nevelésére kevés gondot fordítanak. A megszüntetett eljárások majdnem fele ismeretlen tettes ügyében keletkezik, még előfordulnak indokolatlan őrizetbe vételek, és olyankor is beidéznak tanúkat, amikor az szükségtelen (Salgótarjánban egy esetben például 740 tanút hallgattak ki). Ráadásul sokszor rideg a velük való bánásmód, az ágybélőltatási engedélyek kiadása – ami az osztály szerint nem rendszeti, hanem lakás- és szociális kérdés – pedig fölösleges pluszmunkát ad a rendőrségnek – áll a feljegyzésben. Az osztály szerint ennél is nagyobb gondot jelentett, hogy a csavargókat, koldusokat, prostituáltakat, „közveszélyes munkakerülőket” nem tudták visszavezetni a „dolgozók társadalmába”, és a börtönből/internálótáborból szabadultak egy részénél is ez volt a helyzet. A szabálysértési büntetéseket elévülés miatt több ezer alkalommal nem hajtották be, a gépjármű-nyilvántartó szervek pedig nem győzték a munkát. Ráadásul nem volt elég várószoba az állampolgárok ügyeinek intézésére, „így az esetek nagy részében utcán, folyosón várakoznak az emberek – és ez rossz viszszhangot kelt” – olvasható a feljegyzésben.¹³²

A Politikai Nyomozó Főosztály sem kerülhette el az AO bírálatát: az osztály munkatársai úgy vélték, indokolatlan a Belügyminisztérium elzárkózása a média elől, túl sok környezettanulmány írását rendelik el, nincs összehangolva a rendőri és a politikai nyomozói nyilvántartás, a szabadlábbon való eljárást pedig nem szeretik lefolytatni, „mert egyesek a régi módszer túlságosan megszokták”. Nagyon sok állampolgári panasz érkezett a lassan működő útlevelesztállyal kapcsolatban, ahol „nem egyszer indokolatlanul utasítanak el kérelmeket, máskor megadják olyan esetben is, amikor nem kellene”. Az AO – kissé meglepő módon – kritikát fogalmazott

¹²⁹ Uo. 1958. november 11. 75.

¹³⁰ Uo. 1958. december 23. 79–80.

¹³¹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/2. ő. e. 1959. július 6. 34.

¹³² Uo. Feljegyzés Biszku elvtársnak, 1959. június 30. 35–40., 42.

meg azon gyakorlattal szemben is, amelynek lényege, hogy az emigránsok rokonainak egyáltalán nem adnak útlevelet. Javasolták, hogy a BM vizsgálja meg, hogyan lehetne az ügyintéztést „egyszerűsíteni, meggyorsítani és közelebb vinni a dolgozókhoz, hogy azoknak minél kevesebb munkából való kiesést, bosszúságot okozzon”. A Rákosi-korszakhoz képest új szemléletre vallott az a megfogalmazás, amely szerint „[h]iba a rendőrségi munkában csak a megtorló, felelősségre vonó jelleget látni”,¹³³ ám feltehetően ezúttal is sokkal inkább a hatalmi pozíció iránti féltékenység állt a megfogalmazás háttérében, mintsem a rendőrség munkájának iránya feletti valódi aggodalom.

Az osztály felhívta a figyelmet arra is, hogy milyen hibákat követett el a BM az MSZMP KB 1958 decemberében elfogadott, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről, a termelőszövetkezetek szervezésének gyorsításáról szóló határozatának végrehajtása során. A Rákosi-féle pártvezetéssel ellentétben ezúttal jóval körültekintőbben fogtak hozzá a mezőgazdasági termelés átalakításához: kedvezményeket ígértek a belépő gazdáknak, nagy szerepet szántak az agrároktatás fejlesztésének, igyekeztek sokoldalúbbá tenni az agitációt.¹³⁴ De emellett kulcsszerepet szántak az erőszaknak is. A falvak lakóinak megzsarolását és a különféle fizikai kényszerítő eszközöket is tömegével vetették be a vidék népe ellen.

Az AO a határozat végrehajtásának vizsgálata során megállapította, hogy a határőrségnél késve, a légmentesítéskor pedig egyáltalán nem tették lépéseket azért, hogy a fontos pártdokumentumot kellő mértékben feldolgozzák, de a büntetés-végrehajtásban dolgozó elvtársak számlájára is több mulasztást lehetett írni. A végrehajtás időszakában az állomány felkészítése és mozgósítása több helyen sok kívánnivalót hagyott maga után. Felrótták emellett, hogy a határőrség és a rendőrség tisztjeinek feleségei közül nagyon kevesen léptek be a téészekbe, és számos „helytelen

nézet” továbbélését tapasztalták az ellenőrzés során.¹³⁵ Sokan nem értették a téésztetés szerepét a „munkás-paraszt hatalom” erősítésében, csak a kollektivizálás gazdasági oldalát látták. Kritika érte a mezőgazdasági szabotázst elhárító osztályokat is munkájuk gyenge színvonala miatt. A Tóth Miklós által jegyzett dokumentum ugyanakkor pozitívként szólt arról, hogy a belügyi tárca alá tartozó szervek munkatársai (a pártönkívkívkie többsége is) általában helyeslik a földet és a termelőeszközök közösbe adását. Több helyen jól mérték fel az állomány helyzetét, sikeresen agitáltak a közös gazdálkodás mellett, rendőrségi túlkapások pedig csak ritkán fordultak elő – legalábbis a jelentés szerint. Ö. Kovács József kutatásaiból persze tudjuk, hogy a valóság szöges ellentétben állt a fenti állítással.¹³⁶

Tóth Miklós úgy vélte, „a fő figyelmet itt is a személyi állomány politikai felvilágosítására és meggyőzésére kell fordítani”, vagyis célszerű lenne szemináriumokon, előadásokon újfent feldolgozni a decemberi határozatot. Azt ajánlották a Belügyminisztériumnak, hogy sajtókiadványaiban konkrétan foglalkozzon a mezőgazdaság átszervezésével, jobb agitációval érje el a személyi állomány hozzátartozóinak belépését a közösbe, sőt egyes szerveknél célszerű lenne mintaparcellákat is felállítani, ahol agrónomusok nyújthatnának segítséget a mezőgazdasági technika minimális ismereteinek elsajátításához.¹³⁷

Néhány hónappal később az AO ismét élesen bírálta a belügyi tárca munkáját – ezúttal a BM pártszervezetének tevékenysége képezte kritikája tárgyát. Az osztály Marosán Györgynek írt feljegyzésében leszögezte, hogy bár a Belügyminisztérium pártbizottságának munkája „kezd kialakulni, és javuló tendenciát mutat”, még mindig sok a probléma. Keveset

¹³⁵ Volt például, aki az iránt érdeklődött, hogy „miért osztották ki a földet 1945-ben, amikor úgíis tudták, hogy átszervezésre kerül”.

¹³⁶ Lásd Ö. Kovács 2012.

¹³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/2. ö. e. Feljegyzés a Központi Bizottság 1958. decemberi határozata végrehajtásának tapasztalatairól a Belügyminisztérium szerveinél, 1959. május 26. 52–54.

¹³³ Uo. Feljegyzés Biszku elvtársnak, 1959. június 30. 40–43.

¹³⁴ Vass–Ságvári 1973, 286–295.

foglalkoznak a belügyre vonatkozó határozatokkal, „a politikai apparátus megszüntetéséről és a pártszervezetek megerősítéséről szóló PB-határozatot a BM központi állományának alapszervezeteiben sok helyen még csak nem is ismertették, és ahol ismertették is, helytelenül értelmezik...” – áll a feljegyzésben.

Továbbra is jellemző volt a belügyeseknél a tömegek lebecsülése, az elbizakodottság, ráadásul „bizonyos burzsoá nézeteket” kezdtek el hangoztatni a személyi állomány egyes tagjai, akik „a társadalomnak csak a negatív jelenségeit látják”, miközben „a döntő, pozitív jelenségek elvesznek szem elől”. Az Adminisztratív Osztály munkatársai úgy vélték, nem folyik elég következetes harc a minisztériumban a „szocialista törvényesség betartásáért”, még mindig „előfordulnak törvénysértések a különböző BM-szerveknél”, főleg a „feldolgozások megkezdésében, a bünyügyi eljárások megindításában és még az őrizetbe vételeknél”.¹³⁸ Valójában persze joggal feltételezhetjük, hogy ez esetben sem a törvényes rend betartása feletti aggodalom, valamint a jogtalanul meghurcoltak segítségének igénye, hanem az AO és a BM közötti ellentét állt elsődlegesen a kritika hátterében, amelytől az erőviszonyok megváltozását, pozíciójuk megerősítését remélhették az osztály munkatársai.

Bármi motiválta is a belügyi alosztályt, tény, hogy még egy internálási hullám leállításában is tevékeny szerepet vállaltak. Bozsik János 1958. június 12-én szembesült azzal, hogy Csongrád megyében tömegesen internálnak gazdasági és egyéb bűncselekményekkel vádolt személyeket. Erre Horváth István rendőr alezredes, az ORFK bünyügyi helyettese adott parancsot, amelyet azzal indokolt, hogy az előző hetekben már saját elképzelései szerint Borsod-Abaúj-Zemplén és Somogy megyében végrehajtott egy ilyen akciót. Meggyőződése volt, hogy a hatóságok nem hurcolták

még el táborokba a gazdasági kártevőket, „és így akarta őket átlendíteni a holtpontra, bebizonyítani, hogy lehet ezt a munkát végezni”. Bozsik ennek kapcsán kifejtette: az ilyen „kampányszerű tömeges letartóztatásnál nincsenek biztosítva a törvényes előfeltételek, és nem számolnak az intézkedés politikai kihatásával”. Szerinte közvetlenül 1956. november 4. után „az ilyen intézkedés szükséges volt, és a proletárhatalom erejét mutatta meg, ma viszont nyugalanságot kelt, és ellenkező politikai hatást vált ki”.¹³⁹ A feljegyzés hatására az AO vezetője értesítette Garamvölgyi országos rendőrfőkapitányt, aki leállította az internálást,¹⁴⁰ amiben – a fent említett politikai megfontolások mellett – feltehetően komoly szerepet játszott, hogy a pártvezetés néhány nappal Nagy Imre és társainak kivégzése előtt nem akart hangos botrányt keltetni.

A Honvédelmi Minisztérium és az AO ellentétel

A Rákosi-korszakban a hiányos és gyenge szaktudás következtében néhány év alatt komoly minőségbeli hanyatlás következett be a Magyar Nép-hadseregben. A magyar tisztikar alkalmatlan volt a hadsereg vezetésére.¹⁴¹ A kommunista vezetők szemében ráadásul még az 1956-os forradalom és szabadságharc is megtépázta a hadsereg tekintélyét, mivel több tiszt és csapategység a felkelők mellé állt a szovjetekkel szemben. Ennek köszönhetően a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hatalomra jutását követően a hadseregben is komoly tisztogatásokra, átszervezésekre került sor.

Az Adminisztratív Osztály és a Belügyminisztérium kapcsolatához hasonlóan az AO és a honvédelmi tárca viszonyában is tetten érhető volt a

¹³⁸ Uo. Feljegyzés Marosán elvtárs részére, a Belügyminisztérium párt-végrehajtóbizottságának jelentéséről, amelyet a budapesti párt-végrehajtóbizottság elé terjesztett, 1959. szeptember 26. 377–379.

¹³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/4. ő. e. Feljegyzés, 1958. június 13. 45.

¹⁴⁰ Uo. 1958. június 14. 44.

¹⁴¹ Okvát 1998, 358–362.

feszültség. Egy 1959. júniusi feljegyzés szerint a HM Politikai Csoportfőnökségének vezetői közölték az AO munkatársaival, hogy az osztály szerepét lebecsülték, véleményének nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, és tartózkodtak attól, hogy ügyes-bajos dolgaikkal hozzájuk forduljanak.¹⁴²

Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. február 5-én elfogadta a hadsereg politikai apparátusának és pártszerveinek irányításával kapcsolatos javaslatot. Ekkor még bírálták az 1956 előtti politikai helyettesi intézményt, és kimondták: „A honvédségben is meg kell valósítani a pártdemokrácia alapján a legalsóbb egységektől a központig a választott pártszervek rendszerét. Ezzel megszűnik az a módszer, hogy a honvédségben működő pártszervezeteket politikai helyettes irányítsa. A hadseregben működő pártszervezetek alapvető funkciói a többi pártszervezetével azonosak.” Hangsúlyozták, hogy a politikai tiszt többé ne legyen a parancsnok helyetteseinek előjárója, és előírták, hogy lényegesen csökkenteni kell a hadseregben a függetlenített politikai funkcionáriusok számát. Emellett megtiltották, hogy a párttagok taggyűléseken és vezetőségi üléseken szabadon bírálhassák a parancsnokot.¹⁴³ A PB 1957. november 12-én módosította az irányelveket: előírta, hogy azokban az alegységekben, ahol háromnál kevesebb a párttagok száma, a politikai munka megszervezését a KISZ-csoporttal együtt kell elvégezni. Ennél azonban lényegesebb mozzanat, hogy kivették a politikai helyettesek 1956 előtti működését bíráló részt.¹⁴⁴

A módosított irányelvek végrehajtását az Adminisztratív Osztály ellenőrizte. Megállapították, hogy az „ellenforradalom” óta számos területen javulás állt be a válságba került honvédség életében. Nőtt a pártszervezetek szerepe, aktívabbak lettek a párttagok, és javult a politikai munkások tevékenysége is. A szokásos menetrend szerint a dicséretet után azonban következett a negatívumok felsorolása. Az osztály jelentette, hogy kettős-

ség figyelhető meg a politikai munka irányításában, a néphadsereg pártbizottsága és a HM Politikai Csoportfőnöksége ugyanis sokszor nem tud hatékonyan együttműködni. „Gyakori, hogy a Pol. Csfség egyes utasításait a Hadsereg PB. azonos tartalmú határozattal megduplázza, és fordítva. A két szerv vezetői egymásra várnak fontosabb határozatok megjelenése után ahelyett, hogy gyorsan intézkednének azok feldolgozására és végrehajtására. Így történt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsítására hozott párthatározattal is.”

Egyes parancsnokok nem foglalkoznak a személyi állomány politikai nevelésével, a fontosabb intézkedések előtt nem kéri ki a pártbizottság véleményét, noha ez az irányelvekben világosan le van írva – áll a jelentésben. Az osztály a hibák egyik legfőbb okát a belüghöz hasonlóan itt is a honvédelmi tárca vezetésében megfigyelhető hiányosságokban jelölte meg, keményen bírálva Révész Géza minisztert és a hadsereg többi vezetőjét: „Révész elvtárs, mint honvédelmi miniszter, nem tett meg mindent az Irányelvek útmutatásainak megvalósítása érdekében. [...] A HM vezető beosztású parancsnokai közül többen, szülőkörűség és a politikai munkában való járatlanságuk miatt nem foglalkoznak az alárendelt alakulatok politikai irányításával, csak a szűken vett szakkiképzési problémákkal. [...] Még ez ideig egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a HM elvtárs bármilyen intézkedésének kiadása előtt kikérte volna a Pártvégrehajtó Bizottság véleményét, javaslatát.” Az osztály indítványozta, hogy biztosítsanak az eddiginél is szélesebb jogkört a pártszervezeteknek (beleszólási jog személyi kinevezésekbe, az alapszervezetek nagyobb befolyása a pártfegyelmi ügyekben stb.).¹⁴⁵ A helyzet tehát hasonló volt ahhoz, ahogyan az AO hónapokkal korábban megpróbálta keresztülvinni, hogy a központi pártapparátusnak nagyobb beleszólása legyen a Belügyminisztérium pártszervezeteinek irányításába.

¹⁴² MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/18. ö. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére, 1959. június 9. 50.

¹⁴³ Némethné-Urbán 1993. 85., 87–88.

¹⁴⁴ Baráth-Feitl 2006. 690–691.

¹⁴⁵ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/18. ö. e. Feljegyzés a hadseregben folyó pártpolitikai munka helyzetének és irányításának néhány kérdéséről, 1959. március 28. 2–8.

A HM Politikai Csoportfőnöksége, miközben teljes egyetértését fejezte ki az AO javaslatával kapcsolatban, nyíltan kimondta, hogy az irányelveket a kettős irányítási rendszer felszámolásával kellene módosítani, „mert túlságosan bonyolult, nehézkes, erősen csökkentette a vezetés operativitását, és sok formális elemet tartalmaz”.¹⁴⁶

A néphadsereg pártszervezeteivel kapcsolatos irányelvekkel az 1956. őszi fegyveres harcok idején és a megtorlás kezdetekor a katonai parancsnokok is egyetértettek, mert az „megteremtette annak feltételeit, hogy a régi hibák vissza ne térjenek, másrészt segítette a »politikamentes hadsereg« revizionista jelszavának háttérbe szorítását, majd felszámolását”. Am a pártdokumentumban foglaltak végrehajtása idővel sok tiszt számára tűnt felesleges nyűgnek, és a kialakuló nehézségekért a pártot hibáztatták, az Adminisztratív Osztály pedig őket.

Ellentét feszült ugyanakkor a néphadsereg pártbizottsága és a Politikai Csoportfőnökség között is, mert míg előbbie a pártközponttal tartva azt hangoztatták, hogy a hadseregben megfigyelhető hibák háttérében személyi tévedések és módszerbeli hiányosságok állnak, addig utóbbiak magukban az irányelvekben látták a bajok forrását. Azzal mindenki egyetértett, hogy a honvédség pártszervezetei nem találják a közös hangot, a tucatnyi értekezlet ellenére sem.

Az AO a hibák egyik fő okozójaként Dapsi Károlyt,¹⁴⁷ a HM Politikai Csoportfőnökségének vezetőjét nevezte meg. Úgy vélték, Dapsi nem beszél meg helyetteseivel a legfontosabb problémákat, nem tájékoztatja a beosztottjait a KB-határozatokról, ennek következtében a Politikai Csoportfőnökség pártszervezete a HM egyik leggyengébb alapszervezetévé vált. Dapsi ráadásul több esetben személyeskedésre használta fel a pártbizottságot is. Az osztály a másik „bűnöst” ismételtén Révész Géza

honvédelmi miniszter személyében találta meg, aki szerintük továbbra sem fordított kellő figyelmet a pártszervezetek munkájára, a főcsoportfőnökség tekintélyének növelésére, és sokszor fölényeskedő, „pártszerűtlen magatartást” tanúsított. Amikor az egyik alapszervezeti beszámoló során kérdéseket tettek fel neki a tévesztéssel kapcsolatban, úgy reagált, hogy „aki ilyen kérdéseket feltesz, az vagy agyalágyult hülye, vagy ellenség”.¹⁴⁸

Uszta Gyula honvédelmi miniszterhelyettes¹⁴⁹ sem kerülte el az éles kritikákat. Az AO arról tájékoztatta Marosán Györgyöt, hogy az altábornagy képességeit több beosztottja szerint is meghaladja a jelenleg viselt pozíciójával járó feladatok ellátása, de ezt bosszújától tartva nem merik neki elmondani. Az osztály a megszokott módon azt tanácsolta, hogy növeljék meg a HM pártszerveinek befolyását, vagyis legyen javaslatérteli/véleményezési jogkörük a személyi kinevezéseknél, a párttitkárokat és a politikai helyetteseket pedig csak felettes szerv minősíthesse. Javasolták emellett határozathozatali joggal felruházott katonai tanácsok felállítását és a kettős politikai irányítás megszüntetését.¹⁵⁰

Néhány nappal később, 1959. április 18-án a honvédelmi tárca vezetői megbeszélést tartottak az AO képviselőivel, Kaszás Ferencsel és Tarcsai Tiborral. Az ülés „házigazdája” Marosán György volt. Kiderült, hogy nemcsak a hadsereg pártbizottsága és a HM Politikai Csoportfőnöksége között feszül komoly ellentét, hanem a miniszter és Dapsi csoportfőnök között is. Dapsi javasolta, hogy a hadsereg pártbizottságát számolják fel, a Politikai Csoportfőnökség pedig a KB osztályaként irányítsa a pártszervezeteket. Ezen véleményével azonban egyedül maradt. Révész Géza

¹⁴⁸ Persze a miniszter utólag máshogyan emlékezett, a dokumentumba tollal beleírták: „Révész e. szerint a kijelentés nem így hangzott el.”

¹⁴⁹ Uszta Gyula (1914–1995) pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹⁵⁰ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/18. ó. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére „a hadseregben folyó pártpolitikai munka helyzetének és irányításának néhány kérdéséről” c. feljegyzés kiegészítéseként, 1959. április 15. 11–20.

¹⁴⁶ Uo. A Politikai Csoportfőnökség kiegészítése a feljegyzéshez, 1959. március 28. 9.

¹⁴⁷ Dapsi Károly (1917–2001) pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

kijelentette, hogy a Politikai Csoportfőnökség „nagyon messze elment a pártszerűtlenség útján az Irányelvek kérdésében. [...] Dapsi elvtárs kerüli őt. Csak telefonon és papíron találkozhatnak, tárgyalnak. [...] Dapsi elvtársék kényelemből kéri az utasítási joggal való felruházását a politikai szerveknek, mert utasítani könnyebb, mint meggyőzni az embereket álláspontjuk helyességéről.” Révész felrótta Dapsinak, hogy míg korábban egyetértett az irányelvekkel, most ellenzi azokat, azt azonban nem lehet tudni, hogy mikor volt őszinte.

Marosán végül a többség mellé állt. Úgy döntött, nem szükséges az irányelveket módosítani, tovább kell erősíteni a pártszervezetek tekintélyét, és javítani kell a vezetésen. Mint kifejtette: „Azt hiszem, hogy Dapsi elvtárs és munkatársai saját szervüknek, a Pol. Csfségnek túlzott jelentőséget tulajdonítottak. [...] Meg van győződve arról, hogy Dapsi elvtárs becsületes ember. De annyi mindent tanulmányozott össze más hadseregek tapasztalataiból, hogy egy kicsit elvitték a magyar valóságtól.”¹⁵¹

Dapsi komoly hibát követett el azzal, hogy nyíltan nagyobb hatalmat követelt magának. Ezzel nemcsak a honvédelmi minisztert, de a hadsereg pártbizottságát és a KB Adminisztratív Osztályát is sikerült magára haragítania, akik összefogtak ellene. A véd- és dacsövetség azonban nem bizonyult hosszú életűnek, a háttérben tovább intrikáltak egymás ellen a szereplők.

A hadsereg pártbizottságának május 11-i ülését követő megbeszélésen az Adminisztratív Osztály további fogyatékoságokat, negatív jelenségeket tárt fel. Kiderült, hogy a honvédség párttagjai egyáltalán nem értik az irányelvek lényegét, „egyes tételeit vulgárisan, dogmatikusan értelmezték”. Kifejtették, hogy a fő probléma az „apparátusszellem” kialakulása, ami annyit tesz, hogy a pártszervezeteket többen a választott szervek fölé helyezték. A személyeskedések, áskálódások mellett még „erkölcsi botlások”

is előfordultak: „A Hadsereg Pártbizottság 2. és 3. titkára és két munkatárs viszonyt folytatott, illetve ilyen kísérleteket tett a Pártbizottság apparátusában dolgozó két adminisztrátorral.” Kárpáti Ferenc,¹⁵² a hadsereg pártszervezetének titkára is komoly dorgálásban részesült, miután „elnézte, hogy a Pártbizottság és a Végrehajtóbizottság elé alacsony színvonalú anyagok kerüljenek, hogy közvetlen munkatársai kommunistához nem méltó életmódot folytassanak”.

Révész minisztert is újabb támadás érte: „Beigazolódott az Adminisztratív Osztálynak az a korábbi megállapítása is, hogy Révész elvtárs, mint honvédelmi miniszter, a politikai szervek munkájára nem fordított megfelelő gondot.” A miniszter javasolta, hogy növeljék meg a hadsereg MSZMP-szervezetének apparátusát, ám az AO nem támogatta az ötletet. Helyette azt ajánlották, törekedjenek arra, „hogy a Hadsereg Pártbizottság és Végrehajtóbizottsági ülések anyagának nagy részét a Politikai Csoportfőnökség készítse elő”. Emellett javasolták, hogy rendszeresen számoltassák be és tájékoztassák az apparátust, gyakran tartsanak értekezleteket, a vezetés hasznosítsa az alulról jövő kezdeményezéseket, a vezetőség újraválasztásakor pedig jobb kádereket juttassanak tisztségekhez. A miniszternek határozottan tanácsolták, hogy a jövőben igyekezzen jobban érvényesíteni a párt általános érvényű határozatait.¹⁵³ A küzdelemből egyelőre Révész került ki győztesen, mivel amellet, hogy – Dapsi Károllyal együtt – ő maga is bekerült a párt-végrehajtóbizottságba, sikerült elérnie, hogy a Titkárság 1959. május 7-i ülésén a hadsereg párt-végrehajtóbizottság létszámát tizenegyről tizenhárom főre emeljék fel, igaz, csak ideiglenesen.¹⁵⁴ Hosszú távon azonban az Adminisztratív Osztály szempontjai érvényesül-

¹⁵² Kárpáti Ferenc (1926–2013) pályaképét lásd a NEB honlapjának Tudástárában (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

¹⁵³ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/18. ö. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére, 1959. június 9. 48–52.

¹⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/49. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1959. május 7-én tartott üléséről, 1959. május 7. 2.

¹⁵¹ Uo. Feljegyzés a hadsereg vezetőivel – 1959. április 18-án – tartott megbeszélésről, 1959. április 18. 21–30.

tek, mivel a következő év tavaszán Révész leváltották a minisztérium éléről,¹⁵⁵ utódja pedig az AO korábbi vezetője, Czinege Lajos lett.

A sportszervek és az AO közti ellentétek

Az Adminisztratív Osztály viszonya a belügyi és a honvédelmi tárca mellett egy másik állami szervvel, a Magyar Testnevelési és Sport Tanáccsal (MTST) is kifejezetten feszült volt. A magyar sportélet ujjaszervezése 1956-ot követően elhúzódó, nehézkes folyamatnak bizonyult. Az Országos Testnevelési és Sport Bizottság (OTSB) 1956. október 23. után forradalmi bizottságot választott, és a felkelők mellé állt, november 4. után pedig teljesen szétfelbomlottak a sportszervek és szakmai testületeik, több magyar élsportoló pedig emigrált. Mindez hatalmas presztízavesztést jelentett a Rákosi-korszak első számú sportpolitikusának, Hegyi Gyula¹⁵⁶ OTSB-elnöknek. A kaotikus állapotokra jellemző volt, hogy az Elnöki Tanács 1956. utolsó napján inkább megszüntette az OTSB-t, a sporttal kapcsolatos állami feladatokat a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Az ügyek ideiglenes vitelére 1957. január 17-én hétfő tagú kormánybizottságot alakítottak, amelynek segítésére később létrehozták a Magyar Testnevelési és Sporthivatalt, amely 1958-ban az újonnan felállított Magyar Testnevelési és Sport Tanács hivatali szerve lett, élén Hegyi Gyulával.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Révész a moszkvai nagyköveti címmel kárpótolták.

¹⁵⁶ Hegyi Gyula (1897–1978) 1948–1951-ben az Országos Sport Hivatal, 1951–1957-ben az OTSB elnöke, az új „szocialista” sportélet megszervezője. 1957–1962-ben államtitkári rangban a Magyar Testnevelési és Sport Tanács elnökeként tevékenykedett. 1951 és 1964 között a Magyar Olimpiai Bizottság, 1963 és 1978 között pedig a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöke volt. ÚMÉL 2002. 198–199.

¹⁵⁷ Kutassi 1977, 418–419.

Az állami és a pártszervek hamarosan nekiláttak a forradalom és szabadságharc alatt a kommunisták szemében kompromittálódott sportvezetők, sportolók leváltásához, meghurcolásához. Ebben az Adminisztratív Osztály is kivette a részét. Terényi Imre, az AO sportért felelős munkatársa például dokumentálhatóan hozzájárult ahhoz, hogy 1958 februárjában leváltásuk Bácsalmási Péter¹⁵⁸ egykori kiváló atlétát, a Testnevelési Főiskola igazgatóhelyettesét.¹⁵⁹ Ez a lépés feltehetően a Testnevelési Főiskolát érintő megtorláshoz kapcsolódott, a főiskola vezetősége ugyanis már 1956. október 23-án a tüntetők mellé állt, és segítette a forradalom ügyét.¹⁶⁰

Terényi jelentős szerepet játszott a sportélet pártirányításában. 1957. november 1-jén az MSZMP KB mellett ideiglenesen felállított Sportbizottság tagja lett, emellett az MTST-nél működő MSZMP-bizottság titkári teendőit is ellátta. A sportügyekkel alapvetően a Sportbizottság foglalkozott, az Adminisztratív Osztályt csak közvetve kapcsolták be a munkába,¹⁶¹ a pártszervezeti egységek közötti kapcsolatot és a hatékony működést Terényi személye biztosította.

Csakhamar kiderült, hogy Terényi és Hegyi Gyula kapcsolata korántsem mondható konfliktusmentesnek. Az AO munkatársa 1958 júniusában Marosán Györgynél egyenesen kijelentette: „Hegyi elvtárs személyében alkalmatlan az MTSH vezetésére, többek között azért is, mert klikkpolitikát folytat. Hegyi elvtárs helyébe Murai elvtársat kellene vezetőknek megtenni.”¹⁶² (Bár a PB 1957. október 9-én már elvi hozzájárulását adta Hegyi le-

¹⁵⁸ Bácsalmási Péter (1908–1981) atléta, tízpróbázó, edző. Az 1932-es és 1936-os olimpiákon a magyar csapat zászlóvivője. 1936-ban olimpiai 6. helyezett rúdugrásban, többszörös magyar bajnok hármasugrásban és tízpróbaiban, egy ideig országos csúcstartó, kosárlabdában a magyar bajnokság tagja 1942-ben. 1941–1944-ben a Magyar Atlétikai Szövetség szövetségi kapitánya, 1941-től a TF tanára, 1954 és 1958 között igazgatóhelyettese volt. ÚMÉL 2001, 245.

¹⁵⁹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/17. ó. e. 1958. február 26. 206.

¹⁶⁰ Arday–L. Pap–Thury 2006, 18–19.

¹⁶¹ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/20. ó. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1958. november 14. 74.

¹⁶² Uo. 15.

váltásához, majd az 1959. január 13-i PB-ülésen is megállapították, hogy szükséges lenne a váltás, erre azonban 1962. január 22-ig nem került sor.)¹⁶³

Hegyi reakciójára nem kellett sokáig várni. 1958 októberében arról panaszkodott a legfelsőbb pártvezetésnek, hogy a KB Adminisztratív Osztálya nem a párthatározatban meghatározott feladatát látja el, azon messze túllépve egyre inkább „irányító szerepet végez területünkön, és ezzel a tevékenységével akaratlanul is demoralizálja a magyar sport vezetését”. Nehezményezte, hogy az AO több alkalommal nem egyeztetett velük, nem vette figyelembe az MTST ügyrendjét, és a határozatok végrehajtása során nem támaszkodott az állami szerv tapasztalt, megbízható kommunistáira. „Az Adminisztratív Osztály gyakorlati problémákba való beavatkozásával a területen dolgozó kommunista aktívák hatáskörét, tekintélyét gyengíti” – fogalmazott Hegyi.¹⁶⁴

A sportvezető egy későbbi jelentésében összegezte az MTST tevékenységét. Úgy vélte, a sportéletben a fő veszélyt a liberális szellem jelenti. Mint kifejtette, sokszor maguk a kommunisták hajlanak engedékenységre, emellett pedig változatlanul erős a nacionalizmus és a szovjetellenesség a sportvezetőszervekben. Számos területen kevés a szakember, sok sportvezető elmaradt a fejlődésben a továbbképzés hiánya miatt, és többen minden bajért az „ellenforradalmat” okolták, miközben megelégedtek saját komoly hibáikról, legalábbis Hegyi szerint. A sportvezető azt is kifogásolta, hogy Magyarország sok atléta szemében még mindig „sportnagyhatalomnak” számított.¹⁶⁵ Áruklódó Hegyi azon panasza, amely szerint „a tömeg-

szervezetek tesznek néha helytelen intézkedéseket, figyelmen kívül hagyják, hogy minden lényeges kérdésnek az MTST-n belül kell eldőlnie”.¹⁶⁶

Hegyi tehát továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a sportélet irányításában ő mondhasa ki az utolsó szót, az idők azonban megváltoztak. Ezt igazolja Terényi Imre bírálata is a fenti jelentésről. A pártközpont alkalmazottja úgy vélte, az MTST elnökének jelentéséből számos fontos részlet kimaradt: az iskolai testnevelést illetően konkrét adatokat, a legfelsőbb sportvezetés esetben a súlyos belső ellentétek bemutatását és a – lecsökkent számú, de még jelen lévő – élsportolói kiváltságok (csempészés, „dologtalanság”, protekcionizmus) feltüntetését hiányolta. „Ezzel a pozitívumok kerültek túlsúlyba, ami nem felel meg a valóságnak” – írta Terényi, aki úgy vélte, hogy az élsportban történő visszaesésért nemcsak 1956 volt a felelős, ahogyan az MTST irányítója állította, hanem a régi sportvezetés is. Az AO munkatársa az erkölcsi-politikai helyzet megjavításával kapcsolatos részt semmitmondónak nyilvánította, a határozati javaslatból hiányolta a sportvezetés távlati terveit, a pártirányítást és -ellenőrzést, a versenysportok tudományos fejlesztését, valamint a szocialista országokkal való tapasztalatcserét. Majd hozzátette: „Végül, a párt sportpolitikai irányelveivel kapcsolatban meg kellett volna jelölni, hogy ki legyen a felelős azoknak elkészítéséért (munkaközösség, melyet a PB nevez ki, vagy az Adminisztratív Osztály).”¹⁶⁷

Közvetett módon maga az osztály vezetősége is elismerte, hogy nem alakult ki egészséges munkakapcsolat az MTST vezetőjével. Erre utalnak legalábbis Kaszás Ferenc szavai egy 1958. november 14-i keltezésű, a Titkárságnak küldött jelentésben: „Hegyi elvtársnak az a véleménye, hogy az osztály irányító szerepet végez a sportban, s ezzel akaratlanul dezorganizálja a sportvezetést. Emiatt javasolja, hogy a pártellenőrzés módszereit ki

¹⁶³ Murai István 1958. január 17-én első elnökhelyettes lett, öt-szintén 1962. január 22-én váltották le tisztségéből. Baráth–Feitl 2006, 535. és 539.

¹⁶⁴ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/17. ö. e. 1958. október 29. 398–399.

¹⁶⁵ Rejtély, hogy Hegyi ezen miért akadt fenn, tekintve, hogy az adott viszonyok között Magyarország igen szép, elismerésre méltó sportsikereket ért el. Bár kétségtelen, hogy a magyar sportolók a korábbi időszak bizonyos eredményeit (például a Helsinkiben szerzett 16 olimpiai aranyérmet) már nem tudták az évtized második felében (és azóta sem) felülmúlni.

¹⁶⁶ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/17. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a testnevelési és sportmozgalom helyzetéről, 1958. december 29. 421–429.

¹⁶⁷ Uo. Feljegyzés az MTST jelentéséről, 1958. december 30. 431–432.

kell dolgozni, s a párt felső vezetői közvetlenül a sportvezetőktől szerezzék be a szükséges információkat.”¹⁶⁸ (A megfogalmazás ellen Hegyi a következő év elején egyébként tiltakozott, mondván, ő nem azt kérte, hogy a pártvezetés közvetlenül tőle szerezzék be a sportot érintő információkat, hanem azt, hogy a felelős sportvezetőket kérdezzék meg.)¹⁶⁹

Míg az osztálynak 1959 elejére a többi állami szervvel nagyjából sikerült rendeznie a viszonyát, az AO és az MTST elnöke között továbbra sem alakult ki jó kapcsolat. Kaszás Ferenc 1959 februárjában a Titkárság előtt megismételte a néhány hónappal korábban Hegyi Gyulával szemben hangoztatott vádjait, bár némi önkritikát is gyakorolt: „Sajnos, munkánkban elkövettünk olyan módszerbeli hibákat, amelyek Hegyi elvtársnak okot adtak a kritikára”, de a sportvezető véleményét, hogy tudniillik az AO akarja irányítani a magyar sportéletet, és ezzel valójában dezorganizálja azt, irreálisnak tartották.¹⁷⁰ Az osztály munkatársai, különösen Terényi Imre, éveken át támadták Hegyit, akit végül 1962-ben sikerült „megbuktatni”. A Rákosi-korszak emblematikus sportirányítóját 1962 januárjában leváltották, egyben lecserélték az MTST teljes felső vezetését is, melynek egyik elnökhelyettese maga Terényi lett, Hegyi pedig a Magyar Labdarúgó Szövetség élére került.

KÁDERSTATISZTIKÁK (1958–1959)

Az ötvenes évek végén az Adminisztratív Osztály nem tartozott a legnagyobb állományú párttestületek közé. 1956 novemberében tíz fő dolgo-

zott az osztályon, amely összesen 29 státuszhellyel rendelkezett.¹⁷¹ 1957-ben egy fővel megemelték a létszámot, a szervezetnek ekkortól kilenc politikai munkatársa és két adminisztrátora lett, majd szeptemberben húsz főben (tizenhét politikai munkatárs és három adminisztrátor) állapították meg a státuszhelyek számát.¹⁷² 1958 márciusának elején tizenkét politikai munkatárs dolgozott az osztályon, míg az Agitációs és Propaganda Osztályon huszonketten, a Párt- és Tömegszervezetek Osztályán huszonheten, a Pártgazdasági Osztályon pedig huszonnyolcan tevékenykedtek. (A KB apparátusában, ideértve a Párttörténeti Intézetet, a *Társadalmi Szemle* és a *Pártélet* szerkesztőségét is, ugyanekkor összesen százkilencvenhatan dolgoztak.)

A statisztikákból egy „fiatalos” szervezeti egység képe bontakozik ki előttünk: az Adminisztratív Osztály politikai munkatársainak háromnegyede (kilenc fő) harmincöt éven aluli volt, kettejük életkora el sem érte a harminc évet, és senki sem volt negyvennél idősebb. (A fiatalok egyébként máshol is, például az Agitációs és Propaganda Osztályon vagy az Államgazdasági Osztályon is többségben voltak, de a központi pártapparátus nagy része átlagosan negyven év körüli volt.)¹⁷³ A legtöbben 1945-ben léptek be valamelyik munkaspártba (1945 előtt mindössze két fő, a többiek 1948-ig párttagok lettek).¹⁷⁴ Kilencen munkásszármazásúak voltak, és eredetileg munkásként dolgoztak, paraszti és értelmiségi származású csak egy-egy volt a munkatársak között, egyetlen fő pedig az „egyéb” kategóriába tartozott. Többségük nyolc általános iskolai osztályt végzett, mindössze hárman rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, ketten pedig érettségivel

¹⁶⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/20. ö. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1958. november 14. 74.

¹⁶⁹ Uo. 1959. február 6. 83.

¹⁷⁰ MNL OL M-KS 288. f. 7/44. ö. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 13. 32.

¹⁷¹ MNL OL M-KS 288. f. 6/2. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Szervező Bizottsága által 1956. november 17-én tartott ülésről, 1956. november 17. 2–3., 8. és MNL OL M-KS 288. f. 6/3. ö. e. Jegyzőkönyv a Szervező Bizottság 1956. nov. 26-i üléséről, 1956. november 26. 2.

¹⁷² MNL OL M-KS 288. f. 21/1957/3. ö. e. 1957. szeptember 13. 60. és 62.

¹⁷³ Huszár L. 2001 148. és T. Varga-Szakadát 1992, 74.

¹⁷⁴ MNL OL M-KS 288. f. 21/1959/5. ö. e. 1958. március 5. 2–7.

(szemben a hasonló létszámú – tízfős – Ipari Osztállyal, ahol nyolc elvtársnak volt valamilyen diplomája vagy főiskolán szerzett oklevele).

Öten 1956–1957-től tevékenykedtek függetlenített politikai munkatársként, és ahhoz a generációhoz tartoztak, amelynek egy-egy tagja „az ellenforradalom alatt és után végzett munkájával tűnt ki”.¹⁷⁵ A többiek az 1950-es évek első felében kerültek pozícióba. (Egyetlen olyan munkatárs akadt, aki 1947-ben lett hivatalos pártmunkás.) Vagyis az AO-n is az volt a helyzet, mint a többi osztály esetében: sok régebbi, az 1950-es évek elején státuszba került személyt foglalkoztatott tovább a kádári vezetés – nem kereste az új erőket, inkább átcsoportosította a már meglévőket.¹⁷⁶ A legtöbben azonban csak rövid ideje voltak tagjai a pártapparátusnak (a politikai munkatársak fele 1957 második felében és 1958 első hónapjaiban került az osztályra),¹⁷⁷ és az AO munkatársai ideológiai képzettség tekintetében igencsak elmaradtak más központi osztályokhoz képest: felsőfokú (többéves) pártiskolai végzettsége mindössze négy elvtársnak volt, ketten egyáltalán nem rendelkeztek hivatalosan igazolható „marxista–leninista műveltséggel”. Erre a pártközpontban 1958 márciusában fel is hívták a figyelmet, hiszen „az osztályhoz tartozó legjelentősebb területek (HM, BM, Igazságügy) pártirányítása komoly ideológiai felkészültséget igényelne a munkatársak részéről is” – hangzott az érvelés.¹⁷⁸ Ezzel szemben a Párt- és Tömegszervezetek Osztályán csaknem mindenki (huszonhétből huszonhárman) rendelkeztek felsőfokú pártiskolai végzettséggel, de olyan szervezeti egység is akadt (Államgazdasági Osztály), ahol viszont senki. Érdekesség, hogy az AO-nak egyetlen női politikai munkatársa sem volt.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Uo. 21.

¹⁷⁶ Huszár L. 2001, 151–152.

¹⁷⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/1. ö. e. Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan, 1958. március 5. 21.

¹⁷⁸ MNL OL M-KS 288. f. 21/1959/5. ö. e. 1958. március 5. 7.

¹⁷⁹ Uo. 1958. április 1. 20 és 22.

1959 júniusában az AO hatásköréhez százötven állami funkcionárius tartozott. Ez igen tekintélyes szám, csak az Ipari és Közlekedési Osztály felügyelt ennél is több személyt, összesen százkilencvenkilenc főt.¹⁸⁰ Az AO a Belügyminisztériumban hatvanhat, a Honvédelmi Minisztériumban harminchét, az igazságügyi és az egészségügyi tárcánál tizenkét–tizenkét, a Legfőbb Ügyészségnél tizenegy, a partizánszövetségnél pedig egy állami funkcionárius munkáját ellenőrizte. A Magyar Testnevelési és Sport Hivatalnál nyolc, míg a Honvéd Sportszövetségnél három elvtárs tevékenységét kísérték figyelemmel.¹⁸¹

AZ 1959-ES ÁTALAKÍTÁS ÉS „PROFILTISZTÍTÁS”

Mint korábban már említettem, közvetlenül a forradalom után is felmerült, hogy csökkentsék azon szervek számát, amelyek az Adminisztratív Osztály hatáskörébe tartoznak. Ez a kérdés 1958. június 13-án is felmerült, amikor Marosán György irodájában tartottak értekezletet a szervezeti egység múltjáról és jövőjéről. Söjtöri Géza megemlítette, hogy az egyetemen körülbelül 1700 olyan orvos dolgozik, akik a KB Tudományos Osztályához tartoznak, és „akik nem eléggé látják az egyetemen és a területen meglévő problémák összefüggését, s ezért ennek megoldásán gondolkodni kellene”.¹⁸² (Ez természetesen korántsem biztos, hogy azt jelentette, hogy az egészségügyi szervek kerüljenek ki az AO hatásköre alól egy másik osztályhoz, de kevesebb mint egy évvel később ez történt.)

1959. február 13-án Kaszás Ferenc osztályvezető a Titkárság ülésén értékelte az AO 1956 óta végzett munkáját. Az ülésen meghívottként je-

¹⁸⁰ Uo. 1959. június, 180.

¹⁸¹ Uo. 1959. június, 187. és 190.

¹⁸² MNL OL M-KS 288. f. 30/1958/20. ö. e. Marosán elvtársnál tartott osztályértekezlet felszólalásai, 1958. június 13. 20–21.

len voltak a szervezeti egység legfontosabb káderei: Péteri István, Markója Imre, Tarcsai Tibor, Bíró György, Tóth Miklós és Söjtöri Géza is. Kaszás részletesen szólt az 1957. május 24-i párthatározat óta végzett munkáról, tájékoztatta az MSZMP legfőbb irányítóit arról, hogy osztálya az eltelt időszakban negyvenhárom nagyobb előterjesztést készített a pártvezetésnek. Ezek közül a legfontosabbaknak a néphadsereggel kapcsolatos irányelveket, a BM és szervei, valamint a honvédség pártellenőrzésére és a büntetőpolitikára tett javaslatokat tartotta, továbbá kiemelte, hogy az osztály értékelte a néphadsereg és az államvédelmi szervek „ellenforradalom” alatti szerepét is. Kaszás az osztály legjelentősebb eredményei közé sorolta a társadalmi tulajdon védelméről és a dolgozók társadalombiztosítási, valamint egészségügyi ellátásáról írt jelentéseket is.

Az osztályvezető kiemelte, hogy a fegyveres szervek megszilárdultak, javult a köztük lévő együttműködés. Az AO részt vett a dolgozók egészségügyi ellátásának felmérésében és a szükséges javaslatok kidolgozásában, segítette az 1958. november 16-i választások megszervezését, javította a partizánszövetség és a Jogász Szövetség, a Vöröskereszt és a sportszervezetek munkáját is. Az osztály mindemellett hozzájárult az 1956 őszi cselekedetek miatt kompromittálódott káderek leváltásához, lecseréléséhez is.¹⁸³

Kaszás nem hallgatta el az általa irányított szervezeti egység hibáit sem. Beszámolt többek között arról, hogy a dolgozók ellátottságáról és társadalombiztosításáról szóló anyagban „túlzottan a szakmai szemlélet érvényesült, s emellett a különböző szervek közötti ellentétes állásfoglalásokat sem tudtuk az előzetes tárgyalások során kiküszöbölni”. A munkatársak emellett a szükségesnél kevesebb időt fordítottak a meglévő határozatok végrehajtásának elősegítésére/ellenőrzésére, különösen a belügyi és igazságügyi alosztálynál. Az AO káderei sok esetben egyes szakmai részletkérdésekben vesztek el, ahelyett, hogy a lényeges politikai vonatko-

¹⁸³ MNL OL M-KS 288. f. 7/44. ő. e. Jelentés a Titkársághoz az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 13. 27–32.

zásokra koncentráltak volna. (Ennél a résznél Kaszás tulajdonképpen már másodszor fedte fel az osztály valódi szerepét. Ezekből az elszólásokból világosan kiderül, hogy a szervezet elsődleges feladata a párt politikájának érvényesítése volt, nem pedig holmi szakmai szempontok, hatékonyság számonkérése az alárendelt szerveknél.) Az osztály vezetője a komoly hiányosságok közé sorolta, hogy nem fordítottak kellő energiát „a párt általános érvényű határozatainak (mint például A munkásosztály helyzetéről, a vallásos világnézet elleni harcról, a művelődéspolitikai irányelveiről szóló határozat) feldolgozására és tudatosítására”.

A kádermunka terén is akadtak hiányosságok. A vezetőszervek elé terjesztett ajánlásoknál az AO többször csak kritikai észrevételt tudott tenni, de konkrét személyi javaslatot nem. Igaz, erről elsősorban nem az osztály tehetett, hanem az a korábban már említett tény, hogy a szervezet felügyelete alatt álló állami szerveknek nem kellett bejelentést tenni a hatásköri listában nem szereplő káderekről. Végezetül Kaszás javasolta a Titkárságnak, hogy a referensi státuszt adják át a belügyi alosztálynak, mivel a szervezeti egység „jelenlegi létszámával nem tud megnyugtató módon a BM összes szerveivel foglalkozni”. Arra is kérte a pártvezetést, hogy az igazságügyi alosztályon a nehezen feltölthető félfüggetlenített státuszok helyett teljes státuszokat hozzanak létre, hogy ne legyen függőségi viszony a munkatárs és az érdekelt állami szerv között.

A Titkárság elfogadta a javaslatokat, hozzájárult a referensi státusz osztályon belüli átszervezéséhez és a félfüggetlenített státuszok megszüntetéséhez. Az Adminisztratív Osztályon innentől kezdve tizenhét teljes státuszú politikai munkatárs és négy adminisztrátor dolgozott. A káderekkel kapcsolatban a Titkárság megbízta a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályát, hogy vizsgálja meg, célszerű-e az a javaslat, hogy a hatásköri listában nem szereplő kádereket beállítani, leváltani és áthelyezni csak az illetékes osztályokkal való előzetes megbeszélés után lehessen. A pártgrémium hangsúlyozta, az osztálynak az „állami, társadalmi szervek vonatkozásában elsősorban nem új határozatok kidolgozására, hanem a meglévők

végrehajtásának ellenőrzésére, az ellenőrzés során szerzett tapasztalatok elemzésére, egyszóval, a gyakorlati szervezőmunka fokozására kell a fő figyelmet fordítani". A Titkárság alapvetően meg volt elégedve az AO 1957 májusa óta nyújtott munkájával, ugyanakkor felhívták a munkatársak figyelmét, hogy „a fegyveres és igazságügyi szervek mellett az eddiginél nagyobb gondot fordítsanak az osztályhoz tartozó egyéb szervek munkájára”.¹⁸⁴

Az Adminisztratív Osztály vezetése azonban nem kívánt az „egyéb szervekkel” foglalkozni. Kaszás Ferenc előbb idézett, 1959. februári jelentésében kijelentette: „Az osztály munkájában nehézségeket okoz, hogy két terület – az egészségügy és a sport – elüt az osztály jellegétől.” Az osztályvezető ezen kijelentését arra alapozhatta, hogy az egészségügyi és a sportszervek pártellenőrzése túlságosan szét volt tagolva: az egészségügyi tárca az AO-hoz, a tanácsok (amelyek területükön az egészségügy gazdái) a PTO-hoz tartoztak. Mint már volt róla szó, az orvosegyetemek pártellenőrzését a KB Tudományos Osztálya látta el, míg maguk az intézmények az Egészségügyi Minisztérium alá tartoztak. A tömegszervezetek ellenőrzése szintén megoszlott: az Orvos-egészségügyi Szakszervezet a PTO-hoz, a Vöröskereszt az AO-hoz tartozott. „Ezek a párhuzamosságok a szakterületen dolgozó káderek nevelését, munkájuk reális értékelését megnehezítik, a pártirányítás és ellenőrzés hatékonyságát – véleményünk szerint – csökkentik” – írta Kaszás.

Ezt a Titkárság is így gondolta, és utasította a PTO-t, az AO-t, valamint a Tudományos és Kulturális Osztályt, hogy tegyenek javaslatot a sport és az egészségügy egységes pártellenőrzésével összefüggésben felmerült szervezeti bonyodalmak felszámolására. Erre az 1959. február 3-i javaslat-

ban egyéves határidőt adtak, de a február 13-i határozatban már csak fél évet.¹⁸⁵

Az apparátus nem tétlenkedett: 1959. április 12-én a három osztály együttes javaslatot tett le a pártvezetők asztalára, amelyben indítványozták, hogy az egészségügyi szervek (a Magyar Vöröskereszttel együtt) pártirányítás szempontjából tartozzanak a KB Tudományos és Kulturális Osztályához, amely az Orvos-egészségügyi Dolgozók Szakszervezete, valamint a megyei és a városi tanácsok egészségügyi kérdéseit a jövőben a PTO-val intézze. Javasolták továbbá, hogy az egészségügy mellett a hazai sportélet is kerüljön ki az Adminisztratív Osztály ellenőrzése alól. A három pártvezetési egység közösen megállapította, hogy a magyar sportélet „túlnyomó többsége a szakszervezetek és a KISZ által irányított sportegyesületekben folyik”,¹⁸⁶ amelyek a PTO alá tartoztak, míg az MTST az AO-hoz, ezért indítványozták, hogy ezentúl a Hegyi Gyula által vezetett intézmény pártellenőrzése is a PTO feladata legyen.¹⁸⁷ A Titkárság 1959. május 7-i ülésén jóváhagyta a javaslatokat, vagyis az egészségügy és a sport pártfelügyelete elkerült az Adminisztratív Osztálytól. 1959. június 30-ig megtörtént a szerveket érintő pártokmányok átadása, továbbá a megfelelő szakemberek átcsoportosítása.¹⁸⁸

Az osztály így 1959 nyaratól teljes egészében a fegyveres és „igazságügyi szervekre” koncentrálhatta erejét, a hatáskörmegvonás ellenére a „fontosabb” minisztériumok és szervezetek pártellenőrzésében tehát to-

¹⁸⁵ Uo. Jelentés a Titkárságnak az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 3. 31–32., 35. és A Titkárság 1959. február 13-i határozata az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 13. 38.

¹⁸⁶ Az osztály április 25-i javaslata viszont már így szólt: „A magyar sportélet túlnyomó többsége a szakszervezetek által irányított sportklubokban és üzemi, valamint a tanácsok által irányított iskolai és területi sportegyesületekben folyik.” Lásd MNL OL M-KS 288. f. 7/49. ö. e. Javaslat a Titkárságnak, 1959. április 25. 18.

¹⁸⁷ MNL OL M-KS 288. f. 30/1959/1. ö. e. Javaslat a Titkársághoz, 1959. április 12. 44–45.

¹⁸⁸ Uo. Tájékoztató jelentés a Titkárságnak, 1959. július 2. 46. és MNL OL M-KS 288. f. 7/49. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1959. május 7-én tartott üléséről, 1959. május 7. 3.

¹⁸⁴ Uo. Jelentés a Titkárságnak az Adminisztratív Osztály munkájáról, 1959. február 3. 27–28. és 30–35.

vábbra is fontos szerepet játszott. Nem a hatalom csökkentéséről volt szó, sokkal inkább „profilisztitálásról”. Ez szolgált alapjául az 1964-ben bekövetkező hatáskörbővítésnek is, amikor ugyan tizenhat főre csökkentették az AO létszámát, ám innentől kezdve az ügyvédi szervezetek, társadalmi bíróságok és más jogi szervek is az osztály ellenőrzése alá tartoztak. Az osztály vezetői számára kötelezővé tették a részvételt a hatáskörükbe rendelt párt- és állami szervezetek fontosabb vezetői ülésein, és az AO illetékes munkatársai innentől kezdve rendszeresen elemezték a BM-szervek munkáját.¹⁸⁹ Az osztályt a Kádár-korszak első éveivel ellentétben immár nem lehetett kihagyni a döntés-előkészítésből a fontosabb állambiztonsági vagy katonai ügyek esetében.

1956. november 4-ét, a magyar forradalom leverését követően a tényleges hatalom a szovjetek kezében összpontosult. Kádár János ekkor még nem rendelkezett számottevő, bevethető fegyveres erővel, ezek felállítására hatalma stabilizálásának kulcskérdése volt. Ebben a helyzetben a politikai megbízhatóság volt az egyedüli szempont, ennek szellemében fogtak hozzá a fegyveres szervek reorganizálásához.¹⁹⁰ A megtorlás során a legfelsőbb pártvezetés a Rákosi-rendszer alatt nem, vagy kevésbé kompromittált politikusokra, állami vezetőkre támaszkodott, háttérbe szorítva a pártközpont apparatcsikjait. Az MSZMP első titkára sokszor inkább az állami szervek és a „régik próbált elvtársak” mellé állt a különféle vitákban, és az AO ellen foglalt állást (ez a Biszku–Kaszás közti ellentétekben is jól érzékelhető volt, de megemlíthető még a Révész Géza és az osztály közti viszony története is). 1959 után, a „konszolidációs” folyamat megindulásával azonban Kádár János fokozatosan háttérbe szorította a megtorlásban kulcsszerepet játszó politikusok jelentős részét, és innentől kezdve egyre inkább a pártközpont fiatalabb munkatársaira, osztály- vagy alosztályvezetőire támaszkodott. Nem mintha ők megbízhatóbb vagy képzettebb kommu-

nisták lettek volna, életkorukból adódóan viszont nem, vagy alig lehetett közvetlen tapasztalatuk arról, hogy a diktatúra hajnalán, az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején milyen események kötődtek a belügyminiszter, valamint MDP-főtitkárhelyettes Kádárhoz. Nem tudhattak arról, hogy az MSZMP első embere milyen szerepet játszott az általa később bírált Rákosi-diktatúra terrorjának kiépítésében, Rajk László és más kommunisták meghurcolásában, kivégzésében, letartóztatásában. (Könnyen lehet, hogy a pártközpont többi osztályán megtörtént „fiatalosítási hullám” is azzal volt összefüggésben, hogy Kádár szívesebben tudott maga mellett olyanokat, akik nem ismerhették őt személyesen 1956 előtt.) A „belső pozícióátrendezés” elsősorban uralomtechnikai kérdés volt, és csak másodszorban szolgálta a hatékonyság növelését.

A „megfiatalított” Adminisztratív Osztály életében az 1959-es hatáskörrelvonás mindenképpen új fejezetet nyitott. Kevesebb szervre koncentrállhatta erejét, amelyek fölött jóval szélesebb jogosítványokkal rendelkezett. Az osztálynak hosszú évek után végre esélye nyílt arra, hogy a központi pártapparátus valóban meghatározó elemévé válhasson.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP PB/Ideiglenes Intéző Bizottság iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 7. csomag – Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1989)

M-KS 288. fond 21. csomag – Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya iratai (1957–1989)

M-KS 288. fond 30. csomag – Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya iratai (1957–1966)

¹⁸⁹ Tabajdi–Ungváry 2008, 25.

¹⁹⁰ Szakolczai 1999, 18–21.

Nyomtatásban megjelent levéltári források

- Baráth Magdolna–Feitl István–Némethné Vágyi Karola–Ripp Zoltán 1998: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. 1956. november 14.–1957. június 26.* Budapest, Napvilág.
- Baráth Magdolna–Feitl István (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. III. kötet. 1957. április 5.–1957. május 17.* Budapest, Intera Rt.
- Baráth Magdolna–Ripp Zoltán 1994: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. IV. kötet. 1957. május 21.–1957. június 24.* Budapest, Intera Rt.
- Baráth Magdolna–Feitl István (szerk.) 2006: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei. 1957. július 2.–december 28.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia (szerk.) 2000: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága titkárságának jegyzőkönyvei. 1957. július 1.–december 31.* Budapest, Napvilág.
- Németh Jánosné (szerk.) 2000: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. III. kötet. 1971–1980.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente 1994: *A Marosán-ügy 1962-ben. Múltunk, 1994/1–2. 203–256.*
- Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, Intera Rt.
- Némethné Vágyi Karola–Soós László–T. Varga György–Ujváry Gábor (szerk.) 1997: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25.–1957. április 2.* Budapest, Intera Rt.
- Vass Henrik–Ságvári Ágnes (szerk.) 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Második, bővített kiadás.* Budapest, Kossuth.

Irodalom

- Arday Attila–L. Pap István–Thury Gábor 2006: *Vér és aranyak. Sport – forradalom – olimpia – emigráció.* Budapest, Ringier.
- Bellay Istvánné 1975: *Munkatársaink szakirodalmi tevékenysége. Válogatott bibliográfia (1925–1975).* In Kun László, Dr. (szerk.): *50 év a testkultúra szolgálatában, 1925–1975.* Budapest, Sport. 243–270.
- Boreczky Beatrix (szerk.) 1993: *A magyar állam szervei, 1950–1970. Központi szervek.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Bottoni, Stefano 2014: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Cardia, Isabelle Vonéche 2006: *Magyar október vörös zászló és vörös kereszt között. A Nemzetközi Vöröskereszt Magyarországon 1956-ban.* Budapest, Socio-typo.
- Erőss Ferenc 1994: *Helyreigazító sorok Bölcsőföldi Andor „Észrevételek” című írásához. Múltunk, 1994/3. 113–124.*
- Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.) 2013: *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Huszár László 2001: *A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962.* In Huszár Tibor–Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962.* Budapest, Zrínyi. 147–160.
- Huszár Tibor 2001: *A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye, 1956–1960.* In Huszár Tibor–Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962.* Budapest, Zrínyi. 67–146.
- Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor 1997: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban. A fordulat napja, ismét sortűzek, a Nagy per.* Budapest, Püski–Kortárs.
- Kiss Dávid 2009: *A Munkásörtség megalakítása. Múltunk, 2009/3. 349–463.*
- Kozák Péter 1995: *Ki kicsoda a magyar sportéletben? Sportolók, edzők, sportvezetők, sportújságírók, sportorvosok, sportszakemberek. III. kötet. S–Z. Szekszárd, Babits.*
- Kozma Tóth István 1990: *Czinege Lajos mundér nélkül.* Budapest, Zrínyi.
- Krahulcsán Zsolt 2006: *A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). Századok, 2006/5. 1123–1148.*
- Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

- Kun László, Dr. 1975: 50 év a testkultúra szolgálatában, 1925–1975. In Kun László, Dr. (szerk.): *50 év a testkultúra szolgálatában, 1925–1975*. Budapest, Sport. 11–95.
- Kutassi László 1977: A sportmozgalom és a testnevelés a felszabadulás után. In Földes Éva–Kun László–Kutassi László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, Sport. 349–463.
- Makszin Imre, Dr. (szerk.) 1986: *A Magyar Testnevelési Főiskola Évkönyve, 1984/85*. Budapest, Magyar Testnevelési Főiskola.
- Mikó Zsuzsanna 2006: A Legfőbb Ügyészség az 1956. évi forradalomban. *Levéltári Közlemények*, 2006/2.
- Mikó Zsuzsanna 2008: Az 1956 utáni jogszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos nemzetközi bírálatok (ENSZ, nemzetközi szervezetek). In Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet. 91–104.
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa.
- Németh László 2008: A Zala megyei bíróságok ítélkezési gyakorlatának kialakulása és az ügyvédi védelem az „ellenforradalmi” bűncselekményekben. In Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet. 197–232.
- Okváth Imre 1998: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika, 1945–1956*. Debrecen, Aquila.
- Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965*. Budapest, Korall.
- Sipos Levente 2006: Nagy Imre „pártügyéről”. *Múltunk*, 2006/4. 136–185.
- Strassenreiter Erzsébet 2007: *A Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom története 1944. október–1948. március*. Budapest, Gondolat.
- Szabó Csaba 2008: Bosszú vagy kiiktatás? Gondolatok a Turchányi-per kapcsán (1957). In Megtorlások évszázada. Szederjesi Cecília (szerk.): *Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet. 259–269.
- Szakolczai Attila 1999: A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In Ständeisky Éva–Rainer M. János (szerk.) 1999: *Évkönyv 1999. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet. 18–60.

- T. Varga György–Szakadát István 1992: Íme, a némenklatúrák! – Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992/3. 73–95.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina.
- Tóth István (szerk.) 1971: *A Magyar Testnevelési Főiskola évkönyve, 1970/71*. Budapest, Magyar Testnevelési Főiskola.
- Tóth István (szerk.) 1973: *A Magyar Testnevelési Főiskola évkönyve, 1972/73*. Budapest, Magyar Testnevelési Főiskola.
- Tóth Vilmos–Zsigmond János (szerk.) 2003: A Farkasréti temető 2003-ban (adattár). *Budapesti Negyed*, 2003/3. 199–464.
- ÚMÉL 2001: Markó László (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon I. A–Cs*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- ÚMÉL 2002: Markó László (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon III. H–K*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Zinner Tibor 2001: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet.

Internetes adatbázisok

NEB Tudástár: <https://neb.hu/hu/tudastar>

Állambiztonsági archontológia: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1>

KRAHULCSÁN ZSOLT

A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban

A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági
nyomozások szabályozása

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy a Kádár-korszak pártállami berendezkedésében a hatalmat gyakorlók, a párt vezető testületeinek tagjai vagy a magasabb szintű pártfunkcionáriusok milyen különleges „előjogokkal”, az átlagpolgártól eltérő, megkülönböztető védelemmel rendelkeztek, amelyek szándékaik szerint megóvták őket a hatalom másik lényeges szereplőjének, az állambiztonsági szerveknek az esetleges zaklatásaitól. A félreértések elkerülése miatt le kell szögezni: a „pártelit”, illetve a belügyi apparátus megkülönböztetése vagy olyan színben való feltüntetése, mely szerint ezek eleve szemben álló, egymással konfliktushelyzetek sokaságát produkáló entitások lettek volna, téves felfogás. (A „pártelit” kifejezést nem szociológiai értelemben használom, ez alatt azokat a személyeket értem, akik funkciójuknál fogva nevesítve vannak az alább elemzett dokumentumokban.) Az általam feltett kérdés csupán egy bizonyos kereten belül értelmezhető, abban a keretben, amelyet az 1956-os forradalom leverése után a kádári pártvezetés és a hatalma megtartásában – a szovjet pártvezetés, illetve a szovjet csapatok mellett – legfontosabb hazai bázisát jelentő állambiztonsági szervek közötti kapcsolatrendszer alakí-

tott ki. Ezt a viszonyrendszert elemzem, azt, hogy a „hatalom birtokosai”, akik mindegy, hogy a párt vezető szerveiben vagy a Belügyminisztérium (BM) parancsnoki székeiben ültek, hogyan szabályozták a két – egymáshoz ezer szállal kapcsolódó – szerveződés kapcsolatrendszerét, viszonyát. A pártállami, államszocialista berendezkedés sajátossága – a párt- és az állami irányítás „megkettőződése” – miatt az egyeduralkodó párt határozatai alapján szabályozták az állami szervek, például az állambiztonság, a Belügyminisztérium nemcsak általános, elvi, de sokszor napi, konkrét, gyakorlati munkáját is. A pártirányítás az élet minden területén jelen volt, de ez korántsem jelentette azt, hogy az MSZMP helyi vagy felsőbb szervei mindig és minden esetben érvényesíteni tudták akarataikat akár a BM, akár egyéb más állami szervvel szemben.

Ebben a dolgozatban a szabályozástörténeti áttekintést követően egy olyan esettanulmány részletes elemzését végzem el, ahol plasztikusan ki-domborodik a politikai rendőrség koncepcionális szerepe Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnöke elleni eljárás(ok) során. Azt vizsgálom, hogy a Péter György ellen 1968-ban lefolytatott állambiztonsági vizsgálatokról mikor, melyik pártszervet értesítették.

Említést kell tenni egy első pillantásra módszertaninak tűnő problémáról is, ami valójában igen lényeges tartalmi kérdés. A tanulmány forrásbázisát képező állambiztonsági iratok, illetve a pártszervek által keletkeztetett dokumentumok kritikai elemzés mellett sem lebbentik fel teljesen a fátylat a tárgyalt kérdésről, ezért sajátosan egyoldalú az a kép, ami a történész, illetve a jelenkor olvasója számára kirajzolódik az alább elemzett dokumentumokból. Egyrészt hiányzik a másik oldal, az „elszenvedettek” reakcióinak hiteles leírása, illetve a megvalósult gyakorlat, a praktikum ábrázolása. Másrészt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az iratok az önigazolás, illetve egyfajta nyomásgyakorlás céljából (is) készültek, hiszen a politikai rendőrség a szerepének fontosságát hangsúlyozta a pártvezetés felé egy-egy ilyen típusú ügy tálalásával. A pártvezetők, a pártszervek, a különböző csoportosulások pedig sokszor ezt használták ki az egymás elleni

hatalmi harcaik során, éppen úgy, mint Kádár, aki befolyásoló, orientáló szerepét a különböző érdekcsoportokat, személyeket egymással „sakkban tartó” hatalomgyakorlási technikával érte el. Ráadásul – ahogy a Péter György-ügyben is – könnyen elképzelhető a különböző dokumentumok visszadatálása vagy más módon való „kozmetikázása”, a dezinformálás is.

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése arra törekedett, hogy a párton belül, illetve az államhatalmi és gazdasági élet vezető pozícióiban ne legyenek olyanok, akik köztörvényes vagy politikai bűncselekménnyel gyanúsíthatók, illetve politikai szempontból megbízhatatlannak lehetnek. Ugyanakkor rendkívül fontos szempont volt az is, hogy a Rákosi-korszakra jellemző államvédelmi módszerektől, az erőszakszervek „túlhatalmától” megvédjék saját magukat, a párttagokat és a pártfunkciót viselőket. A Rákosi-korszak egyik fő jellemzője ugyanis a totális terror volt, ahol senki, még a kommunista pártvezetők sem érezhetik magukat biztonságban.¹

Sztálin halála – és különösen az 1956-os forradalom leverése – után a pártvezetés igyekezett garanciákat kiépíteni a politikai rendőrség túlkapásaival szemben. A pártirányítás feladata volt biztosítani, hogy az állambiztonsági szervek a párt irányvonalának megfelelően tevékenykedjenek. A kérdést rendezni próbáló párthatározatok indoklása a Péter Gábort és társait egyedüli bűnbakként beállító hamis koncepcióra épült, holott ülték ekkor az MSZMP vezetésében jócskán olyanok, akik pontosan tudták, hogy az ÁVO/ÁVH nem önállóan, hanem közvetlen pártutasításra cselekedett, a legfelső pártvezetés tudtával és beleegyezésével végezte – sokszor brutális – tevékenységét. Az MSZMP vezetése a pártirányítás rendszerébe illeszkedve olyan védőmechanizmusokat próbált kialakítani, amelyek egyfajta (párt)kontrollt jelentettek, és határok közé szorították a politikai rendőrséget a pártfunkcionáriusokkal szembeni intézkedéseik során.²

¹ Bővebben: Müller 2012. Gyarmati 2013.

² A magyarországi államszocializmus évtizedeiben összesen négy központi vezetőségi (KV),

Ugyanakkor naivak lennénk, ha elfogadnánk azt a feltételezést, hogy a korabeli dokumentumokban, párthatározatokban, belügyminiszteri parancsokban, legfőbb ügyészi utasításokban szabályozott állambiztonsági eljárásrendet a BM szervei mindig és minden körülmények között betartották, és nem cselekedtek – akár a szovjet „tanácsadók” segítségével, tudtával, vagy éppen nyomásukra – saját szakállukra a pártkontroll kijátszásával. A magyar belpolitikában, a pártvezetésben a hatvanas, hetvenes évek fordulójára a gazdasági élet új jelenségeit kritizáló, a gazdasági reform és a Nyugat felé történő nyitás politikáját ellenző csoport alakult ki, amelynek legjelentősebb figurái – többek közt – Biszku Béla, Komócsin Zoltán és Gáspár Sándor voltak. Biszku Béla személyében a csoport a Politikai Bizottságban (PB) is jelen volt, hiszen Biszku a BM reformellenes csoportját képviselte. Huszár Tibor szerint a reformerek pozícióinak meggyengítéséhez a magyar (és talán a szovjet) politikai rendőrség szükségesnek tartotta olyan titkos akciókat, amelyek a pártellenőrzési mechanizmusok kijátszásával történhettek csak meg. A rejtélyes, tragikus végű ügyek célpontjai szinte kivétel nélkül a reform emblematikus képviselői vagy a merev, tervutasításos gazdaságirányítást lazítani kívánó, a táguló lehetőségekkel élni akaró – akkori szóhasználattal – „ügyeskedők” voltak.³

Koncepciónak nevezett ügyek, eljárások („meggymagos” ügy, Megév-ügy, a téeszelnökök elleni akciók, és így tovább) mellett a máig tisztázatlan

illetve politikai bizottsági (PB) határozat foglalkozott a BM és szervei pártirányításával és pártellenőrzésével. Az 1956-os forradalom előtt (1954-ben, illetve 1956-ban), valamint a forradalom leverése után 1957-ben, majd 1967-ben, utóbbi végül 1989-ig maradt érvényben. MNL OL M-KS 276. f. 53/162. ő. e. Határozat a Belügyminisztérium budapesti és megyei szerveinek pártellenőrzésére, 1954. március 12.; MNL OL M-KS 276. f. 53/297. ő. e. Határozat a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésének további megjavítására, 1956. augusztus 6.; MNL OL M-KS 288. f. 5/49. ő. e. A Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozata a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésére; MNL OL M-KS 288. f. 5/439. ő. e. A Politikai Bizottság 1967. november 14-i határozata a BM és szervei pártirányítására, pártellenőrzésére, a belügyi szerveknél működő pártszervezetek jogaira és hatáskörére. A politikai rendőrség pártirányításáról bővebben: Krahulcsán 2013.

³ Huszár 2006, 205.

ön/gyilkosságok mind felvetik a BM szerepét, azt, hogy a büntetőjogi eljárások megindításakor a párt engedélyével, tudtával jártak-e el.⁴ 1971-ben Péter György, a KSH elnöke lett öngyilkos, majd szintén 1971-ben Erdélyi Károly volt külügyminiszter-helyettes lőtte főbe magát. A magyar politikai rendőrség egyik megszervezője, Tömpe András, a KGB tábornoka, hírszerző, szintén 1971-ben lett öngyilkos. 1973-ban Vályi Péter rejtélyes diós-győri balesete, de Dégen Imre, az Országos Vízügyi Hivatal (OVH) nyugalmazott elnöke 1977-es autóbalesete, Elbert János irodalmár halála (1983) is hasonló kérdéseket vethet fel, bár utóbbiak esetében egyértelműnek tűnik, hogy nem a hetvenes évek eleji, Biszku–Komócsin-féle reformellenes „hadjáratról” volt szó.⁵

A PÁRTFUNKCIONÁRIUSOK ELLENI ELJÁRÁSOK SZABÁLYOZÁSA

Rákosi Mátyás bukását követően már a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetése is hozott olyan határozatokat, amelyekkel azt akarták elérni, hogy az esetlegesen kompromittálódott párt- vagy állami vezetők elleni eljárásokat törvényes keretek között tartsák. A PB 1956. július 26-i ülésén⁶

⁴ A „meggymagos”-ügyként elhíresült eset főszereplője, Demeter Béla – állítólag – a kido-básra ítélt konzervgyári meggymagokat megtisztította, és facsemetéket nevelt belőle, illetve vetőmagként árulta. Demetert börtönbüntetésre ítélték. 1972 őszén egy feljelentés nyomán fegyelmi vizsgálat kezdődött a Mezőgazdasági Gép- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat (Megév) igazgatója ellen, melyet Biszku Béla, illetve a keményvonalas baloldal Fehér Lajos és Nyers Rezső ellen használt fel. Bővebben: Péteri 2004, 318–336. A mezőgazdasági téeszelnökök és főkönyvelők ellen a hetvenes években perek sokasága indult a gazdálkodási fegyelem megsértése ürügyén. A gazdasági reform és az agrárium kapcsolatáról bővebben: Varga 2004, 99–125.

⁵ Bővebben: Huszár 2006, 206–238.

⁶ Az államvédelmi munka szabályozásáról szóló határozata mellett a PB ekkor tárgyalta meg és fogadta el a BM pártellenőrzéséről, a BM és szerveinek feladat- és hatásköréről, valamint

tárgyalták meg Piros László belügyminiszter javaslatát az ellenséges tevékenységgel gyanúsított párttagok, párt-, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok elleni államvédelmi munka engedélyezési rendjéről. Az indoklás szerint az államvédelmi szervezeteknek a párt- és állami funkcionáriusok ellen folytatandó eljárása – mivel az 1953. évi PB-határozat⁷ csak a vezető funkcionáriusokra vonatkozott – nem volt kellően szabályozva. A javaslatot az indoklás szerint a korábbi időszakban előfordult, a párton belüli hatalmi harc eszközeként alkalmazott államvédelmi eljárások újbóli felhasználásának megakadályozására terjesztették be.⁸

Az elfogadott határozat értelmében a BM államvédelmi szervei a Központi Vezetőség (KV) tagjai, póttagjai, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) és a Revíziós Bizottság (RB) tagjai ellen a PB, a KV hatásköri listáján szereplő párt-, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok, az Elnöki Tanács tagjai, országgyűlési képviselők ellen pedig a PB vagy a Titkárság engedélyével indíthattak – politikai bűncselekmény elkövetésének gyanúja esetén – nyílt vagy titkos nyomozást. Alsóbb szinteken – a budapesti, megyei, megyei jogú városi és járási pártbizottságok káderhatásköri listáján szereplő funkcionáriusok ellen – csak a megyei pártbizottság, végrehajtó bizottság jóváhagyása után intézkedhettek az államvédelmi szervek. Tettenérés,

illetve terrorcselekmény elkövetésének szándékára vonatkozó megalapozott gyanú esetén a nyomozók a pártszervek beleegyezése nélkül is cselekedhettek, azok utólagos tájékoztatási kötelezettsége mellett. Hasonló elv alapján az „egyszerű” párttagok ellen is a fentivel megegyező eljárást írt elő a határozat. Amennyiben az illetékes pártszervek nem értettek egyet az államvédelmi szervek intézkedésével, a döntés a közvetlen felsőbb párt- és belügyi szervet illette meg.⁹ A gyakorlati végrehajtás körül kialakult értetlenséget, bizonytalanságot jól tükrözi a belügyminiszter-helyettes egy hónappal későbbi parancsa, amely miniszterhelyettesi figyelmeztetéssel büntetett meg egy államvédelmi hadnagyot, aki figyelmen kívül hagyta a fenti határozatot. „A Miniszter Elvtárs utasította az összes operatív tiszteket és az operatív állományt – szólta a parancs –, hogy a párt-, tömegszervezeti és állami funkcionáriusokra vonatkozó anyagokat az ügynökségtől elfogadni nem szabad, az ügynökséget ilyen irányban dolgoztatni nem lehet. Utasította a vezetőket és az operatív tiszteket, hogy az ügynökséget el kell igazítani, hogy ilyen anyagok gyűjtésével ne foglalkozzanak.” Még szemléletesebb a parancsra kézzel írt szöveg, amely teljes bizonytalanságról árulkodik: „Az op. [operatív] értekezleten ezt a kérdést tisztázní az állomány előtt, mert választ várnak! Meddig menjenek el a funkciókkal?”¹⁰

e szervek állami irányításáról és ellenőrzéséről szóló határozatot is. MNL OL M-KS 276. f. 53/297. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1956. július 26-i üléséről.

⁷ A fenti témára vonatkozó 1953. évi PB-határozatot nem találtam, csupán egy belügyminiszteri parancsot, amely szerint a magasabb pártfunkcionáriusokra vonatkozó előzetes letartóztatási határozatot kizárólag a belügyminiszter, vagy ennek helyettesei hagyhatták jóvá, és a legfőbb ügyész engedélyezhette. ÁBTL 1.5. Egyesített BM-parancsok 6. kötet. A belügyminiszter 010. számú parancsa az államvédelmi szervek által fogantatott előzetes letartóztatás szabályozásáról, 1953. szeptember 21. A Politikai Bizottság 1954. február 24-i ülésén fogadta el a KV-tagok ellen érkező bejelentések kivizsgálásának módjára vonatkozó javaslatot. Ennek értelmében a KV tagja, póttagja ellen a KV vagy bármely szerve csak a KV Titkárságának előterjesztése alapján, a PB engedélye után indíthatott vizsgálatot. MNL OL M-KS 276. f. 53/162. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1954. február 24-i üléséről.

⁸ Javaslat ellenséges tevékenységgel gyanúsított párttagok, párt-, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok elleni államvédelmi munka engedélyezésének rendjére, 1956. június 29. MNL OL M-KS 276. f. 53/297. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1956. július 26-i üléséről.

⁹ Határozat az ellenséges tevékenységgel gyanúsított párt-, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok elleni államvédelmi munka megindításának, illetve a párttagok őrizetbe vételének rendjére, 1956. augusztus 6. MNL OL M-KS 276. f. 53/297. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1956. július 26-i üléséről.

¹⁰ MNL OL XIX-B-1-az 27. d. A belügyminiszter első helyettesének 24. számú parancsa a párt-, tömegszervezeti és állami funkcionáriusokra vonatkozó ügynökségi anyagokról, 1956. szeptember 1. Az MDP KV határozatait, a BM és szervei pártellenőrzésének további megjavításáról, valamint a párt-, állami és tömegszervezeti vezetők, illetve az MDP tagjai ügyében folytatott belügyi intézkedések szabályozásáról a belügyminiszter parancsában, illetve belügyminiszter-helyettesi utasításban ismertette. MNL OL XIX-B-1-az 26. d. A belügyminiszter 76. számú parancsa a H/58/1956 és a H/59/1956 párthatározatok végrehajtásáról, 1956. augusztus 28., illetve MNL OL XIX-B-1-az 27. d. A belügyminiszter-helyettes 27. számú utasítása az állami és tömegszervezeti vezetők, valamint az MDP tagjai ügyében folytatott bünyügyi intézkedések rendjének szabályozásáról, 1956. szeptember 15.

A forradalom leverését követően 1957 augusztusában került elő ismét a kérdés. A BM pártirányításáról szóló titkársági határozat vitája során felmerült, hogy hangsúlyozottan szerepeljen a határozatban „az ellenség elleni harc” kitétele, amelyet Kádár János azzal egészített ki, hogy „a belügyi szervek munkája soha ne irányuljon a párt- és a munkásosztály ellen”, és fokozottan figyeljenek a törvényesség betartására.¹¹ Kádár fenti szavai arra utalnak, hogy az 1956 utáni vezetés tagjai közül (Aczél György, Kádár János, Kállai Gyula, Marosán György, Szirmai István stb.) ültek Rákosi börtöneiben, akik így érzékenyek voltak erre a témára.

Nemcsak a párt vezető testületeiben, hanem a politikai rendőrségen is foglalkoztak a kérdéssel. Egy évvel a forradalom leverését követően – egy kimutatás szerint – 39 MSZMP-tag ellen folyt ügynöki bizalmas nyomozás, és csupán 17 személy esetében egyeztettek az intézkedések bevezetése előtt az illetékes pártszervekkel. Megállapították: „Általában tapasztalható, hogy a vezetők és az operatív tisztek nem nagyon emlékeznek arra a parancsra, amely előírja, hogy az MSZMP-tagok ellen indított ügynöki bizalmas nyomozást előbb meg kell beszélni az illetékes pártszervezettel.” Három fő ellen kémkedés, 29 személy ellen „ellenforradalmi tevékenység”, három ellen „rendszerellenes összeesküvés”, illetve egy-egy fő ellen mezőgazdasági „szabotázs-kártevés”, valamint áru- és embercsempészség miatt indult titkos nyomozás, két személyt pedig egyéb okból figyeltek. A katonai elhárítás 27 párttag ellen indított operatív nyomozást, s ezek közül csak 12 személy esetében beszéltek a párt illetékeseivel. A megyei politikai osztályokon hét MSZMP-tag ellen folyt titkos nyomozás, de a jelentés készítői nem tudták, hogy volt-e előzetes egyeztetés, ugyanakkor az állambiztonsági szerveknél, a Politikai Nyomozó Főosztály (PNYF) központi osztályain – állítólag – mind az öt esetben előzetesen beszéltek az illetékes pártszervezetekkel. A jelentés készítője javasolta egy új parancs kiadását, de Gera

Gyulának, az operatív nyilvántartás egyik vezetőjének kéziratos feljegyzése szerint ez akkor nem volt aktuális.¹² (Az operatív nyilvántartásban szereplő párttagok kérdéséről a következő fejezetben részletesebben is írok.)

A pártvezetés mindenesetre szükségesnek látta a kérdéssel kapcsolatban határozatot hozni. A Titkárság 1958. február 14-i határozatának¹³ indoklása megegyezett a két évvel korábbi, 1956 augusztusában meghozott határozat szellemiségével. Ekkor is alapvetően az 1945–1953 közötti években előfordult törvénysértések megismétlődésének, valamint a párton belüli harc adminisztratív útra való terelésének megakadályozását hozták fel érvként, és tartalmilag is a korábbi határozatot ismételték meg. A vita során Kádár János így érvelt: „Megmondom, az egész határozat olyan, hogy ilyen biztosítékra a régi hibák ellen szükség van. Persze jelenleg ilyen természetű hibák nincsenek. Itt lényegében arról van szó, hogy a párton belüli nézeteltéréseket ne oldják meg adminisztratív eszközökkel.” Marosán György, a KB-titkára, államminiszter is a biztonsági, garanciális elemeket emelte ki: „Meg kell teremteni a párton belül a biztonságot, hogy az, ami régen volt, meg ne ismétlődhessen. [...] Ezer és ezer lehetőség van arra, hogy egy párttaggal szemben egy magas rangú katonatiszt eljárjon, s nem lehet megvédeni. Persze nekem van olyan viszonyom a BM-el, hogy nem mernek emberhez addig nyúlni, amíg velünk nem beszélnek meg, még egyszerű párttag elvitelénél is. Én az elvet védem, amikor ezt mondom. Ha biztonsági szempontból szűkítjük is ezt a kört, az elvhez ne nyúljunk hozzá. Persze azt is látni kell, hogy pár év múlva nem kell ettől félni, de most még igen. [...] A kommunistákat védeni kell a banditákkal szemben.”¹⁴

¹² ÁBTL 1.11.10. 157. d. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztályon MSZMP-tagok ellen folytatott ügynöki bizalmas nyomozásokról, 1957. október 24.

¹³ MNL OL M-KS 288. f. 7/22. ö. e. A Titkárság 1958. február 14-i határozata a Belügyminisztérium nyomozó szervei és az Ügyészség eljárásának szabályozásáról a párt választott szerveibe és a párt apparátusába befurakodott ellenséges személyek üldözése során.

¹⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/22. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. február 14-én megtartott üléséről.

¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/11. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. augusztus 9-én megtartott üléséről.

Kádár is a kommunista tagságban látta a garanciát, egyfajta pártbiztosítékot, ugyanakkor a hatósági szabályozást elvetette: „Nem is a rendőrséget köteleznénk, hanem az ott szolgáló, felelős legmagasabb rangban lévő párttagot, hogy köteles biztosítani, hogy ilyen kérdésekhez a pártszerv hozzájáruljon. Kommunistákat és nem hatóságot köteleznénk erre. Ha azt mondanánk, hogy mint hatóság kötelező, akkor ez tulajdonképpen az alkotmány módosítását jelentené.”

Szirmai István KB-tag, a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője a *Népszabadságnál* dolgozó párttag újságírók '56-os szerepvállalását akarta kinyomoztatni, de a Belügyminisztériumtól azt a választ kapta, hogy kommunistákkal szemben nem folytatnak nyomozást, így nem tudnak anyagot kiadni. A vita során Biszku Béla belügyminiszter arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a fajta szemlélet veszélyes, mert „esetleg olyan benyomás keletkezhet, hogy kétféle elbírálás van, s a párttagok esetében a pártszervek hagyják jóvá az emberek letartóztatását [...] A párt ezt nem vállalhatja magára, mert esetleg jön az önkényeskedés. Most is van erre tapasztalat.”¹⁵

A titkársági határozat szerint amennyiben politikai természetű bűncselekménnyel gyanúsították a KB, a KEB vagy a Revíziós Bizottság¹⁶ egyik

tagját, akkor a nyílt nyomozás lefolytatásához, illetve a letartóztatáshoz a PB előzetes engedélyére, a titkos nyomozás bevezetéséhez pedig az MSZMP első titkára előzetes jóváhagyására volt szükség. Ha egy pártfunkcionáriust gyanúsítottak meg politikai jellegű bűncselekmény elkövetésével, aki a nómenklatúra szerint a KB hatáskörébe tartozott, akkor a nyomozás lefolytatásához a PB, illetve a Titkárság jóváhagyására volt szükség. Ha alacsonyabb beosztásban lévő (budapesti, megyei, megyei jogú városi, kerületi, járási) pártfunkcionáriusokról volt szó, a nyílt nyomozás megkezdéséhez az illetékes pártszerv végrehajtó bizottságának az előzetes hozzájárulását kellett megszerezni, a titkos nyomozás bevezetéséhez pedig a területileg illetékes végrehajtó bizottság első titkárnak az engedélyére volt szükség. Tettenérés esetén – az előzetes tájékoztatás mellőzésével – az utólagos hozzájárulás is elegendő volt. Amennyiben a pártszervek (vagy azok első titkárai) nem értettek egyet a nyomozó szervek intézkedéseivel, a döntés a közvetlen felsőbb párt- és nyomozó szervet illette meg.¹⁷

A határozat végrehajtása lassan haladt, ugyanis a belügyi vezetők még négy hónappal annak elfogadása után sem ismerték a határozat tartalmát. Ezért a Titkárság kénytelen volt köröztetni azt.¹⁸ Felmerül a kérdés, hogy lehetséges az, hogy egy ilyen fontos és kényes területet szabályozó párt-határozatot a belügyi vezetők nem ismertek? Csak találgatni tudunk, de előfordulhatott, hogy nem volt elég példány a határozatból, s egyszerűen a BM pártszervezetei nem tudták megismertetni a parancsnokokkal és a beosztottakkal a párthatározatot. Ugyanakkor nehezen képzelhető el, hogy a BM felső vezetésének se jusson. Ennek hiányában késhetett a parancs ki-

¹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 7/22. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. február 14-én megtartott üléséről.

¹⁶ Az MSZMP Központi Revíziós Bizottsága (KRB) és a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) az 1957-es Országos Pártértekezleten alakultak újjá, 1957 júniusában jöttek létre. A KRB feladata a KB és a párt vállalatai, intézményei általános gazdálkodásának, pénztárának, költségvetésének ellenőrzése, a dolgozók bejelentéseinek, panaszainak vizsgálata, az apparátus ügyintézésének, a pártalapszervezetek anyagi helyzetének vizsgálata volt. Függetlenített apparátussal és társadalmi aktivistákkal dolgozott, tagjait a pártkongresszus választotta, munkájáról annak számolt be. A bizottság 1966-ig működött, megszűnése után feladatait a KEB vette át. A KEB működéséért a KB-nak volt felelős. Feladata volt, hogy „örködjön a párttagság politikai magatartásán és párthűségén, kíméletlenül harcoljon a pártszerűtlen, a fegyelmezetlen, a pártellenes, a frakciós tevékenység minden fajtája ellen”. A KEB vizsgálatot indíthatott párttagok és tagjelöltek ellen, s büntetéseket róhatott ki. Felelősségre vonhatta azokat a párttagokat, akik megsértették a párt szervezeti szabályzatát, felülvizsgálta és döntött a pártból való kizárásokról, a pártbüntetésekről szóló határozatok ellen benyújtott fel-

lebbezésekről. Tagjait a KB választotta meg, mellettük függetlenített apparátus és társadalmi munkások is tevékenykedtek. Németh (összeáll.) 1995. 186. és 209., Németh (összeáll.) 1998. 234. és 292–293.

¹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 7/22. ö. e. A Titkárság 1958. február 14-i határozata a BM nyomozó szervei és az Ügyészség eljárásának szabályozása a párt választott szerveibe és a párt apparátusába beforakodott ellenséges személyek üldözése során.

¹⁸ MNL OL XIX-B-1-az 36. d. A BM Titkárság körlevele a Titkárság 1958. február 14-i határozatával kapcsolatban, 1958. július 3.

adása, mert – a pártirányítás lényegéből adódóan – a belügyi normák, kevés kivételtől eltekintve, párhatarozatokon alapultak. A párhatarozatok kvázi parancsként való értelmezését a párt büntetőpolitikai irányelveinek végrehajtása kapcsán készített jelentésében egyértelműen fogalmazták meg: „Egyes alapvető parancsok, utasítások teljes mértékben a párhatarozatok alapján valósultak és valósulnak meg, lényegében olyan végrehajtási utasítások, melyek a korábbi párhatarozatoknak az állambiztonsági munkában való érvényesítésének konkrét módozatait határozzák meg.”¹⁹

1959 szeptemberében határozták meg azon állami és pártvezetők körét is, akik a Belügyminisztérium szerveitől egyes személyekről adatot kérhettek. Ezek a PB tagjai, a KB titkárai, a KEB elnöke és titkára, a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (PTO) és a KB Adminisztratív Osztály (AO) vezetői, a budapesti pártvégrehajtó bizottság első titkára, illetve az adminisztratív ügyekkel foglalkozó titkára, a megyei pártvégrehajtó bizottságok első titkárai, valamint az Elnöki Tanács elnöke, a kormány elnöke, a miniszterek, a legfőbb ügyész és a Személyügyi Bizottság²⁰ vezetője voltak. Mindazon kérelmeket, amelyeket nem a fent felsorolt funkcionáriusok egyike írt alá, a Belügyminisztérium köteles volt intézkedés nélkül visszaküldeni.²¹

A PTO szintén 1959-ben készítette el javaslatát a „pártba nem való elemek” eltávolítására. Ennek értelmében meg kellett vizsgálni azoknak a párttagoknak az ügyét, akiknek a magatartása nem felelt meg az új párt politikájának. Nemcsak az „ellenforradalom” előtti, alatti, de az azt követő

¹⁹ BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e. A II/6. Osztály jelentése a büntető politika néhány kérdéséről. 1960. június 15. Bővebben: Krahulcsán 2013, 169–170.

²⁰ A Személyügyi Bizottságról keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy a PB 1959 májusában hozott döntést arról, hogy a KB apparátusán belül a PTO, az Ipari és Közlekedési Osztály, az Államgazdasági Osztály, valamint a Tudományos és Kulturális Osztály, illetve a Mezőgazdasági Osztály képviselőiből egy bizottságot kellett létrehozni, amelynek az volt a feladata, hogy az „ellenséges elemek fontos és bizalmas posztokról való kizorítása” érdekében a felmerülő vitás személyi kérdésekben javaslatot tegyen a BM-nek. MNL OL M-KS 288. f. 5/132. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. május 27-i üléséről.

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/58. ő. e. A Titkárság 1959. szeptember 9-i határozata a belügyi információk és környezettanulmányok kérésének rendezéséről.

időszakban végzett tevékenységet is tanulmányozni kellett egy – az összes megyei és kerületi pártbizottságon létrehozott – háromtagú bizottságnak. Fontos szempont volt az illető származása, „eredeti” foglalkozása, így súlyosan negatív megítélés alá esett a kispolgári, alkalmazotti előélet – bármit is jelentettek ezek a kategóriák. Megvizsgálták azok párttagságát, akik nem kaptak erkölcsi bizonyítványt, akiket korábban kizártak az MDP-ből, vagy olyan katonatisztek voltak, akik nem írták alá a tisztii nyilatkozatot, és párttagok lettek, vagy nem ott igazoltatták magukat, ahol az „ellenforradalom” ideje alatt tartózkodtak. Amennyiben a bizottság úgy ítélte meg, hogy az illetőt ki kell zárni az MSZMP-ből, első körben felszólították, hogy önként lépjen ki a pártból; ha erre nem volt hajlandó, akkor kizárási javaslatot kellett készíteni, és ha a végrehajtó bizottság elfogadta az indítványt, azt ismertették a tagsággal.²²

1961-ben, majd 1966-ban a legfőbb ügyész is szabályozta a fontosabb munkakört betöltők ellen indított büntetőeljárás menetét, amelynek lényege a fentiekhez hasonlóan az volt, hogy a párttáskörbe tartozó vezetők elleni eljárás megindításakor értesíteni kellett a szervezetileg illetékes végrehajtó bizottságot, azonban figyelemre méltó, hogy ez a rendelkezés a politikai nyomozó szervekre nem vonatkozott.²³ Szénási Géza legfőbb ügyész bejelentése nyomán 1962 júniusában a PB ismét foglalkozott a kérdéssel, mert a rendőrség és a Katonai Ügyészség megsértette a Titkárság 1958. február 14-i határozatát. Sajnos az ügygel kapcsolatban részleteket nem ismerünk, a PB mindenesetre megbízta a KEB-et és az Adminisztratív Osztályt, hogy vizsgálják meg, történt-e pártszerűtlenség, és a belügyi

²² MNL OL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. Javaslat egyes pártba nem való elemek eltávolítására, 1959. március 4. Az „egyes ellenséges elemek állami posztokról való kizorítása” címszó alatt futó, több éven keresztül folytatott gyakorlatról jelen tanulmányomban bővebben nem kívánok foglalkozni, ez egy külön dolgozat témája lehetne.

²³ MNL OL XIX-B-1-az 49. d. A legfőbb ügyész 001/1961. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek ellen indult büntetőeljárások szabályozásáról, 1961. január 10., valamint MNL OL XIX-B-1-az 66. d. A legfőbb ügyész 002/1966. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni büntetőeljárások ügyész feladatairól, 1966. október 1.

miniszter – feltehetően az AO intenciói nyomán – parancsában ismételtén felhívta a politikai nyomozó és a bűnügyi szerveket a fenti titkársági határozat áttanulmányozására és következetes betartására.²⁴

A belügyminiszteri parancsra hivatkozva alig egy hónappal később a BRFK Politikai Nyomozó Osztályának vezetője utasította a PNYF csoportvezetőit, hogy augusztus végéig csoportértekezleten „oktatásszerűen” tárgyalják meg az eredeti PB-határozatot, és az operatív tisztek a jövőben a határozatban megjelölt funkcionáriusokra vonatkozó kompromittáló tartalmú jelentést csak abban az esetben fogadjanak el a hálózattól, „ha annak tartalma valószínűnek látszott”, illetve operatív intézkedést vagy párttájékoztatást igényelt. Amennyiben érdektelen volt, vagy személyes ellentétekre, intrikákra utalt, a hálózati személy jelentését meg kellett semmisíteni, sőt ha egyértelműen megállapítható volt, hogy a jelentésben megfogalmazott állítások alaptalanok voltak, azok ellenséges, rágalmozó céllal íródtak, úgy a jelentés készítője ellen rágalmozásért eljárást kellett indítani. Ez utóbbi rendelkezésről nehezen hihető, hogy a gyakorlatban valaha is alkalmazták volna, hiszen ez a hálózati személy dekonspirálódását jelenthette, így valószínűleg erre soha nem is került sor. Az általános eljárás az volt, hogy amennyiben egy, az operatív nyilvántartásban szereplő személyről kiderült, hogy párttag, az operatív tisztnak értesítenie kellett a nyilvántartás vezetőjét, illetve javaslatot kellett készítenie az illető nyilvántartásból való törlésére, de ha időközben került nyilvántartásba, akkor az illetékes pártszervvel egyeztetve kellett döntenie a személy törléséről vagy nyilvántartásban hagyásáról. A beosztottak a beérkezett jelentésekkel kapcsolatban pártengedély nélkül semmiféle intézkedést nem fogathatottak, amit csak az osztályvezetőn keresztül lehetett beszerezni. Amennyiben olyan jelentés érkezett egy párttagról a politikai nyomozó

osztályra, amely rendőri intézkedést nem igényelt, az illetékes pártszervet akkor is tájékoztatni kellett.²⁵

1966 márciusában a Titkárság megvizsgálta az 1958. február 14-i határozatának gyakorlati végrehajtását, és megállapította, hogy a pártszervek és a (politikai) rendőrség a fenti határozatot – helytelenül – kiterjesztették a párttagok által elkövetett köztörvényes bűncselekményekre is. Ezért ekkor, a korábbi határozat érvényben tartása mellett, újból meghatározták a különböző pártszervek jogkörét. Hasonlóan a politikai bűncselekmények elkövetésével meggyanúsított párttagok esetében, ha a meggyanúsított személy a KB tagja, pótagja, a KEB, a Központi Revíziós Bizottság tagja volt, a köztörvényes ügyek esetében is a nyomozás lefolytatásához, a tartóztatáshoz a PB, a KEB, illetve a Központi Revíziós Bizottság előzetes engedélyére volt szükség, míg titkos nyomozás bevezetéséhez a KB első titkárának az előzetes engedélyét kellett beszerezni. Amennyiben az érintett az Elnöki Tanács, a minisztertanács tagja vagy egy országos főhatóság vezetője volt, a nyomozás megindításához az Elnöki Tanács elnöke, illetve a minisztertanács elnöke előzetes engedélye kellett. A SZOT Elnöksége, a KISZ KB Intéző Bizottsága, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnöksége tagjaival szemben „a pártvonalon alkalmazott gyakorlatnak megfelelően” kellett eljárni, míg ha a megyei, járási (kerületi) jogú pártbizottságok választott tagjai vagy a KB, a megyei, járási (kerületi) jogú pártbizottságok apparátusának tagja keveredett gyanúba, akkor a bűnüldöző szerv vezetője köteles volt az illetékes pártvezetőt tájékoztatni. Általános szabály volt, hogy a terheltté nyilvánítás előtt, valamint a nyomozás befejezése után – mind a politikai, mind köztörvényes ügyekben – az illetékes pártvezetőt tájékoztatni kellett.²⁶

²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/267. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1962. június 12-i üléséről, valamint MNL OL XIX-B-1-az 50. d. A belügyminiszter 003. számú utasítása a Titkárság 1958. február 14-i határozatának betartására, 1962. július 7.

²⁵ ÁBTL 1.12.2. 550/13/1962. 37. d. A BRFK Politikai Nyomozó Osztálya vezetőjének 10. számú utasítása a párttagok és pártfunkcionáriusok ellen lefolytatandó eljárások szabályozása tárgyában, 1962. augusztus 6.

²⁶ MNL OL M-KS 288. f. 7/257. ö. e. A Titkárság 1966. március 8-i határozata. Jegyzőkönyv a Titkárság 1966. március 8-i üléséről.

Ugyanakkor ez a szabályozási szisztéma sem lehetett tökéletes, mivel nyomozást általában nem személyre, hanem ügyre rendeltek el, így sokszor nem lehetett sejteni előre, hogy ki lesz a gyanúsított. Ezért az előírt jelentéseket, tájékoztatókat a nyomozás kezdetekor még nem, hanem csak a gyanúsítással egy időben lehetett volna megkövetelni, de ezt – panaszkodott Rudas György főcsoportfőnök-helyettes – a pártszervek sokszor nem értették meg.²⁷

A belügyminiszter szeptemberben az 1966. márciusi titkársági határozat alapján pontosította az állambiztonsági, operatív eljárási rendet. Eszerint amennyiben a fentebb felsorolt funkciókat betöltő vezetők ellen politikai és köztörvényes bűncselekmény alapos gyanúja miatt konspirált ellenőrzés, ügynöki bizalmas nyomozás bevezetése, nyomozás elrendelése, előzetes letartóztatásba helyezés vált szükségessé, akkor az eljáró csoportfőnökség, az önálló osztály vezetője vagy a megyei (budapesti) főkapitány köteles volt a belügyminiszternek jelentést tenni, aki engedélyezhette az eljárás megindítását.

Ha megyei (budapesti), illetve megyei jogú pártbizottságok hatáskörébe tartozó pártfunkcionárius ellen politikai bűncselekmény gyanúja merült fel, az eljáró csoportfőnökség, a BM III/1. (Vizsgálati) Osztály vezetője, illetve a megyei (budapesti) főkapitány volt köteles jelentést tenni a BM III. Főcsoportfőnökének, aki operatív ellenőrzés, ügynöki bizalmas nyomozás bevezetéséhez a megyei pártbizottság első titkárától, míg egy nyomozás elrendeléséhez, letartóztatáshoz a megyei pártbizottság végrehajtó bizottságától kellett a hozzájárulást megkérnie. Járási, kerületi szinten politikai bűncselekmény gyanúja esetén hasonló módon kellett eljárni a rendőri, állambiztonsági szervezeteknek, és itt a járási, kerületi pártbizottság első titkára, illetve a végrehajtó bizottság hozzájárulását kellett megszerezni. Hasonlóképp, amennyiben ezen a szinten köztörvényes bűncselekmény gyanú-

jába keveredett egy pártfunkcionárius, az eljáró főkapitány köteles volt a megyei (budapesti), járási (kerületi) pártbizottság első titkárát előzetesen tájékoztatni. Ha megyei, járási (kerületi) jogú pártbizottság hatáskörébe tartozó állami, gazdasági, tömegszervezeti vezető került gyanúba, a terheltté nyilvánítása előtt – mind politikai, mind köztörvényes ügyekben – a pártbizottság illetékes vezetőjét tájékoztatni kellett.

Külön rendelkeztek arról, hogy mi a teendő tettenérés esetén. Ilyenkor az illetékes pártbizottság vezetőjét utólag írásban értesítették az akcióról, majd a rendőrség az eljárás eredményéről tájékoztatta az illetékes pártszerveket. Ennek tartalmaznia kellett az elkövetett cselekmény minősítését, a rendelkezésre álló bizonyítékokat, a nyomozás során szükségessé vált intézkedések felsorolását, ezek eredményét és a további eljárás lefolytatására tett javaslatokat. Amennyiben a különböző szintű belügyi szervek, vagy az illetékes pártszervek között véleményeltérés alakult ki, a döntést a BM II. (Rendőri), illetve a III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség vezetőjének kellett meghoznia.²⁸

Sajnos arról nem rendelkezünk pontos információkkal, hogy a vizsgált korszakban mennyi eljárás indult pártfunkcionáriusok ellen. Mindenesetre a BM III/1. (Vizsgálati) Osztálya által összeállított jelentés szerint 1962 januárja és 1966 márciusa között 76 MSZMP-tag és tagjelölt ellen indult büntetőeljárás, és kilenc párttagot részesítettek rendőrhatalomra figyelmeztetésben. Az általuk elkövetett bűncselekmények között volt kémkedés, államtitoksértés, külföldre szökés, hivatali hatalommal való visszaélés, izgatás, vám- és deviza büntett, csalás, sikkasztás, pazarló gazdálkodás és foglalkozás körében elkövetett halált okozó veszélyeztetés is. Ugyanakkor nem került be a fenti statisztikába az úgynevezett sektás izgatók ügye, mert őket (három fő) letartóztatásuk előtt egy nappal kizárták a pártból.²⁹

²⁷ MNL OL XIX-B-1-az 63. d. Dr. Rudas György főcsoportfőnök-helyettes feljegyzése Borgos Gyula rendőr ezredes részére, 1966. június 3.

²⁸ MNL OL XIX-B-1-az 63. d. A belügyminiszter 008. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni operatív nyomozati cselekmények fogantatásának, büntetőeljárás megindításának szabályozásáról, 1966. szeptember 23.

²⁹ ÁBTL 1.11.9. 41. d. Deák József, a BM III/1. Osztály vezetőjének jelentése, 1966. március 5.

Arra is találunk példát, hogy maga a belügyi vezetés próbálta megóvni a párt vezetőinek jó hírét. Rácz Sándor belügyminiszter-helyettesként akadályozta meg, hogy a Vatikán, illetve Olaszország irányába folytatott hírszerzői lehetőségek bővítése miatt létrehozott Amor Háza fedőnevű objektum bár részét bepoloskazzák: „Rajnai elvtárs! A penzió rendben! A bár esetében ne csináljuk ezt. (Mint Te is tudod, vez.[ető] elvt.[árs]ak is megfordulnak itt.) A bárnál csak egy-egy alkalommal használjunk 3/e labda rendszabályt, de nem így állandóra beépítve. Rácz Sándor”³⁰

Az 1969-től üzemelő Albergo nevű panziót, illetve a Sole Mio nevű éjszakai lokált (és a Tanya fedőnevű K-lakást) az állambiztonsági szervek azzal a céllal hozták létre, hogy külföldieket figyeljenek meg, illetve tipp-személyeket, vagyis beszervezésre alkalmas jelölteket keressenek, és kompromittálják a külföldi vagy hazai célszemélyeket, egyszóval operatív akciókat hajtsanak végre. Természetesen nagyon kínos lett volna, ha a bár egyik bepoloskázott asztalánál egy vezető magyar pártfunkcionárius tette volna a szépet egy beépített ügynöknőnek.

A problémakör újabb rendezésére a legfőbb ügyész 1976 tavaszán az MSZMP Koordinációs Bizottságának ülésére beterjesztett javaslatában tett kísérletet. Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának (KAO) Koordinációs Bizottsága a pártvezetés, valamint az igazságügyi és a belügyi szervek közötti együttműködést irányító testület volt. Tagjai az MSZMP KB adminisztratív ügyekért felelős titkára, a KAO vezetője, a belügyminiszter, az igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke voltak. Szerepéről, tevékenységéről, összetételéről keveset tudunk, iratanyaga csak 1964-től áll (az is hiányosan) a kutatók rendelkezésére, pedig egyes források szerint a testület 1957-től működött.³¹

Dr. Szijártó Károly a Koordinációs Bizottság ülésén felvetette, hogy mivel az összes bűncselekményt elkövetők 6%-a MSZMP-tag, ezért az állami felelősségre vonást ki kell egészíteni a „pártvonalon” történő számonkéréssel. Véleménye szerint azonban ez a gyakorlatban nem valósítható meg, mert az ügyészségeknek nehézséget okoz, hogy – mivel a pártszervek hatásköri listáit nem ismerték (azok gyakran változtak) – valamennyi ügyet olyan szempontból is figyelemmel kísérjenek, hogy az érintettek között esetleg nem fordul-e elő olyan személy, aki valamelyik pártszerv hatásköri listájában szerepel. Javaslatában Szijártó az előzetes tájékoztatási kötelezettség fenntartásának szükségességét kérdőjelezte meg, illetve felvetette, hogy ezen személyek körét a lehetséges mértékig szűkíteni kellene, valamint indítványozta, hogy a pártszervek hatásköri listáit rendszeresen küldjék meg a belügy- és az igazságügy-miniszter, valamint a legfőbb ügyész részére.³² A bizottság a fenti előterjesztést tudomásul vette, de Szijártó javaslatait figyelmen kívül hagyta, és az „értelmezési hibák” megszüntetése érdekében az 1958. és az 1966. évi határozatok újbóli tanulmányozására hívta fel a figyelmet, amit a Belügyminisztérium vonatkozásában a BM Titkárság körlevelében meg is tett.³³

Az MSZMP Győr-Sopron, illetve Heves megyei Közigazgatási és Adminisztratív Osztályai által elkészített feljegyzések részletesen beszámolnak az 1972 és 1976 közötti, a párttagok, választott párttisztiséget viselők, pártfunkcionáriusok ellen lefolytatott büntetőügyekről. (Levéltári kutatásaim során az alábbiakhoz hasonló összefoglalókat más megyék vonatkozásában sajnos nem találtam.) A vizsgált időszakban, párttag ellen egyik

³² MNL OL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Előterjesztés a Koordinációs Bizottsághoz a tájékoztatási kötelezettség szabályozására a párttagok ellen folyamatban lévő bűnügyekben, 1976. május 4.

³³ MNL OL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1976. május 19-i üléséről, valamint MNL OL XIX-B-1-az 112. d. A BM Titkárság vezetőjének 12/1976. számú körlevele a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni operatív nyomozati cselekmények, büntetőeljárások kezdeményezésének gyakorlatáról, 1976. szeptember 24.

³⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-143/1. Javaslát az Amor Háza fedőnevű objektumba 3/e rendszabály bevezetésére, 1969. április 28.

³¹ Az dokumentumok az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya iratanyagában lelhetők fel.

megyében sem indult sem titkos, sem nyílt eljárás politikai természetű bűncselekmény alapos gyanúja miatt.

Győr-Sopron megyében köztörvényes bűncselekmény miatt járási szinttől felfelé összesen 66 személy ellen indult nyomozás. Közülük tíz fő volt járási szintű pártszerv választott tagja, egy fő a járási pártbizottság apparátusának munkatársa, egy fő községi pártbizottsági titkár, ketten függetlenített párttitkárok, nyolcan alapszervezeti titkárok, négyen állami vezetők, 28-an gazdasági vezetők, heten tömegszervezeti vezetők voltak, öten egyéb beosztásban dolgoztak. A bűncselekmények jellegét tekintve: gondatlanságból elkövetett 12 eset, szándékos 54 eset. Ez utóbbiakból azonban egy sem volt sem politikai, sem erőszakos vagy garázda jellegű bűncselekmény. Ezekben az esetekben – a jelentés szerint – az illetékes pártbizottságok titkárait a rendőrség kivétel nélkül előzetesen is, illetve a nyomozás befejezésekor is értesítette. Ugyanakkor a tájékoztatás módja nem volt egységes, mert azt vagy csak szóban, vagy ritkábban írásban tették.

A Heves megyei beszámoló szerint utoljára 1971-ben volt olyan jellegű politikai büntetőügy, amely a pártszervek nyomozás megindítása előtti tájékoztatását tette volna szükségessé, míg állami és gazdasági vezetők közül 1975-ben 13, egy évvel később nyolc főt nyilvánítottak terheltté köztörvényes bűncselekmények miatt. A jelentés ugyanakkor kiemeli, hogy a megyei, járási pártszervek hatásköri listájába tartozó – és büntetőeljárás során elmarasztalt – gazdasági vezető (21 személy) közül hat volt termelőszövetkezeti elnök. Számuk és arányuk tehát viszonylag magas volt. A Heves megyei MSZMP-tagok 1975-ben 132, 1976-ban 124 esetben követtek el bűncselekményt, elsősorban társadalmi tulajdon elleni vétséget, illetve ittás vezetés büntetettét. Ugyanakkor a Sziójártó Károly által felvetett probléma Heves megyében nem jelent meg – bár a rendőrség és az ügyészség nem ismerte a pártszervek hatásköri listáit –, mégis ezek a szervek mindig időben tudomást szereztek arról, hogy párthatáskörbe tartozó személyek kerültek gyanúsítás alá. Való igaz, nehezen elképzelhető, hogy egy párt-funkcionárius meggyanúsítása elkerüli a nyomozó szervek figyelmét, nem

derül ki a számukra, ha egy MSZMP-vezető kerül a látóterükbe. Ezért az egri rendőrségen nem is igényelték a pártszervek hatásköri listáinak megküldését a bűnüldöző és az ügyészi szervek részére.³⁴

A Koordinációs Bizottság nemcsak elvi, hanem gyakorlati ügyeket is megtárgyalt, úgy tűnik tehát, mintha átvette volna a KEB szerepét. A volt legfőbb ügyész fiának, dr. Szénási Györgynek „súlyos testi sértést okozó ittás vezetés”, valamint Polinszky Károly korábbi oktatásügyi miniszter fiának, dr. Polinszky Andrásnak „szándékos közúti veszélyeztetés és más bűnügyek” miatti ügyében a Belügyminisztérium a Koordinációs Bizottságot is tájékoztatta, amely mindkét ügyben úgy határozott, hogy az arra hivatott szervek a jogszabályi előírások szerint végezzék dolgukat.³⁵

Pár évvel később a KB-tag Keserű Jánosné (korábbi könnyűipari miniszter) közlekedési balesete került a Koordinációs Bizottság elé. Keserű Jánosné nyugalmazott miniszter 1983. november 22-én személygépkocsijával egy kijelölt gyalogátkelőhely közvetlen közelében elütötte Poros Tamás igazgatót, aki a sérüléseibe belehalt.³⁶ Az eset után hat nappal a Titkárság elé került az ügy, ahol a párttestület hozzájárult, hogy az illetékes hatóságok a törvényes eljárást lefolytathassák, és úgy határozott, hogy tájékoztatást kell kérni a nyomozó szervektől a vizsgálat befejezése után, valamint a KB december 7-i ülésén is meg kívánják vitatni az esetet. (A jegyzőkönyvek szerint azonban se a december 7-i, se a későbbi üléseken nem került a KB elé az ügy.)³⁷

³⁴ MNL OL M-KS 288. f. 31/6. ő. e. Az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága KAO-feljegyzése a KB Titkárság 1958. február 14-i és 1966. március 8-i határozatának végrehajtásáról, 1977. június 23., valamint az MSZMP Heves megyei Bizottsága KAO-feljegyzése a KB Titkárság 1958. február 14-i és 1966. március 8-i határozata végrehajtásának tapasztalatairól, 1977. május 23.

³⁵ MNL OL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1981. augusztus 3-i üléséről.

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 7/703. ő. e. Tájékoztató a Titkárságnak a Keserű Jánosné elvtársnő közlekedési balesetével kapcsolatos bírósági ítéletről, 1984. szeptember 11. A Titkárság 1984. szeptember 17-i ülése.

³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 7/685. ő. e. Keserű Jánosné gépkocsibalesete. A Titkárság 1983. november 28-i ülése.

Nem teljesen világos az eljárás minden részlete, annyi azonban bizonyos, hogy valamikor az egykori könnyűipari miniszter ügyében született egy nyomozást megszüntető határozat, illetve ügyészi jóváhagyás is, amit a Koordinációs Bizottság felülvizsgáltatott, és 1984 januárjában úgy foglalt állást, hogy az ügyben vádemelésre és bírósági döntésre is sort kell keríteni.³⁸

A baleset miatt Keserű Jánosné ellen büntetőeljárás indult, és első fokon a Pesti Központi Kerületi Bíróság az ellene emelt vád alól bizonyíték hiányában felmentette, de az ügyész az ítélet ellen fellebbezett. A fellebbezést a Fővárosi Bíróság elutasította és a vádlottat bűncselekmény hiányában ismét felmentették.³⁹ Az igazságszolgáltatás malomkövei közé kerülő KB-tag sorsa a pártvezetést élénken foglalkoztathatta, a bírósági döntést a KB Titkársága 1984. júniusi ülésén tudomásul is vette.⁴⁰ Az özvegy kezdeményezésére azonban a Legfelsőbb Bíróság az első- és másodfokú ítélet ellen törvényességi óvást emelt, majd a Legfelsőbb Bíróság Keserű Jánosnét halálos közúti baleset gondatlan okozásának vétségéért elmarasztalta, s jogerős ítéletében pénzbüntetésre ítélte. A Titkárság az ügy tanulságait levonva megállapította: „A befejezett ügy tanulságait – helyszínelési és ellenőrzési hiba, ellentmondásos első- és másodfokú ítélet – az irányító vezetőkkel megbeszéltük. Felhívtuk figyelmüket, hogy az eljárás tapasztalatait munkájukban hasznosítsák.”⁴¹ Mindenesetre tény, hogy Keserű a KB-tagságát 1985-ben elvesztette, talán épp a fenti ügy miatt.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 31/1984/1. ő. e. Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1984. január 2-i üléséről.

³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 7/703. ő. e. Tájékoztató a Titkárságnak a Keserű Jánosné elvtársnő közlekedési balesetével kapcsolatos bírósági ítéletről, 1984. szeptember 11. A Titkárság 1984. szeptember 17-i ülése.

⁴⁰ MNL OL M-KS 288. f. 7/699. ő. e. Személyi ügy (Keserű Jánosné). A Titkárság 1984. június 25-i ülése.

⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/703. ő. e. Tájékoztató a Titkárságnak a Keserű Jánosné elvtársnő közlekedési balesetével kapcsolatos bírósági ítéletről, 1984. szeptember 11. A Titkárság 1984. szeptember 17-i ülése.

A Koordinációs Bizottság fenti, 1984. januári ülésén – elképzelhető, hogy a Keserű-ügy miatt – a bizottság tagjai állást foglaltak a párt vezető tisztségviselői, illetve a pártszervek hatáskörébe tartozó vezetők elleni büntetőeljárásokat szabályozó párthatározatok, belügyminiszteri parancsok, ügyészi utasítások újrafogalmazása, pontosítása mellett, mivel – szolt az indoklás – e határozatok meghozatala óta korszerűsödtek a jogalkalmazás jogpolitikai elvei, a büntető jogszabályok is megváltoztak. Ezért a bizottság tagjai szerint meg kellett vizsgálni, hogy milyen kérdésekben és milyen mértékben indokolt a határozatok, utasítások korszerűsítése. E feladat elvégzésére a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályát, a belügyminisztert, illetve a legfőbb ügyészt kérték fel.⁴²

A KAO által elkészített jelentést a Koordinációs Bizottság októberben vitatta meg, amely felsorolta a korábban kialakult gyakorlat ellentmondásosságait.⁴³ Egyre gyakrabban fordult elő ugyanis, hogy a bűncselekményt elkövető párttag ellen indított pártfegyelmi eljárások és pártbüntetések sokszor a korábbi határozatokkal nem voltak összhangban. (A jelentés szerint a párttagok közül évente 3500–3800 személyt kellett bűncselekmény miatt felelősségre vonni, és politikai jellegű vétségek miatt a hetvenes években mintegy 200 párttag ellen indult eljárás.) Bizonytalanság volt tapasztalható a halaszthatatlan eljárások végrehajtása során is, amely elsősorban a közlekedési baleseteknél (lásd a fenti példákat) volt jellemző, a helyszíni szemle, illetve a vérvétel elmulasztása volt a leggyakoribb hiba.⁴⁴

⁴² MNL OL M-KS 288. f. 31/1984/1. ő. e. Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1984. január 2-i üléséről.

⁴³ MNL OL M-KS 288. f. 31/1984/1. ő. e. Javaslat a büntetőeljárással összefüggő feladatokra a párt tagjainak és a pártszervek hatáskörébe tartozó káderek ügyeiben, d. n. Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1984. október 1-jei üléséről.

⁴⁴ MNL OL M-KS 288. f. 31/1984/1. ő. e. Javaslat a büntetőeljárással összefüggő feladatokra a párt tagjainak és a pártszervek hatáskörébe tartozó káderek ügyeiben, d. n. Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1984. október 1-jei üléséről.

A KAO javaslatát a PB 1984. december 11-én tárgyalta meg.⁴⁵ A javaslat bevezetőjében elégedetten nyugtázták, hogy a korábbi titkársági határozatok (1958. február 14. és 1966. március 8.) biztosították, hogy „a párton belüli nézeteltéréseket senki sem terelhetette az adminisztratív megoldás útjára”. Azonban a köztörvényes bűncselekmények esetében is gyakran a politikai jellegű ügyekre előírt eljárást alkalmazták, vagyis előzetes tájékoztatás helyett engedélykérést igényeltek a BM szervei a büntetőeljárás megindításához vagy az őrizetbe vételhez, illetve előzetes letartóztatás elrendeléséhez az illetékes pártszervtől. Ezt (is) kiküszöbölendő a KAO néhány alapelvet rögzített javaslatában. Egyrészt leszögezték, hogy a párton belüli nézeteltéréseknek továbbra sem lehetnek adminisztratív következményei, másrészt továbbra is indokoltnak tartották fenntartani a politikai és a köztörvényes bűncselekmények közötti eljárásrend megkülönböztetését, továbbá a párt választott tagjai, a nomenklatúrába tartozó vezetők esetében politikai ügyekben előzetesen, köztörvényes ügyekben pedig az intézkedéssel egyidejűleg kell értesíteni az illetékes pártszerveket. Felhívták a figyelmet arra is, hogy a tájékoztatás legyen gyorsabb és egyszerűbb, és a pártszervek továbbra sem avatkozhatnak bele a büntetőeljárások menetébe. Bizalmas adatgyűjtést és nyomozás elrendelését pedig a KB első titkárának, illetve a KEB elnökének az előzetes hozzájárulásához kötötték. A KB, a KEB tagjai, illetve a KB hatáskörébe tartozó vezetők esetében javasolták, hogy a köztörvényes bűncselekmények esetében is a politikai jellegű bűncselekményekre előírt előzetes hozzájárulást kelljen a BM szerveinek beszerezni, ezzel mintegy kiterjesztve a védelmet a legfelső párttagságra.⁴⁶ Úgy tűnik tehát, hogy a gyakorlatban már alkalmazott eljárást fogadták el – legalábbis a párt felső vezetői esetében.

⁴⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/928. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak a pártszervek káderhatáskörébe tartozó személyek büntetőügyeivel kapcsolatos hozzájárulási, tájékoztatási rendre, 1984. november 27.

⁴⁶ Uo.

A vitában Kádár is felszólalt, és különösen ez utóbbi pontot járta körbe, az országgyűlési képviselők mentelmi jogához hasonlította a KAO javaslatát. „Jelenleg a törvény előírása szerint az országgyűlésnek, mint a legfőbb szuverenitás képviselőinek [sic!] mentelmi joga van. Más magyar állampolgárra ez nem érvényes. Elnézést a rokonításért és az összehasonlításért, az én javaslatom ez volna, hogy ezt is bizonyos értelemben mentelmi jogként kell felfogni, de szerintem csak a Központi Bizottság és a KEB tagjaira érvényes. Ez az én egyszerűsítési javaslatom. Ha jól összeadom, ez is 150 ember. Akkor ez egy másik vonalon egy korlátozott mentelmi jogot jelent. Ez a javaslatom.” Kádár a választott pártszervek, illetve a nomenklatúra tagjai esetében is a KAO javaslatát támogatta. De fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a pártnak mindig legyen lehetősége a legegyszerűbb párttag esetében is – ha a gyanú felmerül – a „dolgok mögé nézni”. Ahogy fogalmazott: „Politikai bűncselekmény gyanújának a felmerülése esetén előzetes értesítés, a nomenklatúrán szereplők esetében az illető pártszervnél, és köztörvényi bűncselekmény esetén egyidejű értesítés. Itt a csiklandósabb mégis a politikai, és akkor még van módja annak a pártszervnek valamit mérlegelni, hogy nincs-e valami görbe dolog mögöttes [...] A párttagoknál pedig akár miről van szó, az egyidejű informálás kell azért is, hogy párteljárást folytathassanak le, és talán azért is, hogy interveniáljanak a védelmében.”⁴⁷ Kádár nem véletlenül aggódott, és nem ok nélkül kívánta kiterjeszteni a védelmet a pártfunkcionáriusok legszélesebb körére, személyes tapasztalatai, a Rákosi börtönében eltöltött időszak is motiválhatta a kérdés kapcsán.

A PB által 1984. december 11-én hozott határozat szerint a KB, a KEB tagjai által elkövetett politikai jellegű és köztörvényes bűncselekmények alapos gyanúja esetén akkor indíthattak nyomozást, rendelkeztek el őrizetbe vételt vagy előzetes letartóztatást, ha ahhoz a KB tagjai esetében a

⁴⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/928. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak a pártszervek káderhatáskörébe tartozó személyek büntetőügyeivel kapcsolatos hozzájárulási, tájékoztatási rendre, 1984. november 27.

PB, a KEB esetében pedig a KEB Titkársága előzetesen hozzájárult. Amikor a KB káderhatáskörébe tartozó vezető vagy választott párttestület tagja került bajba, akkor a büntető eljárás megindításáról politikai bűncselekmény esetében előzetesen, köztörvényes ügyeknél pedig a rendőri intézkedéssel egyidejűleg kellett a (KB, PB, illetve a Titkárság hatáskörébe tartozó vezető esetében) KB illetékes titkárát vagy pártbizottsági tagok esetében az illetékes (budapesti, megyei, kerületi, városi) pártbizottságok első titkárát értesíteni. Tettezés esetén az eljárás előzetes tájékoztatás nélkül is megindítható volt, de az illetékes pártszervet – amint lehetett – értesíteni kellett. Azt a speciális esetet is szabályozták, amikor egy pártszerv hatáskörébe tartozó nem párttag ellen indítottak büntetőeljárást. Ekkor a területileg illetékes pártbizottság első titkárát kellett értesíteni, bár véleményem szerint nem párttagok kevesen tolhattak be – különösen párthatáskörbe tartozó – funkciót a korszakban.

A nyomozóhatóság tevékenységéről az illetékes pártszerv vezetője folyamatos tájékoztatást kérhetett, de ez nem jelenthetett beavatkozást a büntetőeljárásba, a politikai rendőrségnek pedig tájékoztatni kellett a pártszervet, és ezért az állambiztonsági szervnél vagy az ügyészségnél, vagy az egyéb nyomozó hatóságnál dolgozó legmagasabb beosztású kommunista volt a felelős. A határozat utolsó pontja a legérzékenyebb területet, a titkos, operatív adatgyűjtést is szabályozta, tehát azt, hogy például mikor lehetett lehallgatóberendezést beszerezni egy pártfunkcionárius lakásába, telefonjába, titkos módon követni, fotózni őt stb. Amennyiben a KB tagja vagy a KB hatáskörébe tartozó vezető ellen alkalmazták a bizalmas adatgyűjtés fentebb említett eszközeit, akkor a KB első titkárának (az MSZMP főtitkárának), a KEB tagjával kapcsolatban pedig a KEB elnökének előzetes hozzájárulását kellett megszerezni a politikai rendőrség embereinek.⁴⁸

⁴⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/928. ő. e. A Politikai Bizottság 1984. december 11-i határozata a pártszervek káderhatáskörébe tartozó személyek büntetőügyeivel kapcsolatos hozzájárulási, tájékoztatási rendre.

A PB-határozat alapján 1985 augusztusában a belügyminiszter utasítást adott ki, amely híven követte a pártakaratot, és szabályozta a pártfunkcionáriusok elleni eljárásrendet.⁴⁹ Az 1984-es határozat csak pár évig volt hatályban, 1989 áprilisában a PB hatályon kívül helyezte, mert „a megváltozott politikai és társadalmi viszonyaink a továbbiakban már nem indokolják a pártszervek káderhatáskörébe tartozó személyek és a párttagok büntetőügyeivel kapcsolatos hozzájárulási és tájékoztatási rend fenntartását”.⁵⁰ Ennek nyomán a fenti belügyminiszteri utasítás is hatályát veszítette.⁵¹

PÁRTTAGOK AZ OPERATÍV NYILVÁNTARTÁSBAN

A Titkárság 1957-ben három bizottságot állított fel, hogy felülvizsgálják az állambiztonsági szervek adattáiraiban szereplő párttagok ügyét, és végleg rendezzék a BM operatív nyilvántartásaiban⁵² lévő, párthatáskörbe tartozó

⁴⁹ MNL OL XIX-B-1-az 159. d. A belügyminiszter 22/1985. számú utasítása a pártszervek káderhatáskörébe tartozó személyek és a párttagok elleni büntetőeljárásokkal kapcsolatos hozzájárulás kérés, tájékoztatási és értesítési kötelezettség rendjéről, 1985. augusztus 1.

⁵⁰ MNL OL XIX-B-1-az 184. d. A Politikai Bizottság 1989. április 5-i határozata a pártszervek hatáskörébe tartozó személyek büntetőügyeivel kapcsolatos eljárási, tájékoztatási rend megváltoztatására.

⁵¹ MNL OL XIX-B-1-az 184. d. A belügyminiszter 22/1989. számú utasítása a pártszervek káderhatáskörébe tartozó személyek és a párttagok elleni büntetőeljárásokkal kapcsolatos hozzájárulás-kérés, tájékoztatási és értesítési kötelezettség rendjével kapcsolatos rendelkezések hatályon kívül helyezéséről, 1989. július 20.

⁵² Az alap- és a kutató nyilvántartás a korabeli állambiztonsági nyilvántartási rendszer két formája. Alapnyilvántartásba azok a személyek kerültek, akik a fennálló társadalmi berendezkedéssel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak, míg a kutató nyilvántartásban a kevésbé veszélyes társadalmi csoportok és egyének adatait rögzítették. Ilyenek voltak például mindazok, akiket az állam- és társadalmi rend elleni bűncselekmény miatt elítéltek, de már amnesztiában részesültek, a nem kellően bizonyított politikai jellegű bűncselekmények elkövetői, az 1945 előtti erőszakos szervezetek vezetői és hivatásos állományú tisztjei, az 1945 előtt és után működött „jobboldali” pártok vezetőségi tagjai, a feloszlott szerzetesrendek aktív

személyek felülvizsgálatának kérdését. A kérdéskör több alkalommal került az MSZMP KB Titkársága elé,⁵³ azonban a többszöri nekifutásra, több éven keresztül zajló felülvizsgálat csak nagyon lassan haladt. 1963 augusztusában ugyan a PB megtárgyalta egy jelentést, amely a BM-nyilvántartás rendezési elveit taglalta,⁵⁴ majd egy belügyminiszteri parancs is készült,⁵⁵ de csak 1968 júliusában született döntés arról, hogy a nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok helyi és országos különnyilvántartási rendszerét fel kell állítani.⁵⁶

Az 1967. december 31-i – feltehetően nem országos és nem teljes – adatok szerint ekkor az operatív nyilvántartásban 203 olyan személy szerepelt, aki a lajstromba vételkor tagja volt az MSZMP-nek. Ezek között operatív feldolgozás alatt állt 27 fő, összeesküvés, kémkedés, béke és emberiség elleni bűntett, izgatás, illetve egyéb okok miatt. A 203 főből 47 személyt ítélték el lázadás, izgatás, béke és emberiség elleni bűntett, hivatali visszaélés, államtitok, illetve szolgálati titok megsértése, tiltott határátlépés, népgazdaság elleni bűntett, feljelentési kötelezettség elmulasztása, illetve egyéb politikai bűntett miatt.⁵⁷

A rendszernek tartalmaznia kellett a politikai bűncselekmény gyanúja miatt operatív feldolgozás alá vont párttagokat, a bűncselekmény miatt terhelte nyilvánított, vizsgálati eljárás alá vontakat és az irattári adatok alapján kompromittáló információkkal szereplő párttagokat is. Alapvetően azt az elvet akarták érvényesíteni, hogy aki érdemes a párttagságra, az

tagjai stb. Az operatív nyilvántartás szervezeti átalakulásait, működését, a nyilvántartás felülvizsgálatának szakaszait részletesen tárgyalja: Baráth 2013, 447–491.

⁵³ A Titkárság 1959. szeptember 8-i és december 8-i ülései.

⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/312. ö. e. Tájékoztató jelentés a Politikai Bizottságnak a BM politikai szervei nyilvántartásának módosításáról, 1963. augusztus 29.

⁵⁵ ÁBTL 4.2. 1. d. Szabályzat a BM III. Főcsoportfőnökség operatív szervei hálózatainak nyilvántartására. A belügyminiszter 0031. számú parancsa, 1963. december 5.

⁵⁶ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Végrehajtási utasítás a politikai jellegű terhelő, kompromittáló adatok alapján nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok külön nyilvántartására, 1968. július 31.

⁵⁷ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Feljegyzés az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagokról, 1968. március 8.

ne szerepeljen az operatív nyilvántartásban és fordítva, illetve zárják ki a pártból azt a nyilvántartásban szereplő személyt, aki a párttagsággal összeegyeztethetetlen múlttal rendelkezett. Azonban az egységes szemlélet és gyakorlat hiánya miatt, és mert több esetben az adott párttag dokumentációját nem bocsátották az illetékes pártbizottság rendelkezésére, téves döntések sokasága született – állapította meg egy jelentés.⁵⁸ Ezért a belügyminiszter-helyettes utasította tervezetében a politikai rendőrség szerveit, hogy a nyilvántartó részleggel folyamatosan együttműködve – „feltűnő kampánymunka nélkül” – állapítsák meg, hogy a nyilvántartásban szereplők közül kik az MSZMP-tagok, a terhelő adatokról tájékoztassák az illetékes pártbizottságok első titkárát, és kéri, hogy a pártbizottságok döntsék el, hogy az illető személy továbbra is a párt tagja maradhat-e.⁵⁹

Ács Ferenc, a BM III/2. (Operatív Nyilvántartó) Osztály vezetője 1968 novemberében az operatív nyilvántartás szervezeti átalakítása mellett döntött, és kialakította az MSZMP-tagok külön nyilvántartási rendszerének kezelését, vezetését, ellenőrzését végző két szervezeti egységet. Az A alosztály feladata volt, hogy az operatív feldolgozás alatt álló párttagokról egy kartont készítsen, amelyet a B alosztály rendező-válaszadó csoport vezetőjének kellett átadni. Szintén ehhez a csoporthoz kellett eljuttatni – a politikai rendőrség különböző szervei által kiállított – az újonnan nyilvántartásba kerülő MSZMP-tagok kartonját. Továbbá az A alosztálynak kellett azt is figyelemmel kísérnie, ha egy operatív vagy vizsgálati dossziét megszüntettek, hogy a dossziében – és a nyilvántartásban is – szereplő párttagok kartonjait ne semmisítsék meg. Nyilvántartásból való törlés esetén értesítenie kellett a B alosztály rendező-válaszadó csoportját. Ez a

⁵⁸ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Jelentés és példatár az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagokról nyilvántartásukkal kapcsolatos problémákról, néhány kérdés szabályozásának szükségességéről, 1968. július 31.

⁵⁹ ÁBTL 1.11.10. 157. d. A belügyminiszter-helyettes utasítása (tervezet) a terhelő, kompromittáló adatokkal nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagokkal kapcsolatos feladatok tárgyában, 1968. szeptember 14.

csoport rendezte, gyűjtötte össze és kezelte a különböző szervek által kiállított nyilvántartási kartonokat. Amennyiben a pártban való meghagyás (esetleg pártbüntetéssel) mellett döntöttek, akkor a nyilvántartásból való törlést a kartonon Z jellel látták el, és az alábbi szöveg került rá: „Az illetékes pártbizottság – a terhelő, kompromittáló adatok ismeretében – párttagnak meghagyta.” Amennyiben törölték az MSZMP soraiból, ezt a kartonjára is rávezették, dátummal, aláírással: „Terhelő adatai alapján az illetékes pártbizottság kizárta a pártból.” A B alosztály szervezetébe tartozott az úgynevezett kategorizáló is, amely évenként egy alkalommal egyeztetette a nyilvántartási kartonrendszer adatait, illetve havonta jeleznie kellett a válaszadó-rendező csoport vezetőjének a feldolgozás alatt álló MSZMP-tagok névsorát. Ezenkívül a III/2. Osztályhoz tartoztak instruktorok is, akiknek az volt a feladatuk, hogy segítsék a politikai rendőrség különböző szerveinél az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok külön nyilvántartásának a felállítását, és általában az Operatív Nyilvántartó Osztály és a többi operatív szerv vezetői között koordináltak.⁶⁰

A PTO és a KAO novemberben közös levélben szólította fel a megyei pártbizottságok első titkárait, hogy a megyei rendőr-főkapitányságok vezetőivel egyeztessenek, de a járási, városi, kerületi pártbizottságok első titkárainak is részt kellett venni a munkában.⁶¹ Azonban 1969 nyarán még csak arról szóltak a jelentések, hogy áprilisban a BM III/II. Csoportfőnökség (kémelhárítás) és a BM III/III. Csoportfőnökség (belsőreakció-elhárítás), valamint a BRFK Politikai Osztálya megkezdte az operatív nyilvántartásban szereplő személyek adatainak egyeztetését az MSZMP budapesti pártbizottságának tagnyilvántartásával.⁶²

A nagy nehezen meginduló eljárás során megszületett döntések ellen az érintett párttagok a KEB-hez fordulhattak fellebbezéssel, amelyek az illető pártbizottságok fegyelmi bizottságai elé kerültek, és ezek terjesztették fel a javaslataikat a végrehajtó bizottságok elé. (Egy 1970-es adat szerint 18 fellebbezés érkezett a KEB-hez a pártból való kizárás miatt, de a felülvizsgálat minden esetben a határozatot hozó pártszerv döntését erősítette meg.⁶³) Ugyanakkor újabb ötletek is születtek, hogy a jövőben hogyan kellene szabályozni a kérdést. 1969 októberében egy tájékoztató jelentésben azt javasolták, hogy párttagok felvétele előtt a pártbizottságoknak a BM szerveinél (évenként) kellene ellenőrizni, hogy az illető személy szerepel-e az operatív nyilvántartásban. Egy, a tájékoztató jelentést véleményező ismeretlen szerint azonban „politikailag hibás” lett volna a fenti szabályozás, így a javaslatot nem vezették be.⁶⁴

A BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről 1971 májusára – a PTO és BM III/2. Osztály által – elkészített jelentést a Titkárság május 24-i ülésén tárgyalta meg.⁶⁵ Ebből kiderül, hogy ekkor 3444 párttag szerepelt a BM operatív nyilvántartásában, és politikai bűncselekményekért 570 főt a bíróság már el is ítél, de sok esetben a felülvizsgálat még folyamatban volt. A nyilvántartásba vétel okai között elsősorban háborús és népellenes büntettekben való részvétel, kémkedés, izgatás szerepelt, de azok nevét is rögzítették, akik korábban a „horthysta” erőszakoszervek tagjai voltak, vagy disszidáltak, és az amnesztiarendeletek alapján hazatértek.

⁶⁰ ÁBTL 1.11.10. 157. d. A politikai jellegű terhelő-kompromittáló adatok alapján operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok külön nyilvántartási rendszerének kezelése, vezetése és az ehhez kapcsolódó egyéb feladatok végrehajtási rendje, 1968. november 25.

⁶¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/379. ö. e. Jelentés a Titkárságnak a BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 17.

⁶² ÁBTL 1.11.10. 157. d. Javaslat határidő-módosításra, 1969. július 16.

⁶³ MNL OL M-KS 288. f. 7/379. ö. e. Jelentés a Titkárságnak a BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 17.

⁶⁴ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Tájékoztató jelentés a BM operatív nyilvántartásában szereplő MSZMP-tagok terhelő-kompromittáló adatainak elbírálásáról, ennek alapján nyilvántartásból való törlésüknek, illetve meghagyásuknak tapasztalatairól, 1969. október 17.

⁶⁵ MNL OL M-KS 288. f. 7/379. ö. e. Jelentés a Titkárságnak a BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 17.

A 3444 nyilvántartott párttag közül ekkorra 2989 ügyében született döntés, 2507 főt töröltek az operatív nyilvántartásból, közülük 348 különböző pártbüntetést kapott. Ők olyan terhelő adattal szerepeltek az adatárban, amely vagy ismert volt a pártszervek előtt, vagy tettük „társadalmi veszélyességét” kisebb súlyúnak ítélték meg, és az eltelt időszakban nem merült fel ellenük állambiztonsági szempontból kifogás. Négyszáznolcvankét főt zártak ki a pártból, akiket az operatív nyilvántartásban meghagytak. Ezt úgy minősítették, hogy „tudatosan félrevezették a pártszervezetüket”, eltagadták a múltjukat, és jellemzően összeesküvés, kémkedés, „ellenforradalmi tevékenység”, háborús és népellenes büntetéseket követeltek el.⁶⁶

Az alábbi számadatokból világosan látszik, hogy túlnyomó többségében (72,8%) párttag maradhatott az, aki ilyen-olyan okokból szerepelt a BM operatív nyilvántartásában.⁶⁷

Kimutatás az operatív nyilvántartásban szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 10.⁶⁸

Az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok száma	3 444
Párttagnak meghagyva, a nyilvántartásból törölve (közülük 348 pártbüntetésben részesítve)	2 507
A pártból kizárt személyek száma	482
A terhelő adatok elbírálása még nem történt meg	455

A terhelő adatok elbírálása kapcsán még mindig jelentős eltérések voltak megfigyelhetőek a különböző pártbizottságok gyakorlata között. Több helyütt egyedüli mértékként csak azt vették figyelembe, hogy ismert

⁶⁶ MNL OL M-KS 288. f. 7/379. ö. e. Jelentés a Titkárságnak a BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 17.

⁶⁷ MNL OL M-KS 288. f. 7/379. ö. e. Jelentés a Titkárságnak a BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 17.

⁶⁸ ÁBTL 1.11.10. 145. d. Tájékoztató jelentés a BM operatív nyilvántartásában szereplő MSZMP-tagok terhelő, kompromittáló adatai elbírálásának tapasztalatairól.

volt-e a párt előtt az illető múltja, és nem pedig azt, hogy a múltban elkövetett tette összeegyeztethető volt-e a párttagsággal. Különbözőképpen ítélték meg a „fasisztának” nevezett fegyveres alakulatoknál vagy a „hortysta erőszakszervezeteknél” betöltött funkciókat is. Az érintetteknek – a Titkárság részére készített jelentés szerint – általában meglepetést és izgalmat váltott ki múltjuk felelevenítése, azonban a többségük hozzáállását az őszinteség jellemezte, de voltak, akik megsértődtek, mondván: „Megint előkaparták a régi ügyeket, amelyre állami vonalon azt mondták, hogy lezárták.”

Figyelemre méltó, hogy a megyei rendőr-főkapitányságok politikai osztályainak vezetői is nyugtalanok voltak, állítólag ilyen és ehhez hasonló mondatokat fogalmaztak meg: „Mit fognak szólni a pártban, ha ezeket a kompromittáló adatokat átadjuk? Nem neheztelnek-e majd a politikai osztályokra? Nem lesz-e félreértés? Nem gondolják-e, hogy a párttagokra dolgoznak?” Anélkül, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanánk ezeknek a mondatoknak, azt jól érzékeltetik, hogy a politikai rendőrség állománya ekkor még élesen emlékezett arra a vádra, amely szerint kizárólag az államvédelem volt a bűnös – legalábbis Péter Gábor és közvetlen munkatársai – a párt közvéleménye előtt az 1953 előtti törvénysértésekért...

A „politikailag visszas helyzet” végleges megszüntetése érdekében a PTO 1971. májusi jelentése megfogalmazta a végső célt is: „A BM nyilvántartásában párttag nem szerepelhet!” Érdemes megjegyezni, hogy a titkársági határozatban azonban már nem szerepelt a fenti célkitűzés, de azt mindenesetre leszögezték, hogy a pártfelvételi kérelmeket jóval körültekintőbben kell elbírálni, meg kell követelni a részletes életrajzot, engedélyezték az előző munkahelyről vagy lakóhelyről történő adatszerzést, és felhívták a figyelmet az ajánlók nagyobb felelősségére is. A BM-nek és PTO-nak a jövőben folyamatosan egyeztetnie kellett az újonnan felvettek

adatait, és a nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok névsorát meg kellett küldeni a KEB-nek.⁶⁹

Nézzük meg, milyen ügyekről volt szó! Hollósi Péter volt rendőr alvezető azért vették őrizetbe kémkedésért, mert 1970-ben Jugoszlávián keresztül Olaszországba szökött, ahol menedékjogot kért, majd 1972 februárjában hamis útlevelel visszatért Magyarországra. Egy újságíró, illetve az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság egyik funkcionáriusát pedig gyanús nyugati kapcsolata miatt vonták bizalmas nyomozás alá, kémkedés alapos gyanújával. A stockholmi magyar nagykövetség egyik attaséja ellen is eljártak, aki 1970-ben Svédországban politikai menedékjogot kért, de később elállt szándékától, és hazatért. A népgazdaságnak kárt okozó jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység, korrupció gyanújával egy osztályvezető ellen, az 1972. március 15-i események miatt pedig „ellenséges csoportosulás felderítése” címmel indult bizalmas nyomozás, ez utóbbi esetben az ELTE Bölcsészettudományi Karán dolgozó egyetemi gyakorlatok, a kari KISZ-bizottság titkára ellen. Szintén a március 15-i események miatt nyilvánították terheltté (izgatás vádjával) a Fővárosi Tanács VB oktatási osztályának egyik munkatársát, valamint a Gabonafelvásárló Vállalat műszaki ügyintézőjét, és további 53 MSZMP-tag ellen indult büntetőeljárás jogellenesen külföldön való tartózkodás miatt.⁷⁰

Előfordulhatott az is, hogy egy MSZMP-tag nemcsak a BM operatív nyilvántartásában, hanem a hálózati nyilvántartásban is szerepelt mint ügynök. 1973 júniusában az alapnyilvántartásban tíz, a kutató nyilvántartásban 14 párttag volt, és közülük 14 személy a hálózati nyilvántartásban is szerepelt. A döntés értelmében hét főt – az állambiztonsági szervek és a nyilvántartás vezetői együttműködésével – kizártak a hálózatból, és

⁶⁹ MNL OL M-KS 288. f. 7/379. ö. e. Jelentés a Titkárságnak a BM nyilvántartásában szereplő párttagok ügyeinek rendezéséről, 1971. május 17.

⁷⁰ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Jelentés az 1972. január 1. és április 30. között bizalmas nyomozás alá vont, terhelte nyilvánított, valamint kompromittáló adatok alapján operatív nyilvántartásba vett MSZMP-tagok számáról, jellemző adatairól, 1972. május 31.

adataikat megküldték az illetékes pártszervezeteknek. Ezt a hét személyt – állítólag – súlyosan terhelő, kompromittáló adatok felhasználásával, pressziós alapon, tehát kényszerítés útján szervezték be, és nem végeztek eredményes hálózati munkát sem – indokolták a jelentésben. A többi hét személyt törölték az operatív nyilvántartásból, tehát a párttagságuk megmaradása mellett a hálózat tagjai maradtak.⁷¹

A „párt tisztaságának védelme” jelszavával a PB 1972. november 21-i ülésén⁷² arra hívták fel a figyelmet, hogy: „A párt taglétszámának gyors növekedése nem járható út, mert a párt felhígulásának veszélyével jár. A pártba olyan emberek is bekerülnek, akiknek párttaggá válása különböző okok miatt nem kívánatos.” Erre reflektálva a BM készített a KEB részére egy olyan összefoglalót, amely tartalmazta azokat a kritériumokat, amelyek segítségével – remélték az összegzés készítői – a pártszervezetek majd egységesen tudnak dönteni egy-egy vitatott pártfelvételi ügyben. Ennek a sillabusznak az értelmében nem lehettek az MSZMP tagjai, akiket a múlt-

⁷¹ ÁBTL 1.11.10. 145. d. Tájékoztató jelentés az 1971. október 1-jétől 1972. december 31-ig az MSZMP-be felvett és közülük az operatív nyilvántartásban szereplő személyekre vonatkozó adatok rendezéséről, 1973. június 20. A Kádár-korszakban a hálózatok szervezésének alapelveit meghatározó legfontosabb parancsok az 1958-ban, illetve – az 1989-ben is érvényben lévő – 1972-ben kiadott normák voltak. A belügyminiszter 33. számú parancsa a Belügyminisztérium állambiztonsági szerve ügynöki munkájának alapelvei tárgyában, 1958. december 5. ÁBTL 4.2. II. sorozat 6. d. és A belügyminiszter 005. számú parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadására, 1972. április 4. ÁBTL 4.2. II. sorozat 19. d. Ezek alapján tudjuk, hogy ügynökké különleges esetekben, ha az operatív érdek úgy kívánta, MSZMP-tag is beszervezhető volt. Tilos volt ilyen típusú együttműködés kialakítása az MSZMP országos, megyei, budapesti, járási választott vezetőivel, függetlenített munkatársaival, a kormány tagjaival, a KISZ és a szakszervezetek országos és megyei függetlenített vezetőivel. Rezidensnek viszont kifejezetten a politikailag szilárd, kellő élettapasztalattal rendelkező párttagokat vagy hazafias érzésű pártönkívűli személyeket szervezhettek be. Ugyanakkor nem lehetett rezidens például egy párttitkár. A rezidensekhez hasonlóan T-lakástulajdonos is csak politikailag megbízható személy, jó esetben párttag lehetett, akinek – a lakás felhasználásáért – anyagi térítést vagy jutalmat kellett adni.

⁷² MNL OL M-KS 288. f. 5/598. ö. e. Jelentés a párttagság számszerű növekedéséről és szociális összetételének alakulásáról. Javaslat a szükségessé vált intézkedésekre. A Politikai Bizottság 1972. november 21-i ülése.

ban rendőrhatalósági eljárás alá vontak, internáltak, akik a párt politikájával szemben éveken keresztül agitáltak, ellenséges magatartást tanúsítottak. A „horthysta” erőszakszervek vagy a „felszabadulás” előtti „fasiszta”, illetve „jobboldali” pártok, szervezetek tagjai, akik 1945 vagy 1956 októbere után disszidáltak, és az amnesztiarendelet lehetőségét kihasználva jöttek vissza, vagy tiltott határátlépés kísérletét követték el.⁷³

A BM Nyilvántartó Központ 1974 nyarán készített feljegyzése szerint 1969. januártól összesen 4462 nyilvántartásban (alapnyilvántartás: 740 fő, kutató nyilvántartás: 3722) szereplő párttag anyagát adták átvizsgálásra a pártszervezeteknek. Az első időszakban (1969 januárjától 1971 végéig) a pártszervek gyakorlata nem volt egységes, nagyon sok esetben különbözőképpen ítélték meg egy-egy párttag esetét, holott hasonló terhelő adat jellemezte az előéletüket. Lassú és ellentmondásos volt a pártszervek tevékenysége, ezeket a Nyilvántartó Központ a PTO-nak sok esetben jelezte is. A második szakaszban (1972-től) a BM nyilvántartásában lévő terhelő adatokat a KEB továbbította az illetékes pártszervezet felé, és ekkortól a pártszervek állásfoglalása egységesebb lett, és az illető párttagságának rendezése is meggyorsult. A jelentés minden bizonnyal egyfajta öngazoló szándékkal (is) íródott, mindenesetre megfigyelhető, hogy megnőtt a pártból történő kizárások száma (1969–1971 között: 18%, 1972-ben: 42%, 1973-ban: szintén 42%), 3298 személyt töröltek az operatív nyilvántartásból, és anyagaikat – állítólag – megsemmisítették (kivéve a bírósági ítéleteket). A pártból kizárt 1012 személyt meghagyták az operatív nyilvántartásban, így 1974 augusztusában büszkén írhatták, hogy – néhány bizalmas nyomozás alá vont személyen kívül – MSZMP-tag nem szerepel a BM adattárában!⁷⁴

⁷³ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Az előéletüknél fogva nemkívánatos személyek tagfelvételének megelőzése és a párttagsággal össze nem egyeztethető terhelő, kompromittáló adatok elbírálása a párt védelme érdekében, 1973. október 23.

⁷⁴ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Jelentés a nyilvántartásban szereplő azon párttagok ügyében hozott döntésekről, akikre vonatkozó terhelő, kompromittáló adatokat 1969. január 1. és 1974. júli-

Az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok adatainak felülvizsgálata 1969 és 1985 között⁷⁵

	1969. okt.	1970. aug.	1971. máj.	1974. júl.	1979. dec.	1982. dec.	1985. dec.
Az operatív nyilvántartásban szereplők száma	2823	3419	3444	4462	4408	4560	4678
Párttag maradt, nyilvántartásból törölve	1456	2265	2855	3298	3486	3604	3674
Pártból kizárva, nyilvántartásban meghagyva	226	368	482	1012	911	962	984
Terhelő adatok elbírálása még nem történt meg	nincs adat	786	455	152	11	37	64

Ez a megállapítás ugyan valószínűleg nem volt igaz, mindenesetre az 1984-es Operatív nyilvántartási szabályzatban viszont egyértelműen az áll, hogy MSZMP-tagot nem lehet nyilvántartásba venni.⁷⁶ A legutolsó (1988. június 30-i) adataink szerint az operatív nyilvántartásban 4795 fő MSZMP-tag szerepelt, és eddig a dátumig 3710 főt – párttagságuk meghagyása mellett – töröltek az adattárból, de figyelemre méltó, hogy a BM nyilvántartásából

us 31. között átadtunk az MSZMP PTO, illetve a KEB részére állásfoglalás és rendezés végett, 1974. augusztus 22.

⁷⁵ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Tájékoztató jelentés a BM operatív nyilvántartásában szereplő MSZMP-tagok terhelő-kompromittáló adatainak elbírálásáról, ennek alapján nyilvántartásból való törlésüknek, illetve meghagyásuknak tapasztalatairól, 1969. október 22. és 1971. augusztus. Továbbá ÁBTL 1.11.10. 145. d. Tájékoztató jelentés a BM operatív nyilvántartásában szereplő MSZMP-tagok terhelő, kompromittáló adatai elbírálásának tapasztalatairól, 1971. május 10., illetve ÁBTL 1.11.10. 157. d. Jelentés a nyilvántartásban szereplő azon párttagok ügyében hozott döntésekről, akikre vonatkozó terhelő, kompromittáló adatokat 1969. január 1. és 1974. július 31. között átadtunk az MSZMP PTO, illetve a KEB részére állásfoglalás és rendezés végett, 1974. augusztus 22. (Kimutatás az 1969. január 1-jétől 1974. július 31-ig operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok számáról, nyilvántartási anyagaik rendezéséről.) és ÁBTL 1.11.10. 157. d. Összevont kimutatás az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok számáról, anyagaik rendezéséről, 1980. március 24. (Kimutatás az operatív nyilvántartásban szereplő azon személyek számáról, anyagaik rendezéséről, akiknek párttagságát az MSZMP KB PTO által rendelkezésünkre bocsájtott anyagok egyeztetése során állapítottuk meg 1969. január 1-jétől 1979. december 31-ig, illetve 1985. december 31-ig.)

⁷⁶ MNL OL XIX-B-1-az 151. d. A belügyminiszter 3. számú parancsa a BM állambiztonsági szervek Operatív Nyilvántartási Szabályzata kiadásáról, 1984. február 23.

utoljára párttag törlésére 1986-ban került sor. 1987-ben és 1988-ban párt-szervezet által se kizárás, se törlés nem történt, ebben a két évben csupán az állambiztonság saját hatáskörben törölt hét személyt.⁷⁷ Az MSZMP Elnökségének egyik utolsó döntése értelmében az újonnan felvett párttagok adatainak a BM operatív nyilvántartásával történő előzetes egyeztetését is eltörölték, ezzel zárva le egy több évtizedes gyakorlatot.⁷⁸

PÉTER GYÖRGY ÉS AZ ÁLLAMBIZTONSÁG

Ebben a fejezetben a Péter György ellen 1968-ban lefolytatott belügyi eljárást vizsgálom, azt, hogy a politikai rendőrség mennyiben tartotta be a fent részletezett párt-, illetve belügyi határozatokat, parancsokat, mikor melyik pártszervet értesítették. Módszertani szempontból az iratok szoros kronológiai sorrendjét vettem alapul, hogy egyértelműen kiderüljön a törvényes időbeni egymásutánisága. Egy pontig ez a módszer követhető, de 1968. december 27. után már csak a Péter öngyilkossága (1969. január 4.) után keletkezett különböző jelentéseket tudtam összevetni.

Péter György 1903-ban Pikler néven született. Apja orvos, közgazdász, statisztikus, a Fővárosi Statisztikai Hivatal aligazgatója volt. Péter György matematika–fizika szakos tanári, majd biztosítási matematikusi oklevelet szerzett. Bécsben, Berlinben, Nürnbergben élt, tanított, majd biztosítási matematikusként dolgozott Triesztben és Budapesten. 1932-ben csatlako-

⁷⁷ ÁBTL 1.11.10. 157. d. Összevont kimutatás az operatív nyilvántartásban szereplő MSZMP-tagok számáról, anyagaik rendezéséről, d. n. (Kimutatás az operatív nyilvántartásban szereplő azon személyek számáról, anyagaik rendezéséről, akiknek párttagságát az MSZMP KB PTO által rendelkezésünkre bocsájtott anyagok egyeztetése során állapítottuk meg 1969. január 1-jétől.)

⁷⁸ MNL OL M-KS 288. f. 59/4. ő. e. Az MSZMP Elnökségének 1989. július 31-i határozata a párttagok nyilvántartásának módosítására.

zott az illegális kommunista mozgalomhoz, 1935 és 1936 között a Titkárság tagja volt. Lebukott, 15 év fegyházra ítélték, de 1944 októberében, amikor Szegedet kiürítették, megszökött a Csillag börtönből. 1945–1948 között az Országos Társadalombiztosító Intézet vezérigazgatójaként, majd a KSH elnökeként dolgozott. Felesége, dr. Pikler Emmi gyermekorvos volt.⁷⁹

„Csempészés gyanúja miatt” elrendelt titkosszolgálati akciók

A román titkosszolgálat 1962 novemberében jelentést tett a magyar társzerveknek egy bizonyos Gutenplan Julius osztrák állampolgárról, aki „az Ausztriában működő zsidó nacionalista központban fontos szerepet játszik”, és Budapest és Bécs között csempészéssel foglalkozott. A jelentés megemlítette egy bizonyos „Miklós” keresztnévű magyar diplomatát is, aki Gutenplan magyarországi kapcsolatának, Spitzer Miklósnak az egyik budapesti ismerőse volt, és aki sokat utazott külföldre, elsősorban Bécsbe. A jelentés cionista szervezetnek tüntette fel a csoportot, amely régi pénzürméssel, illetve gépkocsikkal üzletelt.⁸⁰

Spitzert a magyar szervek 1967 áprilisában bizalmas nyomozás alá vonták üzérkedés és devizabűntett gyanúja miatt. A lakását lehallgatták, és így került a képbe 1968. március 31-én „Miklós”, aki felkereste őt.⁸¹ Októberben ismét készült egy hasonló felvétel a beszélgetésükről.⁸² Ekkor,

⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. Péter György önéletrajza, 1968. december 29. Életrajzához lásd: Rózsa Dávid (főszerk.) 2014. Ezúton köszönöm meg Kovács Csabának, hogy a kötetre felhívta a figyelmemet!

⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155912/3. A Román Állambiztonsági Szervektől 1962. november 6-án kapott információ szó szerinti fordítása.

⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Szó szerinti kivonat az 1968. március 31-én dr. Péter György és Spitzer Miklós között lezajlott beszélgetés titkos lehallgatásának anyagából.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Spitzer Miklós lakásán 1968. október 27-én dr. Péter György, Spitzer Miklós és Sigmund Sámuelné között történt beszélgetésből szó szerinti kivonat.

pontosabban már 1968. április 3-án, a BM tudta, hogy „Miklós” azonos Péter Györggyel, erről az alábbi Deák József-féle 1968. novemberi jelentés és a BM 1969. január 14-i, a PB részére készített jelentés⁸³ is tájékoztat. (Ez utóbbiban rögtön két dátumot is megemlítenek, amikor – állítólag – a párt és a kormány illetékeseit értesítették: 1968. április 3. és 1968. július 24. Azonban kutatásaim során ilyen egyidejű iratot, illetve engedélykérést ezekkel a dátumokkal sehol sem találtam, de erről később részletesen írok.)

1968 novemberében a Spitzer Miklós és társai ellen indított bűnügy – üzérkedés és devizabűntett alapos gyanúja – kapcsán a BRFK Vizsgálati Osztályának Társadalomtulajdon-védelmi Alosztálya deviza és csempészség csoportja őrizetbe, majd előzetes letartóztatásba vette Gutenplan Juliust.⁸⁴ Megjegyzem, hogy az első olyan irat, amelyben a BM egyértelműen Péter Györggyel azonosította a „Miklós” vagy „Pali” keresztnévű ismeretlen személyt, csak 1968. november végéről datálódott. 1968. november 28-án a BM III/1. (Vizsgálati) Osztály vezetője, Deák József terjesztette fel egyrészt Kukk Istvánnak, a kémelhárítás helyettesének, valamint Rácz Sándor miniszterhelyettesnek azt a jelentést, amely december 3-i dátummal került Kádár asztalára, aki a jelentést aznap láttamozta is.⁸⁵ Nem egyértelmű a Kádár által kézzel a jelentésre írt szöveg, de az „(Előjegyzés!) k. J. XII. 3.” valószínűsíthető.⁸⁶ Ebben a jelentésben olvasható az a mondat, hogy: „Az operatív felderítés 1968 áprilisában megállapította, hogy a »Pali« néven ismert személy azonos dr. Péter Györggyel, a Központi Statisztikai Hivatal elnökével.” Ekkor már nem „Miklós”, hanem „Pali” volt az ismeretlen

⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Jelentés a Politikai Bizottságnak dr. Péter György ügyéről, 1969. január 14.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155912/3. Határozat őrizetbe vétel elrendeléséről, 1968. november 17. és ÁBTL 3.1.9. V-155912/3. Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1968. november 20.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Jelentés, 1968. november 29. és ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Átiratok Rácz Sándor, illetve Kukk István részére, 1968. november 28. és 29.

⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Jelentés, 1968. december 3.

személy fedőneve, de ezen nem akadtak fenn a jelentés készítői. A későbbiekben pedig így fogalmaztak: „Az ügyben folytatott nyomozás során fokozott figyelmet fordítottunk az operatív felderítés szakában felmerült dr. Péter György személyére és tevékenységének tisztázására [...] Az időközben végrehajtott operatív akciók során megállapítottuk, hogy dr. Péter lakásán és munkahelyén numizmatikai érméken kívül nagy mennyiségű (5-600 db) különböző ezüst ötpengősöket és forintokat tart [...] Mind az operatív felderítés, mind az eddigi nyomozás adatai igazolják, hogy dr. Péter György 1960-tól külföldi útjai során ezüstdíjakat, ezüst érmeket, numizmatikai érmeket vitt ki folyamatosan Bécsbe, és azokat ott értékesítette, ugyanakkor Bécsből csempészárukat hozott be az országba.”

Tehát ebből a jelentésből kiderül, hogy Péter ellen – még mielőtt értesítettek volna bármely pártszervet – operatív akciókat hajtottak végre: házkutatást és munkahelyi irodájának átvizsgálását. Ráadásul 1968. november 29-én (tehát aznap, amikor Deák József osztályvezető továbbította Rácz Sándor belügyminiszter-helyettesnek jelentését a Spitzer-ügyről) titkos házkutatást hajtottak végre szentendrei nyaralójában, ahol egy nemrég kibontott „rejtekhelyre” bukkantak.⁸⁷

Úgy tűnik, Kádárnak a jelentésre írt feljegyzése indította el a nyílt nyomozást, mert másnap, 1968. december 4-én hivatalos döntések sora született meg, amelyeket még felsorolni is hosszú. Benkei András belügyminiszter értesítette Fock Jenőt, a minisztertanács elnökét, hogy Péter György alaposan gyanúsítható bűncselekmény elkövetésével, és ezért javasolta fegyelmi eljárás elrendelését, és kérte a hozzájárulását a Péter elleni nyomozás lefolytatásához.⁸⁸ Fock még aznap dátummal válaszolt Benkeinek, amelyben hozzájárult a nyomozás lefolytatásához.⁸⁹ A miniszterelnök még aznap értesítette Péter Györgyöt, hogy a fenti okok miatt fegyelmi eljárást

⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Jelentés, 1968. december 3.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Benkei András levele Fock Jenőnek, 1968. december 4.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Fock Jenő levele Benkei Andrásnak, 1968. december 4.

kezdeményez ellene, és állásából felfüggesztette.⁹⁰ Ezután értesítette döntéséről Huszár Istvánt, a KSH elnökhelyettesét, és megbízta a KSH elnöki tisztségének ideiglenes ellátásával.⁹¹ Még ugyanezen a napon tájékoztatta Losonczy Pált, az Elnöki Tanács elnökét is.⁹² A BRFK Vizsgálati Osztály Társadalmi Tulajdon Védelmi Alosztály Deviza és Csempész Csoportja pedig – természetesen szintén december 4-én – a Spitzer Miklós és társai elleni bűnügyről a terheltek nagy száma miatt, illetve hatásköri és illetékességi okokból Péter György ügyét leválasztotta, és az iratokat átadta a BM Vizsgálati Osztályának.⁹³ A BM sem tétlenkedett, és még szintén december 4-én a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya határozatot hozott Péter terheltté nyilvánításáról, és még szintén ezen a napon (most már nyílt) házkutatást tartottak a lakásán, a KSH-ban, a hivatali szobájában, valamint veje, Tardos Marcell lakásán is.⁹⁴ Minden bizonnyal lehetséges, hogy egyetlen nap alatt megszülettek és célba értek ezek a döntések, de – véleményem szerint – felmerülhet a visszadatálás gyanúja is.

Mindenestre a tanulmány elején részletezett 1966-os szabályozás szerint Péter György esetében – aki a Központi Statisztikai Hivatal, tehát egy országos főhatóság vezetője volt – az Elnöki Tanács, a minisztertanács tagja vagy a nyomozás megindításához az Elnöki Tanács elnöke, illetve a minisztertanács elnöke előzetes engedélye kellett (volna). Általános szabály volt, hogy a terheltté nyilvánítás előtt, valamint a nyomozás befejezése után – mind politikai, mind köztörvényes ügyekben – az illetékes pártvezetőt tájékoztatni kellett.⁹⁵ Ha hihetünk a fenti dokumentumoknak, akkor december 4-én kérte és kapta meg a BM a Péter György elleni nyomo-

zás lefolytatásához az engedélyt. Ekkorra azonban már túl voltak lakása, irodája, nyaralója titkos, operatív átkutatásán, amelyhez – tudomásom szerint – a belügy semmiféle pártengedéllyel nem rendelkezett. Ismétlem, az 1969. január 14-i jelentésben felsorolt 1968. április 3-i, 1968. július 24-i, illetve 1968. december 3-i pártengedélykéreseknek nem találtam nyomát.

Két nappal később, december 6-án Péter György a terheltté nyilvánítása ellen panaszt jelentett be, amelyet a Legfőbb Ügyészség elutasított.⁹⁶ Ekkor, december 6-án érkezünk el ahhoz a naphoz, amikor végre a belügyminiszter jelentést tett a minisztertanács elnökének, Fock Jenőnek és – Biszku Bélán, a KB titkárán keresztül – a párt főtitkárának. Ezt az úgynevezett közbeeső jelentést Biszku még aznap továbbította Kádárnak, aki aznap dátummal láttamozta is. A jelentésben megemlítik, hogy Péter öt héttel korábban egy szívinfarktuson esett át, és a Szövetség utcai kórházban kezelik, ahol megkezdtek a terheltkénti kihallgatását. (December 6-án Pétert átszállították a BM Korvin Ottó Kórházba.) Benkei már a kísérőlevélben jelezte, hogy a következő jelentést december 9-én fogja felterjeszteni.⁹⁷

Ekkor már Péterék lakását és telefonját lehallgatták, sőt a kórházban is elhelyeztek poloskát a belügy emberei.⁹⁸ Benkei december 9-én felterjesztett újabb jelentésében Péter és Gutenplan szembesítésének eredményéről tájékoztatta Kádárt és Fock Jenőt, amelyben Péter folyamatosan tagadta az ellene felhozott vádakát. Kádár aznap dátummal, megjegyzés nélkül visszaküldte a jelentést.⁹⁹ Egy nappal később került először párttestület elé

⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Fock Jenő levele Péter Györgynek, 1968. december 4.

⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Fock Jenő levele Huszár Istvánnak, 1968. december 4.

⁹² ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Fock Jenő levele Losonczy Pálnak, 1968. december 4.

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. Határozat büntetőügyek elkülönítéséről, 1968. december 4.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. Határozat Péter György terheltté nyilvánításáról, 1968. december 4., valamint ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. Jegyzőkönyvek házkutatásokról, 1968. december 4.

⁹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 7/257. ő. e. A Titkárság 1966. március 8-i határozata.

⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. A Legfőbb Ügyészség határozata Péter György panaszának elutasításáról, 1968. december 6.

⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Benkei András feljegyzése a Péter György-ügyről, 1968. december 6.

⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155912/5. Jelentés a 468219/II. számú objektumról, 1968. december 7. és ÁBTL 3.1.9. V-155912/5. Jelentés a VI/31. számú objektumról, 1968. december 7., valamint ÁBTL 3.1.9. V-155912/5. Jelentés a [?] számú objektumról, „Helyi vétel”, 1968. december 8., illetve ÁBTL 3.1.9. V-155912/5. Jelentés a [?] számú objektumról, „Helyi vétel”, 1968. december 10.

⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Benkei András feljegyzése Kádár János és Fock Jenő részére, 1968. december 9.

az ügy, a PB 1968. december 10-i ülésén. „Biszkú Béla elvtárs szóbeli bejelentései alapján a Politikai Bizottság jóváhagyólag tudomásul veszi, hogy Kádár János, Fock Jenő és Biszkú Béla elvtársak felhatalmazást adtak az illetékes szerveknek arra, hogy Péter György elvtárral szemben vizsgálatot folytassanak. A vizsgálat tapasztalatainak összegzéséről a Politikai Bizottság tagjai a BM napi jelentésben kapnak tájékoztatást. Ugyancsak tudomásul veszi, hogy Fock Jenő elvtárs felfüggesztette Péter György elvtársat államtitkári beosztásából. Felhatalmazza Fock Jenő elvtársat, hogy az ügyről s a megtett intézkedésekről a minisztertanács tagjait, továbbá Huszár István elvtársat, a KSH elnökhelyettesét tájékoztassa.”¹⁰⁰ Amint a fenti szövegrészletből kiderül, a PB-t tehát utólag tájékoztatta Biszkú, amely „jóváhagyólag tudomásul vette” a történeteket.

Péter ugyanezen a napon a kórházban tartott kihallgatásakor azt kérte kihallgatójától, tolmácsolja illetékes helyen, hogy szeretne beszélni a KB Adminisztratív Osztályáról valakivel, vagy pedig a Legfőbb Ügyészségről a legfőbb ügyész személyes megbízottjával.¹⁰¹ Erre 1968. december 17-én került sor, amikor dr. Gyöngyi Gyula legfőbb ügyészségi osztályvezetőtől anynyit kért, hogy ügyét a nyomozás során tárgyilagosan bírálják el. A kórházban a feleségével történt – és lehallgatott – beszélgetésből tudjuk, hogy a feleségét felhívták a pártközpontból, hogy két „elvtárs”, akiket megnevez Péter, felkeresik őt a kórházban.¹⁰² Amint Péter és a felesége közti beszélgetésből kiderül, Pikler Emmi levelet írt Kádárnak, amelyben kérte, „hogy a BM szerveitől függetlenül, közvetlenül a Párt megbízásából olyan elvtárs beszélhessen, aki férjemet munkáján keresztül ismeri, akivel szemben ő is bizalommal megnyilatkozhat”.¹⁰³ Péter felesége a Belügyminisztériummal

szemben nagyfokú bizalmatlanságot táplált, a levélben gyakorlatilag megfogalmazta gyanúját egy esetleges koncepció eljárásról. Talán nem véletlenül, hiszen például a férje és a védelmét ellátó Jacsó István ügyvéd közti – a kórházban tartott – megbeszéléseket is a BM a beépített lehallgatóberendezések segítségével dokumentálta.¹⁰⁴

A két pártközpontból kiküldött „elvtárs”, Orbán László és Vályi Péter végül december 20-án keresték fel Pétert a kórházban, ahol Péter megismételte kérését, hogy mielőtt döntés születne a vádemelés kérdésében, „szeretné, ha egy teljesen elfogulatlan és pártatlan személy őt meghallgatná [...] Tudatában van annak, hogy a vele kapcsolatos nyomozás megindítása ügyében is illetékes politikai szerv hozott döntést, és hogy a vádemelés időpontjában is nyilvánvalóan ilyen döntésre lesz szükség.”¹⁰⁵

A BM által kezeltetett iratokból eddig lehetett végigkövetni az eseményeket, minden további történést a kórházi kezelés alatt álló Péter György január 4-én elkövetett öngyilkossága után keletkezett jelentések-ből lehet megismerni. Módszertani szempontból ekkor is követem az iratok keletkezésének kronológiai sorrendjét, de minden esetben utalok arra, hogy az adott eseményre visszautaló jelentéshez találtam-e eredeti iratot.

Péter György öngyilkosságának körülményei a mai napig nem tisztázottak, számos olyan körülmény, ellentmondás fedezhető fel az ekkor kezeltetett iratokban, amely erősíti az önkezűséggel kapcsolatos kétségeket. A január 4-én, délelőtt 10 óra 30 perckor, a BM Korvin Ottó Kórházban lejegyzett rendőrorvosi halottszemle-jegyzőkönyv szerint január 4-én, hajnali 6 óra 10 perckor találta meg az ápolónő a kórteremben a két ágy között a földön hason fekvő Péter Györgyöt. Életjelet nem észlelt, körülötte nagy vértócsát látott. A lelet szerint egy műanyag (nem fanyelű)

¹⁰⁰ MNL OL 288. f. 5/479. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1968. december 10-én tartott üléséről.

¹⁰¹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Kujalek János rendőr alezredes jelentése Péter György ügyében, 1968. december 10.

¹⁰² ÁBTL 3.1.9. V-155912/5. Kórházi (468219) lehallgatási jelentés, 1968. december 19.

¹⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Dr. Péterné dr. Pikler Emmi levele Kádár Jánoshoz, 1968. december 16.

¹⁰⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. Dr. Jacsó István ügyvéd kísérőlevele a BM Vizsgálati Osztálya részére, 1968. december 11. és ÁBTL 3.1.9. V-155912/5. Kórházi (468219) lehallgatási jelentés, 1968. december 20. és december 27.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Orbán László és Vályi Péter jelentése a Politikai Bizottságnak, 1968. december 20.

markolatú kés látszott Péter szíve tájékán, és alatta egy másik sebnyílás is látható volt. A szájban vérrel szennyezett fehér zsebkendőt találtak, illetve a bal kézben szintén vérrel szennyezett zsebkendő volt. A ruházatán beszáradt vérnyomok látszottak, valamint a falikúton és alatta, a linóleumpadlón lecsöpögött, beszáradt vér volt látható. Az ablak felőli oldalon, távol a holttesttől, valamint az ágy lábánál szintén beszáradt vérnyomok voltak. A rendőrorvos szerint a sérülés létrejöttének mechanizmusáról és a halál beálltának idejéről nem lehet megbízható véleményt alkotni, de feltehetően az a szemlét megelőző 4–6 órával előbb következhetett be.¹⁰⁶ Délután 14 óra 30 perckor megmutatták feleségének Péter holttestét, aki nyugodtan viselkedett, és azt is méltósággal vette tudomásul, hogy tolmácsolták számára „az illetékes párt- és állami vezető elvtársaknak a kérését”, miszerint a család ne adjon ki gyászjelentést, csak szűk családi körben beszéljenek a halálesetről, mert majd január 6-án (hétfőn) fel fogják keresni az illetékes elvtársak, és megbeszélnek vele a további tennivalókat.¹⁰⁷ A Péter György vizsgálati dossziéjában található – dátum nélküli és két igazságügyi orvos szakértő által lejegyzett – vélemény szerint viszont Péter szája vattával és nem zsebkendővel volt betömve, az elvégzett boncolás szerint a halál oka szívszúrásból származó heveny, belső vérvesztés volt. A szívet két szúrásos sérülés érte, és „a szúrási sérülések a mellkasban talált és onnan a boncolás során eltávolított, a nyomozó hatóságnak átadott fanyelű késtől származtak, közvetlenül a halál beálltát megelőzően keletkeztek”. Véleményük szerint a szúrások önkezüek voltak, és az életét semmiféle időben érkező orvosi segítség sem menthette volna meg, idegenkezűsége utaló nyomot nem találtak.¹⁰⁸

A BM által a PB tagjai és a KB titkárai részére készített jelentés január 5-én készült el, és Péter György öngyilkosságának kivizsgálásáról tájékoztat-

tott. A jelentés hangsúlyozta, hogy Péter a kórházban őrizetbe vétel nélkül tartózkodott szívpanaszai kivizsgálása céljából, és az ellene elrendelt vizsgálat miatt a kórházban folytak a kihallgatások, illetve a szembesítések. A nyomozás érdekében a szobája előtt két polgári ruhás rendőrtiszt teljesített szolgálatot, akik a látogatóit ellenőrizték. A jelentés szerint Péter egy fanyelű késsel szíven szúrta magát, és a száját zsebkendővel betömte. Búcsúlevelet nem találtak. Az irat szerint január 3-án Pétert kihallgatták, és szembesítették Spitzer Miklóssal, majd este lánya és felesége látogatta meg. Este 21 óra 15 perckor látta őt utoljára az ápolónő, amikor a gyógyszerait adta oda neki. A jelentés javasolta, hogy csak egy rövid sajtó-kommuniké jelenjen meg a halálesettel kapcsolatban, a család a KSH-val közösen gondoskodjon a temetésről, a PB-t, a KSH megbízott vezetőjét és a KSH pártbizottságát tájékoztatni kell az öngyilkosságról, továbbá Péter ellen a nyomozást meg kell szüntetni.¹⁰⁹ Fock Jenő, a kormány elnöke másnapi tervezetében a Péter György ellen elindított fegyelmi vizsgálatot megszüntette.¹¹⁰

A Belügyminisztérium – Benkei András aláírásával ellátott – január 14-én kelt jelentésében tájékoztatta a Politikai Bizottságot a Péter György-ügyről. A jelentés a korábban már általam is bemutatott tényeket sorolta fel, de olyan új információkat (mikor értesítették a pártszerveket, illetve a kormányt) is tartalmazott, amelyről semmilyen más egyidejű forrás nem tájékoztatt: „1968. április 3-án, amikor minden kétséget kizáróan megállapítottuk, hogy dr. Péter György járt Spitzer Miklós lakásában, az ott történeteket jelentettük a Párt és a Kormány illetékes vezetőinek, és egyben engedélyt kértünk a további felderítő munkára. Az engedély alapján a Belügyminisztérium és a Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetőin kívül egy 3 tagú csoport szigorú konspiráció betartásával foganatosította a

¹⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155912/2. Rendőrorvosi Halottszemle Jegyzőkönyv, 1969. január 4.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Jelentés, 1969. január 4.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155912/2. Dr. Szabó Árpád és dr. Somogyi Endre igazságügyi orvos szakértők véleménye, d. n.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Tájékoztató jelentés dr. Péter György öngyilkossága kivizsgálásának eddigi megállapításairól, 1969. január 5.

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Tervezet a Péter György ellen indított fegyelmi vizsgálat megszüntetéséről, 1969. január 6.

lehetséges intézkedéseket. [...] A megállapított adatokat összesítve 1968. július 24-én újólág tájékoztattuk a Párt és a Kormány illetékes vezetőit, melynek alapján engedélyt kaptunk dr. Péter György tevékenységének további operatív felderítéséhez. [...] A nyomozás megállapításairól 1968. december 3-án tájékoztattuk a Párt és a Kormány vezetőit, kértük engedélyezni a vizsgálatnak dr. Péter György személyére történő kiterjesztését. A hozzájárulást megkaptuk.”¹¹¹

A jelentés munkapéldánya néhány ponton eltérést mutat a felterjesztett beszámolóval, így például a fenti szöveg utolsó mondata („A hozzájárulást megkaptuk”) az eredeti, gépelt változatban nem szerepelt, az Rácz Sándor miniszterhelyettes kiegészítése után került be.¹¹² Azt, hogy mi indokolta a szöveg pontosítását, Rácz Sándor tudná csak megmondani, de elképzelhető, hogy tudta, ennek a rövid tömondatnak mekkora jelentősége van. Amennyiben a hozzájárulást valóban megkapta a BM, úgy szabályosan folytatták le az eljárást Péter ellen, ezt kívánta – ha jól sejtem – Rácz Sándor a PB tagjai előtt hangsúlyozni. Ugyanakkor kikerült a munkapéldányból az a rész, ahol – egy 1968. augusztusi lakáslehallgatásból származó jelentés alapján – arról számolnak be, hogy „dr. Péter kifejezte szembenállását a kommunista eszmével, és rágalmozó kijelentéseket tett a Szovjetunió kommunista Pártja, illetve az MSZMP politikájáról, általános tevékenységéről”.¹¹³ Ez sehol máshol nem tűnik fel, teljesen új elem, és nem egészen világos, mit akartak ezzel bizonyítani.

Január 14-én kelt Pikler Emmi Kádárhoz címzett második levele, amelyben az özvegy férje becsületének visszaszerzése érdekében leírta azokat a – szerinte jogtalan és igaztalan – támadásokat és csúsztatásokat, amelyek a halálhírt közlő rádióközleményben, újságcikkekben voltak hallhatók, ol-

vashatók.¹¹⁴ Ez, csakúgy mint az első Kádárnak írt levele, valamint Vályi és Orbán jelentése, bekerült a PB január 21-i ülésére, ahol a harmadik napirendi pont a Péter György-ügyről szóló jelentés tárgyalása volt.

Az 1969. január 21-i politikai bizottsági ülés

A PB 1969. január 21-i ülésére beterjesztett jelentés előadója Benkei András belügyminiszter és Szénási Géza legfőbb ügyész voltak. Az ülésen nem vett részt Aczél György, valamint – mivel szabadságon volt – Biszku Béla, Fock Jenő, illetve Kállai Gyula. Meghívottként viszont ott volt Borbándi János, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője.

A jelentés első oldalán az szerepel, hogy a BM szervei 1968. december 4-től 1969. január 8-ig a párt és a kormány illetékes vezetőinek jóváhagyásával vizsgálatot folytattak Péter György ellen. A jelentés harmadik oldalán pedig már azt írták, hogy 1968. április 3-án jelentették, és kértek engedélyt a felderítő munkára. Az ellentmondásra a jelentés vitája során nem reagált senki, de Nyers Rezső nyíltan megfogalmazta a BM szerveivel szembeni fenntartásait, megkérdőjelezte a jelentés valóságtartalmát. Rajta kívül Fehér Lajos és – óvatosabban – Szirmai István adott hangot kételyeinek. Nyers első kérdésére, hogy volt-e valamiféle politikai oldala a Péter-ügynek, Benkei András belügyminiszter tagadólág válaszolt. Pedig Benkei ismerhette azt a jelentést, ahol Péter az SZKP-t, illetve általában a kommunista rendszert – állítólag – bírálta. Nyers Rezsőt nem elégitette ki a válasz, ismét az ügy politikai hatását taglalta, illetve megfogalmazta a jelentés tartalmával kapcsolatos kételyeit: „Maga a nyomozási eljárás is detektívregényt olvasók számára nem különösen magas színvonalú. Lehetséges, hogy ezek kivonatok – én ezt nem akarom elbírálni –, de arra nem

¹¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Jelentés a Politikai Bizottságnak dr. Péter György ügyéről, 1969. január 14.

¹¹² ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Jelentés a Politikai Bizottságnak, 1969. január 11.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Péter Györgyné levele Kádár Jánoshoz, 1969. január 14.

alkalmasak, hogy ezek alapján bebizonyítottak véljük Péter bűnösségét.” Rámutatott arra is, hogy Pétert – ugyan nem tartóztatták le jogilag, de – gyakorlatilag a kórházban lényegileg megfosztották személyes szabadságától, és emiatt lett az ügynek politikai színeze – vélte Nyers. Nem kívánta elfogadni a jelentést, legfeljebb tudomásulvételre javasolta azt. Szirmai István is kételyeinek adott hangot: „A felderítés vagy a kihallgatás során misztifikáció mindig van. Én is elolvastam a »brossurát«, és őszintén szólva az engem a világon semmiről sem győzött meg.” Rámutatott arra, hogy Péter öngyilkossága miatt a BM a felelős.

Gáspár Sándor és Brutyó János helyesnek tartották az eljárás megindítását, és Komócsin Zoltán is „megvédte” a Belügyminisztériumot, melyet „az óvatosság jellemezte, mintsem a rámenősség, félénkség jellemezte, s nem az, hogy nagy erőfeszítést fejtettek volna ki valaminek a minden áron való bizonyítására”. Gosztonyi János Péter morális felelősségét emelte ki, de figyelmeztetett arra, hogy a bizalmatlanság légkörét újraéleszteni nem lenne szerencsés, de felvetette, hogy szükség lenne valamiféle erősebb kontrollra a magas beosztású párttagok anyagi ügyei felett. Németh Károly szerint „az eljáró elvtársak helyesen cselekedtek”, és kizárta annak a lehetőségét, hogy a BM konstruálta volna az ügyet.

Utolsóként Kádár János szólalt fel, és hosszan érvelt a BM, illetve a jelentés elfogadása mellett. A lényegre térve megállapította, hogy a PB-nek most azt kell megvizsgálni, hogy az eljárás törvényes volt-e, illetve „bizonyos pártrendszabályokat” betartottak-e az eljárás során, és Biszku Béla, Fock Jenő, Benkei András és saját maga helyesen jártak-e el. Felszólalása elején Kádár erkölcsi kérdésnek állította be a Péter-ügyet, moralizált, és azt sejtette, hogy Péter – ha jogilag nem is – de erkölcsileg mindenképpen elítélendő dolgokat cselekedett. Ezt követően sorra vette az ügy egyes momentumait, kezdve a román társszervtől kapott 1962-es információtól. Ezt pozitívan értékelte, kiemelve, hogy akármilyen is a viszony Romániával, a belüleges kapcsolat kiválóan működik. Később kifejtette, hogy értelmezésében két ügyről van szó, egy csempészési ügyről, illetve egy „zsidó ügy”-

ről. Az eljárás törvényességét hosszasan bizonygatta Kádár, úgy állította be a PB tagjainak, mintha a BM képviselői minden egyes új nyomozati eljárás előtt konzultáltak volna – nemcsak Biszkuval, de – vele is. Erre vonatkozó mondatait – mivel a vonatkozó PB-jegyzőkönyvet Huszár Tibor sem elemzte alább hivatkozott könyvében¹¹⁵ – bővebben idézem:

„...a BM egyszerű megfigyelés alapján megállapította, hogy ennek a csempészbandának a segítője egy ember, aki A. rendszámú gépkocsival jár. [...] Miután ezt megállapították – és szeretném hangsúlyozni, hogy a BM törvényesen és pártszerűen járt el – jelentkeztek az illetékes titkár elvtársnál, Biszku elvtársnál. És utasítást kértek. Biszku elvtárs közölte velem a dolgot. Mi azt mondtuk, meg kell állapítani a személyazonosságát. Mit lehetett volna erre mást válaszolni? [...] És akkor megállapították kétségbevonhatatlan módon, hogy Péter Györgyről van szó. Akkor újra jelentkezett a BM, utasítást kért, hogy mit tegyenek. Az illetékes titkár szólt nekem, s azt mondtuk, folytatni kell a megfigyelést, hiszen mindenképpen politikai érdekünk fűződik ehhez. [...] Ezt követően jött november, amikor előállt egy szituáció. Senki nem Péterrel foglalkozott, de ideérkezett a csempészbanda két osztrák állampolgára, két bécsi lakos, s a BM kért engedélyt ahhoz, hogy a nyílt nyomozati eljárást bevezethessék ezek ellen a bécsi lakosok ellen és – nem Péter ellen, hanem a magyar partnerük ellen. És megkapták az engedélyt megint Biszku elvtárstól és tőlem. [...] Ekkor felmerült a kérdés, hogy be kell-e vezetni Péterrel szemben is a nyílt nyomozást, vagy sem. Akkor a BM megint ide fordult – kénytelen vagyok ezt ismételtetni, még ha unalmas is –, s jelentette, hogy ezen a ponton áll a dolog, s nem tudják a nyomozást folytatni, mert a vallomásokban ott van egy személy, akinek olyan a szerepe, hogy ha ellene nem vezetik be a nyílt nyomozást, nincs meg a dolog kapcsolata. Ekkor benevezett a dologba Fock elvtárs is. Gondolom, értik az elvtársak, miért nem szóltunk akkor a

¹¹⁵ Bővebben: Huszár 2006, 207–219.

Politikai Bizottságnak. És ha két hét múlva kiderül, hogy tévedés az egész? A gyanú maradt volna esetleg.

Most tehát már hárman tanakodtunk, hogy milyen utasítást kapjon a BM. [...] A belügyes elvtársak megkapták az engedélyt, hogy megindítsák az eljárást, megkezdjék a kihallgatást [...] Szerintem az eljárás rendben volt, törvényes és pártszerű volt, mi az igazságot kerestük. Sajnos, hogy ez történt. [...] Nagy jelentősége van – és ez a párt törvényességi ellenőrzése volt – annak, hogy Orbán és Vályi elvtársak bent voltak a kórházban.”¹¹⁶

Huszár Tibor szerint már 1968. április 4-én tájékoztatták a „párt és a kormány vezetőit” a Péter Györggyel szemben felmerült gyanúról (csempészés), s június 24-én kaptak engedélyt az operatív felderítés megkezdésére. Huszár azt is megállapítja, hogy a párt és a kormány illetékes vezetői közül se a KSH pártfelügyeletét ellátó KB-titkár (Nyers Rezső), se az azért felelős PB-tagot, a minisztertanács elnökét (Fock Jenő), se az Elnöki Tanács elnökét (Losonczy Pál) nem tájékoztatták a Péter György ellen folyó eljárásról. Huszár szerint a Péter György halála után keletkezett és a PB elé terjesztett jelentésből kiderül, hogy április 4. és július 24. között az illetékes párttestület jóváhagyása nélkül folytattak operatív akciókat Péter ellen. Július 24. után folytatták az operatív felderítést, és rendelték el az „operatív bizonyítékok” alapján 1968. november 15-én a nyomozást üzérkedés és devizabűntett alapos gyanúja miatt. A PB jegyzőkönyve szerint december 3-án újólag tájékoztatták a pártvezetést, és kérték a belügyi szerveket a vizsgálat Péter György személyére történő kiterjesztésére. A hozzájárulást megkapták, Pétert állásából felfüggesztették, majd a kórházi kezelés alatt álló Péter György január 4-én öngyilkos lett.¹¹⁷

A PB január 21-i ülésén egyaránt tudomásul vette a beterveztett jelentést, valamint azt, hogy a BM Péter György ügyét lezártnak tekinti, és el-

lene az eljárást megszüntette. Tudomásul vette azt is, hogy Spitzer Miklós és társai ellen a nyomozás tovább folytatódik,¹¹⁸ és hogy a minisztertanács részére a belügyminiszter tájékoztatót készít. Benkei január 23-án tájékoztatta a kormány tagjait, amely a már ismert vádak sorolta fel.¹¹⁹

Azt, hogy a Péter György ellen összegyűjtött bizonyítékok mennyire nem bizonyítottak semmit, maga a BM ismerte be azzal, hogy a házkutatások során lefoglalt tárgyakat 1969. február–március folyamán visszaszolgáltatta az özvegy részére, mert „azok Dr. Péter György bűncselekményét nem bizonyítják”.¹²⁰ Március 3-án a PB Biszku Béla szóbeli bejelentése alapján tudomásul vette, hogy a Titkárság jóváhagyta a Péter György-ügyről készített tájékoztatót, amelyet a KB, a KEB, a minisztertanács tagjai, a KB osztályvezetői, a budapesti és megyei pártbizottságok első titkárai, valamint a KSH pártbizottsága részére készített. A PB megbízta Borbándi Jánost és Orbán Lászlót, hogy Péter György családtagjaival ismertesse a tájékoztatót, és a család kérésére beszélgetést folytasson Péter volt kezelőorvosával és ügyvédjével.¹²¹

¹¹⁸ Spitzer Miklóst 1 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélte a Pesti Központi Kerületi Bíróság, amelyet 5 évre felfüggesztettek. Emellett pénzbüntetéssel és 80 ezer forint vagyonekkobzással is sújtotta a bíróság. Érdemes megjegyezni, hogy a vádlottak büntetését felsoroló iratra Rácz Sándor kézzel azt írta, hogy a Legfelsőbb Bíróság módosítani fogja az ítéletet kb. fél éves időre. ÁBTL 3.1.9. V-155912/7. Feljegyzés Spitzer Miklós és társai ügyében, 1969. október 29.

¹¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. Tájékoztató a kormány részére dr. Péter György ügyéről.

¹²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155912/1. Jegyzőkönyv, 1969. február 3., valamint ÁBTL 3.1.9. V-155912/4. Szénási Géza levele Benkei Andrásnak.

¹²¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/483. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. február 4-i üléséről.

¹¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 5/482. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. január 21-i üléséről.

¹¹⁷ Bővebben: Huszár 2006, 207–219.

Lehetséges okok, Indítékok

A Belügyminisztérium bosszúja. Péter György hivatali munkája során is több alkalommal került kapcsolatba a BM állambiztonsági szerveivel. Például 1964 novemberében, amikor a KSH-t tartó operatív tiszt, Nagy József meglátogatta hivatalában. A megbeszélésről készített jelentés alapján kiderül, hogy Péter nem tartotta valami nagyra a Belügyminisztérium munkáját, kritizálta módszereiket. Ahogy a jelentést készítő objektumtartó operatív tiszt megfogalmazta Péter gondolatait: „A BM munkájában az elmúlt években még érezhetőek voltak – tapasztalata szerint – bizonyos sztálini módszerek, amelyekkel ő sem a múltban, sem most nem ért egyet [...] ő a jövőben is meg fogja védeni a Hivatalt [...]”¹²² Ráadásul több „el-
lenséges elemet” (Ferge Zsuzsa, Kemény István, Andorka Rudolf, Bibó István) is felvett 1956 után munkatársának.¹²³ Egy másik alkalommal, amikor felmerült, hogy SZT-állományú beosztottat kíván a BM a hivatalába beültetni, Péter ugyan nem zárkózott el a kívánságtól, de megjegyezte, hogy „olyan elvtársat bízson meg a Belügyminisztérium e feladat ellátásával, aki kellő politikai és általános műveltséggel rendelkezik”.¹²⁴

Ez utóbbi kérdés még a halála után sem rendeződött, bár állítólag utódja, Huszár István sokkal készségesebb volt, mint Péter. Ahogy fogalmaztak: „Az 1968–69. előtti években részben Péter György volt elnök magatartása miatt olyan légkör alakult ki a KSH és a BM illetékes szervei között, melyben az elhárító munkát lehetetlen volt eredményesen megszervezni. [...] Péter György, aki megkövetelte, hogy beosztottjai arról is adjanak részére tájékoztatást, ami a BM-összekötő és egyes vezetők között lezajlott. A vezetők jelentős hányada bizalmatlanná vált szervünkkel szemben, egyesek szinte nyíltan hangoztatták, hogy „jelenlétük” zavarja a

¹²² ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. Jelentés Péter György elvtársnál, a KSH elnökénél tett látogatásról, 1964. november 26.

¹²³ Bővebben: Huszár 2006, 212.

¹²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. Jelentés a Péter György elvtárral történt megbeszélésről, 1967. augusztus 31.

KSH tevékenységét, illetve a kollektívák munkáját. Ebből az alapállásból kiindulva nem hogy segítették volna, de ahol lehetett még akadályozták is munkánkat.”¹²⁵

A Péter és társai elleni eljárás egy másik kiváltó oka lehetett, hogy így kívánt – egy kreált cionista összeesküvés leleplezésével – Izraelnek „üzeni” Magyarország, illetve rajta keresztül az egész szocialista blokk. A halála után a KSH helyzetéről készített jelentésekben rendre felmerül, hogy Péter halála, illetve elmarasztalása mögött nem gazdasági, hanem politikai bűncselekmény húzódott meg. Indoklásként azt hozták fel, hogy a Péter-ügy a nyugati sajtóban egyáltalán nem szerepelt.¹²⁶ Egyes hálózati jelentések továbbmentek, szerintük Péter a magyarországi cionisták egyik vezére volt, aki Izrael számára gyűjtötte a pénzt, illetve kémkedett a nyugati hatalmaknak. „Péter György a magyarországi cionizmus egyik fő alakja volt. Tudni vélik, hogy nyilvánosan nyilatkozott arról, miszerint nem ért egyet Gomulka úgynevezett antiszemita politikájával. Vannak, akik a magyar–lengyel pártközi kapcsolatok megromlását is neki tulajdonítják legfőképpen. Ebből következik öngyilkossága is. Mint a KSH elnöke fontos titkokat adott el a nyugati hírszerzők számára (például a magyar hadsereg csehszlovákiai megszállásának adatait), a pénzt egy svájci bankon keresztül Izrael támogatására befizette (innen a devizabűntett). A magyarországi cionisták egyik vezéralakja volt.”¹²⁷

A harmadik lehetséges ok: a gazdaságirányítás esetleges reformjának elgáncsolása, a tervutasításos gazdaságpolitika kritikájának visszaszorítása, Nyers Rezső és társai megbuktatása. Huszár Tibor lehetségesnek tartja, hogy a Péter György elleni ügy „a magyar reform kulcsemberei elleni manipulált művelet” volt, miként nemzetközi viszonylatban a Koszigin-féle szovjet reformkísérlet elleni bírálatok vagy éppen az Ota Šik által vezetett

¹²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. Jelentés a Huszár István elvtárral folytatott beszélgetésről, 1969. január 29.

¹²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal helyzetéről, 1969. január 17.

¹²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-35352. „Pálos” fedőnevű informátor jelentése, 1969. február 11.

csehszlovákiai reform elleni fellépés. Huszár nem zárja ki a Péter-ügy kapcsán a szovjet hírszerzés „ösztönző” szerepét se.¹²⁸

A BM Vizsgálati Osztályának határozata értelmében a Péter György vizsgálati dossziéjában szereplő személyek közül az alapnyilvántartásba vett Péter Györgyöt a nyilvántartásból elhalálozás miatt törölni kellett. Megjegyzendő, hogy a párttag és elkötelezett kommunista Péter Györgyöt alapnyilvántartásba venni több mint megalázó lehetett számára (ha egyáltalán tudott róla), hiszen alapnyilvántartásba azok a személyek kerültek, akik a szocialista társadalmi berendezkedéssel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak.¹²⁹

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben igyekeztem a tanulmány elején feltett kérdést megválaszolni, azt, hogy milyen különleges jogokkal, eszközökkel rendelkeztek a „pártelit” tagjai az állambiztonság esetleges önkényeskedéseinek kivédésére. A válaszhoz meg kellett vizsgálni a korszakban született párthatározatokat, belügyi parancsokat, azokat a normákat, amelyek keretet, illetve mozgásteret biztosítottak a párt, illetve az állambiztonság számára. A konklúziók, tanulságok levonásához, a következtetések megfogalmazásához azonban további kérdéseket kell feltenni. Kik alkották azt a személyi kört, akik védelméről itt szó volt, illetve hogyan, milyen módszert talált ki és alkalmazott a pártvezetés a garanciák érvényesítése érdekében?

A személyi kör négy alkalommal történő (újra)szabályozása alapvetően követte a korábban megfogalmazottakat, de találhatunk apróbb elté-

réseket. Az egyértelműnek tűnik, hogy a vizsgált korszakban végig a KV, a KB, az RB (KEB) tagjai automatikusan számíthattak a párt „védelmére”, és a KV, a KB, a PB és a Titkárság hatáskörébe tartozó funkcionáriusok, illetve 1984-től a választott párttestületek tagjai szintén. Az is jellemző volt az egész időszakra, hogy a budapesti, kerületi, megyei, megyei jogú városi pártbizottságok hatáskörébe tartozó funkcionáriusok szintén „védettek” voltak. (1966 és 1984 között ezen a szinten a pártbizottságok választott tagjai és az apparátus is.) Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az Elnöki Tanács tagjait 1958 és 1966 között nem illette meg ez a figyelem, illetve az országgyűlési képviselőket is csak két évig, 1956 és 1958 között védték ily módon. A minisztertanács tagjai, az országos főhatóságok vezetői is csak 1966-tól számíthattak a párt óvó, féltő kezére.

Az MSZMP a párt vezetőinek védelmét általában úgy próbálta elérni, hogy a gyanúba keveredett pártvezetónél/pártfunkcionáriusnál magasabban jegyzett pártszerv előzetes engedélyéhez kötötte az eljárás megindítását. Eltérések persze itt is adódtak, mert például 1966-ig csak politikai ügyekben kértek előzetes engedélyt, s csak 1966-tól alakult ki az a gyakorlat, hogy köztörvényes ügyekben is ugyanúgy kellett eljárni, mint politikai gyanú esetében. 1984-től ezt úgy finomították, hogy amikor a KB káderhatáskörébe tartozó vezető vagy választott párttestület tagja került bajba, akkor a büntetőeljárás megindításáról politikai bűncselekmény esetében előzetesen, köztörvényes ügyeknél pedig a rendőri intézkedéssel egyidejűleg kellett a KB illetékes titkárát vagy az illetékes pártbizottság első titkárát értesíteni. 1958-tól azt is szabályozták – és ez nagyjából a korszak végéig így is maradt –, hogy megkülönböztették a nyílt eljárást a titkos nyomozástól. A nyílt eljáráshoz párttestület (PB, KEB, KRB) előzetes engedélye kellett, míg a titkos nyomozásokhoz az MSZMP első titkára/KB első titkára jóváhagyását kellett beszerezni. Ugyanez a megkülönböztetés alsóbb szinten csak 1958 és 1966 között létezett, akkor a megyei végrehajtó bizottság engedélyezte a nyílt nyomozást, míg a végrehajtó bizottság első titkára a titkos nyomozást. 1966-tól fogalmazták meg a kormány, az Elnöki Tanács

¹²⁸ Bővebben: Huszár 2006, 213.

¹²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155912/7. Határozat a dossziében lévő személyek nyilvántartásba vételéről, 1970. január 21.

tagjai és az országos főhatóságok vezetői elleni eljárásrendet, ekkortól az adott testület elnöke engedélyezhette az eljárás megindítását. Az is végig jellemző volt a korszakra, hogy tettenérés esetén elegendő volt, ha a rendőrség utólag értesítette a nyomozás megindításáról az illetékes párt-szervet.

A tanulmány bevezetőjében említett kapcsolatrendszer elemzése nyilvánvalóvá tette, hogy nem volt teljesen homogén a hatalmat gyakorló párt- és állami (BM) vezetők köre, sokszor ellentétes érdekek mentén működtek, ezért is kellett szabályozni a párt és a BM-szervek közti viszonyt. Ugyanakkor ismételt meg kell jegyezni, hogy teljesen mindegy volt, hogy a párt vezető szerveiben vagy a Belügyminisztérium parancsnoki székeiben ültek: a kádári megtorlás és restauráció működtetői voltak.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.5. – Az egyesített BM államvédelmi szerveinek iratai (1953–1956)
- 1.11.10. – A BM államvédelmi szerveinek iratai, 1962–1990
- 1.12.2. – A Budapesti Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerveinek iratai
- 3.1.2. – Munkadossziék
- 3.1.5. – Operatív dossziék
- 3.1.9. – Vizsgálati dossziék
- 4.2. – Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-B-1-az – Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye (1945–1990)
- M-KS 276. fond 53. csomag – Az MDP PB iratai (1948–1956)
- M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP PB / Ideiglenes Intéző Bizottság iratai (1956–1989)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

- Németh Jánosné (összeáll.) 1995: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, 1956–1962. I. kötet.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Németh Jánosné (összeáll.) 1998: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, 1963–1970. II. kötet.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Irodalom

- Baráth Magdolna 2013: *Az operatív nyilvántartás szervezete és rendszere, 1945–1990.* In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.) 2013: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962. Intézménytörténeti tanulmányok.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Gyarmati György 2013: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon-Ház Bt.
- Huszár Tibor 2006: *Kádár. A hatalom éve, 1956–1989.* Budapest, Corvina.
- Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban, 1956–1962.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest, Jaffa.
- Péteri György 2004: *Pirruszi győzelem. A „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években.* In Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon.* Budapest, 1956-os Intézet.
- Rózsa Dávid (főszerk.) 2014: *Portrék a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története 1.* Budapest, KSH Könyvtár.
- Varga Zsuzsanna 2004: *Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében.* In Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon.* Budapest, 1956-os Intézet.
- Zinner Tibor 2001: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet.

TAKÁCS TIBOR

Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban

Ügynök. Besúgó. Vamzer. Téglá. Spicli. Kém. Áruló. Spion. Informátor. A szocialista korszak titkosrendőrsége kapcsán rendre felbukkanó kifejezések, amelyek ugyanarra a dologra vonatkoznak: az állambiztonság munkáját szervezetszerű titkos együttműködés keretében segítő személyekre. E kifejezések többségéhez negatív jelentésárnyalatok kötődnek, jelezve, hogy a téma megközelítésében még a tudományos diskurzusban is a moralizáló szemlélet uralkodik. Amíg a közéleti és akár az emlékezetpolitikai munkálkodás terepén helye lehet a megbélyegzésnek, elítélésnek vagy felmentésnek, addig a tudományos kutatások során ez a megközelítés – véleményem szerint – gátolja, de legalábbis erősen beszűkíti a megértő, kritikai vizsgálat lehetőségeit, nagyrészt előre megszabva a várható eredményeket. Munkámban igyekszem elszakadni a fenti beszédmódtól, ami már csak azért sem járt különösebb nehézséggel, mert dolgozatomban arra az egyszerű kérdésre keresem a választ, hogy milyen nagyságú volt az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele az 1956 és 1989 közötti időszakban. Pontosabban: mit tudhatunk a Kádár-kori politikai rendőrség hálózatának nagyságáról és összetételéről?¹

¹ Munkám az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága támogatásával készült el, amit ezúton szeretnék megköszönni a két intézménynek.

A NYILVÁNTARTOTT HÁLÓZAT

Az állambiztonsági értelmező kéziszótár definíciója szerint a hálózat: „Az állambiztonsági szervek titkos segítőtársainak összessége. Fő eszköz, amelynek tagjai az állambiztonsági szervek vezetésével és irányításával a szervezetszerű titkos együttműködés keretében vesznek részt a Magyar Népköztársaság védelmének erősítéséhez szükséges információk megszerzésében, a titkos operatív intézkedések végrehajtásában, a külső és a belső ellenség aknamunkájának felderítésében, megelőzésében és megszakításában.”² A meghatározásból egyértelműen kiderül, hogy mi *nem* tartozik az ügynökhálózat fogalmába. Nyilvánvaló, de nem felesleges leszögezni, hogy nem sorolhatóak ide a nem állambiztonsági szervezetek (például a bűnügyi rendőrség) által szervezett és foglalkoztatott informátorhálózat tagjai, az állampártnak vagy valamely tömegszervezetnek címzett feljelentések szerzői, mint ahogy a párttitkárok és szakszervezeti bizalmik sem. Nem voltak a hálózat tagjai az állambiztonság nyílt állományú beosztottai, de a titkos és szigorúan titkos állományban lévő tisztek sem – ők nem *segítették*, hanem *végezték* az operatív munkát. Végül nem sorolhatók a hálózatba az állambiztonság azon segítői (a hivatalos és társadalmi kapcsolatok) sem, akik – hivatali pozíciójukból, beosztásukból, helyzetükből kifolyólag – alkalmasszerűen működtek együtt a politikai rendőrséggel.

Az ügynökhálózat működésének, pontosabban működtetésének kulcsfogalma a *szervezetszerűség*: ennek kritériuma volt, hogy a hálózat tagjait – megfelelő előtanulmányozást követően – meghatározott eljárás keretében hivatalosan beszervezzék, egy operatív beosztotton, a tartótiszten keresztül rendszeresen tartsák vele a kapcsolatot, majd, ha már nem tudják alkalmazni, szabályszerűen kizárják a hálózatból. Ezt az egész folya-

matot szigorúan adminisztrálni kellett: a beszervezéstől, sőt már a tanulmányozástól kezdve a kizárásig (olykor utána is) a hálózati személlyel kapcsolatos minden lépést dokumentáltak. (Ez a társadalmi és hivatalos kapcsolatok esetében teljesen hiányzott.) Az így keletkezett iratok az ügynök beszerzési, azaz B-dossziéjába kerültek, míg az általa adott jelentések a munka-, azaz az M-dossziéját gazdagították. (A jelentések ezenkívül számtalan más operatív dossziében előfordulhatnak, attól függően, milyen ügyben vagy védendő objektummal kapcsolatban adtak feladatot a hálózati személynek.) A szervezeten belüli és kívüli tevékenységüket elkülönítendő, az ügynökök a hálózati munkájuk során külön nevet (fedőnevet) kaptak.

A Kádár-korszakban három belügyminiszteri parancs szabályozta a hálózat működését: az első – amelyik egy bő másfél évvel korábban kiadott rendelkezést váltott – nem sokkal az 1956-os forradalom kitörése előtt lépett életbe, ezt 1958 végén követte az új rendelkezés, majd a korszak végéig az 1972-ben kiadott szabályozás maradt életben.³ Az első kettő a tárgyat ügynökségként, míg az 1972-es szimplán *hálózat*ként nevezte meg. Ennek oka minden bizonnyal a pontosabb fogalomhasználat iránti igény volt: tudniillik az ügynök kifejezés a hálózati személyek egyik minősítési kategóriájának a jelölésére is szolgált. Amennyiben tehát egészen pontosan akarunk fogalmazni, akkor 1972-ig ügynökségről, ügynökhálózatról, míg 1972-től állambiztonsági hálózatról vagy egyszerűen csak *hálózatról* beszélünk. (A szóismétlések elkerülése érdekében én az egész időszakra vonatkozóan egyaránt használok valamennyit.)

A belügyminiszteri parancsok a hálózatot az állambiztonság rendelkezésére álló „alapvetőbb” (1956), „legfontosabb” (1958), illetve „a fő” (1972) titkos operatív eszköznek tekintették, amely nélkül nem lehetséges eredményes munka, mert – mint azt a legutóbbi parancs megfogalmazta

Ugyancsak köszönettel tartozom kollégámnak, Tóth Eszternek a kutatáshoz nyújtott segítségért.

² ÁBTL 4.1. A-3036. Állambiztonsági értelmező kéziszótár. Összeállította Gergely Attila. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980. 72–73.

³ ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 94. számú parancsa, 1956. október 8. ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 33. számú parancsa, 1958. december 5. ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 005. számú parancsa, 1972. április 5.

– „olyan mélyreható felderítési lehetőséget biztosít, amilyen más operatív eszközzel nem valósítható meg”. Ez az értékelés lényegében egybevág azzal a képpel, amelyet az utókor is kialakított a Kádár-kori titkosrendőrségről, tudniillik az állambiztonság működése iránt érdeklődők leginkább a „besúgókra”, azaz az ügynökhálózat működésére kíváncsiak. Távolról sem lényegtelen tehát, hogy milyen kiterjedésű volt ez az operatív eszköz, amelynek korabeli működtetői, és mai „olvasói” is olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak és tulajdonítanak. A – viszonylag – pontos számadás azért is fontos, mert az állambiztonsági ügynökhálózat nagyságáról sokszor a legképtelenebb adatok bukkannak fel.

Az állambiztonság egy bürokratizált hivatali szervezet (is) volt, amely nemcsak az „ellenséget”, a megfigyeltet tartotta nyilván, hanem saját dolgozóit és a vele szervezetszerűen együttműködőket, azaz a hálózatot is. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) központosított operatív nyilvántartását Péter Gábor 1950. április 11-én kiadott 04. számú parancsa vezette be.⁴ Sajnos a rendelkezés és a hozzá mellékelt eligazítás nem lelhető fel, csupán a végrehajtásának tapasztalatait összegző, és ennek nyomán feladatokat megfogalmazó, pár hónappal később kiadott parancsot ismerhetjük. Péter a hálózati nyilvántartást – kisebb hibáktól eltekintve – rendben találta, csak azt tette szóvá, hogy néhány osztály és alosztály nem jelentette a központi nyilvántartónak a hálózati személyekkel kapcsolatos adatváltozásokat. Súlyos hibának rótt fel azt is, hogy beszerzés (valamint őrizetbe vétel) előtt nem priorálták az illetőt, azaz nem ellenőrizték a különböző nyilvántartásokban. Így fordulhatott elő, hogy az egyik osztály letartóztatta egy másik osztály értékes B-, azaz bizalmi emberét, de arra is akadt példa, hogy ugyanazt a személyt két alosztály is beszervezte. Péter Gábor ezért ismételtelen felhívta a figyelmet a 04-es parancsával kiadott eligazítás

pontos és maradéktalan betartására.⁵ (A probléma azonban nem szűnt meg, az ÁVH vezetője ugyanis még háromnegyed év elteltével is azért dorgált meg néhány vezetőt, mert az általuk vezetett osztály vagy alosztály egy másik szervezeti egység ügynökét vagy informátorát szervezte be).⁶ A központi operatív nyilvántartó az ÁVH III. (Operatív) Főosztályán belül, III/3. Osztályként működött; ezen belül az első alosztály feladata volt a hálózati nyilvántartás vezetése.⁷

Az 1950-es szabályozás 1954 márciusáig volt érvényben, amikor a Belügyminisztériumba integrált államvédelem vezetője, Piros László első miniszterhelyettes – a törvényesség jelszavával – újrászabályozta a nyilvántartást. Úgy rendelkezett, hogy a hálózati nyilvántartásba fel kell venni a Belügyminisztérium államvédelmi operatív szerveinek minden ügynökét, rezidensét, informátorát, továbbá a konspirált és a találkozási lakások bérelőit. Kivételt képezett a külföldi és – az illetékes miniszterhelyettes engedélyével – a „különösen értékes” belföldi hálózat. A nyilvántartás eszközei a különböző operatív szervezeti egységek által kezelt B- és az M-dossziék, illetve általuk vezetett hálózati napló, valamint a BM Központi Operatív Nyilvántartó Osztálynak megküldött 6-os számú kartoték voltak. (A 6-os kartont vélhetően az 1950-es parancs vezette be, az ÁBTL mindenesetre őriz 1950-ben kitöltött kartont is).⁸ Az osztály kezelte az irattározott dossziékat is. A parancs szerint a Belügyminisztérium államvédelmi operatív osztályai, a katonai elhárítás központi és külső szervei, a megyei (és a budapesti) főosztályok, valamint a határőrség felderítő osztálya és a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság operatív osztálya havonta köteles volt je-

⁵ MNL OL XIX-B-1-az 036/1950. ÁVH V. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 09. számú parancsa, 1950. szeptember 11.

⁶ MNL OL XIX-B-1-az 048/1951. ÁVH V. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 49. számú parancsa, 1951. június 21.

⁷ Boreczky 1999, 99.

⁸ Lásd pl. ÁBTL 2.2.2. Kádi Jenő (majd Ligeti) fedőnevű informátor kartonja. Az iratot Tóth Eszter bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is szeretnék neki megköszönni.

⁴ Az 1944 utáni politikai rendőrség nyilvántartásának megszervezéséről és kezdeti időszakáról lásd Baráth 2013, 447–450.

lentést készíteni az általa működtetett hálózat változásairól. A beérkezett adatok alapján a központi nyilvántartó osztály az illetékes miniszterhelyettes részére összefoglaló jelentést készített a hálózat mozgásáról.⁹

A parancs mindössze fél évig volt hatályban, mert Piros László – immár belügyminiszterként – új rendelkezéssel váltotta fel azt. Habár a norma szerkezete megváltozott (áttekinthetőbb és részletezőbb lett), maga a szabályozás bennünket érdeklő részei nem sokban módosultak. A legjelentősebb változást az jelentette, hogy ezentúl a hálózati személyek operatív jelentőséggel bíró kapcsolatait is nyilván kellett tartani a 6/a jelzésű kartenon.¹⁰ Emellett a nagyobb városokban és a megyei főosztályokon – központi engedéllyel – kisegítő kartoték-nyilvántartást is lehetett vezetni a hálózatról (valamint a dossziékban szereplő személyekről). Nem változtak a számadásra vonatkozó előírások sem, csak a havi jelentésadásra kötelezettek körét bővítették: belekerült a KEOKH, a levéllenőrzés, a környezettanulmányozó és figyelő osztályok, valamint a rendőrség nyilvántartó osztálya. Az előző hónap változásairól szóló jelentést minden hó 3-áig kellett megküldeni a központi nyilvántartó osztálynak, amely az összesített kimutatást már nemcsak az illetékes miniszterhelyettes, hanem általában a BM vezetői részére készítette el. A központi nyilvántartó osztálynak január 1-jén és július 1-jén „gondosan” egyeztetni kellett a központi nyilvántartásban lévő operatív dossziékat és hálózati személyeket a különböző szervezeti egységek tényleges helyzetével.¹¹

⁹ ÁBTL 1.5. 2-1931/1954. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere I. helyettesének 10. számú parancsa, 1954. március 4. (6. kötet). Uo. 2-1934/1954. Melléklet a Magyar Népköztársaság belügyminisztere I. helyettesének 10. számú parancsához, 1954. február 23.

¹⁰ Az ezzel kapcsolatos gyakorlati feladatokat Egri Gyula miniszterhelyettes külön parancsban szabályozta: MNL OL XIX-B-1-az 10-1245/1955. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 6. számú parancsa, 1955. április 13.

¹¹ MNL OL XIX-B-1-az 10-50/1390/1954. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 10. számú parancsa, 1954. szeptember 13. ÁBTL 1.5. 7. kötet. 93-14286/1954. Szabályzat a Belügyminisztérium államvédelmi szervei operatív nyilvántartására, 1954. szeptember 13. A szabályzatot a Belügyminisztérium Kollégiuma szeptember 7-i ülésén tárgyalta meg és fogadta el: Kajári 2006, 83–109.

A hálózat nyilvántartását a BM X. (Központi Operatív Nyilvántartó) Osztályon belül kezdetben a B alosztály I. csoportja végezte. (Ez foglalkozott a személyi, csoport-, objektum- és körözési dossziék, valamint az „antidemokratikus elemek” nyilvántartásával is.) Itt készítették el a rendszeres havi jelentéseket az államvédelmi szervek ügynökségének állásáról, a féléves statisztika elkészítése azonban még nem szerepelt a feladataik között. (A csoport vezetője és kilenc beosztottja – az osztály állományának túlnyomó többségéhez hasonlóan – nő volt.)¹² A hálózat nyilvántartásával kapcsolatosan megnövekedett feladatok ellátására 1954 októberében felállították a BM X/D alosztályt.¹³ Munkaterületének megszervezésére tett javaslat szerint ez a szervezeti egység tartotta nyilván a Belügyminisztérium operatív szervei által foglalkoztatott, illetve a pihentetett és kizárt hálózati személyeket, és kezelte a hálózattal kapcsolatos, irattárba leadott anyagokat. (Valamint továbbra is kezelte a fentebb említett operatív dossziékat.) Az alosztály figyelemmel kísérte a hálózat mozgását, növekedését, csökkenését, ami alapján havonta pontos és ellenőrzött statisztikai jelentést készített. A félévi és év végi „gondos egyeztetésről” viszont konkrétan nem esett szó a javaslatban.¹⁴ Egy évvel később újabb előterjesztés született az alosztály munkájának megszervezésére, amelyet – kisebb módosításokkal – az osztályvezetés is elfogadott. Eszerint a kilencfős hálózati csoporton belül két fő foglalkozott a változások átvezetésével és nyilvántartásával, illetve a statisztikai kimutatások és az egyéb „közbejövő” speciális statisztikák elkészítésével.¹⁵ (Egy ezzel közel egy időben keletkezett feljegyzés sze-

¹² ÁBTL 1.5. VII. tétel. 93-18358/1954. A BM X. Osztály szervezeti felépítése és állomány-elosztása, d. n.

¹³ Legalábbis ekkor nevezték ki első ismert vezetőjét, Suszta Sándort. Cserényi-Zsitnyányi 2013, 86.

¹⁴ ÁBTL 1.5. VII. tétel. Javaslat a BM X/D alosztály munkaterületének megszervezésére, 1955. március 24.

¹⁵ ÁBTL 1.5. VII. tétel. Javaslat a BM X/D alosztály munkájának megszervezésére, 1956. március 20.

rint a rendes statisztikai kimutatást minden hónap 8-ág kellett eljuttatni a tájékoztató csoportnak.)¹⁶

Az 1956-os forradalom során a nyilvántartás szétzilálódott, az anyagok jelentős része megsemmisült vagy eltűnt, így a forradalom leverése után a nyilvántartó munka lassan indult meg. (A BM Roosevelti téri és Mérleg utcai épületeiben még januárban is több teherautónyi irat hevert szétszórva, amelynek kiválogatása javában tartott ebben az időszakban.)¹⁷ A politikai rendőrség vezetőjének, Horváth Gyula ezredesnek 1957 márciusában ismételt fel kellett hívnia az állomány figyelmét arra, hogy az 1954-ben kiadott szabályzat továbbra is érvényben van, és utasítást adott a hiányosságok és mulasztások megszüntetésére. Többek között elrendelte, hogy a beszerzett hálózati személyeket visszamenőleg is vegyék nyilvántartásba.¹⁸ A hivatalosan az ORFK II. Főosztályként újjászervezett politikai rendőrségen belül a Központi Operatív Nyilvántartó Osztály kezdetben számozás nélkül működött (Horváth 1957. márciusi parancsa is csak névvel hivatkozott rá). 1957 tavaszán a BM II. Főosztályként besorolt állambiztonság struktúrájában a nyilvántartás a XI. számot kapta.¹⁹ (Az iratokon rendszerint a BM II/11. jelölést használták.) A hálózati nyilvántartást – a forradalom előtti beosztásnak megfelelően – a II/11-a osztály vezette.²⁰ Az ezzel

¹⁶ ÁBTL 1.5. VII. tétel. A BM X/D osztály szervezeti felépítése, d. n.

¹⁷ ÁBTL 1.11.10. Feljegyzés, 1957. január 10. (I. sorozat, 10. doboz).

¹⁸ ÁBTL 1.6. 7-123/7/1957. A BM ORFK II. Főosztály vezetőjének 7. számú parancsa, 1957. március 28. (1. doboz). A rendelkezés hivatkozik a főosztályvezető 1. számú parancsára, amely a nyilvántartás rendezésére vonatkozó utasításokat tartalmazott, ez azonban nem lelhető fel.

¹⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/12/1957. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 12. számú parancsa, 1957. május 3.

²⁰ MNL OL XIX-B-1-au 93-832/1957. Javaslat a Központi Operatív Nyilvántartó Osztály létszámára, 1957. április 20. (3. doboz). Uo. Feljegyzés, d. n. MNL OL XIX-B-1-au 27-286/1957. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18. (26. doboz, 1. csomó). ÁBTL 1.11.10. A Belügyminisztérium II/11. Osztályának ügyrendje, 1959. május 5. (I. sorozat, 21. doboz).

kapcsolatos feladatokat három statisztikus végezte, a feladataik között immáron ott szerepelt a féléves és éves statisztikai jelentés készítése is.²¹

1957 közepén a főosztály vezetése intézkedett a megsemmisült és eltűnt nyilvántartási anyagok számbavételére is, amivel párhuzamosan az 1956 előtt szervezett hálózat felülvizsgálatára is sort kellett keríteni.²² Az erről szóló jelentés decemberre készült el, mely szerint a forradalom kitörése előtt meglévő majdnem 19 000 hálózati személy anyagából mindössze 2255-é maradt meg. Ennek oka csak kis részben keresendő a forradalom eseményeiben: a központi nyilvántartóban található, 1956 októberét–novemberét szerencsésen átvészelő M-dossziékat, valamint az informátorok és rezidensek B-dossziéit például november 4-e után, a politikai rendőrség akkori vezetője, Mátyás László ezredes utasítására semmisítették meg! („Volt egy olyan helytelen nézet, hogy ezekre az anyagokra már ügysem lesz szükség, ezért semmisítették meg” – fogalmaz a jelentés.)²³ Nagyrészt ennek köszönhető, hogy 1957 júniusában a hálózati irattárban a mintegy 20 000 B-dosszié mellett mindössze 300 M-dossziét számoltak össze. Az 1950-től vezetett B-naplók is megvoltak, az 1956 előtti M-naplók közül azonban egy sem, így 1957. március 1-jén kénytelenek voltak új iktatókönyvet nyitni.²⁴

A hatalmát megszilárdító kádári vezetés új követelményeket támasztott a nyilvántartásba vétel kritériumait illetően, így 1957 novemberében egyrészt elrendelték a nyilvántartások felülvizsgálatát,²⁵ másrészt új nyilvántartási szabályzatot adtak ki, amely a korábbiaknál részletesebben, hatettség, körültekintőbben szabályozta a dossziék, naplók, kartonok és min-

²¹ ÁBTL 1.11.10. A II/11. Osztály működési szabályzata, d. n. (I. sorozat, 21. doboz).

²² ÁBTL 1.6. H-1249/12/1957. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 12. számú parancsa, 1957. július 10.

²³ ÁBTL 1.11.10. Jelentés, 1957. december 12. (I. sorozat, 10. doboz). Közli Cseh 2006.

²⁴ ÁBTL 1.11.10. Jegyzőkönyv a hálózati irattár átadásáról, 1957. június 19. (I. sorozat, 21. doboz).

²⁵ ÁBTL 4.2. 6-200/56/1957. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 56. számú parancsa, 1957. november 27.

den más (kíségítő) nyilvántartás kezelését. A hálózat nyilvántartása a 6-os és a 6/a kartonok mellett kiegészült a lakások cím szerinti nyilvántartására szolgáló 6/b és a hálózati személyekről vezetett, szervenként csoportosított 6/c statisztikai kartonnal. A számadásra vonatkozó rendelkezések viszont érdemben nem változtak: a központi és a területi operatív osztályoknak minden hónap 3-áig jelentést kellett adniuk a BM II/11. Osztálynak az általuk foglalkoztatott hálózat előző hónapban történt növekedéséről, csökkenéséről és az összetételében lezajlott minden változásról. Az osztály a beküldött adatok, továbbá saját adatai alapján összefoglaló kimutatást, értékelő és tájékoztató jelentést készített a belügyi vezetők részére.²⁶

A Belügyminisztérium 1962-es átszervezését követően az Operatív Nyilvántartó Osztály a III. Főcsoportfőnökségen belül önálló osztályként, III/2. jelzéssel működött tovább. A következő évben a hálózat fontossága miatt, annak fokozottabb védelme érdekében Pap János belügyminiszter külön hálózati nyilvántartási szabályzatot adott ki. A parancs értelmében a BM III/2. Osztálynak név szerint (és a 6/d kartonon immáron lakcím szerint is) kellett nyilvántartania a III. Főcsoportfőnökség, valamint a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnöksége által beszervezett, foglalkoztatott és kizárt hálózati személyeket (továbbá a beszervezés alatt állókat és a meghíúsult beszervezéseket), ezek operatív szempontból értékes kapcsolatait, a K- és T-lakásokat, a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség hálózata kivételével, amelynek nyilvántartását külön szabályozták. Az állambiztonsági csoportfőnökségek (értelemszerűen a III/I. kivételével) és a területi osztályok negyedévenként számadással tartoztak a III/2. Osztálynak; erre egy statisztikai adatlapon került sor, amelyhez kiértékelő jelentést is kellett mellékelni. A negyedéves jelentések mellett féléves és éves összefoglaló jelentéseket, illetve szükség esetén egyéb beszámolókat is kellett küldeni. (A statisztikai kimutatást minden esetben az adott szervezeti egység nyilvántartója

²⁶ ÁBTL 4.2. 6-200/57/1957. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 57. számú parancsa, 1957. november 27.

készítette el, majd a szerv vezetője hagyta jóvá.) A nyilvántartó osztály a beküldött statisztikai lapok és értékelő jelentések, továbbá a saját adatai alapján kimutatásokat, összefoglaló értékeléseket és más jelentéseket készített a Belügyminisztérium illetékes vezetői számára.²⁷ 1963-tól tehát a hálózati nyilvántartás szabályozása elvált a szorosabb értelemben vett operatív nyilvántartástól, szervezetenként viszont nem, hiszen azt továbbra is a BM III/2. Osztály végezte.

1971 közepén a nyilvántartást kiszervezték a III. Főcsoportfőnökségből, és az akkor felállított BM Nyilvántartó Központ 1. Osztályaként sorolták be. Ezen belül továbbra is az 1/a alosztály foglalkozott az ügynökséggel.²⁸ A hálózati munka alapelveinek újrafogalmazásával összefüggésben 1972-ben új paracssal szabályozták a nyilvántartást is. A csoportfőnökségek és a megyei (budapesti) rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szervei immáron félévkor és év végén voltak kötelesek megküldeni a statisztikai kimutatásokat és az értékelő jelentéseket a BM Nyilvántartó Központ 1. Osztályának, ahol ezeket összesítették, ám „a vezető elvtársak” utasítására soron kívül is kimutatásokat, értékelő jelentéseket készítettek a hálózat létszámáról és összetételéről. Az összesített adatokat csak a belügyminiszternek és az illetékes miniszterhelyettesnek lehetett megküldeni, illetve annak, akinek a miniszter azt engedélyezte. A parancs nyomtatékosította: a különböző csoportfőnökök, az önálló osztályok vezetői, a főkapitányságok vezetői és állambiztonsági helyettesei, a Határőrség parancsnoka, törzsfőnöke és Felderítő Osztályának a vezetője, valamint a BM Belbizton-

²⁷ ÁBTL 4.2. 10-21/31/1963. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0031. számú parancsa, 1963. december 5.

²⁸ ÁBTL 4.2. 10-21/8/1971. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 08. számú parancsa, 1971. június 18. A központ működésére vonatkozó rendelkezéseket csak több mint egy év múlva adták ki: ÁBTL 4.2. 10-21/22/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0022. számú parancsa, 1972. október 17.

sági Osztály vezetője csak az alájuk tartozó szervezeti egység által foglalkoztatott hálózatról kaphattak összesített adatokat.²⁹

Az 1972-ben kiadott rendelkezések az állambiztonsági szervezet megszüntetéséig, azaz 1990 elejéig érvényben maradtak. Az eltelt időben mindössze néhány szervezeti változásra került sor: 1977-ben a Nyilvántartó Központ és az Információfeldolgozó Csoportfőnökség összevonásával létrehozták a BM Adatfeldolgozó Csoportfőnökséget.³⁰ (A szervezeti egység 1984-től Adatfeldolgozó és Tájékoztatási Csoportfőnökség néven működött tovább.) Ezen belül az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztály, itt pedig a Hálózati Önálló Csoport foglalkozott a politikai rendőrség ügynökhálózatával.³¹

A nyolcvanas évek végén – az egyre gyorsuló politikai és társadalmi változások nyomán – új operatív helyzet állt elő. A nemzeti kerekasztal-tárgyalások megindulásával, majd a megállapodások elfogadásával az állambiztonság számára egyre sürgetőbbé vált a meglévő operatív anyagok és a nyilvántartás felülvizsgálata. Horváth József III/III. csoportfőnök vezetésével egy külön operatív bizottságot állítottak fel, hogy foglalkozzon a kérdéssel. A bizottság 1989 novemberében készítette el javaslatát, amelyet Pallagi Ferenc állambiztonsági miniszterhelyettes is elfogadott, és december közepén juttatták el a különböző állambiztonsági szerveknek. Az elfogadott javaslat alapján egyértelműen megállapítható, hogy a nyilvántartás „felülvizsgálata” az állambiztonság számára túlnyomórészt iratselejtezést jelentett. Az ügynökséggel kapcsolatban többek között előírták: meg kell semmisíteni a hálózati naplókat, a B- és az M-dossziékban lévő minden olyan anyagot, amelyek befejezett konkrét ügyekre (előzetes ellenőrzésekre, bizalmas nyomozásokra, operatív játszmákra stb.) utalnak,

²⁹ ÁBTL 4.2. 10-21/12/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 0012. számú parancsa, 1972. július 31.

³⁰ ÁBTL 4.2. 10-22/9/1977. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 9. számú parancsa, 1977. május 30.

³¹ Baráth 2013, 480.

illetve – a feldolgozásuk után – a tájékoztató és hangulatjelentéseket is. Az irattárban lévő anyagok közül javasolták a meghíúsult beszervezésekre, illetve a beszervezett, de érdemi munkát nem végzett hálózati személyekre vonatkozó iratok selejtezését, csakúgy, mint az elhunyt, MSZMP-tag és magas funkcióban lévő (tanácsstag, képviselő, fontosabb egyházi posztot betöltő) ügynökök B-dossziéját. Ugyanakkor a szolgálatok úgy számoltak, a meglévő ügynökségüknek legalább egy részét tovább tudják foglalkoztatni, ugyanis előírták a különböző állambiztonsági szerveknek, hogy a megmaradó hálózat fokozottabb védelmét szolgáló intézkedéseket kell tenniük.³²

A hálózat felülvizsgálata hatással volt a hálózati statisztikák összeállítására is. Az állambiztonsági nyilvántartó osztály 1989 nyarán még a megszokott munkarend szerint bekérte és összesítette az ügynökhálózat június 30-i állapotának megfelelő adatokat.³³ A nyilvántartások felülvizgálatának alapelveit kidolgozó bizottság szeptember 26-i ülésén is olyan döntés született, hogy – „a tényleges helyzetnek megfelelően” – valamenyny állambiztonsági szervezeti egységnek el kell készíteni az év végi statisztikákat.³⁴ A nyilvántartó osztály vezetője azonban december folyamán (a pontos dátum nem ismert) arról tájékoztatta az egységek vezetőit, hogy sem az operatív ügyekről, sem a hálózatról nem kell elkészíteniük az éves összesítést, így szükségtelenné vált az is, hogy a szervek megküldjék a saját statisztikai kimutatásait.³⁵

³² ÁBTL 1.11.1. 11-13/1468/1989. Javaslat az állambiztonsági operatív nyilvántartás rendszerének felülvizsgálatára, 1989. november (106. doboz). Uo. 45-146/2/1989. Kísérőlevél, 1989. december 18. Az elvileg végleges javaslatot pár napon belül kétszer is módosították: Uo. 45-9/9-a/1989. Átirat, 1989. december 21., ÁBTL 1.12.2. Módosító kiegészítés a 11-13/1468/1989. számú javaslathoz, 1989. december 22. (32. doboz).

³³ ÁBTL 1.11.10. 64-80/1989. Levél kimutatások és jelentések bekéréséről, 1989. június 6. A statisztikai adatlapok: ÁBTL 1.11.10. (II. sorozat, 46. doboz).

³⁴ ÁBTL 1.11.10. Emlékeztető az 1989. szeptember 26-i bizottsági ülésről, 1989. szeptember 28. (I. sorozat, 101. doboz).

³⁵ ÁBTL 1.11.10. Körlevél, 1989. december (II. sorozat, 59. doboz).

Az iratmegsemmisítések ténye 1990. január elején nyilvánosságot kapott: ez volt az úgynevezett Dunagate-ügy, amely kétségkívül megráztta a szolgálatokat. A botrány nyomán Horváth István belügyminiszter 1990. január 12-én leállította a titkosszolgálati eszközök használatát a III/III. Csoportfőnökség központi és területi szerveinél,³⁶ majd tíz nappal később több, az állambiztonság működését szabályozó parancsot és utasítást helyezett hatályon kívül, köztük a hálózati munka alapelveit és a hálózati nyilvántartást szabályozó 005/1972. és 0012/1972. számú miniszteri parancsokat.³⁷ Az Országgyűlés 1990. január 25-én elfogadta az 1990. évi X. törvényt a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról, amelyet azonban csak több mint két hét elteltével hirdettek ki.³⁸ (Megvárták, hogy a törvény adta felhatalmazás alapján elkészüljön az immáron nemzetbiztonságinak nevezett szolgálatok szervezetét és feladatkörét szabályozó kormányrendelet.)³⁹ A törvény életbelépésének napjával a Gál Zoltán államtitkár által – Horváth István lemondásával a miniszteri poszt nem volt betöltve – 1990. február 4-én kiadott parancs megszüntette a Belügyminisztérium állambiztonsági csoportfőnökségeit és egyéb szerveit, köztük a BM Adatfeldolgozó és Tájékoztatási Csoportfőnökség Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztályát. Ugyanakkor a csoportfőnökségen – nyilván az ott lévő titkosszolgálati iratok kezelésére – önálló irattári alosztályt hozott létre.⁴⁰

Az állambiztonsági hálózat nyilvántartásának több eszköze is volt, amelyek elméletileg mind alkalmasak az ügynökség létszámának megál-

lapítására. (Az utólag nem módosítható, hagyományos eszközökre gondolok, nem a különböző korabeli számítógépes adattárakra, amelyek csak lekérdezési célokat szolgáltak, ennek megfelelően időről időre frissítették azokat, és törölték belőlük a szükségtelennek tekintett adatokat.)⁴¹ Azért csak elméletileg, mert a szóba jöhető források közül a legtöbb – az 1956-os iratpusztulásnak és a folyamatos, 1990 elejéig, sőt feltehetően azután is folytatódó selejtezésnek köszönhetően – nem maradt fenn, illetve nem került az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába. Különösen igaz ez a hálózati személyek név szerinti nyilvántartását szolgáló 6-os kartonokra. Szóba jöhetnének az iktatókönyvek is, hiszen egy beszerezett személy elvileg csak egyetlen hálózati számot kaphatott, így a hálózati naplók alapján meg lehetne állapítani az ügynökség létszámát. A történeti levéltár azonban egyetlenegy ilyen H-naplót sem őriz. Valamivel jobb a helyzet a lezárt és irattárba került hálózati dossziék iktatókönyvei esetében, ám az M-naplók, azaz a munkadossziék iktatókönyvei is csak 1957-től vannak meg, míg a B-naplóknak (azaz a beszerzési dossziék iktatókönyveinek) csak az 1956 és 1962 között vezetett 15–19. kötetei állnak a kutatók rendelkezésére. Ezekből azonban nehéz a hálózati személyek számára vonatkozó megállapításokat tenni, már csak azért is, mert, mint említettem, e naplókba kizárólag a lezárt, a központi nyilvántartó osztálynak megküldött és ott irattárban elhelyezett dossziékat jegyezték be.

A kartotékrendszeren és a naplókön kívül a hálózati nyilvántartás fontos eleme volt a „számadás”: a különböző állambiztonsági szervezeti egységeknek kezdetben havonta, 1963 után negyedévente, 1972-től pedig félévente kellett beszámolniuk az általuk foglalkoztatott ügynökség létszámáról, összetételéről és ezek változásairól. A beküldött és a saját adatok alapján a központi operatív nyilvántartó osztály félévkor és év végén revíziót készített. Az operatív szervek által beküldött jelentések ugyan csak a hetvenes évek közepétől vannak meg, a teljes állambiztonsági hálózat

³⁶ ÁBTL 4.2. 10-22/2/1990. A belügyminiszter 2/1990. számú parancsa a titkos operatív eszközök és módszerek alkalmazásának felfüggesztéséről, 1990. január 12.

³⁷ ÁBTL 4.2. 10-21/12/1990. A belügyminiszter 12/1990. számú utasítása egyes belügyi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről, 1990. január 22.

³⁸ 1990. évi X. törvény a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 1990/14. (1990. február 14.) 285–288.

³⁹ A Minisztertanács 26/1990 (II. 14.) MT számú rendelete a nemzetbiztonsági feladatok elvégzésének átmeneti szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 1990/14. (1990. február 14.) 291–293.

⁴⁰ ÁBTL 4.2. 10-21/18/1990. A belügyminiszter 18/1990. BM-utasítása, 1990. február 14.

⁴¹ Lásd Cseh-Tóth 2017, 10.

minden év június 30-i, illetve a december 31-i állapotának megfelelő összesítők viszont az 1957–1989. június 30. közötti időszakból hiánytalanul fennmaradtak. Ez alapján jó esély nyílik arra, hogy megbízható adatokat nyerjünk az ügynökhálózat méreteiről, ezenfelül pedig átfogó képet kapjunk az összetételéről is. (A forradalom előtti időszokról egyetlen eredeti űrlap sem maradt fenn, csupán néhány, kézírásos lap áll rendelkezésre, amely az 1954–1956 közötti évekre vonatkozóan tartalmazza a hálózat főbb adatait.⁴² Az 1956 előtt készült statisztikai kimutatásokat november 4-e után Mátyás László főosztályvezető parancsára semmisítették meg.⁴³)

Természetesen a különböző operatív szervek is számon tartották a saját hálózatukat, ezekről azonban semmilyen kimutatás nem került levéltárba. Az éves és más időszaki munkabeszámolóikban és jelentéseikben ugyan közöltek a hálózatra vonatkozó adatokat, ám ezek is töredékesen maradtak fent, így átfogó és teljes képet nem nyerhetünk belőlük, legfeljebb a központi operatív nyilvántartó osztály anyagában fennmaradt statisztikai táblázatokban szereplő számokkal való összevetésre, azok ellenőrzésére alkalmasak.

A STATISZTIKÁK

Az országos, valamint a központi, illetve a megyei szervekre vonatkozó összesítők közül valamennyi félévi és év végi adatlap fennmaradt. (1968-ban valamilyen okból nem január 1-jétől a december 31-ig, hanem csak a december 20-ig terjedő időszakról készült éves összesítés.) 1973-ban nem készült félévi statisztika, a hálózatszervezés alapelveit módosító 1972-es parancs értelmében tudniillik 1973. július 31-ig felül kellett vizsgálni a tel-

jes hálózatot, a felülvizsgálat után pedig statisztikai űrlapon és tájékoztató jelentésben kellett számot adni annak eredményéről, amelyet augusztus végéig kellett megküldeni a Nyilvántartó Központ 1. Osztályának.⁴⁴ A felülvizsgálat végül kitolódott, és az év első nyolc hónapja során történt változásokról készült kimutatás.

1958 és 1965 között az első negyedévről is készítettek kimutatásokat, amelyek országos, központi és megyei összesítések formájában szintén hiánytalanul megmaradtak. Csakúgy, mint a harmadik negyedévié az 1958–1962 közötti évekből. 1957-ben az első nyolc és kilenc, 1958-ban pedig az első nyolc és tíz hónapról is készítettek országos összesítőt. Hasonló kimutatások, immáron központi és megyei bontásban is, 1963–1965-ből is fennmaradtak: 1963-ban az év első kilenc, 1964-ben az első tíz hónapról, míg 1965-ben a január 1-jétől november 15-ig terjedő időszakról. Ezekben az években az október 20-tól, november 1-jétől, illetve november 15-től december 31-ig tartó hetek változásáról is készítettek statisztikákat. A fentiekén kívül 1957-ből fennmaradt egy adatlap, amely a megyei szervek hálózatának május 1-jei állapotát tükrözi, míg 1962-ben a májustól szeptemberig történt változásokat rögzítették külön is, amit nyilván az indokolt, hogy ebben az időszakban zajlott az állambiztonság teljes átszervezése, melynek során a II. Főosztály III. Főcsoportfőnökséggé alakult át.⁴⁵

A különböző állambiztonsági szervezeti egységek által beküldött éves adatlapok 1975-től (a BM III/3. Osztályé 1973-tól), a félévié 1982-től maradtak fenn. (A BM III/7. Osztályé értelemszerűen csak fennállása idejéből, vagyis 1979-től 1984-ig állnak rendelkezésre, ezeket – az űrlapokon található kézírásos megjegyzés, illetve a fejléc tanúsága szerint – az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztály töltötte ki a náluk meglévő

⁴⁴ ÁBTL 1.11.10. 654. tétel, 7. dosszié. 64-118/4/1972. Levél a hálózat felülvizsgálatával kapcsolatos nyilvántartási feladatokról, 1972. december 29. (II. sorozat, 57. doboz); Uo. 64-186/1973. Levél statisztikai űrlapok megküldéséről, 1973. július 25. Uo. 64-186/1/1973. Levél statisztika és írásos jelentés elkészítésére vonatkozó intézkedés megtételéről, 1973. augusztus 16.

⁴⁵ A statisztikai lapok: ÁBTL 1.11.10. (II. sorozat, 27–46. doboz).

⁴² ÁBTL 1.11.10. 341. tétel (II. sorozat, 27. doboz).

⁴³ ÁBTL 1.11.10. Jelentés, 1957. december 12. (I. sorozat, 10. doboz).

adatok alapján.)⁴⁶ Ezeken kívül megőrizték az 1973-as felülvizsgálat eredményeként a hálózat 1973. augusztus 31-i állapotát rögzítő kimutatásokat is, amelyeket a különböző operatív szervek küldtek meg a központi nyilvántartásnak.⁴⁷

Az űrlapok szerkesztésére és kitöltésére vonatkozóan kevés információval rendelkezünk, így leginkább magukra a lapokra vagyunk kénytelenek hagyatkozni. A statisztikai adatlapokat alapvetően hármastagolással jellemezte. Először, a január 1-jei állapotból kiindulva (ami megegyezett az előző év december 30-i állapottal)⁴⁸ a hálózat növekedésére vonatkozó számok szerepeltek, külön táblázatban a tárgyévben beszervezett személyekre vonatkozó adatok. (Legalábbis elvileg, mert előfordult, például az 1973-as országos összesítésben, hogy a „Csak az új beszervezések” rovatban a beszerzés éve szerinti bontásnál 28 1972-ben beszervezett hálózati személy is szerepelt.) A második harmadban a csökkenés és külön a hálózathoz kizártak adatai találhatóak, külön táblázatokban a kizárás indokaira vonatkozó adatokkal. Az űrlapok harmadik harmadában a december 31-én meglévő hálózattal kapcsolatos számokat vették fel. Ezeken kívül több külön táblázatot is ki kellett tölteni, például a megírsult beszerzésekre vagy a hálózati személy letartóztatásának okaira, illetve a K- és a T-lakásokra vonatkozóan. Az adatokat minden esetben felvették a fő minősítési kategóriák szerint, azaz az ügynökök, informátorok, rezidensek, T- és K-lakások, illetve 1973-tól az ügynökök, titkos megbízottak és titkos munkatársak vonatkozásában is.

A növekedésre, a csökkenésre és a fennálló állapotra vonatkozóan több szempont szerint is bontották az adatokat, ennek az elve azonban idővel változott. A hálózatra és a nyilvántartásra vonatkozó szabályozás következtében ugyanis az űrlapokat többször módosították. Ezek a változások számos információval szolgálnak a politikai rendőrség gondolkodásának, társadalomképének a változásáról,⁴⁹ ám akkor, amikor a számokra koncentrálunk, és hosszabb időszakra vonatkozó adatsorokat kívánunk megalkotni, mindenképpen megnehezítik a dolgunkat. Az űrlapok változásainak mindenre kiterjedő ismertetésétől eltekintenek, csupán a jellemző módosításokra hívom fel a figyelmet.

A kádári politikai rendőrség által használt első statisztikai űrlap, amelyen az 1957-es és 1958-as adatokat vették fel, az 1956 előtti némileg aktualizált változata volt. Az 1957. április 30-ig történt változásokról készített megyei összesített statisztikát ugyanis egy korábbi, államvédelmi adatlapon vették fel, kézzel módosítva néhány rovatfejet, például az MDP-t MSZMP-re, a „trockisták”-t „különböző pártellenes csoportok”-ra, a „provokátor”-t „ellenforradalmi tevékenység”-re. Az ekképpen javított űrlap megegyezett az állambiztonság által 1956 után használt hivatalos változattal.

⁴⁶ Az éves statisztikák 1975-től 1985-ig: ÁBTL 1.11.10. 313–340. tétel (II. sorozat, 1–26. doboz). A tartalomjegyzék szerint 1957-től őrizték az éves statisztikai jelentéseket, ám az 1975 előttiakat 1981-ben irattárba helyezték, mai helyüket nem ismerjük. Az 1982-től fennmaradt féléves, valamint 1986-tól az éves statisztikák: uo. (36–46. doboz).

⁴⁷ ÁBTL 1.11.10. 668/b. tétel (II. sorozat, 33. doboz).

⁴⁸ Az egyetlen kivételt az 1989. első félévi statisztika jelenti, amelyben az 1989. január 1-jei létszámoknál eggyel több (férfi titkos munkatárs) hálózati személy szerepel, mint az előző évi éves statisztikában 1988. december 31-én.

⁴⁹ Vö. Takács 2014.

Részlet az 1956 előtt és után használt statisztikai űrlapokból⁵⁰

A. HÁLÓZAT SZÁMLÁLÁSA	19... év 1. hó 31. nap Fennálló állapot	KATEGÓRIÁK SZERINT														PÁRTTAGSÁG SZERINT		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
		Volt uralkodó osztály tagja	Kulák	Volt fasiszta fegyveres erők tagja	Volt fasiszta burzsoá pártok, szervezetek tagja	Ellenforradalmi tevékenység	Különböző pártellenes csoportok	Jobboldali szociáldemokrata	Jobboldali kisgazda	Cionista	Egyházi személy	Erkölcsei nyomozó, gazdasági bűncselekmény miatt kompromittálva	A népi demokratikus rendszerhez lojális magatartást tanúsító	A népi demokratikus rendszerhez hű	Paraszti volt	Paraszti csoport vezető	MSZMP	
Összesen	1659	22	96	316	49	256	34	223	64	3	3	385	372	34	1686	6	8	
Ismeretlen	42												3	40	24		10	
Ismeretlen	5423	21	11	28	15	28	1	3	41	5	1	25	191	204	524		18	
Ismeretlen	22114	24	127	551	114	214	1	31	27	4	69	1	362	54	162	196	4	121
Teljesen ismeretlen	105												1	104	20		15	
Ismeretlen	1													1			1	

10. osztályzatú (név, rendeltetés)

A. HÁLÓZAT SZÁMLÁLÁSA	19... év 1. hó 31. nap Fennálló állapot	KATEGÓRIÁK SZERINT														PÁRTTAGSÁG SZERINT		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
		Volt uralkodó osztály tagja	Kulák	Volt fasiszta fegyveres erők tagja	Volt fasiszta burzsoá pártok, szervezetek tagja	Ellenforradalmi tevékenység	Különböző pártellenes csoportok	Jobboldali szociáldemokrata	Jobboldali kisgazda	Cionista	Egyházi személy	Erkölcsei nyomozó, gazdasági bűncselekmény miatt kompromittálva	A népi demokratikus rendszerhez lojális magatartást tanúsító	A népi demokratikus rendszerhez hű	Paraszti volt	Paraszti csoport vezető	MSZMP	
Összesen																		
Ismeretlen																		
Ismeretlen																		
Ismeretlen																		
Teljesen ismeretlen																		
Ismeretlen																		

10. osztályzatú (név, rendeltetés)

A létszámra és a létszámváltozásra vonatkozóan a következő rovatokban vették fel az adatokat: kategóriák szerint, párttagság szerint, szociális származás szerint, a foglalkoztatás vonala szerint, állampolgárság szerint, a beszerzés alapja szerint és (a csökkenés és a fennálló állapot esetében) a beszerzés éve szerint. Ezek pontos definiálása nem mindig könnyű feladat, így egyszerűbb, ha megnézzük, (a beszerzés éve kivételével) milyen címeken lehetett valakit besorolni egy-egy rovatba:

- kategóriák szerint
 - volt uralkodó osztály tagja
 - kulák
 - volt fasiszta fegyveres erők hivatásos tagja
 - volt fasiszta, burzsoá pártok, szervezetek tagja
 - ellenforradalmi tevékenység
 - különböző pártellenes csoportok
 - jobboldali szociáldemokrata
 - jobboldali kisgazda
 - cionista
 - egyházi személy
 - erkölcsi presszió, gazdasági bűncselekmény miatt kompromittálva
 - átszervezett külföldi ügynök
 - egyéb ellenséges kategória
 - a népi demokratikus rendszerhez lojális magatartást tanúsító
 - a népi demokratikus rendszerhez hű
- párttagság szerint
 - pártönkívüli
 - ifjúsági szervezet tagja
 - MSZMP
- szociális származás szerint
 - gyáros, nagykereskedő, főtisztviselő
 - arisztokrata, földbirtokos, kulák

⁵⁰ Forrás: ÁBTL 1.11.10. 342. tétel. Jelentés a megyei operatív szervek hálózatának létszámában 1957. év január hó 1. napjától 1957. év május hó 1. napjáig történt változásokról, d. n. (II. sorozat, 27. doboz.) és ÁBTL 1.11.10. 342. tétel. Jelentés a ... hálózatának létszámában ... napjától ... napjáig történt változásokról, d. n. (II. sorozat, 27. doboz.)

- kiskereskedő, kisiparos
- értelmiségi, tisztviselő
- kis- és középparaszt
- mezőgazdasági munkás, szövetkezeti tag
- munkás
- egyéb
- a foglalkoztatás vonala szerint
 - kémelhárítás
 - belsőreakció-elhárítás
 - egyházi vonal
 - iparizsabotázs-, kártevés-elhárítás
 - mezőgazdaságizsabotázs-, kártevés-elhárítás
 - közlekedés-, postaelhárítás
 - fegyveres erők elhárítása
 - tiszt
 - tiszthelyettes
 - legénység
 - polgári alkalmazott
 - katonai objektumok környezete
 - határőrizet
 - börtönelhárítás
 - egyéb vonalak
- állampolgárság szerint
 - kapitalista ország állampolgára
 - népi demokratikus ország állampolgára
 - magyar állampolgár
- a beszerzés alapja szerint
 - terhelő adatok alapján
 - hazafias alapon

Látható, hogy a „kategóriák” szerinti és a származás szerinti besorolás lényegében fedte egymást. Az 1958-ban kiadott új hálózati szabályzat életbe lépése után bevezetett statisztikai űrlapon a szociális származásra vonatkozó rovat el is tűnt, az ott használt rovatcímeket pedig beépítették a „kategóriák” közé, amelynek a felbontása a rendszerhez lojális és hű kategóriák vonatkozásában is finomodott, részletesebbé vált.

- kategóriák szerint
 - ellenséges kategóriák
 - » arisztokrata, földbirtokos
 - » nagytőkés, gyáros, nagykereskedő
 - » volt horthysta államapparátus főbb tisztviselői
 - » kulák
 - » egyházi személy, szekták vezetői, aktív tagjai
 - » volt fasiszta fegyveres testület tagjai
 - » volt fasiszta, burzsoá pártok, szervezetek tagjai
 - » függetlenségi frontba tartozó pártok jobboldali tevékenységet kifejtő vezetői és tagjai
 - » ellenforradalomban részt vett
 - » kapitalista államok külképviseleti szerveinek beosztottai
 - » átszervezett külföldi ügynökök
 - » egyéb ellenséges kategóriák
 - nem ellenséges kategóriák
 - » kisiparos, kiskereskedő
 - » kisipari szövetkezet tagjai
 - » értelmiség
 - » tisztviselő
 - » alkalmazott
 - » egyénileg dolgozó paraszt
 - » állami gazdasági dolgozó, termelőszövetkezeti tag
 - » munkás

A pártállásra vonatkozó rovatba – az 1956 előtti űrlapokhoz hasonlóan – ismét bekerült a pártból kizárt kategória, míg az ifjúsági szervezetek helyett immáron a KISZ-tagok számát kellett feltüntetni. A foglalkoztatási vonalak esetében összevonták a belsőreakció-elhárítást és az egyházi vonalat, a fegyveres erők elhárítását nem részletezték, továbbá mint önálló cím kikerült a határőrizet (ebbe a rovatba egyébként már 1957–1958-ban sem került adat). A beszerzés alapjánál immáron külön vették fel a politikai terhelő anyag alapján és az erkölcsi, gazdasági terhelő anyag alapján beszerzett személyek adatait. Az ekképpen módosított űrlapot 1965-ig használták, azaz az 1959–1964-es hálózat statisztikai leírására használták.

A következő változásra 1965-ben, a hálózati nyilvántartásra vonatkozó új szabályozás életbe lépésével került sor. Az ekkor bevezetett űrlapon a növekedés esetében is felvették a beszerzés éveire vonatkozó adatokat, sokkal lényegesebb változást jelentett azonban, hogy a „kategóriák” helyébe a foglalkoztatás céljára vonatkozó táblázat került.

- a foglalkoztatás célja
 - ügyben foglalkoztatás
 - ügyjelzésben foglalkoztatás
 - veszélyes ellenséges elemek ellenőrzése
 - legális csatornák átfogása
 - speciális célból
 - egyéb

A foglalkoztatás vonalai közé visszakerült a határőrizet (és immáron számok is kerültek ebbe a rovatba), míg a pártállás esetében nem jelölték külön a pártból kizártak számát. Az állampolgárság kapcsán egy apró változásra került sor, a „népi demokratikus” elnevezést „szocialista és népi demokratikus”-ra cserélték. Emellett a K-lakásokra vonatkozó adatokat külön táblázatban vették fel (ennek okáról később még szó lesz).

Az 1965-ben bevezetett űrlapot a fenti formájában mindössze négy évig használták, a hálózat 1969-es változásait és állapotát már egy némileg módosított változaton rögzítették. (Nem készítettek újfajta űrlapot, ha-

nem a korábban felülragasztottak bizonyos rovatcímeket.) A módosítások elsősorban a foglalkoztatás célját és vonalát érintették, mindkét esetben növelve a választható lehetőségek számát.

- a foglalkoztatás célja
 - ügyben foglalkoztatás
 - ügyjelzés ellenőrzése
 - veszélyes ellenség ellenőrzése
 - legális csatornák területén kutatómunka végzése
 - objektumok operatív biztosítása
 - amnesztiasok ellenőrzése
 - speciális (operatív technika, K-ellenőrzés)
 - egyéb operatív megbízatás teljesítése (T-lakás)
 - egyéb
 - felderítő, kutató munka [kézzel beírva]
- a foglalkoztatás vonala
 - kémelhárítás
 - népgazdaság védelme
 - közlekedés, posta
 - idegenforgalom
 - hazatért disszidensek
 - egyházi vonal
 - ideológiai
 - kulturális terület
 - ifjúságvédelem
 - volt fasiszta, polgári pártok [kézzel beírva]
 - ellenforradalmárok
 - volt politikai elítéltek
 - horthysta erőszakszervezetek [kézzel beírva]
 - fegyveres erők
 - rombolás, merénylet [kézzel beírva]
 - határőrizet

- börtönelhárítás
- egyéb

Kiseb volumenű változást jelentett, hogy a pártonkívüliek adatait ezután nem vették fel, és az állampolgárság rovatban az elnevezés „szocialista országok”-ra egyszerűsödött.

A következő három évben szintén egy felülragasztott űrlapot használtak, ám az 1969-eshez képest néhány további módosításra is sor került. A foglalkoztatás céljai közé bekerült a „vonal ellenőrzése”, és a „támadólagos elhárítás”, míg a foglalkoztatási vonalak közül kikerült az ideológiai terület (és itt-ott a különböző vonalak megnevezése is szabatosabb lett). A leglényegesebb változtatást az jelentette, hogy tovább részletezték a beszerzés alapja szerinti megoszlást.

- a beszerzés alapja
 - politikai terhelő
 - gazdasági terhelő
 - erkölcsi terhelő
 - kombinált
 - hazafias

1972-ben mind a hálózat szervezésére, mind a nyilvántartására vonatkozóan új, 1973-ban életbe lépő szabályozást fogadtak el, ami maga után vonta a statisztikai űrlapok teljes átszabását is. Nemcsak a rovatcímeket módosították az új hálózati koncepciónak megfelelően, hanem több új rovatot is felvettek, aminek köszönhetően az űrlapok sokkal adatgazdagabbak lettek. Egy, az állambiztonsági nyilvántartó osztályon pár évvel később készült előadás úgy értékelte, hogy mindezek eredményeképpen „részletesebb áttekintésünk van az egyes operatív szervek által foglalkoztatott hálózat számáról, alakulásáról, a foglalkoztatás vonaláról, a kizárások okairól stb.”⁵¹ A létszám(változások)ra vonatkozó adatokat a következő

kategóriák szerint bontották: a hálózat funkciója, a beszerzés alapja, a foglalkoztatás vonala, a beszerzés éve, születési év, állampolgárság, iskolai végzettség, nyelvismeret és pártállás. Emellett – és ez sem lényegtelen újítás – a főbb számokat nemek szerinti bontásban is feltüntették.

- a hálózat funkciója
 - titkos információk szerzése, felderítése
 - operatív kombinációk végrehajtása
 - ellenséges tevékenységet folytató személyek felismerése, felkutatása
 - fogdai felderítés és börtönelhárítás
 - kiemelt objektumok területe, vonalak preventív védelme
 - társadalomra veszélyes személyek, amnesztiások operatív ellenőrzése
 - a hálózati munka egyes részfeladatainak teljesítése
 - rezidensi teendők ellátása
 - levéllenőrzés
 - operatív technika speciális feladatai
 - egyéb
- a foglalkoztatás alapja
 - hazafias
 - terhelő adat
 - » politikai
 - » nem politikai
 - kompromittáló adat
 - » politikai
 - » nem politikai
 - » erkölcsi
 - anyagi érdekelttség
 - személyi és egyéb érdekelttség
 - az alapok kombinációja

⁵¹ ÁBTL 4.1. A-2056. Előadás az állambiztonsági szervek központosított nyilvántartásának kialakulásáról, fejlődéséről és a fejlesztés feladatairól, d. n., 22.

- a foglalkoztatás vonala
 - a kémelhárítás területén
 - » ellenséges hírszerző szervek, objektumok beosztottai és ügynökök felderítése, ellenőrzése
 - hazai bázison
 - külföldi bázison
 - » nemzetközi érintkezést felhasználó ellenséges tevékenység felderítése, kiszűrése
 - » kiemelt objektumok, területek és államtitkok védelme
 - » egyéb kémelhárítás
 - a belső elhárítás területén
 - » egyházi reakció
 - » ifjúságvédelem
 - » volt politikai elítéltek
 - » volt uralkodó osztályok és kiszolgálóik körében ellenséges tevékenységet kifejtők
 - » kulturális és tudományos területen elhelyezkedő ellenséges személyek
 - » figyelődossziások ellenőrzése
 - » egyéb belső elhárítás
 - BM Belbiztonság
 - börtönelhárítás
 - határőrizet
 - fegyveres erők területén folyó elhárítás
 - egyéb elhárítási vonalak
- állampolgárság
 - magyar
 - szocialista országok
 - harmadik világ országai
 - kapitalista országok

- iskolai végzettség
 - egyetem
 - főiskola
 - középiskola (érettségi)
 - 8 általános vagy azonos
 - 8 általánosnál kevesebb

A nyelvismeret esetében külön felvették az egy, a két és a három vagy több idegen nyelvet tudók számát, a pártállásnál pedig – a korábbi évek gyakorlatának megfelelően – az MSZMP- és a KISZ-tagok számát tüntették fel. Az új formátumú adatlapot 1973-tól egészen 1989-ig használták, gyakorlatilag változatlan formában. Az egyetlen – technikai, bár a rendelkezésre álló információk szempontjából nem másodlagos – változást az jelentette, hogy a beszerzés évével kapcsolatban 1981-től az 1970–75-ben, 1986-tól pedig az 1976–80-ban beszervezettek adatait már nem évente, hanem összevonva vették fel.

A fenti változásokon felül gyakran előfordult, hogy kézzel további rovatokat vettek fel az adatlapokon. Az 1973-tól rendszeresített űrlapon például kezdettől fogva megbontották a társadalomra veszélyes személyek és az amnesztiások ellenőrzésére alkalmazott hálózati személyek számának fenntartott rubrikát, és az is hamar kiderült, hogy az állampolgárság fel tüntetésénél elfelejtkeztek a hontalanok és a kettős állampolgárok helyéről, amit szintén kézzel írtak az adatlapra. Emellett főleg a kizárás indokait tudták nehezen beilleszteni az előre megadott nómenklatúrába, ebben a rovatban különösen sok kézzel beírt címmel találkozhatunk.

A STATISZTIKAI HÁLÓZAT

A hálózati nyilvántartást nem önmagáért vezették, fő célja a mindennapi operatív munka segítése és a minél hatékonyabb állambiztonsági tevé-

kenység elősegítése volt, például a felesleges beszervezések, az indokolatlan hálózatbővítés elkerülésével. Ám az sem volt mellékes, hogy a nyilván tartásnak köszönhetően az állambiztonság vezetése naprakész és átfogó képet nyerhetett az ügynökhálózat létszámáról és összetételéről. Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy a statisztikai lapokon megjelenő számok önmagukért beszélnek; a statisztikák, minden más történeti forráshoz hasonlóan, értelmezésre szorulnak, hiszen maguk is értelmezés eredményeként jöttek létre.⁵² A különböző állambiztonsági szervek nyilvántartóinak a kategóriák, rovatok és címek előre megadott rendszerébe kellett illeszteniük a szerv által foglalkoztatott hálózatot, ami nem lehetett tökéletesen, az önkéntelen tévedések és tévesztések lehetőségéről nem is beszélve. Utólag nehéz megállapítani, egy-egy szerv nyilvántartója milyen megfontolások szerint sorolta be a hálózati személyeket a különböző kategóriákba. Míg az egyik nyilvántartó a pontosság kedvéért új kategóriákat hozott létre (említettem már, milyen sok kézzel beírt rovat került az adatlapokra), addig mások talán minden szívbjai nélkül az „egyéb” kategóriába sorolták az egyetlen előre megadott rovatba sem illeszthető hálózati személyeket. Az egyéni értelmezés jelentőségét mutatja például, hogy 1973-ban 241, 1979-ben viszont csak két személyt zártak ki a hálózathoz „egyéb” ok miatt.

A nyilvántartó gondolkodására olykor a statisztikákhoz mellékelte összefoglaló jelentésekből következtethetünk, ám ez nem teszi lehetővé a rendelkezésre álló adatsorok utólagos korrekcióját. A III/II. Csoportfőnökség 1985-ről szóló jelentésében például megemlítették, hogy a kizárás indoka esetében a „leszerelt” rovatba a nyugállományba került hálózati személyeket (19 fő) sorolták, az „egyéb” rovatba egy két éve külföldön eltűnt, leszakadt ügynök került, akivel nem tudják felvenni a kapcsolatot, míg a „pihentetés” rovatba három olyan titkos megbízottat soroltak be, akit a

⁵² Az egyik legrészletesebb és legkimerítőbb vizsgálatot lásd Kovács I. 2002. A népszámlálásokkal kapcsolatban: Kövér 1998, 66–72.

BRFK III/II. Osztálynak adtak át, a K- és T-lakásoknál pedig a „társszervektől átvett” címen valójában a kapcsolatfelvételt szerepeltették.⁵³ Nem tudható, hogy ezeket az információkat az összesített statisztikák készítésénél mennyire vették figyelembe. Talán igen, hiszen az országos összesítésben az „egyéb” rovat címét kézzel átírták arra, hogy „nyugdíjas lett”. A központi nyilvántartóban tehát nem az adatok mechanikus összevonása zajlott, annak beosztottai szintén értelmező, alkotó tevékenységet végeztek: a beküldött anyagokat össze kellett simítani, korrigálni kellett az adatokat, és így tovább. Akad rá példa, hogy utólagosan is módosítottak a számokon. Az 1972-es országos összesített statisztikai adatlapra a kizárás okai kapcsán egy kézzel írt megjegyzés arról tájékoztat, hogy a 152 olyan személy közül, akit azért zártak ki a hálózathoz, mert társadalmi kapcsolatok lettek, 86 főt áttesznek az „MSZMP-tag lett” rovatba, ahol eredetileg csak 15 fő szerepelt. (Utóbbi rovatot a nyomtatványon kézzel vették fel.)

Igen tanulságos a következő eset is. Az 1973-as felülvizsgálattal kapcsolatban Földesi Jenő, a III/2. Osztály vezetője arról tájékoztatta Ács Ferencet, a Nyilvántartó Központ 1. Osztályának vezetőjét, hogy visszaküldi a megküldött statisztikai űrlapokat, „mivel hálózattal nem rendelkezünk”. A levélre azonban valaki kézzel feljegyezte: „inf. 3, K-lak. 34, T. 8.” A levél mellett található egy statisztikai adatlap (a fejléc alapján az állambiztonsági operatív nyilvántartó osztály töltötte ki), amelyből kiderül, hogy a III/2. Osztály valóban három titkos megbízottal (az 1972. december 31-i állapot szerint még mindhárman informátorok voltak), nyolc T-lakással és 34 K-lakással rendelkezett. Változás (kizárás, beszerzés stb.) egyik esetben sem volt.⁵⁴ Felmerül a kérdés: miért állította Földesi, hogy nincs hálózathoz, amikor volt? Az új szabályozás szerint a lakásokat valóban nem számították a hálózathoz (a figyelősök elsősorban ilyenekkel rendelkeztek), ám az

⁵³ ÁBTL 1.11.10. 40/15-8/1986. Jelentés az 1985. évi hálózati és operatív adatokról a statisztikai kimutatás kiegészítéséhez, 1986. január 3. (II. sorozat, 1. doboz).

⁵⁴ ÁBTL 1.11.10. 668/a tétel. 59-17-81/1973. Átirat, 1973. július 31. (II. sorozat, 33. doboz).

osztálynak voltak informátorai (az új kategorizálás alapján titkos megbízottai) is. Talán az okozta a zavart, hogy a III/2-nél úgy gondolták, csak abban az esetben kell a felülvizsgálat eredményéről kimutatást küldeni, ha történtek változások a hálózatban? Kétségtelen, hogy 1973 első nyolc hónapjában sem növekedést, sem csökkenést nem regisztráltak a figyelő és környezettanulmányozó osztály hálózatában és lakásállományában; ám az osztályvezető nem ezzel indokolta az üres űrlapok visszaküldését, hanem azzal, hogy nem rendelkeznek hálózattal. Az okokat nem tudjuk, ám abból, hogy a III/2. Osztály nyilvántartója rosszul értelmezett, láthatóvá vált, hogy értelmeznie kellett – csakúgy, mint minden más nyilvántartó-nak (akik jól értelmeztek, így ez a tevékenységük láthatatlan maradt).

A hálózati statisztikákat tehát emberek készítették, akik eltérően értelmezhettek, és akár tévedhettek és téveszthettek is. Következésképpen, az adatsorok nem adhatnak pontos képet az állambiztonság által foglalkoztatott ügynökhálózatról. Ám nem adhatják annak objektív képét sem. „A statisztikai módszernek nagy hátránya, hogy élesen elhatárolt csoportokkal dolgozik, pedig az életben átmenetek vannak, és az emberek nehezen skatulyázhatók” – állapította meg Lakatos Ernő az 1940-es évek elején társadalomtörténeti-statisztikai munkájában.⁵⁵ A megállapítás nem csupán arra utal, hogy az embereket nehéz előre felállított skatulyákba helyezni, hanem arra is, hogy a statisztika csupán egyik lehetséges eszköze (ha tetszik, nyelve) az emberek egy csoportjának a meghatározására, leírására. „A statisztika a társadalmi tapasztalati világ olyasfajta általánosító, rendszerező gyakorlata, amely a kategorizáció során a mérhetőség fogalmából indul ki; amely a mennyiségi reprezentációt részesíti tehát előnyben minden más megközelítéssel szemben” – fogalmaz Gyáni Gábor. A statisztika éppen ezért alkalmas a moralizáló beszédmódtól való elszakadásra, hiszen „a több és a kevesebb kérdésével alakítja a hasonlóságok és különbségek megállapítását, és ezáltal kiiktatja a szép és csúnya, a jó vagy rossz fogalmai

⁵⁵ Lakatos 1942, 97.

szerinti számbavétel lehetőségét”.⁵⁶ Milyen következtetést vonhatunk le mindebből a magunk számára? Azt, hogy *a statisztikai adatlapokon megjelenő számsorok nem magát a hálózatot jelenítik meg úgy, ahogy az volt, hanem annak egyfajta képét közvetítik; egy képet a sok közül, amelyeket az állambiztonság kívánt kialakítani a saját hálózatáról.*

A szóban forgó statisztikák olvasása, tudományos vizsgálata során tehát minduntalan szem előtt kell tartani, hogy azok csak a fenti – ha tetszik, „torzító” – tényezőket figyelembe véve szolgálnak információkkal az állambiztonság ügynökhálózatára vonatkozóan. Ám ez a kijelentés is további pontosításra szorul, mert egyrészt nem az összes állambiztonsági szerv, másrészt nem csak a szoros értelemben vett állambiztonsági szervek hálózatának az adatai szerepelnek bennük. Miután a különböző egységek által beküldött adatlapok csak a hetvenes-nyolcvanas évekből maradtak fenn, egészen pontosan csak erre az időszakra vonatkozóan tudjuk megállapítani, hogy milyen egységek adatai szerepelnek az összesített statisztikákban. A központi szervek közül idetartozott a III/II. Csoportfőnökség (a kémelhárítás), a III/III. Csoportfőnökség (a belsőreakció-elhárítás), a III/IV. Csoportfőnökség (a katonai elhárítás), a III/V-1. Osztály (az operatív technikai csoportfőnökség operatív technikai berendezések beszerelését és karbantartását végző osztálya), továbbá a III/1. (Vizsgálati) Osztály, a figyelemmel és környezettanulmányok készítésével foglalkozó III/2. Osztály, a levéllenőrzést (az úgynevezett K-ellenőrzést) végző III/3. Osztály, valamint – 1979 és 1984 között – a III/7. Osztályként működő Országos Rejtjel Központ. Rajtuk kívül adatot szolgáltatott a Határőrség Országos Parancsnokságának Felderítő Osztálya, valamint a budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szervei. Nagy valószínűséggel ugyanezek a szervezetek, illetve jogelődjeik szolgáltatott adatokat a korábbi időszakokban is. Ezt megerősíti, hogy ugyanezek az egységek szerepelnek egy 1965-ös kimutatásban (azzal az apró eltéréssel, hogy a figyelő

⁵⁶ Gyáni 2002, 31.

és környezettanulmányozó osztály akkor még a III/6. jelzést viselte), amely szervezeti bontásban tartalmazza a hálózatra vonatkozó adatokat. Egyedül a K-ellenőrzés hálózata nem szerepelt a táblázatban, talán azért, mert 1965-ben még nem önálló osztályként, hanem a III/V. Csoportfőnökségen belül működött. Ugyanakkor feltüntették a BM Felügyeleti Csoport hálózatának adatait.⁵⁷

Mindezekkel szemben a hírszerzés által – döntően külföldön – alkalmazott hálózat adatai nem szerepelnek a statisztikákban. Ez a titkosszolgálati részleg nyilvántartási szempontból szinte a kezdetektől elkülönült a politikai rendőrség többi részétől: az ÁVH 1951 szeptemberében felállított hírszerző főosztályának nyilvántartására vonatkozóan már 1952 áprilisában külön szabályozást léptettek életbe. Egyedül a követségi elhárítást végző VIII/5. Osztályra vonatkoztak a központi rendelkezések, a többi osztály a parancshoz mellékelt eligazítás alapján vezette a nyilvántartását, míg a dossziék kiadását, kezelését és irattározását valamennyi osztály esetében a főosztály külön nyilvántartó csoportja végezte.⁵⁸ Ebből következett, hogy a főosztály számadási kötelezettséggel sem tartozott az ÁVH központi nyilvántartása felé, így ott nem is rendelkeztek információkkal a hírszerzés hálózatáról. Ezt jól mutatja a Belügyminisztérium Kollégiuma 1953. szeptember 8-i ülésére készített, az államvédelmi szervek hálózati munkájáról szóló jelentés, amely hangsúlyozza, hogy az augusztus 1-jei állapotnak megfelelő létszámadatokban a hírszerző osztály által foglalkoztatott ügynökség adatai nem szerepelnek.⁵⁹

⁵⁷ ÁBTL 1.11.10. 653. tétel, 4. dosszié. 394/19/1965. Kimutatás a központi és a megyei politikai szervek hálózatának alakulásáról 1965. I. negyedévében, d. n. (II. sorozat, 51. doboz). Uo. 394/26/1965. Kimutatás a központi és a megyei politikai szervek hálózatának alakulásáról az 1965. évben, d. n.

⁵⁸ MNL OL XIX-B-1-az 10-842/1952. ÁVH T. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 019. számú parancsa, 1952. április 6. Az eligazítás nem található a parancs mellett.

⁵⁹ Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról, 1953. augusztus 31. Közli Kajári 2001, 148–157.

Az elkülönülés tehát megmaradt az „egyesített” Belügyminisztériumban is. Mint láttuk, az 1954 márciusában kiadott 10-es miniszterhelyettesi parancs arról rendelkezett, hogy a külföldi hálózat nem kerül a központi nyilvántartásba, ami elsősorban, bár nem kizárólag, a hírszerzés ügynökségét érintette. (A nyugati kémszervezetek elleni munka érdekében más szervezeti egységek is kezdeményezték működési területük kiterjesztését a határon túlra, majd a belügyminiszter 1954 októberében a kémelhárítás, a belsőreakció-elhárítás, az ipariszabotázs-elhárítás és a közlekedési elhárításnak is kifejezetten feladatává tette „külföldi, kapitalista országok viszonylatában ügynökök elhárítási célból való illegális telepítés”-ét.)⁶⁰ Bár az 1954. szeptemberi 13-án kiadott 10. számú parancssal a belügyminiszter hatályon kívül helyezte a BM II. (Hírszerző) Osztály külön nyilvántartási szabályzatát, egy másik parancsában azon nyomban úgy rendelkezett, hogy a hírszerzés (továbbá a határőrség felderítő osztálya) hálózatát nem a központi operatív nyilvántartó osztály, hanem ők maguk tartásuk nyilván. (Több eltérő rendelkezést is előírt, így például az ügynökökre nem beszerzési, hanem rájuk is személyi dossziét kellett nyitni.) A lezárt dossziékat a központi nyilvántartó osztálynak kellett leadni, de ott „különleges irattárba” kerültek.⁶¹ Ez utóbbit egy pár hónappal későbbi előterjesztés immáron „titkos” irattárként nevesítette, amelyben a fontos hálózati személyek, így a hírszerzés (és a határőrség felderítői) által foglalkoztatott ügynökök archivált anyagát őrizték. Az ebbe az irattárba került beszerzési és munkadossziék egyébként nem a szokásos B és M, hanem TB és TM betűjelet kapták.⁶² (Csak feltételezhető, hogy innen ered a hírszerzés irattárába került beszerzési és munkadossziéknak a hatvanas évektől használt Bt és Mt jelölése.)

⁶⁰ MNL OL XIX-B-1-az 90-2556/1954. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 15. számú parancsa, 1954. október 23.

⁶¹ MNL OL XIX-B-1-az 10-50/1389/1954. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 9. számú parancsa, 1954. szeptember 13.

⁶² ÁBTL 1.5. VII. tétel. Javaslat a BM X/D alosztály munkaterületének megszervezésére, 1955. március 24.

A hírszerzés nyilvántartására 1956 után is külön szabályok vonatkoztak. Az 1957. december 9-én kiadott 1336/1957. számú szabályzat ugyan nem lehetett fel, ám az ezt felváltó 1961-es belügyminiszteri parancs említést tesz róla. Az 1961-es szabályozás szerint a BM II/3. (Hírszerző) Osztály Nyilvántartó Csoportja kezelte a hírszerzés hálózatával (és operatív ügyeivel) kapcsolatos dossziékat, naplókat, kartonokat. Csupán a hazai ügynökökről kitöltött 6-os kartonok egyik példányát kellett megküldeni a BM II/11. (Központi Operatív Nyilvántartó) Osztálynak is, ám amennyiben egy hálózati személyt külföldre helyeztek, a kartonokat innen azonnal át kellett helyezni a hírszerzés saját nyilvántartásába. Annak érdekében, hogy naprakész adatokkal rendelkezzenek a hálózatról, az operatív alosztályoknak minden változást azonnal közölniük kellett a hírszerzés nyilvántartó csoportjával. Az alosztályoknak negyedévente külön változásjelentést is le kellett adniuk, amelyek alapján a nyilvántartó csoport is elkészítette a maga jelentését a hírszerzés hálózatában bekövetkezett változásokról.⁶³

A hírszerzés nyilvántartása 1969-ben – nagy valószínűséggel a már meglévő gyakorlat „törvényesítésével” – teljesen elkülönült az állambiztonság többi részének nyilvántartásától. A III/1. Csoportfőnökség ügynökeit és titkos munkatársait például ezentúl nem 6-os, hanem 5-ös kartonon tartották nyilván, de ezenfelül is részben eltérő dossziétípusokat, nyomtatványokat és kartonrendszert használtak. Az elkülönülést a külföldi hálózat védelmével indokolták. A hírszerző munka sajátosságai miatt a hálózati személyek beszerzése, a velük való kapcsolattartás, valamint a kizárásuk (pihentetésük) is más szabályok szerint folyt. A külföldön foglalkoztatott ügynök dossziéját tilos volt átadni másik állambiztonsági szervnek, és volt olyan anyag, amelyet még betekintésre sem lehetett kiadni. Az „illegális hírszerzést” végző III/1-8. Osztály nyilvántartására ezen belül is külön sza-

⁶³ ÁBTL 1.6. 10-21/6/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 006. számú parancsa, 1962. február 6. Uo. 63-2500/1961. Operatív nyilvántartási szabályzat a BM II/3. Osztálya részére, 1961. november 17. (12. doboz). A két dátum nem elírás, a novemberben elkészített szabályzatot csak a következő év februárjában hagyta jóvá Pap János belügyminiszter.

bályok vonatkoztak, itt még a csoportfőnökség nyilvántartójának a vezetője sem végezhetett ellenőrzéseket.⁶⁴

Voltak olyan belügyi szervezeti egységek, amelyek a Kádár-korszakban nem tartoztak az állambiztonsághoz, de hálózatukat az állambiztonságra vonatkozó parancsok és utasítások alapján szervezték és foglalkoztatták – és rendszerint adatszolgáltatási kötelezettséggel is tartoztak az operatív nyilvántartás felé. Idetartozott a Határőrség Felderítő Osztálya, amelynek adatai 1987-ig szerepelnek az összesített állambiztonsági statisztika adataiban. Mint láttuk, a statisztikákban a határőrizethez mint foglalkoztatási vonalhoz csak 1965-től vettek fel adatokat, ám gyanítható, hogy az erre vonatkozó adatokat azt megelőzően az „egyéb” kategóriához sorolták. (A korábbi években 1000–1200 főt soroltak az egyéb elhárítási vonalakhoz, ami nagyságrendileg megfelel a határőrizet és az egyéb vonalak 1965 utáni 1200 fős együttes létszámának.) Az osztály 1988-ban és 1989-ben is megküldte a hálózatára vonatkozó számokat, ám az összesítésekre 1988. félévkor és év végén, valamint 1989. félévkor már nem számolták bele azokat.

A belügyi szerveken belüli elhárító munkát végző BM Felügyeleti Csoport szintén nem volt állambiztonsági szerv, hálózatát azonban az állambiztonsági hálózatra vonatkozó szabályok szerint szervezték. Fentebb volt róla szó, hogy egy 1965-ös kimutatásban a csoport hálózatának adatai is szerepelnek, és mivel a kimutatásban szereplő összesített létszámadatok megegyeznek a statisztikai úrlapon szereplő adatokkal, biztosan állíthatjuk, hogy a Felügyeleti Csoport hálózatát beleszámították a statisztikai értelemben vett hálózatba. A szervezet utódja, az 1971-ben felállított BM Belbiztonsági Osztály viszont a jelek szerint már nem küldte meg az ügynöksége adatait, és az összesítő statisztikákban sem szerepelnek azok, noha az 1973-ban bevezetett úrlapon is volt olyan rovat, ahova a belbiztonság területén foglalkoztatott hálózat számát kellett, lehetett volna fel-

⁶⁴ ÁBTL 4.2. 10-21/10/1969. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0010. számú parancsa, 1969. július 30. A hírszerzés szervezetére vonatkozóan lásd Tóth 2013.

tüntetni. (A Nyilvántartó Központ már a hálózatra és nyilvántartására vonatkozó szabályozás 1972-es változása utáni felülvizsgálattal kapcsolatos leveleket sem küldte meg a Belbiztonsági Osztálynak.)⁶⁵

Más jellegű problémát jelent a konspirált (K-) és a találkozási (T-) lakások besorolása. Az állambiztonsági hálózat működésének alapelveit rögzítő 1956-os szabályzat megfogalmazása nem egyértelmű. „Az ügynökséggel folytatott normális és színvonalas munka biztosítása érdekében a BM szervei szükséges mennyiségű konspirált és találkozási lakást, valamint találkozási helyet szerveznek, amelyek megfelelnek az ügynöki munka követelményeinek” – áll a szövegben, ami alapján a parancs ezeket a helyeket nem sorolta a tulajdonképpeni ügynökség fogalmába.⁶⁶ Ez a pont azonban egy felsorolás utolsó elemeként szerepel, mely felsorolás az ügynökség feladatoknak megfelelő osztályozása alapján kialakított kategóriákat tartalmazza; ezt tehát úgy is lehet olvasni, hogy a K-lakások és a T-helyek az ügynökség részét képezik. Ez a kettősség, bizonytalanság a statisztikai adatlapokon is visszatükröződik, amennyiben a lakások adatait a többi kategória alatt tüntették fel, ám az „összesen” rovat nem a lakások után, hanem azok előtt szerepelt, tehát a lakások adatait végső soron nem számolták bele az ügynökség összlétszámába.

Az 1958-as szabályzat a lakásokat egyértelműen a hálózat részének, annak egyik kategóriájának tekintette, egyben pontosan definiálta is a fogalmukat. A konspirált lakás a Belügyminisztérium állambiztonsági szerve tulajdonát képező, meghatározott fedés alatt működő, az ügynökség fogadására vagy egyéb operatív akciók lefolytatására felhasználható helyiség volt. Fedésére felhasználhatták az állambiztonsági szervek titkos állományú beosztottait, de az alaposan ellenőrzött hálózati személyeket is. A találkozási lakás megbízható személy vagy bizonyos hivatal birtokában lévő

helyiség volt, amelyeket az ügynökség fogadására használtak. A lakástulajdonosok vagy -bérlok csak politikailag megbízható személyek, párttagok vagy „becsületes” pártontkivüliek lehettek.⁶⁷ 1959-től kezdve a statisztikai lapok is ennek alapján változtak, és a hálózat létszámába immáron a lakások adatait is belevették.

Az 1963-ban kiadott hálózati nyilvántartási szabályzat – a hálózati munkát szabályozó, érvényben lévő 1958-as rendelkezésnek megfelelően – a T-lakásgazdákat és a K-lakásokat továbbra is a hálózat fogalma alá sorolta.⁶⁸ Ennek ellenére az 1965-től használt adatlapokon a K-lakásokat már nem számolták bele a hálózat létszámába, a T-lakásgazdákat viszont igen. A hálózati munkát, illetve a hálózati nyilvántartást szabályozó 1972-es parancsok aztán sem a K-, sem pedig a T-lakásokat nem sorolták a hálózat fogalmába.⁶⁹ Ennek megfelelően ezt követően a számukat a statisztikai adatlapokon sem számolták bele a hálózat összlétszámába, ám a rájuk vonatkozó adatokról – a voltaképpeni hálózattól elkülönített táblázatban – továbbra is számadást vezettek.

Miután az adatok rendelkezésre állnak, tulajdonképpen kutatói döntés kérdése, hogy a lakásokra vonatkozó adatokat belesoroljuk-e a hálózat létszámába, vagy sem, esetleg mindig az eredeti lapokon található korabeli gyakorlatot követjük-e. Ez utóbbit nem tartom szerencsésnek, hiszen megnehezíti a hosszú távú adatsorok értelmezését. A fennmaradó két lehetőség közül én amellett vagyok, hogy a lakásokat ne soroljuk a tulajdonképpeni hálózat körébe, mert egyrészt a K-lakások tulajdonosa a Belügyminisztérium volt, tehát ezeket nem kellett beszervezni, csak beszerezni,

⁶⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 33. számú parancsa, 1958. december 5.

⁶⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/31/1963. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0031. számú parancsa, 1963. december 5.

⁶⁹ ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 005. számú parancsa, 1972. április 5. ÁBTL 4.2. 10-21/12/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 0012. számú parancsa, 1972. július 31.

⁶⁵ Lásd például a statisztika és írásos jelentés elkészítésére felhívó 1973. augusztus 16-i levél elosztóját. ÁBTL 1.11.10. 654. tétel, 7. dosszié. 64-186/1/1973. (II. sorozat, 57. doboz).

⁶⁶ ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 94. számú parancsa, 1956. október 8.

másrészt a T-lakások tulajdonosait, bérloít lakásgazdaként teljesen más jellegű kapcsolat fűzte az állambiztonsághoz, mint a voltaképpeni hálózati személyeket, akikről aktív információszerező tevékenységet vártak el.

Ha tehát pontosan akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a rendelkezésre álló statisztikai lapokból a hírszerzésen kívüli állambiztonság hálózatára vonatkozóan nyerhetünk információkat, beleszámolva a határőrség felderítőinek (és egy ideig a belügy első elhárításának) az ügynökségét. A továbbiakban erről a *statisztikai értelemben vett hálózatról* beszélek majd. Elvileg lehetséges volna ezeket az adatsorokat a hírszerzés ügynökségére vonatkozó adatokkal kiegészíteni, ilyenek azonban csak szórványosan maradtak fenn, illetve váltak kutathatóvá. A határőrség hálózatát azért számítottam bele, mert 1965 előtt nem tudjuk kivonni az adatait az összesített adatsorokból; ugyanez elmondható a Felügyeleti Csoport ügynökségéről is.

A statisztikák felhasználása során figyelembe kell venni még egy tényezőt. Az állambiztonsági szervek által „különösen fontos irányban foglalkoztatott, különleges védelmet kívánó” hálózati személyek védelme érdekében a belügyminiszter 1974-ben utasítást adott arra, hogy ezek adatait a „normál” szabályozáson túl is külön védelemben részesítsék, és mint „különlegesen fontos, titkosított” adatot kezeljék. Az ilyen személyekről, az állambiztonsághoz fűződő kapcsolatukról még a többi állambiztonsági szerv sem kaphatott információkat, és a gépi prioráló rendszerben is csak valamilyen, a fedést biztosító, hamis kompromittáló adattal szerepeltek.⁷⁰ Kérdés, hogy a különleges védelmet élvező hálózati személyek adatai bekerültek-e a hálózati statisztikákba, vagy a védelmük érdekében még a számuk is titkosítva lett.

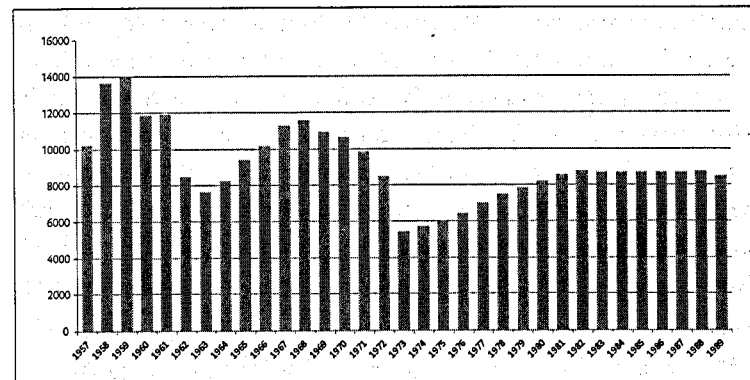
A statisztikákban való búvárkodás során tehát mindvégig tartsuk szem előtt, hogy milyen hálózatra vonatkoznak az adatok, azt, hogy az adatok

⁷⁰ ÁBTL 4.2. 10-22/12/1974. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0012. számú utasítása, 1974. szeptember 13.

pontosságában nem szabad teljesen megbíznunk, és azt sem árt észben tartani, hogy a számok alapján csak egy bizonyos oldalról ismerhető meg a hálózat. Mindezekkel együtt érdemes a számsorokban való kutakodás, hiszen rengeteg információ nyerhető belőlük a Kádár-kori állambiztonság működésére vonatkozóan. A továbbiakban a statisztikai értelemben vett hálózatra vonatkozó néhány adatsort mutatok be, kizárólag az országosan összesített év végi adatok segítségével. Az elemzésem persze még az éves statisztikák tekintetében sem lehet teljes, inkább csak az iratanyagban rejlő lehetőségekre kívánom felhívni a figyelmet.

A HÁLÓZAT LÉTSZÁMA

Az állambiztonsági hálózat létszáma a december 31-i (1989-ben a június 30-i) állapotnak megfelelően

A hálózat létszámának alakulása sok mindent elárul a Kádár-kori politikai rendőrség működéséről, az állambiztonsági doktrína változásairól. Az 1956-os forradalom leverését követően újjászerveződő politikai rendőrség egyik, ha nem a fő feladatának – az „ellenforradalmárok” elleni

hajsza, illetve az október 23-a után elkövetett cselekmények felderítése mellett – a hálózat újjászervezését tekintette. Áruklodó, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály tevékenységéről szóló első, 1956 decemberére keltezett beszámoló a különböző, operatív munkát végző osztályok munkájáról szólva kizárólag az általuk foglalkoztatott ügynökség helyzetét taglalja (milyen helyzetben van a hálózat, mennyi ügynökkel sikerült felvenni a kapcsolatot stb.).⁷¹ 1957 végére az állambiztonság ügynökhálózata már meghaladta a 10 000 főt, 1959 végére pedig elérte a 14 000-es létszámot. Ez messze elmaradt az Államvédelmi Hatóság által hátrahagyott több mint 43 000 főtől,⁷² de a Belügyminisztérium államvédelmi szervei által 1953–55-ben foglalkoztatott ügynökség 36–37 000-es, és még az 1956 közepi 30 000-et meghaladó létszámától is.⁷³ (Megjegyzem, 1956 júliusában a belügyminiszter elrendelte a hálózat felülvizsgálatát, alapelvként megfogalmazva a létszám lényeges csökkentését.⁷⁴ A parancs végrehajtására vonatkozóan sajnos nem kerültek elő adatok.) A tendencia nyilvánvaló: a döntően volt államvédelmisekből újjászerveződött kádári politikai rendőrség a forradalom utáni megtorlás közepette is az államvédelem ügynökhadseregét kívánta reorganizálni.

A politikai és a belügyi vezetés azonban arra törekedett, hogy az állambiztonsági, és azon belül a hálózati munkát ne az 1956 előtt elfogadott alapelvek szerint folytassák. A hálózatra vonatkozó, 1958-ban, tehát a megtorlás intenzív szakaszának lezárulta után kiadott új szabályzat a totális elhárítás helyett a hatékonyságra, a célszerűségi szempontok érvényesítésére helyezte a hangsúlyt, és – többek között – a mennyiségi szemlélet

háttérbe szorítását és a hálózat méretének a csökkentését írta elő.⁷⁵ A parancs nyomán a hálózat létszáma 1960-ra jelentősen, 12 000 fő alá csökkent. A hatvanas évek elején ismét napirendre került a mindent átfogás, a totális elhárítás elvével való szakítás, ami együtt járt az állambiztonság (és az egész Belügyminisztérium) szervezetének az átalakításával is. Mint az közismert, 1962-ben áttértek a főcsoportfőnökségi és csoportfőnökségi rendszerre, amelybe az állambiztonság a III. Főcsoportfőnökségként tagolódott be, ezen belül öt csoportfőnökség és több önálló osztály jött létre. A szervezeti változásokkal (is) összefüggésben az ügynökhálózat létszáma 1962–63-ban tovább csökkent, és 1963 végére már a 8000-t sem érte el.

(Ebből az időszakból rendelkezünk néhány adattal a hírszerzés külföldi hálózatáról is. 1959. december 31-én 135 működő, 8 pihentetett és 19 leszakadt hálózati személyt tartottak nyilván.⁷⁶ 1960. december 31-én ezek az adatok: 190, 22, 16, míg 1961. június 1-jén 227, 11 és 12 voltak.⁷⁷ 1961. december 31-én 251 működő, 6 pihentetett és 12 leszakadt hálózati személy szerepelt a nyilvántartásban.⁷⁸ Látható: a hírszerző osztály külföldön foglalkoztatott hálózati személyeinek a száma elenyésző volt a politikai rendőrség többi szervezeti egységének – itthoni – ügynökségéhez képest.)

A következő években azonban a hálózati személyek száma ismét gyarapodásnak indult. Ez – paradox módon – a politikai enyhüléssel, különösen az 1963 márciusában kihirdetett általános amnesztiával⁷⁹ függött össze, amelyre a belügyi vezetés az elhárító tevékenység fokozásával reagált. A politikai foglyok tömeges kiszabadulásával a rendszerellenes te-

⁷¹ ÁBTL 1.6. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. 1956. december 17. (1. doboz).

⁷² Ennyi volt a hálózat létszáma 1953 közepén, a BM és az ÁVH „összevonása” idején. Kajári 2001, 149.

⁷³ ÁBTL 1.11.10. 341. tétel. Hálózat 1956. I. 1-jétől 1956. VII. 1-jéig. Összesítők, d. n. (II. sorozat, 27. doboz).

⁷⁴ ÁBTL 1.5. 2-10/57/1956. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 57. számú parancsa, 1956. július 11.

⁷⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 33. számú parancsa, 1958. december 5.

⁷⁶ ÁBTL 1.6. 63-77/1960. A BM II/3. Osztály külföldi hálózatára vonatkozó kimutatás megküldése, 1960. január 11. (13. doboz).

⁷⁷ ÁBTL 1.6. 63-1042/1961. Kimutatás a BM II/3. Osztály külföldi hálózatáról, 1961. június 1. (13. doboz).

⁷⁸ ÁBTL 1.6. Kimutatás a BM II/3. Osztály külföldi hálózatáról, 1962. január 22. (13. doboz).

⁷⁹ 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról. *Magyar Közlöny*, 1963/17. (1963. március 22.) 98–100.

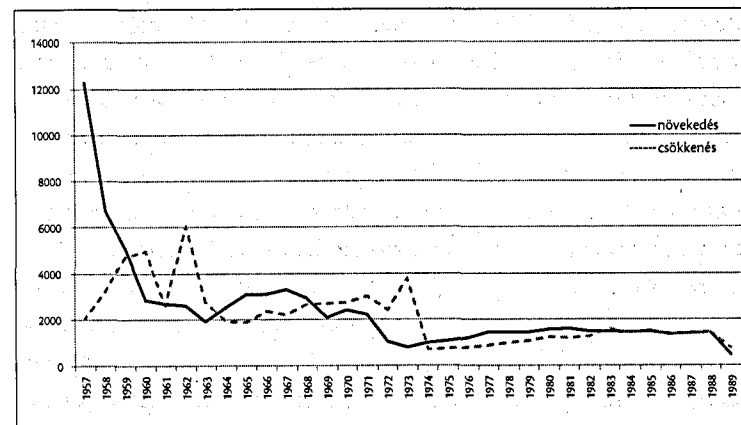
vékenység aktivizálódására számítottak, ezért elsődleges feladatuknak tekintették a volt rabok ellenőrzését. A megnövekedett feladatok elvégzése természetesen megkövetelte a fő operatív eszköznek tekintett hálózat felduzzasztását is. Az amnesztia nyomán lehetővé vált az 1945 és 1963 között emigráltak hazatérése, hazalátogatása is: az állambiztonságnál azzal számoltak, hogy ezáltal jelentősen megnő majd a beutazások száma (még inkább bővítve az amúgy is egyre élénkebb idegenforgalmat), amelyet az ellenséges titkosszolgálatok is kihasználnak majd. A hazatértek ellenőrzésének megnövekedett feladatát elsősorban szintén az ügynökhálózaton keresztül kívánták megoldani.⁸⁰ 1963 után tehát megfordult a tendencia, a hálózat létszáma újból emelkedésnek indult, és 1968 végére elérte a tizenegyet és féleztet.

A hatvanas évek végétől ismét elővették a „kevesebb, de jobb” jelszavát, ami az ügynökhálózat méreteinek csökkenésében is megnyilvánult. Ennek eredményeképpen 1972-re a hálózati személyek száma már a nyolc és féleztet sem érte el. Mindezzel párhuzamosan folyt az új állambiztonsági doktrína kialakítása, amely az állam biztonságára tényleges veszélyt és fenyegetést jelentő személyek és csoportok elleni munkára helyezte a hangsúlyt. Ebbe illeszkedett, mint korábban már szó volt róla, 1972-ben a hálózat foglalkoztatásának és nyilvántartásának új alapokra helyezése, az új szabályzatok kiadása is. A rendelkezések szerint 1973. július 31-ig valamennyi hálózati személyt felül kellett vizsgálni abból a szempontból, hogy fel lehet-e őket használni az új állambiztonsági koncepcióban. (Noha az új szabályokat 1973. január 1-jétől kellett érvényesíteni a hálózati munkában, a parancs végrehajtása már 1972-ben megkezdődött. Az országos összesített statisztikai adatlapon található kéziratos megjegyzés szerint ugyanis

⁸⁰ ÁBTL 4.2. 10-21/5/1963. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005. számú parancsa, 1963. március 21. ÁBTL 4.2. 10-21/6/1963. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 006. számú parancsa, 1963. március 21. Bővebben lásd Takács 2013.

503 hálózati személyt már ebben az évben is azért zártak ki, mert munkakörüket, munkaterületüket a 005. számú parancs alapján megszüntették.)

A hálózat létszámának változása

A felülvizsgálat során a meglévő hálózat jelentős részével megszakították a kapcsolatot, többségében azokkal, akiknek megszűnt a hírszerző lehetőségük. Sok volt köztük – a felülvizsgálat tapasztalatait összegző jelentés fogalmazása szerint – a „kiöregedett, operatív szempontból kiégett” személy, akik érdemi munkát már nem végeztek.⁸¹ Az intézkedések következtében a hálózat létszáma minden korábbiánál alacsonyabb lett, és 1973 végén az öt és féleztet sem érte el. Igaz, az elkövetkező években ez a szám ismét emelkedni kezdett, és a nyolcvanas évek elején 8700-as szint körül stabilizálódott. Sajnos az 1989-es politikai és társadalmi változások hatását a statisztikákban nem nagyon lehet lemérni, hiszen a nagyobb mozgá-

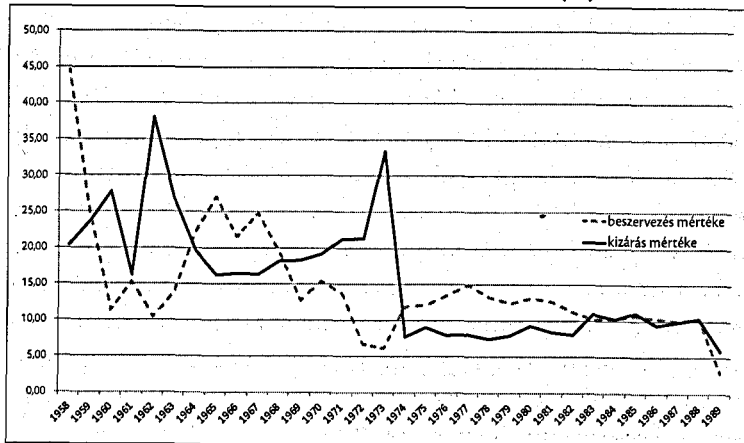
⁸¹ ÁBTL 1.11.10. 654. 7. dosszié. 64-144/5/1973. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség szervei hálózatának felülvizsgálásáról, a 005/1972. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról, a hálózat számában, minősítésében bekövetkezett változásokról, az 1973. augusztus 31-én foglalkoztatott hálózat számáról, összetételéről, 1973. október 17. (II. sorozat, 57. doboz).

sokat hozó második féléből nem állnak rendelkezésre kimutatások. Az viszont így is megállapítható, hogy 1989 első felében a hálózat létszáma kismértékben, de láthatóan csökkenni kezdett.

A fent ismertetett tendenciák megjelennek a hálózat növekedésének és csökkenésének alakulásában is. Jól látható, miként szabadultak meg tömegesen a hálózati személyektől 1959–60-ban, 1962-ben és 1972–73-ban, illetve törekedtek a hálózat növelésére a forradalom leverését követően, majd 1963 után, és hogy mennyire visszaesett ez az igyekezet a hetvenes évek elején. Az is jól kirajzolódik, hogy az 1973-as felülvizsgálat és átalakítás után a hálózat „konszolidálódott”: a növekedés a hetvenes évek második felében, míg a csökkenés a nyolcvanas évek elején körülbelül 1400 fős szinten stabilizálódott.

A változások mértékéről az abszolút számokon kívül még többet elárul, ha azokat a hálózat aktuális létszámához viszonyítva vizsgáljuk. Éppen ezért a hálózat növekedésének és csökkenésének összesített adatait összevetettem a hálózat adott év január 1-jei és december 31-i létszámával.

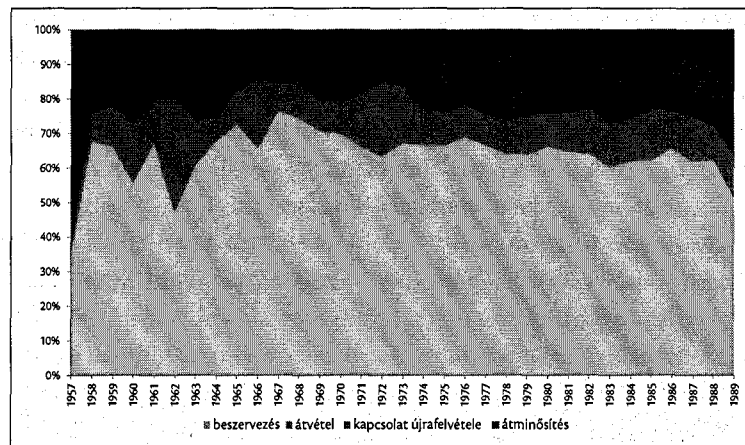
A hálózatban történt összes létszámváltozás mértéke (%)

A két adatsorból hasonló trend rajzolódik ki. A viszonylag „nyugalmas” 1961-es és 1969-es évet leszámítva a hetvenes évek elejéig a hálózat legkevesebb 50–60%-át érintő személyi változások történtek évente. Ez az arány a hetvenes évek közepétől valamivel az egyharmados szint alatt stabilizálódott. (Az 1989-es csökkenés csak látszólagos, hiszen ebben az évben csak az első fél év változásait tudjuk figyelembe venni.) Különösen nagy volt a mozgás 1957–1958-ban, a hálózat reorganizálásának idején, az 1962-es szervezeti változásokkal összefüggésben, továbbá 1973-ban, a hálózat szervezésének és működtetésének 1972-es újraszabályozása nyomán történt felülvizsgálat során.

A fluktuáció „valódi” mértéke persze a fentieknél kisebb volt. A statisztikákban ugyanis a létszámot nemcsak a beszerzések és a kizárások növelték vagy csökkentették, hanem a hálózati személyeknek a különböző szervek közötti átadása, illetve átvétele, továbbá a kapcsolat időleges megszakítása, az úgynevezett pihentetés, illetőleg a pihentetett vagy kizárt hálózati személlyel való újbóli kapcsolatfelvétel is. (Ami egyértelműen jelzi, hogy a pihentetett ügynökség adatait nem számolták bele a hálózat létszámába.) A lapokon emellett változásként jelentek meg az átminősítések is, hiszen ha egy ügynököt például informátorra minősítettek át, akkor ez az ügynökök számának csökkenésével, egyben az informátorokénak a növekedésével járt. Ebből elvileg az következne, hogy az átminősítések következtében előállott növekedés és csökkenés mértéke pontosan meg kellett hogy egyezzen, ám a gyakorlatban ez szinte egyetlen évben sem volt így, kisebb eltérések mindig előfordultak. Hasonlóképpen, az állambiztonsági szervek egymásnak átadott hálózati személyei sem változtattak a hálózat egészének létszámán, ám a statisztikai lapokon az átadott és az átvett rovatban feltüntetett adatok csak a legkritikább esetben egyeztek. Ténylegesen is változást jelentett ugyanakkor, ha egy állambiztonsági szervezeti egység a rendőrségtől vagy a néphadsereg vezérkarától vett át, illetve ezeknek adott át hálózati személyt.

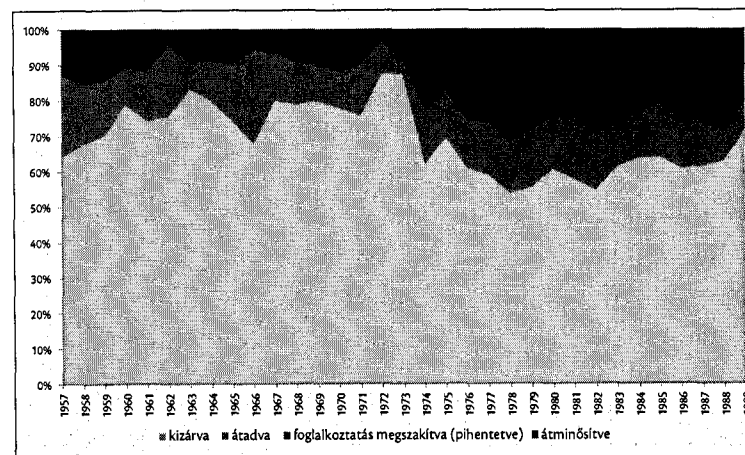
A hálózat növekedésének összetevői

Mint látható, az ügynökhálózat növekedésében a legnagyobb szerepe a beszervezéseknek volt. Kivételt csupán 1957 jelentett, ami a hálózati statisztikát tekintve voltaképpen nem január 1-jén, hanem 1956. november 4-én kezdődött. Volt már szó arról, hogy a forradalom leverését követően az újjászerveződő politikai rendőrség egyik fő feladatának a széthullott ügynökséggel való kapcsolatfelvételt tekintette. 1957 végéig majdnem 7400 korábbi hálózati személlyel vették fel újra a kapcsolatot, ugyanakkor alig több mint 4300 új beszervezést hajtottak végre. A beszervezések relatív jelentősége a hálózat bővülésében még két évben csökkent le némileg: 1962-ben, feltehetően a szervezeti változásokkal összefüggésben, amikor szignifikánsan megugrott az átvételek száma, illetve 1989-ben, amikor – a gyorsan változó operatív helyzetben, leginkább a szaporodó ellenzéki szervezetek megfigyelésére – sok, korábban kizárt vagy pihentetett hálózati személlyel vették fel a kapcsolatot. Azt is láthatjuk, hogy 1973-tól kezdve egyébként is megnőtt a kapcsolat(újra)felvétel jelentősége, nyilván azért, mert a vezetés részéről hangoztatott és elvárt hatékonyságot és célirányos működést könnyebbnek látszott megvalósítani, ha a már kipróbált, ám va-

lamilyen okból kifolyólag éppen nem foglalkoztatott személyekkel teremtenek újra kapcsolatot. (Én nem bontottam, de az adatlapokon 1973-tól külön vették fel a kizárt, illetve a pihentetett személyekkel való kapcsolatfelvételt: míg a hetvenes években valamivel több kizárt, addig a nyolcvanas években már sokkal több pihentetett hálózati személlyel újították fel a titkos együttműködést.)

A hálózat csökkenésének összetevői

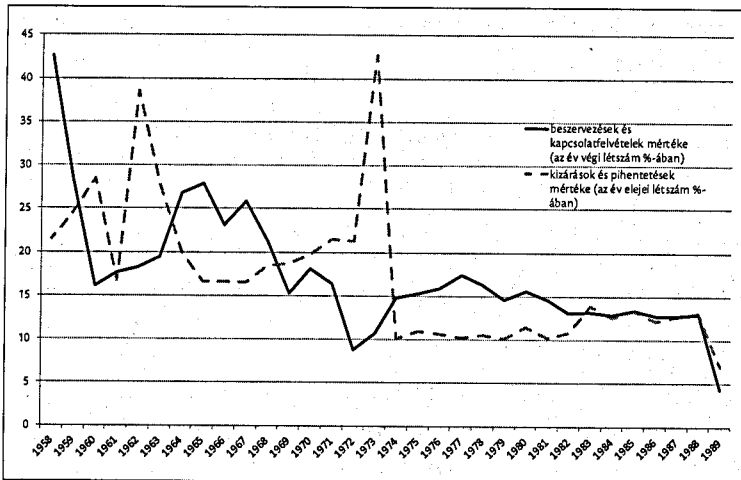

A hálózat létszáma az ötvenes-hatvanas években háromnegyed részt a kizárásoknak köszönhetően csökkent, és – ha kisebb mértékben is, de – 1972 után is a legkomolyabb összetevő maradt. Ugyanakkor a hetvenes években jelentősen megnőtt a pihentetések szerepe, az állambiztonsági szervek láthatóan szívesebben szakították meg csak ideiglenesen a kapcsolatot a hálózati személyekkel ahelyett, hogy véglegesen kizárták volna őket. Talán azért, mert a pihentetett ügynökökkel könnyebb volt újra felvenni a kapcsolatot, mint azokkal, akikről elvileg már véglegesen elkösztönte.

Az állambiztonság hálózatának egészét tekintve „tényleges” létszám-változást – leszámítva a nem állambiztonsági szervekkel történt ügynök-

cseréket, ezek azonban csak kis számban fordultak elő – a beszervezések és a kapcsolat-újrafelvételek, illetve a kizárások és a pihentetések okoztak. (A tárgyévben beszervezettek közül még ugyanazon évben kizárt személyek éves léptékben szintén nem változtattak a létszámon, így őket nem vettem figyelembe.)

A „tényleges” létszámváltozások mértéke

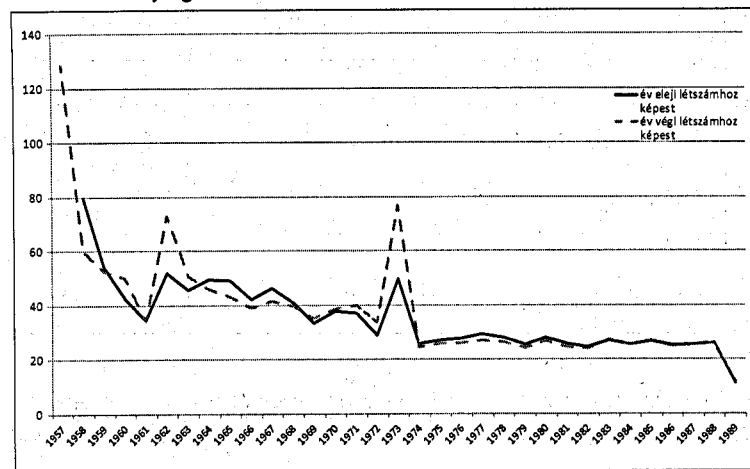

Ismét jól látszik, hogy a hetvenes évek elejéig az állambiztonság ügynökhálózata jelentős cserélődésen ment keresztül: egy-egy évben a hálózati személyek legkevesebb ötödétől (1962-ben majdnem, 1973-ban pedig több mint a kétötödétől) megszabadultak. A hetvenes évek közepétől ez a szint jelentősen lecsökkent, előbb 10%, a nyolcvanas években is csak 12–13% körül mozgott. A kieső személyeket vagy egy részüket – az éppen érvényes doktrína függvényében – pótolták. Az ötvenes évek végén, az ügynökség reorganizációja idején természetesnek tekinthető, hogy nagyobb számban szerveztek be hálózati személyeket. A hatvanas évek elejére számuk lecsökkent, ám az évtized közepén ismét megfigyelhető, hogy

az év végi hálózat negyedét az új emberek alkották; ez az arány később 15%, a nyolcvanas évek nagy részében pedig 13% körül mozgott. Egyedül az 1972–1973-as átszervezések és felülvizsgálatok idején volt alacsonyabb mértékű a hálózati kontingens feltöltése, ezekben az években az év végi létszámhoz képest mindössze körülbelül 10% volt az új beszervezések és kapcsolatfelvételek aránya.

A rend kedvéért az állambiztonsági hálózat „tényleges” növekedésének és csökkenésének az összesített adatait is összevetettem a létszám év eleji és az év végi állapotával.

Az összes „tényleges” létszámváltozás mértéke (%)

A két adatsorból hasonló trend rajzolódik ki. 1961-et leszámítva a hatvanas évek közepéig az ügynökségnek legkevesebb a fele kicserélődött minden évben. Ez az arány ezután fokozatosan csökkent, a hetvenes évek elején már a 40%-ot sem érte el, az 1972–73-as váltás után 25% körül stabilizálódott. (Az 1989-es adatok esetében most is figyelembe kell venni, hogy csupán fél év változásai szerepelnek a grafikonon.) Ismét jól látszik az

is, hogy milyen nagymértékű személyi kicserélődésekkel jártak együtt az 1962-es és az 1972-es szervezeti és szabályzatváltozások.

A statisztikai lapokon megjelenő adatok alapján a Kádár-kori politikai rendőrség 1957. január 1. (ténylegesen 1956 novembere) és 1989. június 30. között 48 065 személyt szervezett be az ügynökhálózatba. Ebben az időszakban természetesen nem csak ennyi hálózati személy működött, hiszen a forradalom leverését követően számos, a forradalom kitörése előtt beszerezett ügynök is tovább működött. Ezek számát azonban nem tudjuk megállapítani, ugyanis az adatlapokon nem jelölték, hogy 1956 előtt vagy után beszerezett személyekkel újították fel a kapcsolatot. Egyedül az 1957-ben megtörtént kapcsolat-újrafelvételekről lehet nagy valószínűséggel megállapítani, hogy a forradalom kitörése előtt szervezték be őket. Ez alapján annyit mondhatunk, hogy a Kádár-korszakban legalább 55 455 személy működött közre az állambiztonsági hálózatban.

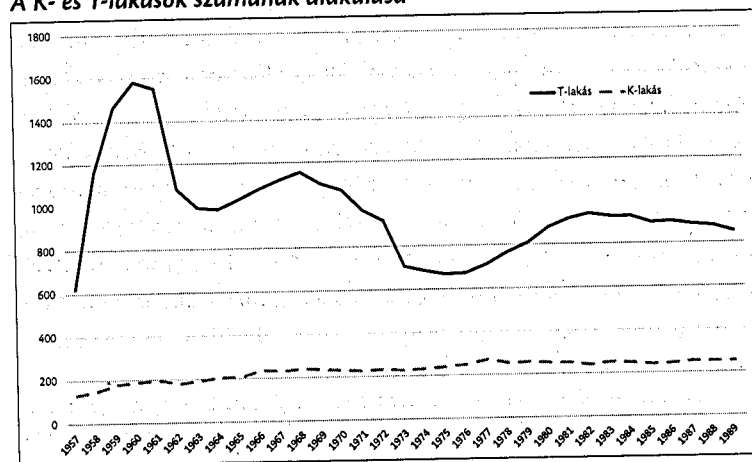
Mint említettem, 1956 előtről nem maradtak fent statisztikai adatlapok, különböző kimutatásokat azonban megőriztek az 1953 és 1956 közötti időszakról, amelyek néhány adattal szolgálnak az ezt megelőző évekről is. Az 1954-es változásokról szóló kimutatás szerint 1945 és 1953 között 81 520 főt szerveztek be. Ha ehhez hozzáadjuk az 1954–1956. június 30. között beszerettek számát, akkor 103 381 főt kapunk. Ettől eltér az 1956 első félévéről szóló összesítésen található adat, amely szerint 1945 és 1956. június 30. között 97 000 személyt vontak be az államvédelem hálózatába. (Megjegyzem, ezekben a számokban a K- és T-lakások adatai is benne foglaltatnak, és az 1953 előtti időszakra vonatkozóan nem is lehet elkülöníteni a lakásokat a „tulajdonképpeni” hálózattól.)⁸² Jobb híján így csak megbecsülhetjük, hogy az 1956-os forradalom kitöréséig körülbelül 100 000 embert szerveztek be a hálózatba, míg a szocialista korszak

⁸² ÁBTL 1.11.10. 341. tétel. Az országos hálózat 1954. I. 1-jétől 1954. XII. 31-ig, d. n. (II. sorozat, 27. doboz). Uo. Az országos hálózat 1955. I. 1-jétől 1955. XII. 31-ig, d. n. Uo. A hálózat 1956. I. 1-jétől 1956. VII. 1-jéig. Összesítők, d. n.

egészében, 1945 és 1989 között a politikai rendőrség ügynökhálózatában hozzávetőlegesen 150 000 személy fordult meg.

A rend kedvéért, ha már szóba kerültek, a lakások számáról is ejtek néhány szót. A konspirált lakások száma kiegyensúlyozottan alakult: az 1957 végi 129-ről a hatvanas évek közepéig folyamatosan emelkedett, majd innen kezdve 230–250 között stabilizálódott. Ezzel szemben a találkozási lakások száma jelentősebb ingadozást mutatott. A hatvanas évek elejéig nagymértékben nőtt, majd az 1962-es átszervezés során az állambiztonsági szervek a T-lakásaik harmadától megszabadultak. Az ügynökség létszámának növekedésével párhuzamosan a T-lakások száma is nőtt, majd annak csökkenésével a lakásoké is visszaesett, bár az 1973-as felülvizsgálat nem érintette olyan mértékben, mint a hálózatot. A nyolcvanas évek elejéig a találkozási lakások esetén is megfigyelhető a növekedés, ám ezt követően nem stabilizálódott a számuk (mint a hálózati személyek esetén), hanem lassan, de biztosan csökkenő tendenciát mutatott. Az is megállapítható, hogy a politikai rendőrség által használt lakások túlnyomó többsége a korszakban mindvégig T-lakás volt.

A K- és T-lakások számának alakulása

A HÁLÓZATI SZEMÉLYEK TÍPUSAI

Az állambiztonsági ügynökhálózat különböző minőségű és minősítésű hálózati személyekből állt. 1956-ban az ügynökséget a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek titkos apparátusaként, az ügynököt pedig a legkvalifikáltabb titkos munkatársként definiálták, „aki rendelkezik olyan szükséges személyi tulajdonságokkal, hírszerző lehetőségekkel, közvetlen vagy közvetett kapcsolatokkal az ellenséges kontingens felé, melyek alkalmassá teszik arra, hogy bejusson az ellenséges körökbe, és megnyerje azok bizalmát”. Az ügynököket feladataiknak megfelelően osztályozták, és megkülönböztettek belső ügynököt, utazó ügynököt, beszerző ügynököt, kutató vagy felismerő ügynököt, összekötő ügynököt, informátort és rezident. A statisztikai adatlapokon azonban ez a felosztás nem jelent meg, azokon csak három kategória szerepelt (a K- és T-lakások mellett): az ügynök, az informátor és a rezidens. A szabályzatban szereplő felsorolás ugyanis pontatlan volt, hiszen kizárólag a szorosabb értelemben vett ügynököket kategorizálta feladatai alapján, míg az informatori és rezidensi munka jellegében eltért ettől.⁸³

Az 1958-ban kiadott szabályzat „korrigálta” ezt a pontatlanságot, és a funkció, feladat és felhasználás alapján (a lakások mellett) három kategóriát állított fel. Az ügynök alkalmas volt az ellenséges személyek és csoportok bizalmának megnyerésére, a nyugati titkosszolgálatok ügynökeinek és a rendszerrel szemben állóknak a felderítésére, tevékenységük dokumentálására és megakadályozására. (Az ügynök „képessége, tulajdonsága, feladata és felhasználása alapján” lehetett belső, utazó, beszerző, összekötő, kutató vagy felismerő ügynök; külön kategóriát képezett a fogdaügynök.) Az *informátor* az ellenséges cselekményekkel gyanúsítható személyek vagy csoportok tevékenységének külső felderítésében és meg-

⁸³ ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 94. számú parancsa, 1956. október 8.

figyelésében vett részt, és tájékoztatta róla az állambiztonsági szerveket, emellett az operatív feldolgozó munka részfeladatait végrehajtotta. Informátornak főleg megbízható, a rendszerhez hű állampolgárokat (szükség esetén MSZMP-tagokat) szerveztek be. A *rezident* az állambiztonsági szervek titkos munkatársának, az operatív tiszt segítőtjének tekintették, aki a tiszt irányítása és ellenőrzése mellett az informátorok egy csoportját vezette és nevelte. Nem véletlen, hogy a rezidens csakis „politikailag szilárd, kellő élettapasztalattal rendelkező MSZMP-tag, vagy hazafias érzésű pártonkívüli” lehetett.⁸⁴

1972-től a hálózat tagjait immáron az állambiztonsági szervekhez fűződő munkakapcsolatuk tartalma és együttműködésük alapja szerint minősítették, ami alapján szintén három kategóriát állítottak fel. A *titkos munkatárs* (tmt.) a hálózat legkvalifikáltabb, kipróbált tagja, aki „elvi, hazafias meggyőződésből fakadó hivatástudattal, magas fokú áldozatkész-séggel és kezdeményezően” vett részt a titkos együttműködésben, és alkalmas volt az ellenség felderítésére, tevékenységének megakadályozására irányuló legbonyolultabb hálózati feladatok végrehajtására is. A *titkos megbízott* (tmb.) szintén elvi, hazafias meggyőződésből működött együtt az állambiztonsággal, ám a titkos munkatárssal szemben támasztott követelményeknek még nem felelt meg, vagy valamilyen más oknál fogva korlátozottabban tudták felhasználni. Az ügynök (ü.) valamilyen terhelő vagy kompromittáló adat alapján, esetleg anyagi előnyök miatt, azaz egyéni érdekből vett részt a titkos együttműködésben, ami az állambiztonság szerint alapvetően meghatározta őszinteségét és megbízhatóságát, és így behatárolta alkalmazhatóságát is. Az operatív tisztnek az ügynök átnevelésére kellett törekedni, hogy az a feladatait idővel már hazafias meggyő-

⁸⁴ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 33. számú parancsa, 1958. december 5.

zódésból hajtsa végre; amennyiben ez sikerült, átminősítették titkos megbízottnak vagy titkos munkatársnak.⁸⁵

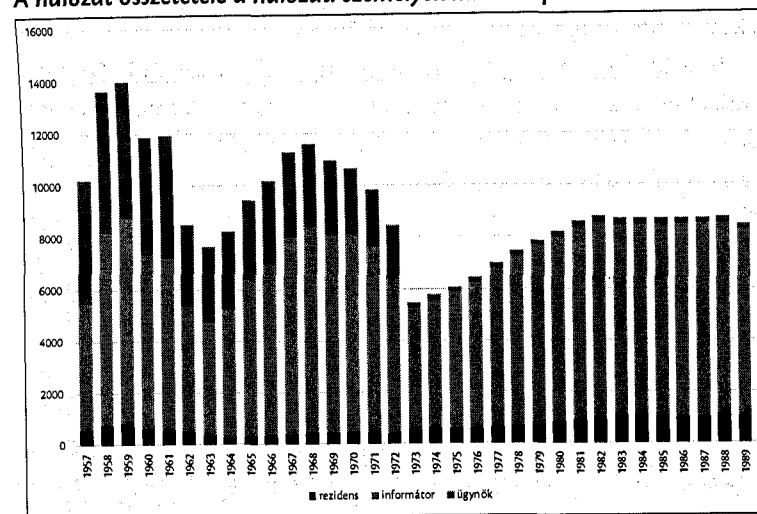
1972-ben tehát megváltozott a kategorizálás alapja, ám az 1973-as statisztikát valamilyen módon össze kellett kapcsolni az előző évivel, így statisztikai értelemben a nyilvántartás folytonosságot teremtett az új szabályozás előtti és utáni kategóriák között: a titkos munkatársak a rezidensek, a titkos megbízottak az informátorok adatait „vitték tovább”, az ügynökök pedig a „rég típusú” ügynökökét. A kategóriákat azonban nem lehetett automatikusan megfeleltetni egymásnak, hiszen valamennyi hálózati személyt felül kellett vizsgálni és be kellett sorolni az új kategóriák valamelyikébe. Jól mutatja ezt, hogy a felülvizsgálat után 1973. augusztus 31-ére a régi osztályozás szerint 1581 ügynök, 3268 informátor és 268 rezidens, összesen 5117 személy maradt a hálózatban,⁸⁶ az új osztályozás szerint viszont ugyanebben az időpontban 200 ügynök, 4556 titkos megbízott és 512 titkos munkatárs, összesen 5268 fő alkotta a hálózatot.⁸⁷ (Az létszámban mutatkozó eltérés a két adatsor eltérő keletkezési idejével magyarázható, ugyanis az augusztus 31-e mindkét esetben csak eszmei időpontnak tekinthető.)

⁸⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 005. számú parancsa, 1972. április 5.

⁸⁶ ÁBTL 1.11.10. 654. 7. dosszié. 64-144/5/1973. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség szervei hálózatának felülvizsgálásáról, a 005/1972. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról, a hálózat számában, minősítésében bekövetkezett változásokról, az 1973. augusztus 31-én foglalkoztatott hálózat számáról, összetételéről, 1973. október 17. (II. sorozat, 57. doboz).

⁸⁷ ÁBTL 1.11.10. 668/b tétel. Jelentés az állambiztonsági szervek hálózatának létszámban 1972. december 31. napjától 1973. augusztus 31. napjáig történt változásokról, 1973. szeptember 22. (II. sorozat, 33. doboz).

A hálózat összetétele a hálózati személyek három típusa szerint

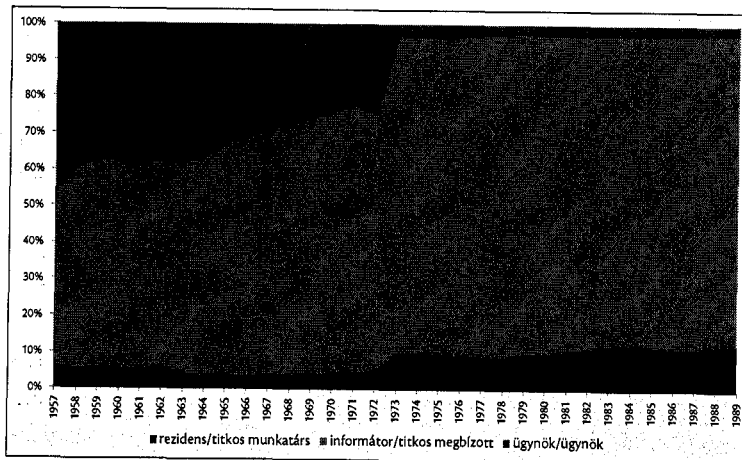

Az 1956 után újjászervezett hálózatban az ügynökök és az informátorok nagyjából hasonló súllyal szerepeltek. Ez lényeges változást jelentett a forradalom előtti időszakhoz képest, hiszen 1953–1956-ban az állambiztonsági hálózatát legalább kétharmad részben informátorok tették ki, és akkor a rezidensek aránya is elérte a 10%-ot, míg most 5% körül mozgott. Bár az ügynökök aránya később valamivel csökkent, ám a hatvanas évek végéig meghatározó volt a jelenlétük; a hatvanas években stabilan 3000 fő körül alakult a létszámuk. Az állambiztonsági hálózat legnagyobb részét persze mindvégig az informátorok adták, és arányuk folyamatosan növekedett. 1972 után a hálózat gyakorlatilag a titkos megbízottak hálózata lett. A megváltozott állambiztonsági koncepciónak megfelelően az ügynökök szinte teljesen kikerültek a titkos együttműködők köréből, és még a titkos munkatársak száma is meghaladta az ügynökökét. (Talán ez is indokolta, hogy a szervezetszerű titkos együttműködők garnitúrájának

megnevezésében a korábbi szabályzatok által használt ügynökhálózat kifejezést az egyszerű *hálózat* váltotta fel.)

Az összetételben lezajlott változások még inkább láthatóvá válnak, ha a különböző típusok egymáshoz viszonyított arányáról alkotunk grafikont.

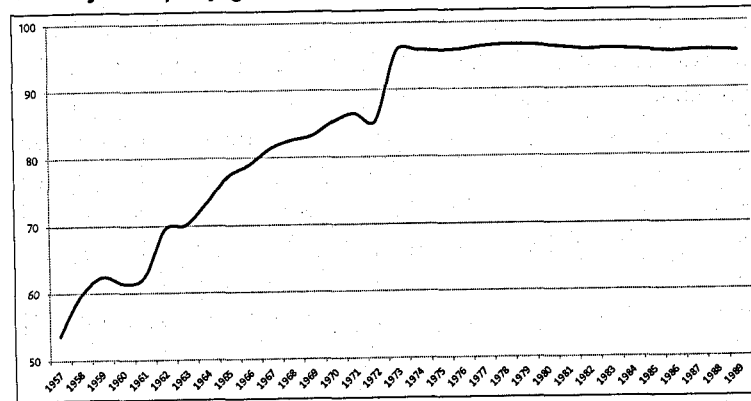
A hálózat összetétele a hálózati személyek típusának százalékos arányában

Láthattuk, hogy az állambiztonsági értelmezés szerint elsősorban az ügynököket szervezték be a rendszerellenes személyek közül, az informátorok és a rezidensek esetében már a rendszerhűség is szerepet játszott, sőt utóbbiakkal szemben ezt egyenesen követelményként állították fel. Az 1972-ben elfogadott definíciók alapján a titkos munkatársak és a titkos megbízottak „elvi” alapon vállalták az együttműködést az állambiztonsággal, és csak az ügynökök esetében számoltak más tényezőkkel (terhelő vagy kompromittáló adatokkal, anyagi érdekeltséggel). Vagyis, állapíthatjuk meg, az állambiztonság az általa foglalkoztatott hálózati személyek többségét a korszak egészében úgy tartotta nyilván, mint akik meggyőződésből álltak kapcsolatban a politikai rendőrséggel. Ezt megerősítik a sta-

tisztikai lapokon a beszerzés, illetve az együttműködés alapjáról felvett adatok is.

A hazafias alapon foglalkoztatottak aránya a hálózatban (%)

A nyilvántartás szerint az újjászervezett hálózat tagjainak több mint a fele kezdettől fogva elvi, hazafias alapon működött együtt a politikai rendőrséggel. Ez az arány a hatvanas évek elején meghaladta a 60%-ot, majd folyamatosan nőtt, és a hetvenes évek elején megközelítette a kilenctizedes szintet. Az 1973-as felülvizsgálat nem csupán azt célozta, hogy a különböző állambiztonsági szervek megszabaduljanak a használhatatlan ügynökeiktől, hanem a hálózatban maradt személyek esetében az együttműködés alapját is revízió alá kellett vonni. Egyrészt azoknál, akiknél a beszerzés-kor felhasznált terhelő vagy kompromittáló adatok (például az 1956-os tevékenység) elévültek vagy amnesztia alá estek, és azoknál is, akik jól végeztek ügynöki munkájukat. A felülvizsgálat tapasztalatairól szóló jelentés szerint az átminősítés során „a hálózati személyek jelentős része kifejezésre juttatta, hogy évek óta meggyőződésből végezte megbízatását. Az együttműködés alapjának rendezése jó hatást váltott ki a hálózatból, s erősítette

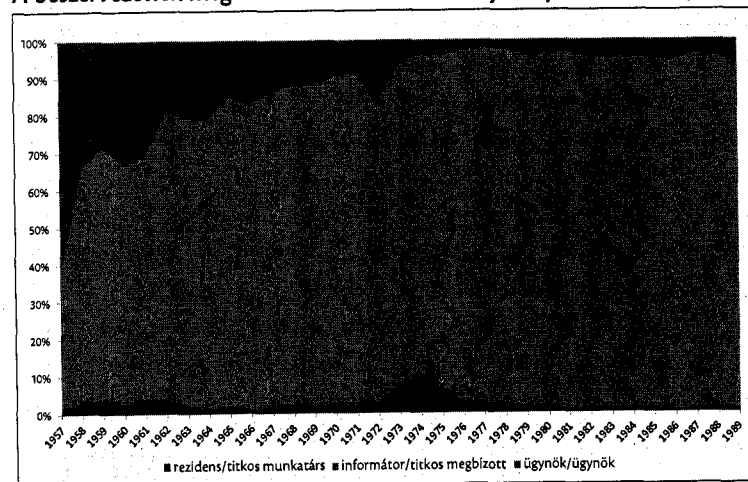
az áb. szervekhez való kapcsolatukat.”⁸⁸ Látható: az 1973-as átalakítás után a hálózati személyek túlnyomó többségét, legkevesebb 95%-át foglalkoztatták hazafias alapon.

A terhelő adatokról 1959-től fogva rendelkezünk részletesebb információval. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek legelején még tízszer, de a hatvanas évek első felében is nyolcszor-kilencszer annyi embert foglalkoztattak politikai terhelő adatok alapján, mint erkölcsi vagy gazdasági jellegű presszió révén. Az adatsorok tanúsága szerint azonban 1965-től kezdődően nagymértékben csökkent a politikai nyomás jelentősége az ügynökök foglalkoztatásában, bár a terhelő alapok között továbbra is ennek volt a legnagyobb súlya: a hatvanas évek közepén négyszer, a hetvenes évek elején körülbelül két és félszer több ember működött együtt az állambiztonsággal politikai, mint erkölcsi vagy gazdasági kompromittáló okok miatt. 1973-tól a politikai terhelő és kompromittáló alapok jelentősége tovább csökkent, és megnőtt az anyagi, személyi érdekeltség szerepe, illetve a nyolcvanas években megfigyelhető, hogy egyre inkább az alapok kombinációjával igyekeztek együttműködésre bírni azokat, akik elvi alapon nem voltak hajlandók dolgozni az állambiztonságnak. Az állambiztonsági szervek statisztikái szerint persze ezek aránya rendkívül alacsony volt: a hetvenes-nyolcvanas években a hálózati személyek szinte teljes körét úgy tartották nyilván, mint akik elvi, hazafias meggyőződésből vettek részt a titkos együttműködésben. Sőt, az 1973-as felülvizsgálat tapasztalatairól szóló jelentésből fentebb idézet részlet arról árulkodik, hogy a terhelő adatokkal beszervezett személyek hozzáállása megváltozhatott az évek során, amelyet a nyilvántartás nem mindig követett és rögzített.

⁸⁸ ÁBTL 1.11.10. 654. tétel, 7. dosszié. 64-144/5/1973. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség szervei hálózatának felülvizsgálásáról, a 005/1972. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról, a hálózat számában, minősítésében bekövetkezett változásokról, az 1973. augusztus 31-én foglalkoztatott hálózat számáról, összetételéről, 1973. október 17. (II. sorozat, 57. doboz).

A fentiekben az év végén foglalkoztatott hálózat egészére vonatkozó adatokat néztük meg, ám az állambiztonság munkájának irányáról, a hálózatépítés jellegéről még többet elárul, ha a tárgyévekben történt beszerzéseket vizsgáljuk meg.

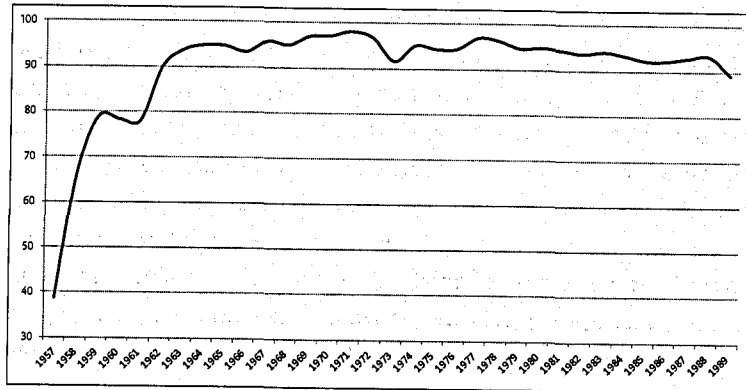
A beszervezettek megoszlása a hálózati személyek típusai szerint (%)

A forradalom leverését követően a politikai rendőrség nagyjából még ügynököket szervezett be, ám 1958-ban már majdnem kétszer annyi informátor került a hálózatba, mint ügynök. Az informátorok aránya ezután tovább növekedett, és a hetvenes évek legelején már az újonnan beszervezettek majdnem kilenczede közülük került ki. Az ügynökök relatív aránya csak 1972-ben ugrott meg valamelyest (a számuk azonban nem) az új hálózati tagok között, ami az informátorok beszerzésének még nagyobb mértékű csökkenésével magyarázható. A rezidensek aránya szinte végig 2% alatt maradt, csak a hatvanas évek elején nőtt meg, de a 4%-os szintet ekkor sem érte el. 1972 után az új hálózati személyek túlnyomó többségét, előbb 85–86, a hetvenes évek közepétől 94–95%-át titkos meg-

bízottak szervezték be, az ügynökök aránya rendszerint 5% alatt maradt. Titkos munkatársnak csak az átszervezést követő években szerveztek be nagyobb számban embereket, a hetvenes évek közepétől azonban az új beszervezések 1–2%-át, majd még annál is kisebb részét adták. Mint láttuk, a hálózat egészében ennél lényegesen nagyobb volt az arányuk, ami azt mutatja, hogy a legkvalifikáltabb hálózati kategóriába jellemzően átminősítéssel lehetett bekerülni; 1972 után az átminősítésekkel legnagyobb mértékben a titkos munkatársak száma növekedett a hálózatban.

A hazafias alap aránya az újonnan beszervezettek között (%)

Az adatsorokból az olvasható ki, hogy az állambiztonság hálózatának építése során egyre inkább arra törekedett, hogy túlnyomórészt „elvi” és „hazafias” alapon szervezzen be új embereket. Itt természetesen nem feltétlenül arról volt szó, hogy az így hálózatba vont személyek hithű kommunisták lettek volna, csak azt, hogy őket nem valamilyen terhelő vagy kompromittáló adat segítségével, esetleg anyagi vagy egzisztenciális érdekek révén bírták rá az együttműködésre. (Bizonyos fokú kényszerítés minden beszervezést jellemzett.) Az adatsorok kialakításában persze közrejátszott a felsőbb elvárásoknak való megfelelési kényszer is, ám a

tendenciák így is egyértelműek. Mint ahogy az is figyelemre méltó, hogy a politikai terhelő adatok 1962–1963 után szinte semmilyen szerepet nem játszottak a politikai rendőrség hálózatának szervezésében, növelésében.

A fentebbi adatsorok összevetése jól mutatja, hogy a hálózati személyek minősítésében az együttműködés alapja döntő, de nem kizárólagos szerepet játszott. (Bár mintha maguk az illetékesek sem lettek volna ezzel tisztában, hiszen a Pest megyei politikai osztály hálózatának 1957. december 31-i állapotáról szóló jelentés megállapítja: „Nem minden operatív tisztnél világos, hogy kit lehet ügynöknek minősíteni. Ezt bizonyítja az is, hogy minden olyan személyt, akit terhelő adatok alapján szerveznek be, majdnem kivétel nélkül ügynöknek minősítenek, függetlenül attól, hogy konkrét ügyben vagy konkrét személyre dolgozik-e.”)⁸⁹ Az ügynökök 17%-át már 1957-ben is hazafias alapon szervezték be, majd a következő években ez az arány folyamatosan nőtt, és 1966-ban már az ügynökként minősített hálózati személyek felét, a hetvenes évek elején pedig már háromötödét hazafias alapon vonták be az állambiztonsággal való együttműködésbe. Mindeközben a politikai terhelő adatokkal beszervezettek aránya jelentősen lecsökkent: amíg 1959-ben még az ügynökök kétharmada tartozott ide, addig 1972-ben éppen hogy meghaladta az egynegyedes szintet. Miután 1972-ben megváltozott a minősítés alapja, az ügynöki kategóriába soroltak között már alig fordult elő elvi alapon együttműködő személy: arányuk a hetvenes években az egytizedes szint körül (inkább alatt) mozgott, a nyolcvanas években aztán fokozatosan 2%-ra csökkent.

Az informátorok körében lényegesen magasabb volt a hazafias alapon beszervezettek aránya, amely a 80%-ot, sőt a hatvanas évek közepétől a 90%-ot is meghaladta. 1972 után a titkos megbízottak alig 1–2%-a volt csak, akit terhelő vagy kompromittáló adatok alapján, esetleg anyagi

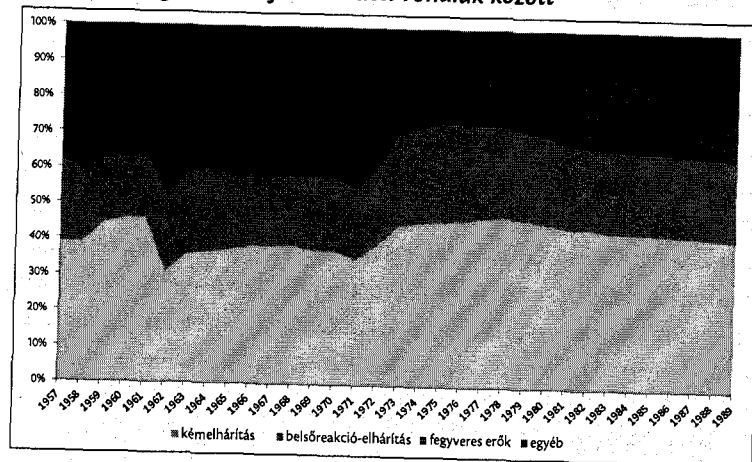
⁸⁹ ÁBTL 1.11.10. 333. tétel, 4. dosszié. Jelentés a BM Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának hálózatáról és operatív ügyeiről, 1958. január 27. (II. sorozat, 19. doboz).

vagy személyi érdekeltség segítségével vettek rá az állambiztonsággal való kooperációra. A rezidenseket és (1973-tól) a titkos munkatársakat elméletileg csak elvi alapon lehetett beszervezni, illetve velük együttműködni, ám időnként mégis akadt egy-két kivétel.

A HÁLÓZAT MŰKÖDÉSÉNEK FŐBB IRÁNYAI, TERÜLETEI

Az állambiztonsági hálózat működési területére vonatkozóan a statisztikai lapok kezdetben több bontásban is közöltek adatokat, ám egyetlen olyan táblázat volt, amely a vizsgált korszak egészében megmaradt, amelyik a foglalkoztatási vonalak szerinti megoszlást mutatta. Mint láttuk, ennek a rovatbeosztása is többször változott az idők során, ám a fő működési területek vonatkozásában meg lehet állapítani a jellemző tendenciákat.

A hálózat megoszlása a fő működési vonalak között

Az állambiztonsági ügynökhálózat legnagyobb részét a szélesebb értelemben vett kémelhárítás területén alkalmazták, amibe beletartozott az ipari- és mezőgazdaságiszabotázs-elhárítás, a közlekedés és a posta, valamint az idegenforgalom területe is. (1966-ban a szabotázselhárítás a III/III. Csoportfőnökségtől a III/II.-höz került, és 1973-tól a statisztikai űrlapokon sem vették fel külön az ezen a területen foglalkoztatott hálózat adatait.) A hatvanas éveket leszámítva az ügynökség több mint a kétötöde (a hatvanas években a bő harmada) a kémelhárításnak dolgozott. A belsőreakció-elhárítás foglalkoztatta a hálózati személyek ötödét, a hetvenes évek nagy részében a negyedét. Míg 1953-ban az ügynökség több mint a fele a katonai elhárításnak dolgozott,⁹⁰ addig 1956 után ez az arány az egynegyedes szintet sem érte el. A hatvanas években valamivel többen, a hálózat majdnem harmada dolgozott a katonai elhárító szerveknek, ám az 1973-as felülvizsgálat a jelek szerint az átlagnál nagyobb mértékben érintette a III/IV. Csoportfőnökség hálózatát, így arányuk a teljes hálózatban sokáig 15, a nyolcvanas években aztán 20% körül mozgott. Az egyéb vonalakon dolgozók (ideszámítva a határvédelem felderítőinek hálózatát és a börtönelhárítást) a hálózat kb. egytizedét adták, az idesoroltak aránya csak 1957–1958-ban volt lényegesen magasabb.

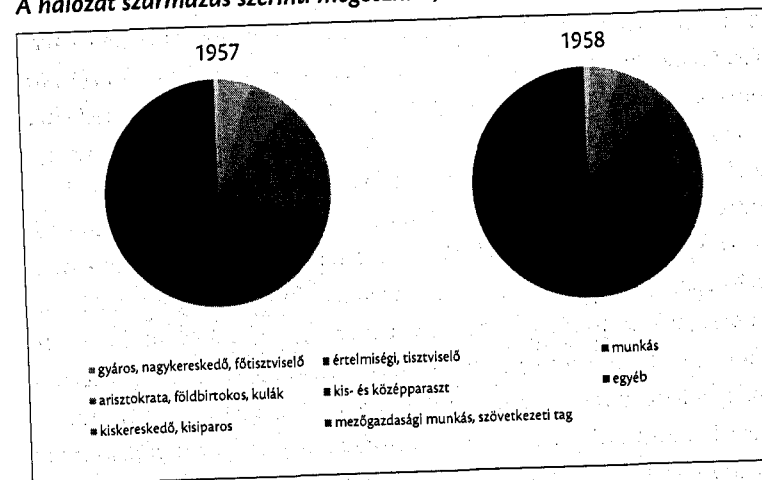
Ennél részletesebb adatsorokat a teljes időszakra vonatkozóan nem nagyon lehet összeállítani. A belsőreakció-elhárítás különböző tevékenységi vonalait például csak 1969-től bontották meg, ám 1973-tól jelentősen átszabták a rovatbeosztást. A számsorokból így is kiolvasható, hogy a „rég” reakció – a hagyományos államvédelmi terminológia megnevezése szerint a „múlt emberei” – elleni operatív munka egyre inkább háttérbe szorult, és helyette az „új” ellenségek és újfajta rendszerellenes tevékenységi formákkal szembeni fellépés került előtérbe. Az „ellenforradalmárok” és a volt politikai elítéltek ellenőrzésére felhasznált hálózati személyek száma például már 1969-től 1972-ig egyharmadával csökkent (308-ról 200-ra, il-

⁹⁰ Ezt Gerő Ernő belügyminiszter is sokallta. Lásd Kajári 2001, 149.

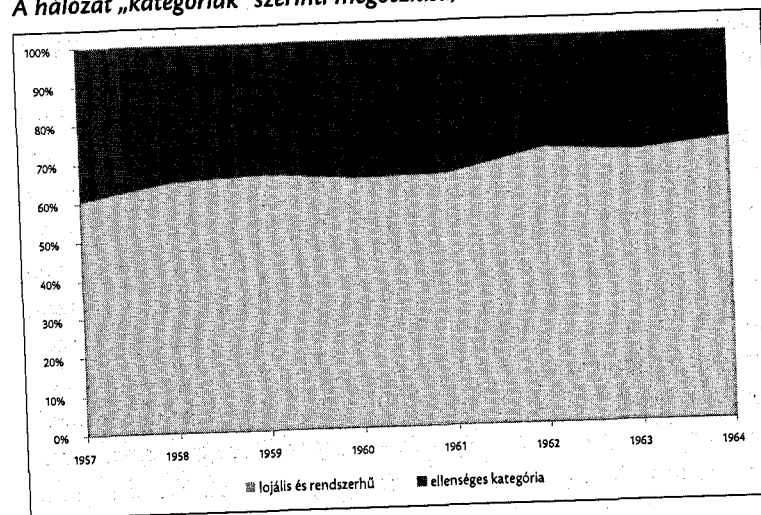
letve 442-ről 301-re). Ezzel párhuzamosan, ha számában nem is, de arányában érezhetően növekedett a kulturális és ideológiai területen, valamint az ifjúságvédelem vonalán foglalkoztatott hálózati személyek súlya (14-ről 16%-ra, illetve 15-ről 17,5%-ra a belsőreakció-elhárításon belül). 1973-ban a belsőreakció-elhárító szervek hálózatának negyede a figyelődossziések ellenőrzését végezte, míg az ifjúságvédelemmel az ötödük, a kulturális és tudományos területtel pedig 17,5%-uk foglalkozott. A nyolcvanas évek végére ezek az arányok lényegesen módosultak: az ifjúságvédelem részesedése 30%-ra, a kulturális és tudományos területé 27%-ra nőtt, ugyanakkor az F-dossziések ellenőrzése 7% alá csökkent. A „volt uralkodó osztályok” ellenőrzésére a hetvenes években már elenyésző számú ügynököt alkalmaztak, ám 1986-ig azért volt olyan hálózati személy, akinek a nyilvántartás szerint ez volt a fő foglalkoztatási vonala. Az egyházi vonalon felhasznált ügynökség száma és aránya viszonylag stabilnak volt mondható: 1957–1958-ban még a teljes hálózat alig több mint 2%-a, 1969-től (ekkortól vannak ismét adatok) a bő 5%-a, a hetvenes évek közepén a 7%-a dolgozott a különböző egyházak ellen (és az egyházakon belül).

A statisztikai lapokon 1965-től volt egy másik táblázat, amely szintén a hálózat működésének fő vonásaira, konkrétan a hálózati személyek foglalkoztatásának céljára vonatkozó adatokat tartalmazott. Azt megelőzően még a hálózat „kategóriák” szerinti megoszlását mutató táblázat szerepelt az űrlapokon, amelybe – mint említettem – 1959-től beépítették a származás szerinti megoszlásra vonatkozó kategóriákat. Ez utóbbiból kiderül, hogy az 1956-os forradalom leverését követően újjászervezett ügynökség tagjainak harmadát munkás, több mint 8%-át mezőgazdasági munkás, több mint az ötödét kis- és középparaszi származásúként tartotta nyilván a politikai rendőrség. Az értelmiségi és tisztviselő származásúak aránya megközelítette a 17%-ot, a kiskereskedőké és kisiparosoké elérte a 7%-ot.

A hálózat származás szerinti megoszlása, 1957–1958

A hálózat „kategóriák” szerinti megoszlása, 1957–1964

A „kategóriák” szerinti megoszlás szintén arról árulkodik, hogy 1957 végén a hálózati személyek háromötödét, 1964-ben pedig már több mint a 70%-át a rendszerhez lojális és rendszerhű kategóriákhoz sorolták. Az elsenyes kategóriákon belül a legnagyobb csoportot az „ellenforradalmárok” alkották, 1961-ig ők adták a hálózat tizedét, ezt követően viszont arányuk 7% alá csökkent. Viszonylag jelentős volt még a „volt fasiszta fegyveres erők hivatásos tagjaként” besorolt személyek aránya is (8–9%).

A „kategóriák” szerinti bontás 1965-ben lekerült az úrlapról, és – mint említettem – a hálózat foglalkoztatásának a célja került a helyébe. Ebből az derül ki, hogy az ügynökhálózat legnagyobb részét: felét, harmadát „speciális célból” foglalkoztatták – sajnos, miután a besorolás kritériumait nem ismerjük, nem tudjuk, pontosan mit takart ez a fogalom. A hálózati személyek több mint az ötöde a „legális csatornák”, azaz a Kelet és Nyugat közötti érintkezés (külkereskedelem, ipari, műszaki, tudományos és kulturális együttműködés, turizmus) területén végzett munkát. Pár év alatt jelentősen megnőtt, 1972-ben már meghaladta a 7%-ot az általában a felderítő és kutató munkát végzők aránya. Mindezekkel szemben jóval kevesebb volt az olyan hálózati személy, akit valamilyen konkrét ügyben vagy ügyet sejtető információ ellenőrzésében használtak (előbbieké 4% felett, utóbbiaké 1,5–3% között mozgott). A veszélyes ellenségnek minősített személyek megfigyelésével az ügynököknek hozzátétőlegesen az egytizede foglalkozott (arányuk csökkenő tendenciát mutatott 1965 és 1972 között).

A fenti táblázatot 1973-ban jelentősen átstrukturálták, és címét is megváltoztatták: immáron a „hálózat funkciójára” vonatkozó adatokat tartalmazta. Ebből kiviláglik, hogy az állambiztonsági hálózat bő, a nyolcvanas évek vége felé már csak szűkebb harmada titkos információszerzést és felderítést végzett. A kiemelt objektumok és elhárítási vonalak védelmével a hetvenes évek elején a hálózati személyek 30%-a, a nyolcvanas évek második felében pedig már 37–39%-a foglalkozott. A többi funkció súlya messze elmaradt ezektől. Talán azt érdemes kiemelni, hogy a társadalomra veszélyesnek titulált személyek ellenőrzését 1973-ban még 233

hálózati személy (4,26%) végezte, 1989 közepén viszont már csak 123 (1,45%). Megjegyzem, 1974 és 1988 között még nagyobb mértékűnek tűnik a csökkenés: 265 főről (4,60%-ról) 112 főre (és 1,28%-ra).

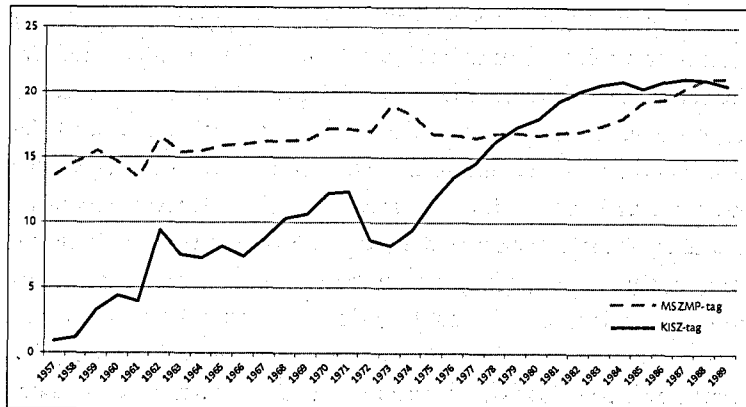
A HÁLÓZATI SZEMÉLYEK SZEMÉLYE

A statisztikai adatlapokon több olyan táblázat is szerepel, amelyekből a hálózati személyek hálózaton kívüli pozíciójáról nyerhetünk információkat, amelyek persze nem voltak érdektelenek állambiztonsági szempontból sem, hiszen nagyban meghatározták az ügynökök hírszerző képességeit. Az alábbiakban néhány ilyen adatot ismertetek.

Elterjedt vélekedés szerint 1956 után párttagokat nem lehetett a hálózatba beszervezni, ez azonban olyannyira nem volt így, hogy a statisztikai adatlapokon külön rovat szolgált a számuk feltüntetésére. Az egymást követő szabályzatok nem tiltották a párttagok beszervezését, a rezidensek és T-lakásgazdák esetében pedig a párttagságot kifejezetten előnynek tartották. Az 1958-as szabályzat még azt is megengedte, hogy – amennyiben az szükségesnek mutatkozik – az MSZMP tagját ügynöknek is beszervezhessék (ha erre kompromittáló adattal került sor, arról értesíteni kellett az illetékes felsőbb pártszerv első titkárát), egyedül a pártvezetők és a függetlenített munkatársak beszervezését tiltották meg. Az 1972-ben kiadott szabályzatban külön pontban szerepelt a párttagok foglalkoztatásának kérdése. Ebben ismét kimondták, hogy MSZMP-tagot csak különösen indokolt esetben, a csoportfőnök (bizonyos esetekben a III. főcsoportfőnök vagy a belügyminiszter) engedélyével lehet szervezetszerű titkos együttműködésbe bevonni. Lényeges változtatást jelentett az előző szabályozáshoz képest, hogy szigorúan megtiltották a párttagok terhelő adatok alapján történő beszervezését. A párt- és társadalmi szervezetek

választott funkcionáriusai, apparátusaik dolgozói továbbra sem lehettek a hálózat tagjai.⁹¹

Az MSZMP és a KISZ tagjainak aránya a hálózatban (%)

Látható, hogy az állampárt tagjainak aránya – az ötvenes-hatvanas évek fordulóján tapasztalható ingadozást és az 1973-as átmeneti megugrást követő visszaesést nem számítva – folyamatosan emelkedő tendenciát mutat, az 1957-es 13,5%-ról az 1989-es 21%-ra. Megjegyzem, 1953-ban még az államvédelem ügynökségének több mint a fele, de 1955-ben is több mint a kétötöde volt MDP-tag (ebben a K- és T-lakások adatai is benne vannak).⁹² A párttagok jelenléte értelemszerűen az ügynökök körében volt a legkisebb, 1972 után szinte teljesen el is tűntek ebből a kategóriából. Legnagyobb arányban a rezidensek között fordultak elő, akiknek 1957-ben

⁹¹ ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 94. számú parancsa, 1956. október 8. ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 33. számú parancsa, 1958. december 5. ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminisztere 005. számú parancsa, 1972. április 5.

⁹² Az adatok forrása: Kajári 2001, 150. ÁBTL 1.11.10. 341. tétel. Az országos hálózat 1955. I. 1-jétől 1955. XII. 31-ig, d. n. (II. sorozat, 27. doboz).

kétharmaduk, később legkevesebb háromnegyedük (de előfordult, hogy 85%-uk) volt az MSZMP tagja. 1973-tól kezdve a titkos munkatársak körében némileg kisebb volt a párttagok jelenléte, de nagyjából minden második tmt. ekkor is az állampárt tagja volt.

A diagramon ábrázoltam a párt ifjúsági szervezetének, a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjainak az arányát is. (1957-ben és 1958-ban az adatlapok még az ifjúsági szervezetek – így, többes számban – tagjait tüntették fel.) A KISZ-tagok jelenléte szintén folyamatosan emelkedett, igaz, az 1962-es és különösen az 1973-as felülvizsgálat eredményeképpen jelentősen visszaesett az arányuk. (Utóbbi esetben hipotézisként megfogalmazható: a KISZ-tagok számának csökkenése összefüggött azzal, hogy a revízió során legnagyobb mértékben a katonai elhárítás hálózata csökkent, akik között vélhetően nagy volt az ifjúsági szövetség tagjainak aránya.)

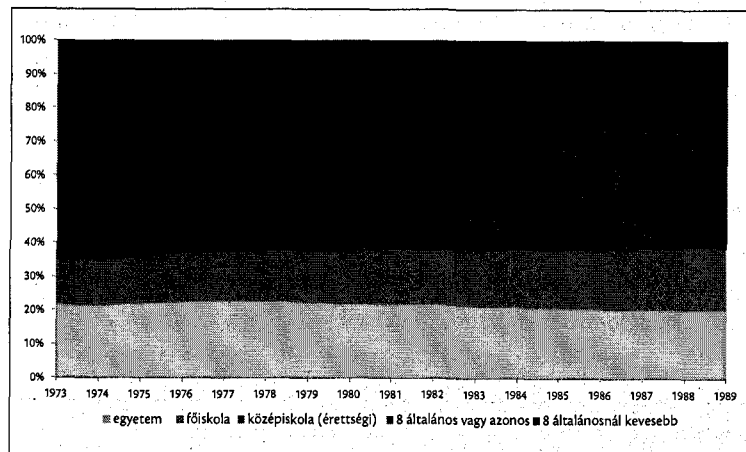
1972 után egy sor új, a hálózati személyek személyi tulajdonságaira, adottságaira vonatkozó adatok megjelenítését szolgáló rovatval egészítették ki a statisztikai űrlapot. Ezek nyilvántartásának megszervezése, mint azt egy állambiztonsági tanulmány megfogalmazta, lehetővé tette az állambiztonság számára „a hálózat adottságainak, lehetőségeinek alapos felmérését, a hálózatban rejlő lehetőségek céltudatos, szisztematikus kihasználását”⁹³. Mindez persze nem jelentette azt, hogy az állambiztonság ezt megelőzően nem tartotta volna számon a hálózati személyek nemét, műveltségét vagy nyelvtudását. Az operatív nyilvántartó osztály 1966-ban is képes volt kimutatást készíteni a női ügynökökről,⁹⁴ 1972 előtt is tájékoztatni tudta az öt megkereső szervezeti egységet az angolul, németül

⁹³ ÁBTL 4.1. A-2056. Előadás az állambiztonsági szervek központosított nyilvántartásának kialakulásáról, fejlődéséről és a fejlesztés feladatairól, d. n., 21.

⁹⁴ ÁBTL 1.11.10. 653. tétel, S. dosszié. Kimutatás a BM III. Főcsoportfőnökség központi és megyei szervei által foglalkoztatott női hálózat számáról, összetételéről, 1966. november 16. (II. sorozat, 52. doboz).

vagy olaszul beszélő női hálózati személyekről,⁹⁵ de még a németül tudó, a Balaton környékén pincérként dolgozó ügynökökről is.⁹⁶

A hálózati személyek iskolázottság szerinti megoszlása, 1973–1989

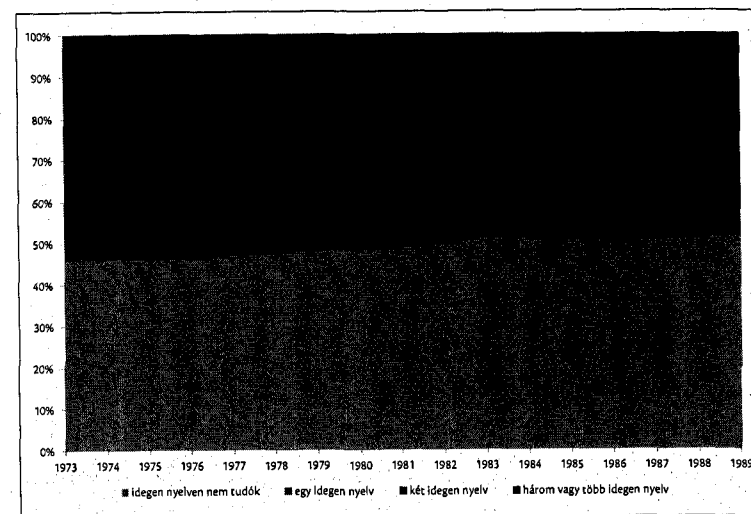

A pontos adatok citálása nélkül is megállapítható: a hetvenes-nyolcvanas években az állambiztonsági ügynökhálózat iskolázottsági mutatója meghaladta a lakosság egészének szintjét. A hálózati személyek harmada rendelkezett felsőfokú (egyetemi vagy főiskolai) végzettséggel, több mint a 70%-uk (a korszak legvégén háromnegyedük) pedig legalább középiskolát végzett. Ugyanakkor elenyésző volt a teljesen iskolázatlan emberek részaránya. Mindez természetesen a hálózati munka irányából és követelményeiből fakadt, csakúgy, mint a hálózati személyek idegennyelv-tudása is.

⁹⁵ ÁBTL 1.11.10. 653. tétel, 8. dosszié. 64-38/8/1970. Kimutatás az angol, német, olasz nyelvet beszélő – fiatal korosztályú – női hálózati személyekről, 1970. május 18. (II. sorozat, 52. doboz).

⁹⁶ ÁBTL 1.11.10. 653. tétel, 8. dosszié. Kimutatás a német nyelvet beszélő – pincér foglalkozású – hálózati személyekről, 1971. január 21. (II. sorozat, 52. doboz).

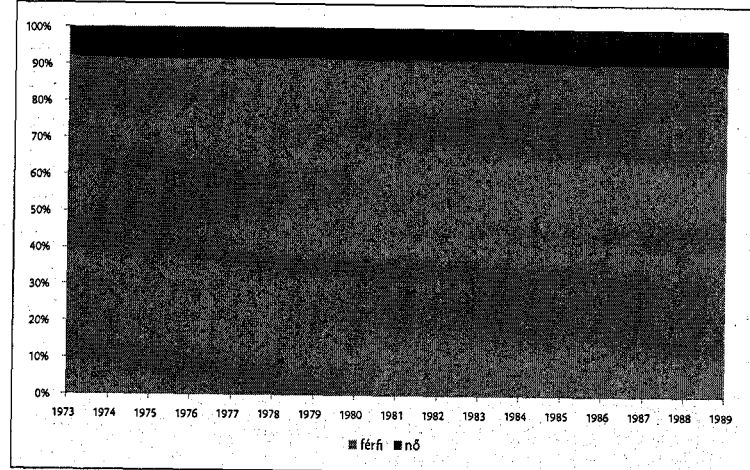
A hálózati személyek idegennyelv-tudása, 1973–1989

Természetesen nem tudhatjuk, hogy milyen szintű és minőségű volt a statisztikákban megjelenő nyelvtudás, az mégis figyelemre méltó, hogy a hetvenes években a hálózati személyek több mint a fele, 1983-tól kezdve valamivel kevesebb mint az 50%-a legalább egy idegen nyelven beszélt vagy írt. (A tendencia abban az értelemben is csökkenő, hogy a több nyelven tudók aránya valamivel nagyobb mértékben csökkent, mint az egy nyelven tudóké.)

1973-ban jelent meg a statisztikai lapokon a hálózat nemek szerinti bontása is.

A hálózat nemek szerinti megoszlása, 1973–1989

Nem túlzás állítani: az állambiztonsági hálózat neme – az állambiztonság egészéhez hasonlóan – férfi volt. A nők aránya ugyan folyamatosan emelkedett, ám a 10%-ot sosem érte el. Az ügynökök között még ennél is kisebb volt a részesedésük, míg a „legkvalifikáltabb” hálózati személyek, a titkos munkatársak körében szinte teljesen elhanyagolható volt a jelenlétük: bár számuk többszörösére (4-ről 28-ra) emelkedett, arányuk a korszak legvégén így is éppen csak, hogy átlépte a 2%-ot. Miután a hálózat egészét tekintve nagyobb elmozdulásokat nem tapasztalhatunk, a nemek szerinti megoszlás példája mutat rá talán leginkább a szinkrón vizsgálat fontosságára. Feltételezhető ugyanis, hogy a különböző állambiztonsági szervek különböző mértékben alkalmaztak női ügynököket, ezek az eltérések pedig sok hasznosítható információval szolgálhatnak majd az ügynökhálózat és általában az állambiztonság működésére.

BEFEJEZÉS HELYETT

Mint azt korábban már jeleztem, munkám nem vállalkozhatott az állambiztonsági ügynökhálózatra vonatkozó statisztikai adatok kimerítő elemzésére, célom a forrástípus bemutatása, az elemzésében rejlő lehetőségek felvillantása volt. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára közötti együttműködés keretében ugyanis (a két intézmény által közösen létrehozandó, az állambiztonsági ügynökhálózattal kapcsolatos tudományos adatszolgáltató honlap tartalomfejlesztéseként) a közeljövőben remélhetőleg sor kerül az adatlapok teljes körű publikálására. Az ekképpen közzétett adatbázis, ha tetszik, adathalmaz már önmagában is jelentősen bővíti a korszak titkosrendőrségéről és az ügynökségről meglévő ismereteinket, emellett pedig további kutatások alapjául szolgálhat.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.5. – Az egyesített BM államvédelmi szerveinek iratai (1953–1956)
- 1.6. – A BM Politikai Nyomozó Főosztályának iratai (1957–1962)
- 1.11.1. – Az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai (1960–1990)
- 1.11.10. – Az operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai (1962–1990)
- 1.12.2. – A Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai (1957–1990)
- 2.2.2. – Hálózati nyilvántartások
- 4.1. – Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
- 4.2. – Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-au – A BM „M” és Szervezési Csoportfőnökség/Szervezési Osztály iratai (1950–1990)

XIX-B-1-az – Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye (1945–1990)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Kajári Erzsébet (összeáll.) 2001: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések.* Szerk. Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Kajári Erzsébet (összeáll.) 2006: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések.* Szerk. Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Irodalom

Baráth Magdolna 2013: Az operatív nyilvántartás szervezete és rendszere, 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok).* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 447–491.

Boreczky Beatrix 1999: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Budapest, Történeti Hivatal. (Trezor 1.) 99–114.

Cseh Gergő Bendegúz–Tóth Eszter 2017: A magyar állambiztonsági szervek központi nyilvántartási rendszere és annak számítógépesítése (1962–1990). In *A Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára közös munkacsoportjának jelentése az 1990 előtti állambiztonsági szervek mágnesszalagokon megőrzött adatállományának vizsgálatáról.* Budapest, NEB. 9–49. <https://www.neb.hu/asset/phpoj7mWy.pdf>, 2017. november 11.

Cseh Gergő Bendegúz 2006: Az állambiztonsági iratok pusztulása 1956-ban (forrásközlés). *Levéltári Szemle*, 2006/3. 3–15.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2013: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956.* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 63–127.

Gyáni Gábor 2002: Történetírás és statisztika: kapcsolatuk forgandó volta. In Uő: *Történelemszinkrízisek.* Budapest, L'Harmattan. 22–34.

Kovács I. Gábor 2002: „Törzsökös” és „asszimilált” magyarok, „keresztény allogének” és „zsidók” a dualizmus kori Magyarország középiskolaiban. Forráskritikai észrevételek Karády Viktor cikkéhez. *Korall*, 9. (2002. szeptember) 193–232.

Kövér György 1998: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, Osiris. 1–118.

Lakatos Ernő 1942: *A magyar politikai vezetőréteg, 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány.* Budapest, Élet Irodalmi és Nyomda Rt.

Takács Tibor 2013: Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia. *Betekintő*, 2013/3. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_takacs.pdf, 2019. május 2.

Takács Tibor 2014: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Budapest, Libri. 107–128.

Tóth Eszter 2013: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok).* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 381–445.

Periodikák

Magyar Közlöny, 1963/17. (1963. március 22.) és 1990/14. (1990. február 14.) szám.

RIBA ANDRÁS LÁSZLÓ

Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága

Adalékok a kései pártállam hatalomtechnikájának
tanulmányozásához

Irányítás és ellenőrzés, együttműködés és információcsere, elvi orientálás és befolyásolás: a hatalomgyakorlás alapvető, évezredek technikai. Ezeknek az eszközöknek a megítélése természetesen nagymértékben függ az adott uralmi formától, amelyben a hatalmat birtoklók használják azokat. A tanulmány megírásához kapcsolódó kutatás a kései pártállam pártirányításának vizsgálatára helyezte a fókusz, különös tekintettel a közvetett pártirányítás és a biztonságpolitika által érintett területek kapcsolataira 1989 első felében.*

BEVEZETÉS

A pártállam utolsó éveire világossá vált, hogy az államcsőd elkerülése nem lehetséges az addig képviselt ideológia politikai-hatalmi érvényének fenntartása mellett. A pártállami berendezkedésben a kommunista párt – a

* A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottsága megbízásából korábban végzett kutatások alapján készült. Ezúton is szeretném megköszönni Horváth Zsoltnak és Simon Istvánnak a munkámhoz nyújtott segítségét.

Magyar Szocialista Munkáspárt – alapvetően ideologikus jogcímen nyugvó támasszal gyakorolta „alkotmányosan” rögzített kizárólagos hatalmát. A fennálló politikai-gazdasági-társadalmi berendezkedés ideológiai alapú meghatározottsága (korlátoltsága) a gazdaság területén olyan akadályokba ütközött, amelyek előrevetítették, hogy amennyiben a politikai viszonyokban nem következik be érdemi változás, úgy az egész rendszer léte kérdőjeleződik meg.

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától egyre komolyabban jelentkező gazdasági kihívásokat azonban a Kádár–Lázár-féle vezetés nem oldotta meg. A párt és a kormány élén végbement meghatározó jelentőségű személycserék idejére – Lázár/Grósz, Kádár/Grósz, Grósz/Németh – a problémákat öröklő vezetés a szükséges változtatásokat lényegében már csak kényszer szülte intézkedésekkel tudta kieszközölni. Ennek egyenes következményeként veszett el az ideológia hatalmi-politikai érvénye.¹ A pártállam és az állampárt politikai rekonstrukciójának kísérletét bújtatva közel egy évtizedes, tudományos alaposságú előkészítő munka előzte meg.² A terveket a gyakorlatba átültető intézkedések 1987–1989 között valósultak meg.

A főként a kormányzat és a törvényhozás területén beindított változásokkal párhuzamosan nem sokkal később a párt működésének átalakítása is kezdetét vette. A berendezkedés módosulásai lehetővé tették az államhatalom megváltozását, ezt a politikai intézményrendszer reformjának nevezték. Azonban mind a gazdasági, mind a politikai-intézményi válto-

¹ Grósz Károly az Országgyűlésben elmondott első miniszterelnöki expozéjában a kormány munkaprogramjának ismertetésekor a következőképpen fogalmazott: „Nincs okunk arra, hogy egy rosszul értelmezett ideológiai stabilitás jegyében ne lépjünk olyan gyakorlati ügyekben, amelyek ellen csak az szól, hogy eddig még nem alkalmaztuk. Megújulásra képes és megújuló szocialista társadalmunknak a változó világ minden, a társadalmi haladást szolgáló jelenségét be kell tudni építeni a maga rendjébe.” Az 1985. június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. II. kötet. 1987. szeptember 16.–1988. november 26. (17. ülésnap, 1987. szeptember 16.) 1220.

² Kilényi 1991, 5–14.

zások a legitimációs bázist jelentő ideológiai alapoktól való eltávolodás révén valósultak meg, vagyis a szocializmust építő pártállam szempontjából nem reformokat, hanem gyökeres átalakulást, az addigi keretektől való kilépést jelentettek. Rávilágít erre többek között az a körülmény is, hogy a valóban mélyreható korrekciós-rekonstrukciós folyamatokban és azok eredményeiben a második világháborút követő koalíciós időszak politikai mintáit, valamint a polgári típusú rendszerek politikai sajátosságait fedezhetjük fel. Elemi kérdésként merült fel, hogy a pártállami politikai vezetés a hatalmi struktúra átalakítása során milyen politikai viszonyrendszerekben vagy történelmi előzményekben tud gondolkodni. Az addigi módszerek az újonnan kialakuló politikai viszonyok között már nem voltak alkalmazhatók.

A pártirányítás³ közvetett módozatai gyakorlatának alapját (a működés politikai befolyásolása) az utolsó időszakban is a pártfegyelem jelenthette. Ez tette – a pártirányítás formális megszüntetése mellett – továbbra is lehetővé az MSZMP politikájának érvényre juttatását az állami és társadalmi szervek vezetőin keresztül. Az átalakuló rendszer működése egyik legfontosabb vonásának tekinthető, hogy az MSZMP központi vezető szerveinek és apparátusának a nem pártterületekre ható közvetlen irányítása és a vele járó ellenőrzés korábbi formájában megszűnt. A politikai hatalmi súlypontnak a kormányra való áthelyeződésével párhuzamosan a „lekapcsolt” vezető párttestületek rovására megnőtt a kommunista több-

³ A Párt- és Tömegszervezetek Osztályának egy 1977-es definíciója szerint: „A pártirányítás és a pártellenőrzés gyakorlatában biztosítani kell az elvi, politikai irányítás és operativitás helyes értelmezését. A párt munkastílusában az elvi-politikai irányítás és operativitás állandó elemek. Egységes egészet képeznek. Nem választhatók szét. Nem állíthatók szembe egymással. Az elvi-politikai irányítás nem csupán az elvek önmagában való hangoztatása, hanem az elvek cselekvési programmá való átalakítása. Az operativitás a politikai gyakorlati érvényesítésében a bürokratikus formalításokat mellőző konkrétságot, határozottságot, gyorsaságot, hatékonyságot és állandó szervező munkát jelent. Ennek jelen kell lennie a pártmunka minden elemében.” MNL OL M-KS 288. f. 52/7. ó. e. A párt munkastílusa, munkamódszere fejlesztésének feladatai, 1977. január 4. Közli Krahulcsán 2014, 8., 22. lábjegyzet.

ségű országgyűlés befolyása. A kormányzóparti működés lényeges eleme, hogy a kormányfő és a kormány az országgyűlésnek felelős, működésüket a törvényhozás ellenőrzi. A törvényhozásban a kommunista képviselőcsoport abszolút többséget élvezett, s a párttag képviselőkre szintén kötelező érvényű volt a pártfegyelem. Az MSZMP KB 1988. november 22-i határozata kimondta, hogy a testület „a politikai intézményrendszer más szervei esetében ajánlásokkal, állásfoglalásokkal él, amelyek az ott dolgozó kommunisták számára irányadóak. [...] tevékenységében [az MSZMP KB] elsősorban a politikai, stratégiai irányvonal meghatározására összpontosít, irányítja a párt szerveit és szervezeteit. A társadalom más szervezeteihez a népképviselői és önkormányzati szervezetekben, a gazdaságban, a társadalmi szervezetekben és mozgalmakban dolgozó kommunisták, kommunista csoportok útján, elvi-politikai eszközökkel, meggyőződéssel közvetíti a párt politikáját.”⁴ Mindezek fényében logikus lépés volt, hogy az országgyűlés kommunista képviselőcsoportjának vezetését 1989 márciusában Grósz Károly főtitkár vette át.

A BIZOTTSÁG LÉTREHOZÁSÁNAK OKAI ÉS SZEREPE A PÁRTIRÁNYÍTÁS FENNTARTÁSÁBAN

Az 1988. november 22-i KB-határozat fentebb idézett rendelkezéseinek összefüggésében szükséges értelmezni, hogy „a Központi Bizottság tiszteltben tartja az Országgyűlés kizárólagos törvényalkotói szerepét, a Minisztertanács önállóságát és felelősségét a kormányzati munkában. Támogatja a kormány tevékenységét. Megszünteti a kormányzati tevékenységi

⁴ Az MSZMP KB határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről; a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatokról, 1988. november 22. Vass 1994, 505.

körök – közöttük a kül- és belügyek, a honvédelem – közvetlen irányítását, a párt- és az állami testületek működésének párhuzamosságát.”⁵ Ugyanez a határozat rendelkezett többek között a KB által választott állandó bizottságok létrehozásáról, köztük a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságról (NJKB),⁶ amelynek elnöke a főtitkár, tagjai többek között a külügy-, a belügy- és a honvédelmi miniszter voltak.

Az átfogó intézkedéseknek a párt- és nem pártterületek szervezeti szétkapcsolódását kellett volna eredményezniük. Bár nem állítjuk, hogy erre nem került sor, mindenesetre a létrejövő állandó KB-bizottság szerelmi összetétele a határozatot követő több mint fél évben nem támasztja alá kielégítően a nevesített három terület közvetlen pártirányításának megszűnését. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a közvetett pártirányítás technikáira, a befolyásolásra, elvi orientációra, együttműködésre és információcserére – többek között az érintett területek miniszterei és KB-titkárai szoros együttműködésének elősegítésére létrehozott, a párt főtitkára által vezetett NJKB tevékenységének vizsgálatával – nagyobb hangsúlyt kell helyoznünk.

A bizottsággal kapcsolatban az első és legfontosabb kérdés, hogy hogyan kell, illetve hogyan lehet értelmezni a testület létét.

Álláspontunk szerint az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága:

(1) Az átalakuló hatalmi szerkezetet tekintve a biztonságpolitikai területek stratégiai koordinációs bizottságaként működött a párt és a kormány között.

(2) A formális pártirányítás korábbi csatornáit, mechanizmusait, módszereit átalakulásának, megszűnésének idején a párt irányelvei érvényre juttatásának intézményes biztosítékeként működött.

⁵ Uo. 505.

⁶ A vonatkozó szakirodalom a bizottság elnevezését NJKPB-ként rövidíti, mi az eredeti dokumentumok alapján az NJKB rövidítést alkalmazzuk.

1989 nyarán a fenti konstrukcióban történő együttműködés a pártvezetésben és a közjogi viszonyok tekintetében bekövetkező változások, a kormány – előre eltervezett – egyre kézzelfoghatóbb politikai önállósága okán feltételezhetően megszűnt.⁷

Mértékadó történelmi vélemények szerint az 1945 és 1989 közötti hatalmi struktúrát még nem sikerült kellő alapossággal feltárni ahhoz, hogy megértsük a rendszer mechanizmusainak működését, a komoly és átfogó elemző munka kezdeti szakaszában tartunk. A késő pártállami időszak azonos szempontú vizsgálatát különösen megnehezíti az a további körülmény, hogy a rendszer egy rekonstrukciós (atipikus) szakaszban volt, amely működésében eltért a konszolidált időszaktól. Az ekkor érvényben lévő döntéshozatali mechanizmus nem rekonstruálható kizárólag a formális struktúrákban hozott döntések lekövetésével, a folyamatokban közreműködő személyek interakcióinak feltárása, a személyközi kapcsolatok politikai folyamatok tükrében való értelmezése pedig nagy kihívást jelent.

A pártállam átalakítása rendkívül összetett folyamat volt. A kommunista párt szinte mindenre kiterjedő irányító szerepe biztosításának szervezeti és jogi feltételei voltak, amit egy önálló és átfogó pártállami intézménytörténet keretébe foglaltan lenne szükséges feldolgozni. Tanulmányunkkal ehhez a magyar történettudomány előtt álló jövőbeni munkához kívánunk hozzájárulni.

A biztonságpolitika által érintett területek ebben a sajátos és rendkívül dinamikus politikai folyamatban tehát elsősorban a klasszikus (kormányzati) miniszteriális területek, a honvédelem, a belügy és a külügy voltak. Az ország külső és belső biztonsága szükségszerűen magában foglalta a hírszerző és elhárító szervek, a fegyveres testületek és a karhatalom irányítását is. A biztonságpolitika területébe illeszkedett az 1988/89-ben meg-

változó, átmeneti jellegű alkotmányos rend, sajátos megközelítésben az egész belpolitikai élet.

Az NJKB létrejöttét nem önmagában értelmezzük, hanem abban az átfogó, rendszerszintű intézményi átalakításba ágyazottan helyezzük el, amelyre fentebb utaltunk.⁸ Grósz Károly már az átszervezés és átalakítás kezdeti lépései során is kiemelt jelentőséget tulajdonított a bizottságnak. Határozott elképzelései⁹ voltak a működésére vonatkozóan, ezek közé tartozott, hogy vezetését egyértelműen a saját személyével, pontosabban a főtitkári tisztséggel kötötte össze. A bizottság összetétele a politikai rang, a tapasztalat, a korábban vagy adott időben betöltött funkciók tekintetében figyelemre méltó volt.

Egyes kutatói álláspontok, vélemények az NJKB-ben a Koordinációs Bizottság,¹⁰ illetve a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály egyfajta továbbélését¹¹ feltételezik. Mások „vérsbizottságot” vagy akként működni képes formációt látnak benne, és nem zárják ki, hogy eleve a hatalom akár erőszakos eszközökkel történő megtartásának biztosítása érdekében hozták létre.¹²

⁸ Lásd részletesen Sárközy 2012, 135–142. Alapvető jelentőségű munkák ezzel kapcsolatban Bihari 2005, Kukorelli–Tóth 2016.

⁹ „Biztonságpolitikájának kell lenni a pártnak. [...] Ehhez kellene az a bizottság, ami benne van a KB elé menő anyagban. Az apparátusban nincs eléggé alátámasztva annak a bizottságnak a munkája. Megítélésem szerint – függetlenül attól, hogy ki lesz a kongresszus után a főtitkár – azt a biztonsági bizottságot mindig a főtitkárnak kell vezetnie. Kellene azonban egy olyan ember ott a főtitkár mellett, aki nem szakértő, hanem – nem tudom jobban elhelyezni – mint egy [KB-]titkári jogú vagy megbízatású egyén, de nem kellene KB-titkárnak lenni. [...] Mert ez a bizottság [...] a biztonságpolitikával foglalkozik, amelyikben benne van a nemzetközi biztonság is, meg a belső biztonság is. Tehát ez nem összetolása az adminisztratív titkárnak meg a külügyi titkárnak. Ez más. Itt kellene annak a műhelymunkának folyóia ennek az irányításával, aki tulajdonképpen a párt viszonyát kimunkálja ezekhez a kérdésekhez, mert a döntést az állami struktúrában kell meghozni mindent.” Grósz Károly hozzászólása a PB-n: MNL OL M-KS 288. f. 5/1044. ő. e. Az MSZMP PB ülésének szó szerinti jegyzőkönyve, 1988. november 21.

¹⁰ Révész 2014.

¹¹ Krahulcsán 2014.

¹² Lásd erről Tőkés 1998, 295–309. és Tőkés 2015.

⁷ Az NJKB 1989 második félévére tervezett témakörei összeállításának, kidolgozásának és esetleges megtárgyalása körülményeinek feltárása, beazonosítása a tanulmány lezárásáig nem sikerült.

Álláspontunk szerint mindezen megközelítések bizonyos értelemben helytállóak és logikusak. A bizottság tevékenységében azonban meghatározó az elvi-politikai álláspontok és irányvonalak sajátos kialakítása. A miniszteri önállóság, ezáltal a kormány politikai önállóságának kérdése nem választható el a fegyveres testületek, a szolgálatok, az ország nemzetközi kapcsolatainak ügyétől. A kötelezően képviselendő politikai álláspontok kialakításában személy szerint a miniszterek is részt vettek mint a párt vezető testületének tagjai.

Az 1988. november 22-i KB-határozattal nem mondták ki, hogy a pártirányítást teljesen megszüntetnék. Ennek alapján a közvetett irányításról nem mondtak le. Ezt napjaink politikai rendszereiben sem engedhetik meg maguknak a kormányon lévő politikai pártok, azonban számukra ezt az alkotmányos jogrend, a parlamentáris keretek, a demokratikus szabályozók teszik lehetővé. A határozat azt a gyakorlatot számolta fel, amelyben a központi apparátus közvetlenül irányít állami szerveket.

Az adott témának az NJKB általi megtárgyalását stratégiai és elvi politikai intézkedések előkészítéseinek tekinthetjük, a bizottságban született állásfoglalások hasznosítását azonban több dimenzióban, szinten és minőségekben fedezhetjük fel. A munkásörségre vonatkozó határozati javaslat például közvetlenül a bizottság állásfoglalása alapján került a KB elé döntéshozatalra. (A PB-t felhatalmazás alapján kihagyták.) A PB megtárgyalandó napirendjei között is szerepelt a Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztésének ügye (tehát egy, az ország katonai védelmének helyzetét jelentősen meghatározó kérdés), azonban az NJKB a legfelsőbb szintű párttestület döntéshozói kompetenciáját erőteljesen manipulálhatta azáltal, hogy a vonatkozó javaslattervezetben szereplő alternatívák közül kiválasztotta, melyik kerülhet a PB-tagok elé. A KGST-vel és a Varsói Szerződéssel való viszonyt tárgyaló ülések meghatározták azokat a diplomáciai lépéseket és intézkedéseket, amelyek döntően befolyásolták az ország nemzetközi kapcsolatait. Mindez papírforma szerint nagy vonalakban megfelelt a KB-határozatnak és a kapcsolódó intézkedéseknek, hiszen a KB állandó bi-

zottságai konzultatív testületek voltak,¹³ amelyeknek azonban nem a kormányt vagy a minisztériumokat, hanem a párt vezető szerveinek munkáját kellett a feladatkörükbe utalt kérdések megvitatásával, tapasztalataik összegzésével, javaslataikkal, döntési alternatívák kidolgozásával segíteni.

Általánosságban elmondható, hogy a pártállami működés során a párt vezető szervei által hozott határozatokat a minisztertanács, a minisztériumok végrehajtották, azokat az országgyűlés törvénybe foglalta stb. A szabályozást a központi pártapparátusban dolgozták ki, csupán elfogadásra küldték meg az adott állami szervhez. Igaz ugyan, hogy a párt határozat csak a párttagra nézve volt kötelező, de például a végrehajtásra kiadott miniszteri rendelet szélesítette annak normatív erejét. Az állami szervek esetében az ott működő pártbizottságok, pártszervezetek ezt a mechanizmust még hatékonyabbá tették. A fegyveres testületeket, szolgálatokat irányító minisztériumok esetében ennek a jelenségnek különösen fontos szerepet tulajdoníthatunk az átmeneti alkotmányos rend, a közjogi viszonyok átalakulása folyamatában.

Az NJKB üléseinek elemzése alapján megállapítható, hogy a minisztériumok munkáját meghatározó döntés-előkészítő anyagok létrehozásában nem a jelen lévő illetékes pártvezetők – adminisztratív KB-titkár, külügyi KB-titkár, NPO-vezető –, hanem a miniszterek vittek vezető szerepet. Tehát az esetek meghatározó részében a kormányterületről érkező, szakszemponthoz tartozó elemeket tartalmazó előkészítő anyagokat politikai értelemben véleményezte a párttestület, amelyet azt követően állami vonalon kellett megvalósítani. Hatásirányát tekintve a pártállami gyakorlat megfordulásának kialakuló tendenciáját érhetjük tetten ezáltal.

A bizottság döntést formálisan valóban nem hozott. A demokratikus – valójában bürokratikus – centralizmus a döntés-előkészítés fázisában

¹³ Az MSZMP KB határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről; a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről, 1988. november 22. Vass 1994, 509.

lehetővé tette, hogy a vezetés néhány tagja meghatározhassa az ország sorsát döntően befolyásoló kérdésekre adandó válaszokat. A bolsevik típusú párt működési alapelve centrális elemeinek eltorzított vagy aránytalan gyakorlati megvalósítása¹⁴ által a kis létszámú operatív vagy végrehajtó testületek játszottak meghatározó szerepet. A legfelsőbb pártvezetést, ezt a magas szintű és alacsony létszámú párttestületet a gyakorlatban csak a saját belátása korlátozta, döntési lehetősége lényegében korlátlan volt. Ennek szemléletes megnyilvánulása az a szervezeti-működési sajátosság, hogy az NJKB saját maga döntött működésének feltételeiről, munkarendjéről. A tagok csak saját személyükben vehettek részt az üléseken, amelyek – anyagaik is – titkosak voltak, és a kontroll a bizottságot kiküldő KB részéről is csak kismértékben mutatható ki. (A testületnek tájékoztatót, rövid közleményt küldtek az ülés tényéről.)

Az NJKB feladatmeghatározásának körülményeire a későbbiek során visszatérünk. A testület tevékenységének elemző szempontú ismertetése előtt még egyszer felelevenítjük az 1988. november 22-i KB-határozatot, amely megszüntette a kormányzati területek közvetlen pártirányítását, egyúttal kimondta a párt- és az állami testületek működése közötti párhuzamosságok felszámolását is. A pártállam sajátossága, hogy a különböző szerveknek párt- és állami vonalon is megvolt a saját, azonos célú megfelelője. Ha az államigazgatásban létrehoztak egy szervet, a pártterületen is felállítottak egy annak megfelelőt. Fentiek és az NJKB esetében elgondolkodtató körülmény, hogy Grósz Károly még miniszterelnök-főtítkárként, több azonos eredőjű intézkedése mellett,¹⁵ szintén 1988 őszén terjesztette elő

¹⁴ A felső szervek határozatai kötelezőek az alsó szintű szervekre és a párt valamennyi tagjára; a választott vezetők a feleltes szint testületeinek is felelősséggel tartoznak, azok beszámoltathatják, ellenőrizhetik; a testületekben többségi szavazással hozott döntések képviselete és végrehajtása a kisebbségben maradtak számára is kötelező; a kisebbségi álláspontot képviselők nem ismertethetik meg álláspontjukat a tagsággal, más pártszervezetekkel (frakciózás). Minden alsóbb szerv és a tagság, az egyes tag a felsőbb utasítás kritikátlan végrehajtására „kényszerül”. Lásd Vonyó 2012, 16–42.

¹⁵ Grósz Károly: „A kormányban tovább kívánjuk folytatni azokat a személyi változásokat,

– kormányfői minőségében – a Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága és titkársága megszüntetését.¹⁶ Helyette a Minisztertanács Hivatalán belül megszervezték a Védelmi Irodát, amelynek élére Markovics Ferencet¹⁷ nevezték ki 1988. november 15-i hatállyal. Grósz mindezt a kormányzati munka fejlesztésével indokolta. Ügyrendje szerint a Védelmi Iroda a kormány védelemmel, belbiztonsággal, mozgósítással és gazdasági felkészüléssel kapcsolatos feladatai ellátását segítette. Folyamatosan kapcsolatot tartott a HM-mel, a BM-mel, a Munkásőrség Országos Parancsnokságával és az Országos Tervhivattal. Döntés-előkészítő munkát végzett.¹⁸

Grósz tehát, kevéssel azelőtt, hogy megvált kormányfői tisztségétől, a biztonságpolitika szempontjából az állami szférát erősítő fontos szervezeti változtatásról döntött.¹⁹

amelyeket az év elején, illetve az elmúlt év végén elhatároztunk. Ebben semmi új nincs. Ennek részeként körülbelül az esztendő végén vagy a jövő év elején a miniszterelnöki és a pártfőtítkári tisztséget kettéválasztjuk. Azért nem korábban, mert be kell fejezni, meg kell oldani azokat a kormányzati szervezési feladatokat, amelyek már három éve vita tárgyát képezik, amelyekre több alternatív javaslat született, de még nincs bennük döntés, és a kormányelnök személyében való azonnali változás ezt a döntési sorozatot lelassíthatná.” *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve*. Budapest, Kossuth, 1988.

¹⁶ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Germuska Pálnak, hogy az általa végzett kutatások vonatkozó eredményeit megosztotta velem, és rendelkezésemre bocsátotta Horváth Miklóssal közösen elkészített, *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990* című munkájuk kéziratát annak megjelenése előtt.

¹⁷ Markovics 1989-ben a Védelmi Iroda vezetőjeként a munkásőrség felszámolásával megbízott kormánybiztos volt.

¹⁸ A Minisztertanács elnökének 1/1989. számú utasítása a Minisztertanács Védelmi Irodájának ideiglenes ügyrendjéről; A Minisztertanács elnökének 1/1990. számú utasítása a Minisztertanács Védelmi Irodájának ügyrendjéről. Germuska–Horváth é. n., 52. számú dokumentum.

¹⁹ Az NJKB percepcióját a néphadsereg, a HM átalakulása, a munkásőrség megszüntetése vonatkozásában lásd Kiss 2018, 135–137. Kiss Dávid szerint Grósz az amerikai Nemzetbiztonsági Bizottsághoz íglette. Lásd még Helgert–Mészáros 2017, 300–306., valamint Ólmosi 2016, 45–60. és Kárpáti 2011.

A BIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE

1989 januárjának legnagyobb közérdeklődést és politikai visszhangot kiváltó eseménye Pozsgay Imre 168 órának adott rádióinterjúja volt, amelyben Nagy Imre politikai szerepének megítélésére irányuló válaszában nyilvánosságra hozta az általa vezetett munkabizottság keretében működő történelmi albizottság elemzésének azt a részét, amely az 1956-os októberi eseményeket nem értékelte egyértelműen ellenforradalomként. Néhány nappal az interjút követően, 1989. február 3-án került sor az NJKB első ülésére.

A tagok²⁰

A bizottság tagjai Grósz Károly, Horn Gyula, Fejti György, Korom Mihály, Horváth István, Kárpáti Ferenc, Várkonyi Péter, Kótai Géza, Szűrös Mátyás, Fock Jenő, Borbély Sándor voltak. Grósz Károly személyét mint Kádár utódlásának kérdésére adott adekvát választást, életútjának áttanulmányozása alátámasztja. Nagyon fiatalon, tizenöt éves korában lépett be a kommunista pártba. Pályája különböző állomásain szerzett széles körű tapasztalatai közül fontosnak tartjuk kiemelni a katonai alapokat, majd az agitációs munkát. 1956-os tevékenysége miatt hosszadalmas vizsgálatot követően tudta csak tisztázni magát, aminek feltételezhetően jelentős szerepe volt politikai magatartásának formálódásában. A nyolcvanas évek első felében vált országos jelentőségű káderré, miután KB-tag, majd budapesti első titkár lett, 1985-ben pedig bekerült a PB-be. Keményvonalas politikusként tartották számon, aki azonban gazdasági kérdésekben

²⁰ A bizottság tagjainak életrajzát – Kótai Gézáét kivéve – lásd a NEB honlapjának Tudástárban (<https://neb.hu/hu/tudastar>).

reformer álláspontot képviselt. 1987. júniusban követte Lázár Györgyöt a minisztertanács, 1988. májusban Kádár Jánost az MSZMP élén. A vizsgált időszakban már csak a főtitkári posztot birtokolta, de éppen ezért ad különös jelentőséget a hatalmi szempontból jelentős tömörülésnek tekinthető NJKB-ben viselt elnöki tisztsége.

A bizottság titkára, Horn Gyula a testület megalakulásakor a Külügyminisztérium államtitkára, 1989 májusától már Németh Miklós átalakított kormányának külügyminisztere volt. Grósz Károly megfogalmazása szerint az a „KB-titkári rangú” vezető, aki az adott helyzetben az MSZMP biztonságpolitikai és nemzetközi irányvonalát, a kapcsolódó politikai területek működését összehangoló stratégia tervezésére volt hivatott. Horn emellett tagja volt az MSZMP által a társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára 1988. június 23-án kiküldött munkabizottságnak, ezen belül a történelmi albizottságnak.

A bizottság tagjai közül Fejti György a párt adminisztratív felügyeleti területét vezető KB-titkári posztot töltötte be, emellett, vagy ennek keretében, felügyelte és ellenőrizte a politikai intézményrendszer átalakítását, többek között az új alkotmány kidolgozását. Ebben a minőségében aktív közreműködőként vett részt a „szocialista jogállamiság” kialakítására irányuló törekvések jogi-politikai/jogpolitikai munkálataiban. Adminisztratív KB-titkárként ő felügyelte a fegyveres testületek, köztük a BM pártszerveit is, vagyis a párt legfelsőbb szintjén ő foglalkozott az úgynevezett belső reakcióval (az ellenzéki/ellenséges tevékenységekkel és csoportokkal). Az alternatív, illetve ellenzéki szerveződésekben tényleges politikai szervezetekké, majd pártokká alakult csoportokat Fejti egészen az országgyűlésig „kísérte”. Az MSZMP-ben az alternatív mozgalmakkal való tárgyalásra 1989. február 10–11-én létrehozott előkészítő bizottság vezetője, később az MSZMP egyik delegáltja volt a nemzeti kerekasztal-tárgyalások során.

Korom Mihály pályafutásából a bizottságban elfoglalt helye alapján kiemelhetjük, hogy korábban az igazságügyi tárcát vezette, azt megelőzően,

illetve azt követően pedig a KB adminisztratív titkára volt. A vizsgált időszakban az Alkotmányjogi Tanács elnöki posztját töltötte be. A tanácsot 1983-ban hozták létre az alkotmány védelmére, feladatkörében ellenőrizte a jogszabályokat, a Legfelsőbb Bíróság irányelveit és elvi döntéseit, illetve a minisztertanács tagjainak, a legfőbb ügyésznek, az országos hatáskörű szervek vezetőinek jogalkalmazás céljából kibocsátott jogi iránymutatásait. Emellett közreműködött az alkotmány rendelkezéseinek értelmezésében. A formálisan az országgyűlésnek felelős tanács tagjainak többsége országgyűlési képviselő volt, a tagok visszahívhatók voltak. Az NJKB eredeti munkaterve szerint az új alkotmány kérdésével is foglalkozott volna, de ezt – hivatkozva az illetékes KB-bizottság érintettségére – törölték a munkatervből. Az illetékes KB-bizottság feltételezhetően az alkotmány felülvizsgálata elvi, politikai irányításának koordinálására 1988 júliusában kiküldött munkabizottság volt, amelyet a már említett Fejti György vezetett, s Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter és Kilényi Géza igazságügyi miniszterhelyettes mellett többek között Korom is a tagja volt.

Horváth István belügyminiszter korábban, 1980–1985 között már vezette a tárcát. 1985-ben Korom Mihályt váltotta az adminisztratív KB-titkári poszton. 1987-ben Grósz Károly miniszterelnökké választásakor miniszterelnök-helyettes lett, majd Grósz kormányának átalakításakor ismét megtették belügyminiszternek. Tagja volt a társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottság politikai rendszerrel, társadalompolitikával, művelődés-politikával, ideológiával foglalkozó albizottságának.

Kárpáti Ferenc 1985-től vezérezredesi rendfokozatban a honvédelmi tárcát vezette. 1970-től miniszterré választásáig a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke és honvédelmi miniszterhelyettes, a vizsgált időszakban már csaknem húsz éve országgyűlési képviselő volt.

Várkonyi Péter külügyminiszter diplomáciai területen kezdte pályafutását, majd a kormány Tájékoztatási Hivatalának elnöke lett. Ezt követő-

en két évig az MSZMP központi napilapja, a *Népszabadság* főszerkesztői posztját töltötte be. 1983. júliusban nevezték ki külügyminiszternek, 1985-től országgyűlési képviselő is volt. 1989. májusban, a Németh-kormány átalakításakor felmentették tárcavezetői tiszteből, s washingtoni nagykövetté nevezték ki. A Külügyminisztérium élén Horn Gyula követte.

Kótai Géza az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztályát vezette, tagja volt a Fejti György által irányított, az alternatív mozgalmakkal való tárgyalásra létrehozott előkészítő bizottságnak, ahol a „lekapcsolt” külügyi pártapparátus képviseletét biztosította felettesével, Szűrös Mátyással együtt.

Szűrös Mátyás külügyi KB-titkár korábban moszkvai magyar nagykövet is volt. A vizsgált időszakban ő vezette az MSZMP parlamenti képviselőcsoportját is. 1989. március 10-én az országgyűlés elnökévé választották, s a hónap végén megvált KB-titkári funkciójától.

Fock Jenő nyugalmazott miniszterelnök az új gazdasági mechanizmus bevezetése idején vezette a kormányt. 1956-ban lett KB-tag, volt KB-titkár, 1957–1980 között PB-tag. Egyes hozzászólásai a bizottságban zajló viták során mai olvasatban is meglehetősen erővel hatnak. Ilyen volt többek között, amikor Nagy Imre kivégzését politikai gyilkosságnak minősítette. A vizsgált időszakban a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének elnöke, az MSZMP által 1988. július közepén a társadalmi-gazdasági kibontakozás programját megalapozó gazdaságpolitika stratégiai elemeinek kidolgozására kiküldött munkabizottság, majd 1989. május végétől az MSZMP gazdaságstratégiai munkabizottságának tagja volt.

A tagok sorában találhatjuk Borbély Sándort, aki 1980-tól a munkásőrség országos parancsnoka volt. A vizsgált időszakban államtitkári besorolással, altábornagyi rendfokozattal rendelkező Borbély a munkás karhatalom első számú vezetőjeként vett részt a bizottság munkájában. Érdekes összefüggés – kissé előreugorva az időben –, hogy a munkásőrség az NJKB javaslatának megfelelően először a kormány felügyelete alá került,

majd megszüntetését azt követően Markovics Ferenc, a Minisztertanács Védelmi Irodájának vezetője hajtotta végre kormánybiztosi minőségben.²¹

Mint fentebb említettük, a tagok csak személyesen vehettek részt a testület tevékenységében, helyettest nem küldhettek maguk helyett az ülésekre. A bizottság állandó meghívottja volt a minisztertanács elnöke, a források szerint azonban Németh Miklós egyetlen ülésen sem vett részt.

Az NJKB ülésein a főtitkár külpolitikai tanácsadójaként jelen volt Thürmer Gyula.²² Ő vezette a jegyzőkönyveket, valamint felelt a szervezeti előkészítésért, a bizottság tagjai közötti és a KB többi állandó vagy munkabizottságával, illetve munkaközösségével való kapcsolattartásért. Külpolitikai tanácsadóként főbb feladatai közé tartozott a főtitkár döntéseit megalapozó információk széles körű biztosítása politikai, gazdasági, katonai és egyéb területekről, kapcsolatteremtés politikai szakértőkkel, katonákkal, közigazdászokkal, valamint a budapesti diplomáciai testületek tagjaival.²³

A bizottság munkáját néhány fős munkacsoport segítette, tagjai az egyes szakterületekért feleltek. Részt vettek a bizottság elé kerülő anyagok előkészítésében, szorosan együttműködtek a tagokkal, szakértőkkel és különböző műhelyekkel. A fennállása során öt dokumentált ülést tartó bizottság féléves munkaterv alapján dolgozott.

²¹ MNL OL XIX-A-2-at 16. doboz. Minisztertanács, kormánybiztos. Intézkedési terv a Minisztertanács 3292/1989. számú, a munkásörsg megszüntetése tárgyú határozata végrehajtására, 1989. október 24.

²² Thürmer Gyula 1953-ban született, 1976-ban szerzett közgazdasági diplomát a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének diplomáciai karán japán–angol szakon. A Külügy-minisztériumban kezdett dolgozni, az ázsiai és óceániai országokkal, majd a Szovjetunióval foglalkozó főosztályon. 1980-tól a moszkvai nagykövetségen tevékenykedett harmad-, illetve másodtitkárként. 1981-ben egyetemi doktori címet szerzett. 1982-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának szovjet referense, 1988-tól Grósz Károly külpolitikai tanácsadója volt. Az orosz-szovjet politikáról, a katonai tömbökről és biztonságpolitikai kérdésekről publikált. 1989. decembertől az újjászervezett MSZMP (1992-től Munkáspárt, 2005-től Magyar Kommunista Munkáspárt, 2013-tól Magyar Munkáspárt elnöke) Bozóki 1998, 174.

²³ Mit csinál Grósz Károly külpolitikai tanácsadója? Interjú Thürmer Gyulával. *Népszava*, 1989. március 11. (60) 6.

Az 1989. február 3-i bizottsági ülés

A bizottság első ülésén Grósz Károly a következőképpen üdvözölte az egybegyűlteket: „Tisztelettel köszöntöm a bizottság tagjait kimondhatatlan és soknevű bizottságunk ülésén.” A kimondhatatlan és sok név, mint később kiderült, mégsem volt elég ahhoz, hogy teljes körűen kifejezze az NJKB tevékenységét. Az NJKB munkarendjét a főtitkár terjesztette elő, s kisebb módosítással fogadták el azt.²⁴ A munkarend szerinti feladatmeghatározás a következő volt: „Javaslatok, állásfoglalások előkészítése a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság részére a nemzetközi élet, a jogalkotás és joggyakorlat, a közigazgatási és védelmi politika kérdéseiben.” Első olvasatra és a korábban ismertetett célok alapján ebben a megfogalmazásban nincs semmi különös. Azonban a feladatmeghatározás minuciózus értelmezése alapján megállapíthatjuk, hogy kevesebb és több is a megengedhetőnél vagy az elvárhatótnál. A testület abban az esetben működött volna az érvényes KB-határozat alapján, ha a „pártpolitikai” kifejezés szerepelt volna a „javaslatok és állásfoglalások” előtt, hiszen a párt elvileg már nem gyakorolt közhatalmat, az érintett kormányzati területek önállóságát úgy mond csak segítette és támogatta. Ugyanakkor megkérdőjelezhető, hogy az NJKB-t kiküldő KB – és a PB – felhatalmazta-e a bizottságot arra, hogy „a védelmi politika” vonatkozásában is javaslatokat tegyen.

Az ülés kezdetén elfogadták a bizottság első félévi munkatervére vonatkozó javaslatot. Ez alapján – bár nem a munkaterv eredeti ütemezése valósult meg – az NJKB márciusi, második ülésének napirendjére az alábbi témákat vették:

(1) A Magyar Népköztársaság nemzetközi politikai és katonapolitikai helyzete. Időszerű külpolitikai és katonai tennivalók, különös tekintettel a hagyományos leszerelési tárgyalásokra; (2) A nemzeti biztonság és a különleges szervek, a külképviseleti hálózat feladatai, szervezeti kérdései; (3) A Varsói Szerződés korszerűsítése, a magyar külpolitika és katonapolitika

²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 62/1. 6. e. 13–15. A bizottság munkarendje.

feladatai; (4) Állásfoglalás a munkásörsegről. A fentebb felsorolt témák hordereje és nagyságrendje érthetővé teszi az ülés elején kialakult vitát, amely az NJKB „felhatalmazottságának” és az általa hozható döntések súlyának megítélése kapcsán bontakozott ki.

A munkarendbe ágyazott ellentmondást annak megtárgyalása során Horváth István belügyminiszter hozzászólása hozta felszínre. A belügyminiszter amellett érvelt, hogy a munkarendet megfogalmazó dokumentumot ne tekintsék véglegesen „megírtnak”, mivel a jövőben lehetnek olyan tapasztalataik, amelyek esetleg „más dologra is” inthetik a bizottságot. E sejtelmes felvezetés után egy módosító javaslatot is megfogalmazott. Úgy vélte, a testület „nem a nemzetközi élet, a jogi élet és a közigazgatás kérdéseinek a közvetlen hatalmi intézője lenne” – tekintve, hogy ez állami szerep. A belügyminiszter egy általa szerencsésebbnek tartott megfogalmazást ajánlott megfontolásra: „A bizottság feladata a nemzetközi élet, a jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a közigazgatás és hát, *ha itt magunknak beírjuk, hogy a védelem és a belbiztonság fő kérdéseiben pártpolitikai* [kiemelés: R. A. L.] javaslatok, állásfoglalások előkészítése a Központi és a Politikai Bizottság részére.” A belügyminiszter úgy vélte, ily módon már a nyilvánosság előtt is vállalhatnák megnyilvánulásaikat, „mert pártpolitikai hozzászólás szerintem az minden pártnak megengedett” – fűzte hozzá.²⁵ Fock Jenő éppen ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg: „Lehet, hogy nem eléggé figyeltem oda, vagy nem vagyok elég értelmes, de azt erősen félreértelmezettnek tartom. Sőt, itt azt a szót, hogy a párt [értsd: pártpolitikai – R. A. L.], azt javasolnám egyedül kihúzni. Tudniillik a párt nemzetközi, jogi, hát azt akarjuk, hogy csak a párt nemzetközi, jogi tevékenységét, nem az országról van szó?” Fock meg is válaszolta a kérdést: „az országról van szó”, és szerinte, ha kimondják, ha nem, „a nemzet biztonságáról” is. „Úgy, hogy én a párt szót szeretném javasolni kihúzni. A többi az úgy maradhat, ahogy van, egyszerű és világos. Abból, hogy ha magunk számára

beírjuk a nemzetbiztonság kérdését, vagy a magunk számára se írjuk be, de tudjuk, de a párt szót javasolom kihúzni” – zárta gondolatait.²⁶

Kárpáti Ferenc a napirendek előkészítéséhez fűzött mondandója végén fejtette ki véleményét a témáról, és az előtte felszólaló Borbély Sándorhoz hasonlóan Fock Jenővel értett egyet: „Ami kérdések idekerülnek, azt nem lehet leszűkíteni. Nyilvánvaló, hogy az ország külpolitikájáról van szó, az ország biztonságpolitikájáról van szó. Magam is értettem volna, ha nem merült volna fel külön is.”²⁷ Ezt követően Horváth István szólalt fel ismét, és korrigálta magát: „Fock elvtársnak jó a felfogása, én fejeztem ki magam talán rosszul. [...] én azt javasoltam, amit a Fock elvtárs mondott.”²⁸ Grósz Károly, mint elnök, egyszerűen megállapította, hogy a tagok között kompromisszum született, így annak megfelelően tett javaslatot a munkarend pontosítására: indítványozta, hogy a bizottság feladatainak ismertetésénél vegyék ki a párt szót, „azonban a tevékenységi kört, mivel ez a munkarend közöttünk marad”, szélesítsék ki.²⁹ Az MSZMP KB által kiküldött konzultatív testület ilyen módon állapította meg saját munkarendjét, önhatalmilag kiterjesztve tevékenységi körét. Ezáltal az országot érintő hatalmi-politikai jelentőségű kérdések közvetlen hatalmi intézőjeként definiálták az NJKB-t.

A bizottság első érdemi témája „A Magyar Néphadsereg helyzete, javaslat a hosszú távú fejlesztés feladataira”³⁰ címet viselte, s Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter terjesztette elő. A testületi állásfoglalás kijelölte a Magyar Néphadsereg fejlesztésének útját azáltal, hogy a javaslat „B válto-

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ MNL OL M-KS 288. f. 62/1. ő. e. 32–52. [Az] MNK Honvédelmi Minisztere 00440/43/1989. számú jelentése a Magyar Néphadsereg helyzetéről, javaslat a hosszú távú fejlesztés feladataira. Budapest, 1989. január 24. A napirendi pont meghívottjai Mórocz Lajos honvédelmi minisztériumi államtitkár, Pacsek József, a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke, Markovics Ferenc, a Minisztertanács Védelmi Irodájának vezetője és Szombathelyi Ferenc voltak.

²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 62/1. ő. e. 53–170. Szó szerinti jegyzőkönyv.

zatával értett egyet”. Döntött arról, hogy a PB elé csak az általa kijelölt alternatíva kerüljön. A testület konkrét javaslatként feladatot is meghatározott azzal, hogy leszögezte, a PB elé kerülő anyag foglalkozzon az 1995-ig terjedő időszak feladataival, szóljon a távlati tennivalókról. További fontos pontként megemlíti, hogy az állásfoglalásban a bizottság feladatként jelezte meg a távlati fejlesztési program kidolgozását. A KB vonatkozásában a még kevesebb konkrétum álláspontjára helyezkedtek azáltal, hogy a testület elé kerülő anyag csak a Magyar Néphadsereg addigi fejlődését, az aktuális helyzet értékelését és a fejlesztés céljait volt hivatott összefoglalni. Elvi-politikai szövegjavaslatot fogalmaztak meg tehát a vezető testületek elé – információtartalom alapján – differenciált módon kerülő anyagokhoz. Eszerint a katonai vezetés értékelése mind a PB-, mind a KB-előterjesztésben szóljon az alábbiakról: „A Magyar Néphadsereg fejlesztése megfelelt a követelményeknek, hazánk adottságainak, politikai és katonai céljainak. Az elmúlt évtizedben – elsősorban a gazdasági nehézségek miatt – szisztematikus leépülés indult meg. Az MN személyi állományának ellátottsága nem felel meg a kor követelményeinek. Jelenleg koncepcióváltás megy végbe. Ennek lényege: a nemzetközi környezet kedvezőbbé vált és ezáltal kínált lehetőségeket védelmi doktrínánk alakításában, az MN fejlesztésében is figyelembe kell venni.”³¹ A bizottság az állásfoglalásban rögzítette a Magyar Néphadsereg Varsói Szerződés keretei közötti, a tagállamokkal összehangolt fejlesztésének igényét. Instrukcióként fokozott együttműködésre szólította fel diplomáciai és katonadiplomáciai területeken a Honvédelmi Minisztériumot és a Külügyminisztériumot.

A második ülés előtt megjelent egy interjú Thürmer Gyulával, amely az NJKB munkájáról a korabeli nyilvánosság számára szóló rendkívül kevés híradás egyike volt. Thürmer nyilatkozata szerint az NJKB az 1988. májusi pártértekezlet szellemének megfelelően, a párt irányító szerepének „kor-

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 62/1. ö. e. 1–8. Jegyzőkönyv a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság 1989. február 3-i üléséről. Budapest, 1989. február 6.

szerűsítése” következményeként jött létre a külpolitika területén. A párt tevékenységében kiemelte az állami szervek önállósága növelésének érdekében tett intézkedéseket és a szervezeti felépítésében jelentkező módosulásokat. Elmondása alapján a megszűnt Külügyi Osztály helyett létrehozott Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya (NPO) által a pártstruktúra már nem utánozza az államit, ezáltal az már eleve önállóbban működhet, azon túl, hogy az NPO ténylegesen inkább a szocialista országok „vezető pártjaival”, a nyugati országok kommunista pártjaival és egyéb szervezetekkel hivatott foglalkozni. Thürmer az interjúban kiemelte, az érdemi változás igazán abban érhető tetten, hogy az „MSZMP külpolitikáját már nem az apparátus csinálja”, hanem maga a KB. Az interjú készítője kissé értetlenkedett, s Thürmer mondanivalójával szemben rávilágított arra, hogy korábban is az MSZMP KB hagyta jóvá a külpolitikai javaslatokat. A főtítkárnak munkatársa igyekezett megmagyarázni a helyzetet: ő ténylegesen nem a ritkán ülésező nagy testületre gondolt, hanem a KB-nak „erre a célra a saját soraiból” létrehozott állandó bizottságára, a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságra. Hozzátette, a testület ajánlásokat készít a KB és a PB számára, és különösen hangsúlyozta, hogy a KB által választott bizottságról van szó, amely kizárólag KB-tagokból áll, az elnöke pedig a főtítkárnak.³²

Az 1989. március 13-i bizottsági ülés

Az NJKB második, 1989. március 13-i ülésén a nemzetközi és katonapolitikai helyzettel, illetve külpolitikai kérdésekkel foglalkozott. A szakértői munkacsoport tagjai közül ekkor „debütált” Földesi István,³³ aki ismer-

³² *Népszava*, 1989. március 11. (60. szám) 6.

³³ Dr. Földesi István az MSZMP KB főtítkárának szakértője volt. Az ülésen meghívottként

tette „Az MNK nemzetközi politikai és katonapolitikai helyzete. Időszerű katonai és külpolitikai tennivalók, különös tekintettel a hagyományos lezserelési tárgyalásokra”³⁴ című előterjesztést. Az előterjesztés a KB korábbi gyakorlatához képest jelentős eltérést mutatott, mivel a testület elé kerülő háttéranyag nem a szokásos párt- vagy állami apparátusbeli körülmények között keletkezett. Korom Mihály az anyag ismertetését követően rá is kérdezett erre a – vélhetően jól érzékelhető – körülményre, azt tudakolva, hogy állami vagy pártszinten történt-e egyeztetetés, vagy a téma kidolgozásával megbízott munkacsoport önálló véleményét hallották.³⁵ Erre a referáló szakértő a következő módon felelt: „Bizonyos témákban egy kicsit a szokásostól eltérő nézeteket próbáltunk kifejezni.”³⁶ A válaszból az is kiderült, hogy a munkába a területen dolgozó legjobb szakértőket vonták be, és függetlenítették őket a hivatali kötöttségeiktől abban az értelemben, hogy a hierarchián kívül tudták kifejezni gondolataikat. Arra a körülményre is felhívta a figyelmet, hogy a bizottság elé kerülő anyagokat Horn Gyula, a bizottság titkára a protokollnak megfelelően látta. Az, hogy azok nem a szokásos szűrőkön mentek keresztül, azt a célt is szolgálta, hogy a bizottság a megszokottnál függetlenebb véleményt halljon.

A külügyi KB-titkár, Szűrös Mátyás, talán éppen ezért, meglehetősen kritikus véleményt fogalmazott meg. Hiányosnak nevezte az anyagokat, és a kidolgozásra rendelkezésre álló idő rövidegének felemlítésén túl rosszallását fejezte ki annak kapcsán, hogy a készítőik mellőzték a Külügyminisztérium és a Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztályának közreműködését, különösen annak tükrében, hogy a testület, amelyik elé került, „a párt Központi Bizottsága mellett működő stratégiai bizottság”.³⁷

részt vett még Lovassy Tamás, a Külügyi Intézet tudományos munkatársa.

³⁴ MNL OL M-KS 288. f. 62/2. ő. e. 7–22. A Magyar Népköztársaság külpolitikai helyzete és feladatai. Budapest, 1989. március 7.

³⁵ MNL OL M-KS 288. f. 62/2. ő. e. 53–147. Szó szerinti jegyzőkönyv.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

Horn Gyula – diplomatikusan jogosnak tartva a felvetéseket – megjegyezte, hogy a bizottság viszonylag gyakran, komoly napirenddel ülésezik, ezáltal nem tartja kivitelezhetőnek, hogy minden egyes előterjesztés kidolgozása során a szokásos módon végig egyeztessenek az érdekelt vagy érintett minisztériumokkal.³⁸

Grósz Károly főtítkár azt javasolta, hogy a szakértők a továbbiakban ne foglalkozzanak az előterjesztés katonai és biztonságpolitikát érintő részével, ehelyett a hosszú távú külpolitikai stratégia kidolgozására helyezték a hangsúlyt, hogy az MSZMP-nek „mint politikai szervezetnek a változó és nagyon gyorsan átrendeződő nemzetközi világban egy hosszabb távú elképzelése legyen a külpolitikáról, a külpolitikai törekvésekről”. A módszerrel kapcsolatban tisztázó jelleggel felhívta a figyelmet a bizottság munkájának változó körülményeire. Hangsúlyozta, hogy nem hiba, hogy „más típusú” anyag született attól, amit hasonló témakörben a PB már megtárgyalt. A párhuzamosan folyó munkáról kijelentette, hogy a külpolitikai stratégiával összefüggő kérdéseket az NJKB-nek kell megtárgyalnia.³⁹ Az NJKB állásfoglalásában megerősítették, hogy a szakértői munkacsoport folytassa a külpolitikai stratégia kimunkálását a következő tizenöt éves időszakra. Rögzítették a szakértői munka módszerének helyességét, amely a bizottságban jelen lévő külügyi KB-titkár, Szűrös Mátyás és az NPO vezetője, Kótai Géza számára feltehetően még világosabbá tette a politikaformálás viszonyainak megváltozását. Az állásfoglalásban mintegy deklarálták, hogy a nyitási politikában hangsúlyosabban kell, hogy érvényesüljön a nyugati irány. A konkrét kapcsolatok vonatkozásában fő irányokat jelöltek ki: Európa, Távol-Kelet (Kína, Japán, kis államok). Megállapították, hogy az arab világgal és az Egyesült Államokkal a várttal ellentétben nem sikerült erősíteni a kapcsolatokat. A szocialista országokon belül elvetették a magyar–lengyel–szovjet háromszög kialakításának kezdeményezését, a Jugo-

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

szláviával való kapcsolatok hosszú távú fejlesztését azonban támogatták, míg az osztrák–magyar viszony fejlesztését, tekintettel annak sajátossága-ira, fontos feladatként jelölték meg. Romániával kapcsolatban megfogalmazták, hogy a magyar nemzeti érdekek nemzetközi téren való körültekintő képviselésével jelentős eredményeket lehet elérni az ott zajló események befolyásolása tekintetében. Ugyanakkor a bizottság elvetette, hogy a romániai magyar kisebbség ügyét a Varsói Szerződésen belül szóba hozzák.⁴⁰

A „Varsói Szerződés korszerűsítése, a magyar kül- és katonapolitika feladata”⁴¹ című témát Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter és Várkonyi Péter külügyminiszter közösen terjesztette elő. Ez alapján a bizottság megállapította, hogy a Varsói Szerződés nem alkalmas a szocialista országok belső gondjainak kezelésére, ezzel megerősítette, hogy a magyar–román kapcsolatok kérdése ne kerüljön a Varsói Szerződés elé, mivel az országnak nem érdeke a szocialista országokhoz fűződő viszony kiélezése. Feladatul tűzték ki, hogy a honvédelmi és a külügyi tárca készítsen előterjesztést a PB részére, s megbízták a főtítkárt, hogy tervezett moszkvai útján vesse fel a Varsói Szerződés korszerűsítésének kérdéseit. A bizottság abban is egyetértett az előterjesztőkkel, hogy Romániáról több információra van szükség, ezért felhatalmazta az illetékes szerveket az ezzel kapcsolatos lehetőségek végig gondolására.⁴²

Grósz Károly az ülés végén kitért a bizottság munkájáról történő tájékoztatás kérdésére: „Eltársak, az a szokás, hogy az ülésekről közleményt

⁴⁰ MNL OL M-KS 288. f. 62/2. ö. e. 1–5. Jegyzőkönyv a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság 1989. március 13-i üléséről. Budapest, 1989. március 23.

⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 62/2. ö. e. 26–47. A Varsói Szerződés fejlesztésével összefüggő időszerről kérdések; 48–49. Munkadokumentum a Varsói Szerződés állandó politikai munkaszerve létrehozásának kérdéséről. 1. számú melléklet. Előterjesztők: Várkonyi Péter külügyminiszter és Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter. A napirend meghívottjai: Ószi István külügyminiszter-helyettes, Szombathelyi Ferenc, Bíró József, Kupper Vojtek Béla (később Horn Gyula kabinetfőnöke).

⁴² MNL OL M-KS 288. f. 62/2. ö. e. 1–5. Jegyzőkönyv a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság 1989. március 13-i üléséről. Budapest, 1989. március 23.

szoktunk kiadni, adjunk ki a mairól? Még nem adtunk, de a többi bizottság ad rendszeresen, és így szól a KB-határozat, hogy üléseiről adjanak ki. Jó, döntöttünk, kiadjuk. Majd megszerkesztjük, nehogy hosszabb legyen. Nem kell hosszabbnak lennie, mint a PB-ülésről szokott lenni. Bár ez fontosabb ügyeket tárgyal.”⁴³

Az 1989. március 31-i bizottsági ülés

A harmadik, 1989. március 31-én megtartott ülés fő napirendi pontja a munkásörtség ügye volt,⁴⁴ a bizottság Borbély Sándor országos munkásörparancsnok előterjesztésében „Állásfoglalás a Munkásörsegről” címen tárgyalta a kérdést.⁴⁵ A vita során Fock Jenő kiemelte azt a körülményt, hogy a munkásörök már nem a pártra tesznek esküt, és véleménye szerint a szervezetnek a fegyveres testületek között van a helye. Korom Mihály hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a munkásörséget „civilisíteni kell”, és kitért a szervezet által ellátott feladatok közül azokra, amelyek problematikusnak voltak tekinthetők (pénzörzés, a pártszékház védelme). A felügyelet kérdésének megoldására azt javasolta, hogy a testületet vagy a minisztertanács elnöke, vagy a minisztertanács alá rendeljék.⁴⁶ Horváth István a munkásörség átalakulásának jellegében hangsúlyozta az önkéntességet és a társadalmi védelmi szervezetet mint profilt. Kifejtette, hogy a munkásörség a hivatalos szabályozás szerint sem a párt fegyveres testüle-

⁴³ MNL OL M-KS 288. f. 62/2. ö. e. 53–147. Szó szerinti jegyzőkönyv.

⁴⁴ MNL OL M-KS 288. f. 62/3. ö. e. 7–18. Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a munkásörség működéséről és további feladatairól. Budapest, 1989. március 2.

⁴⁵ Várkonyi Péter és Kótai Géza nem voltak jelen az ülésen.

⁴⁶ MNL OL M-KS 288. f. 62/3. ö. e. 19–95. Szó szerinti jegyzőkönyv. (Mt. Védelmi Iroda ülése, 1989. március 31., 1–5. kazetta, 19–33., 34–49., 50–66., 67–87. [68–79. hiányzik], 88–95.)

te, s szorgalmazta a változtatást a közvetlen vagy direkt pártirányításon.⁴⁷ Grósz Károly hozzászólásában a depolitizálás kérdésén belül hangsúlyozta a rendőrség, a hadsereg és a munkásőrség különbségét.⁴⁸

Horn Gyula megfogalmazta, hogy a munkásőrség nem „valamiféle diktatúrának” az eszköze, így nem lehet a politikai harc eldöntésének az eszköze sem. Javasolta, hogy az ülésről adjanak ki közleményt, de felhívta a figyelmet arra, hogy kellő körütekintéssel járjanak el, nehogy olyan benyomást tegyenek, mintha döntést hoztak volna. A bizottság tagjai okfejtéseikben a pártirányítás megszüntetése, vagyis a munkásőrség minisztertanács alá helyezése mellett érveltek. Egyes véleményekben e mögött az az érv húzódott meg, hogy ellenkező esetben más pártokat is megillesheti a jog a munkásőrséghez hasonló szervezet létrehozásához. Grósz Károly szintén hangsúlyozta, hogy kellő körütekintéssel intézzék a párt és a nyilvánosság felé az ügyet, nehogy az a benyomás szülessen a bizottság tevékenységéről, hogy az ülésen döntést hoztak. A munkásőrség kapcsán annak jellegét és hovatartozását emelte ki mint súlyponti kérdéseket. Szóba hozta az 1978-as vonatkozó minisztertanács határozatot, amelyről mint alapvetően megfelelő jogszabályról beszélt, de kiemelte, hogy „meg kell tisztítani” a pártirányításra utaló részekről, mert „mint oly sok más határozat, összekeveri” a párt és az állam hatásköreit, magán hordja a pártállam koncepcióját.⁴⁹ Az NJKB végül úgy döntött, hogy a tervezet kerüljön a Központi Bizottság májusi ülése elé politikai állásfoglalásra, a szervezeti és egyéb kérdések szabályozását ugyanakkor a minisztertanács és a munkásőrség jogkörében végezzék el. A munkásőrség korszerűsítésére vonatkozóan azzal a technikával kívántak élni – elkerülve, nehogy más pártok hasonló fegyveres testületek megalakítását tűzzék ki célul –, hogy a szervezet tagja lehessen minden 18. életévét betöltött, büntetlen előéletű ma-

gyar állampolgár, párttagságától függetlenül, az egyedüli politikai követelmény pedig az alkotmány tiszteletben tartása legyen. Ennek az előfeltétele az volt, hogy a munkásőrség jogi helyzetét és törvényességi felügyeletét rendező 1978. évi minisztertanács határozatot tisztítsák meg a pártirányítást deklaráló részekről. Az NJKB felhatalmazta Borbély Sándort, hogy az előkészítő anyagot, miután megvitatták a munkásőrség parancsnoki állományával és az MSZMP illetékes megyei vezetőivel, terjessze a KB elé.⁵⁰

Vészbizottság?

Az ülésen megvitatták Grósz Károly azon javaslatát, amelynek témája más platformokon is sokszor és sokféleképpen felmerült, és amely alátámaszthatja az NJKB-t „vészbizottságként” értelmező elméletet. A jegyzőkönyv szerint Grósz „javasolta a rendkívüli gazdasági helyzetben teendő intézkedések, különleges jogkörök bevezetésének átgondolását.”⁵¹ A bizottság

⁵⁰ MNL OL M-KS 288. f. 62/3. ö. e. 1–5. Jegyzőkönyv az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. március 31-i üléséről, 1989. április 5.; a KB állásfoglalását lásd: Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a Munkásőrség további feladatairól, 1989. május 8. In Vass 1994, 611.

⁵¹ MNL OL M-KS 288. f. 62/3. ö. e. 1–5. Jegyzőkönyv az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. március 31-i üléséről, 1989. április 5.; Oplatka András Németh Miklóssal készített munkájában említést tesz az NJKB-ról: „Grósz Károly az általa 1988 decemberében megalakított Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságba (mely hosszú nevű grémiumot Nemzetbiztonsági Tanácsként emlegettek) nem hívta meg a kormányfőt; a tagok közé tartozott viszont a honvédelmi miniszter. Németh mindmáig nagy politikai és emberi sikernek tartja, hogy az eredetileg keményvonalas Kárpátit sikerült megnyernie a reformtábornak, ami azt is jelentette, hogy a honvédelmi miniszter a kormányfőt a Grósz által vezetett tanácskozásokról pontosan tájékoztatta.” Oplatka ismerteti egy Kárpáti Ferencsel 2001-ben készült sajtóinterjút, amelyben a korabeli esetleges puccskísérletekről kérdezték. A volt honvédelmi miniszter ebben az interjúban is tagadta, hogy a „Nemzetbiztonsági Tanács” „vészhelyzetekkel” foglalkozott volna. Oplatka 2014, 301., 302. 72. lábjegyzet: *Magyar Nemzet*, 2001. szeptember 5.

E helyütt jelezzük, hogy az NJKB munkarendjében a minisztertanács elnöke állandó meghívottként szerepelt. Hangsúlyozzuk, hogy a kormány tagjai közül nemcsak a honvédelmi

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

egyértett ezzel.” Ez a felvetés alapját jelenthette annak a – rendszerváltás emlékezetes politikai történései közé sorolt 1989. áprilisi – megnyilvánulásnak, amelyre sokan úgy tekintenek, mint Grósz Károly és Németh Miklós széles nyilvánosság előtti nyílt összeütközésére, Németh Miklós és kormánya párttól való tényleges függetlenségének demonstratív ki nyilatkoztatására. A főtitkár javaslatában felhívta a figyelmet a gazdaság bármely pillanatban bekövetkezhető összeomlásának lehetőségére, s a válsághelyzet kezelésének szükségességére: „Végig kell gondolnunk, hogy a Parlamentnél ne-e [sic!] kezdeményezzünk egy rendkívüli állapottal kapcsolatos állásfoglalást, s hát ennek megfelelő intézményrendszer létrehozását és kialakítását, ami nem feltétlen a Kormányt jelent[i], hanem a Kormánynak egy szűkebb kabinetjét, nagyobb, széles körű jogkörrel. [...] Ezzel előbb vagy utóbb a Parlament előtt meg kell jelenni. [...] Ma megkezdődik a nemzetközi bankvilág vezetőivel a konzultáció az állapotról, de nem a nyilvánosságra hozatalról, hanem a várható reakálás bemérése. Ez néhány nap alatt lebonyolódik, többet fogunk tudni róla. [...] Úgyhogy tehát itt látszik, hogy május körül egy rendkívüli gazdasági helyzet fog kialakulni. Nekünk ennek az összes belpolitikai, nemzetközi, politikai [...] következményeit végig kell gondolni, és hát azt is végig kell hát gondolni, hogy intézményrendszerünket igazítsuk-e ehhez a helyzethez vagy állapothoz. Nem kérem azt, hogy most döntsünk, ezt csak időben szerettem volna felvetni, hogy a közeljövőben esetleg, ha találkozunk, további konzultációk után erre vissza kell [térni] [...] Ezzel a problémával az év közepén a Parlament elé vissza kell menni, mert itt 30 milliárdot leemelni nem lehet másképp.”⁵²

miniszter, hanem a bel- és külügyminiszter is tagjai voltak az NDKB-nek. Nem felel meg teljesen az igazságnak, hogy az NDKB nem foglalkozott a vészhelyzettel. A gazdaság esetleges válságszituációba kerülésének témája nyomán az érintett ülés különféle napirendi pontjai között felmerült ilyen téma.

⁵² MNL OL M-KS 288. f. 62/3. ö. e. 19–95. Szó szerinti jegyzőkönyv. (Mt. Védelmi Iroda ülése 1989. március 31., 1–5. kazetta, 19–33., 34–49., 50–66., 67–87. [68–79. hiányzik], 88–95.)

A Nemzetközi Valutaalaptól (IMF) 1988-ban felvett készletbeli hitel ellenére az 1988-as utolsó negyedévi fizetési mérleg hiánya jóval meghaladta a szervezettel kötött hitelmegállapodásban feltételül szabott összeget. Az IMF ügyvezetősége Magyarországot a problematikus országok közé sorolta be. Az 1989. január végén Washingtonban, majd februárban Budapesten folytatott szakértői tárgyalások során nem zárták ki az állam fizetéseképtelenné válásának veszélyét.⁵³

A Grósz által felvetett gondolat nem volt új keletű,⁵⁴ a kormány szűkebb, de széles jogkörrel rendelkező kabinetje alatt véleményünk szerint az ő miniszterelnöksége idején létrehozott Védelmi Irodára gondolt. Az ülésen egyébként jelen volt az iroda vezetője, Markovics Ferenc is. Az NDKB március 31-i ülésének háttéranyagain a többi üléstől eltérően a következő

⁵³ A helyzetről 1989 őszén Cserés Ákos, a Magyar Nemzeti Bank főosztályvezető-helyettese számolt be. Elmondta, hogy az IMF szakértői a megbeszélések után Washingtonban az ügyvezető igazgatók tanácsa (Board) elé viszik a budapesti tájékoztató megbeszéléseken elhangzottakat. Magyarországnak 1988-ból volt még egy körülbelül 350 millió dolláros kölcsönmegállapodása, amelynek utolsó 60 millió dolláros részletének folyósítását a pénzügyi világszervezet 1989 tavaszán két okból leállította. Az egyik az volt, hogy a költségvetés deficitje a megállapodásban eredetileg rögzített 12 milliárd helyett 29 milliárd forint volt, a másik pedig, hogy a Magyar Nemzeti Bank nem volt hajlandó az IMF által követelt rendkívül szigorú monetáris intézkedéseket meghozni. 1989 márciusában abban állapodtak meg, hogy néhány hónap múlva folytatják a tárgyalásokat egy középtávú, hároméves hitelmegállapodás előkészítése céljából. Cserés közölte, hogy erre várhatóan 1989 novemberében kerülhet sor, és hogy az IMF-fel kötött megállapodásra nem elsősorban a hitel miatt van szüksége Magyarországnak, hanem azért, mert a többi hitelező a Nemzetközi Valutaalap megítélésétől teszi függővé kölcsönei folyósítását. *Heti Világgazdaság*, 1989. szeptember 23.

⁵⁴ „A Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága 1988. október 14-i ülésén hozott 7/388/1988. számú határozatában döntött a közbiztonság jobb megalapozásához szükséges feladatokról. Ebben rendelkezett a karhatalmi és fegyveres biztosítási feladatok végrehajtására kijelölt erők igénybevétele, irányítását szabályozó parancsok, utasítások felülvizsgálatáról és szükség szerinti módosításáról, a rendőrség és a néphadsereg fegyverhasználatára vonatkozó rendelkezések áttekintéséről. Feladatuk szabta a rendkívüli állapot kihirdetése feltételeinek, a bevezetendő rendszabályok körének, a fegyveres erők és testületek feladatainak, tevékenységük rendjének jogszabályba foglalását 1989. június 30-ig.” MNL OL XIX-A-a-2-at 6. doboz. Eln:0037/89. Horváth István belügyminiszter 11-a-698/89. számú tájékoztatója mellékletekkel Németh Miklósnak, az MT elnökének. Budapest, 1989. június 19.

olvasható: „Az MT. Védelmi Iroda ülése.” A gazdasági szükségállapot bevezetésének gondolatáról az ország egy hónappal később, 1989. április 22-én Grósz Károlynak a KISZ XII. kongresszusa szünetében folytatott folyosói beszélgetéséből értesült, amelynek lényegéről a tévéhíradó tudósított.⁵⁵ Ugyancsak a híradó közölte Németh Miklós cáfolatát,⁵⁶ amely – mint korábban említettük – a pártfőtitkár és a miniszterelnök közötti konfliktus egyik emlékeztető epizódja volt.

Az ügyek összefüggéséhez további fontos szempont, hogy szükségállapot idején a fegyveres testületek meghatározó szerephez juthatnak. Ez napjainkban is így működik. A munkásőrség sorsát tárgyaló ülésen, amelyen elhatározták, hogy a szervezetet a kormány felügyelete alá kell vonni, mint fentebb említettük, jelen volt Markovics Ferenc, a Minisztertanács Védelmi Irodájának a vezetője. A Markovics vezette szűk kormánykabinet feladata volt a rendkívüli vagy szükségállapotok legfelsőbb szintű koordinációja. Kapcsolatban állt az érintett minisztériumokkal, valamint a munkásőrséggel is, amelynek hasonló helyzetekben fontos szerep jutott volna, ezért volt nagy jelentősége a pártirányítás megszüntetésének. Erre az összefüggésre világít rá Horváth István belügyminiszter egy későbbi, 1989. júniusi jelentése a Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága 1988. ok-

⁵⁵ „A tudósítók szerint a küldöttek többen beszéltek arról, amit a főtitkártól a folyosói beszélgetésen hallottak. Grósz Károly és a miniszterelnök, Németh Miklós véleménye szerint is megérett a helyzet a gazdasági – hangsúlyozta a gazdaságit – rendkívüli állapot kihirdetésére. Elő is terjesztették véleményüket, de a PB leszavazta őket. Ugyanis az Alkotmány e pillanatban nem ad lehetőséget arra, hogy a miniszterek helyett a miniszterelnök döntsön. S ha jól értettük, Grósz Károly szerint már csak ezért is sürgető az új Alkotmány létrehozása. Megemlítette azt is, hogy rövidesen megalakul a gazdasági minisztérium, és össze kell fogni a szétszórtnak pénzügyi kormányzatot is. Ezért rövidesen létrehozzák az úgynevezett Költségvetési Hivatalt.” A KISZ 12. kongresszusa, Gyártási év: 1989, Adásnap: 1989. április 22., Időpont: 19:30:00, Időtartam: 00:04:30, Forrás: MTV híradók, ID: 02405_1989 (idézett szövegrészlet: 03:02-03:43) https://nava.hu/id/02405_1989.

⁵⁶ Húsz perccel később, a híradó végén: „Adásunk közben telefonált Németh Miklós miniszterelnök, és azt kérte, mondjuk el, hogy az MSZMP Politikai Bizottságában ő nem volt előterjesztője a gazdasági rendkívüli állapotról szóló javaslatnak, sőt ellenezte azt. (NAVA ID: 802014 idézett szövegrészlet: 15:29-15:42)

tóber 14-i ülésén hozott 7/388/1988. számú határozatának következményeiről,⁵⁷ amelyet Németh Miklósnak küldött meg: „Lényegesen – mintegy tízezerrel – csökkent a határozat meghozatala óta a karhatalmi feladatok megoldására igénybe vehető létszám. Az országosan mobilizálható negyvenkétezer fő több mint 80%-a a munkásőrség állományából tevődik ki. A jelenlegi körülmények között egyrészt a testületet ért támadások miatt, másrészt az előrelátható szervezeti és feladatmódosítás következtében, a rendőri feladatok ellátására történő bevonásukra reális lehetőséget most nem látunk. Az intézményi rendszer korszerűsítése közepette, státuszuk megnyugtató jogi rendezése után kerülhet csak sor az együttműködést szabályozó parancsok megújítására. [...] A rendkívüli állapotra vonatkozó jogi szabályok – beleértve a kihirdetés feltételeit, a bevezetendő rendszabályok körét, a fegyveres erők és testületek feladatait, tevékenységük rendjét – kidolgozása a Belügyminisztérium vezetésének álláspontja szerint térben és időben napjaink társadalmi, politikai viszonyaitól, alkotmányozási,

⁵⁷ „A Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága 1988. október 14-i ülésén hozott 7/388/1988. számú határozatában döntött a közbiztonság jobb megalapozásához szükséges feladatokról. Ebben rendelkezett a karhatalmi és fegyveres biztosítási feladatok végrehajtására kijelölt erők igénybevétele, irányítását szabályozó parancsok, utasítások felülvizsgálatáról és szükség szerinti módosításáról, a rendőrség és a néphadsereg fegyverhasználatára vonatkozó rendelkezések áttekintéséről. Feladatuk szabta a rendkívüli állapot kihirdetése feltételeinek, a bevezetendő rendszabályok körének, a fegyveres erők és testületek feladatainak, tevékenységük rendjének jogszabályba foglalását 1989. június 30-ig. A Honvédelmi Minisztérium és a Munkásőrség Országos Parancsnoksága feladatban érintett szakembereinek bevonásával elkészített és egyeztetett jelentést 1989. május 29-én miniszteri értekezleten megtárgyaltuk. A vita során kialakult álláspontunk szerint a határozat óta eltelt időszakban olyan mélyreható társadalmi, politikai változások következtek be, amelyek döntő mértékben módosították a fegyveres erők és testületek feladatait, az együttműködés feltételeit. A megváltozott helyzetben a néphadsereg egységei – a határozat értelmében – karhatalmi feladatként zárólag őrzés, zárásra vehetők igénybe, szigorú korlátozások mellett, saját parancsnokaik irányításával. A rendőri szolgálatról eltérő sajátosságok miatt különbözőek azok a helyzetek, amelyek a fegyverhasználatot adott esetben indokoltá tehetik, ezért az egységes szabályozás inkább gátolná, mint elősegítené a törvényes alkalmazást.” MNL OL XIX-A-2-at 6. doboz. Eln.0037/89. Horváth István belügyminiszter 11-a-698/89. számú tájékoztatója mellékletekkel Németh Miklósnak, az MT elnökének. Budapest, 1989. június 19.

jogalkotási folyamataitól nem szakítható el, azzal szerves egységet képez. A rendkívüli állapot kihirdetése, a bevezetendő rendszabályok, az emberi és személyiségi jogok legszélesebb körét érintik, tehát alapvető tételei az előkészítés alatt álló alkotmányban, részletei pedig alkotmányerejű törvényben kodifikálhatók.⁵⁸ A belügyminiszter azonban világossá tette azt is, hogy szükségállapot bevezetése esetén az akkor hatályos alkotmány és a honvédelemről szóló törvény alapján lehetőség lett volna a Honvédelmi Tanács rendkívüli hatáskörrel való felruházására annak érdekében, hogy a testület bevezesse azokat a rendszabályokat, intézkedéseket, amelyek alkalmazásával a rend helyreállítása és a társadalom védelme biztosítható.⁵⁹

Az 1989. április 28-i bizottsági ülés

A bizottság negyedik ülésén, 1989. április 28-án a „Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos jogi és biztonsági intézkedések, az ellenük folytatott büntetőeljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségei” című témát tárgyalták meg.⁶⁰ Az előterjesztők Horváth István belügy- és Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszterek voltak.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ MNL OL M-KS 288. f. 62/4. ö. e. 19–23. [A Belügyminisztérium jelentése] Nagy Imre és társai temetésének előkészületeiről. Budapest, 1989. április; Uo. 8–18. [A Büntetőjogi Főosztály feljegyzése a] Nagy Imre és társai ellen folytatott büntető eljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségeiről. Budapest, 1989. április 20. Az ülésen meghívottként jelen volt Nyers Rezső államminiszter, a KB és a PB tagja, valamint Pálvölgyi Ferenc.

A Nagy Imre újratemetésének kérdését tárgyaló ülés nem sokkal megnyitását követően a pártállami múlt történelmi értékelésének színhelyévé vált.⁶¹ A konkrét intézkedésekhez, vagyis az aktuális helyzet politikai kezeléséhez – különösen a jogi rehabilitációhoz – az éppen formálódó szocialista jogállamiság igazságügyi szervei független működésének és az eljárás befolyásolásmentes lefolytatásának kérdése tartozott. Azt a körülményt, hogy a jogi rehabilitáció kérdését nem a kormányzat és nem is a politikai vezetés dönti el, hanem az igazságügyi szervek, az ülésen a kérdéstről referáló Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter mint kedvező körülményt hangsúlyozta. Ugyanakkor azt is elmondta, hogy amennyiben szükséges, vagyis ha a politikai érdek ezt kívánja, a jogi felülvizsgálat (Kulcsár egyértelműen vélte, hogy Nagy Imre jogi értelemben vett rehabilitációját) megszülethet az újratemetés időpontja előtt.⁶²

A bizottság ülésén az állandó meghívott Németh Miklós helyett Nyers Rezső államminiszter vett részt, aki hozzászólása előtt közölte, megállapodtak a miniszterelnökkel abban, hogy a kormány elfogadja a bizottság álláspontját, de a megvalósításban önállóságot kér. A kormány úgy vélte, szabad utat kell biztosítani a jogi eljárásnak, és nem támogatta a jogi, illetve a politikai rehabilitáció szétválasztását. A rehabilitáció tekintetében szorgalmazta, hogy egyfajta „gentleman-agreement” alapján történjen meg a felülvizsgálat 1989. június 16-a előtt, valamint ismertette a kormány

⁶¹ Nagy Imre rehabilitációjának szélesebb politikai összefüggéseiről lásd Székér–Riba 2014; lásd még Gyarmati 2014.

⁶² MNL OL M-KS 288. f. 62/4. ö. e. 44–170. Szó szerinti jegyzőkönyv.

tanácsadó testületének⁶³ a javaslatát,⁶⁴ amely elvetette a politikai bűncse-

⁶³ Az érintett Minisztertanács Tanácsadó Testületét az 1035/1989. (III.17.) MT-határozat hozta létre. A határozat alapján: „1. A Minisztertanács döntései tudományos megalapozásának javítására, a döntések várható következményeinek sokoldalú feltárására létrehozza a Minisztertanács Tanácsadó Testületét. A Tanácsadó Testület a Magyar Tudományos Akadémia szellemi bázisára támaszkodva működik. 2. A tanácsadó testület a) véleményt nyilvánít – a döntés-előkészítés szakaszában – a Minisztertanács, illetve a Minisztertanács elnöke által meghatározott, átfogó, stratégiai jellegű társadalom- és gazdaságpolitikai kérdésekben, ezek tekintetében szükség esetén döntést is kezdeményez; b) közreműködik az egyes kormányzati döntések várható és bekövetkezett hatásainak értékelésében. 3. A Tanácsadó Testület elnökének és állandó tagjainak a Minisztertanács felkéri: a Tanácsadó Testület elnöke: Berend T. Ivánt, tagjaivá: Bihari Mihályt, Csáki Csabát, Csurgai Árpádot, Gázsó Ferencet, Kolosi Tamást, Kopátsy Sándort, Nyitrai Ferencné, Pataki Ferencet, Pokol Bélát, Valki Lászlót. 4. A Minisztertanács elnöke, adott feladathoz és meghatározott időre, a Tanácsadó Testület tagjává további szakembereket kérhet fel. 5. A Tanácsadó Testület tagjait álláspontjuk kialakításában állami szervek határozatai nem kötik, felelősséggel tudományos meggyőződésüknek tartoznak. 6. A Tanácsadó Testület elnöke gondoskodik a Testület véleményének, javaslatainak a Minisztertanács elnökéhez való eljuttatásáról. 7. A Tanácsadó Testület működési költségeinek fedezetét a Minisztertanács Hivatala költségvetésében elkülönítetten kell kezelni. 8. A Tanácsadó Testület titkársági feladatait a Minisztertanács Hivatala látja el. 9. A Minisztertanács felkéri az MTA elnökségét és tudományos szerveit, hogy a Tanácsadó Testület eredményes működéséhez nyújtsanak hatékony támogatást. Az MTA főtitkára gondoskodik arról, hogy a felügyelete alá tartozó kutatóintézetek a Tanácsadó Testület munkáját segítsék, felkéréseinek eleget tegyenek. 10. A Tanácsadó Testület az ügyrendjét és a munkatervét maga állapítja meg. 11. A Tanácsadó Testület állandó tagjai munkájukért havi tiszteletdíjban, az egyes feladatok ellátására, meghatározott időre felkért tagok pedig eseti díjazásban részesülnek. 12. Ez a határozat a közzététele napján lép hatályba, egyidejűleg hatályát veszti az 1030/1988. (IV. 26.) MT-határozat. Németh Miklós s. k., a Minisztertanács elnöke” *Magyar Közlöny*, 1989/17. (1989. március 17.) 372–373.

⁶⁴ „A kormány tanácsadó testületének javaslata – Felülvizsgálják a Nagy Imre-pert. A Minisztertanács tanácsadó testülete 1989. április 11-én Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes részvételével ülést tartott. A tanácsadó testület Németh Miklós miniszterelnök felkérésére foglalkozott a Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos kormányzati intézkedések értékelésével. A tanácsadó testület Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter tájékoztatója és beható vita alapján egyetért azzal, hogy az igazságügyi szerveknél – a korábban a koncepciók perek áttekintésével kapcsolatos kormányhatározat alapján – megindul a Nagy Imre-per felülvizsgálata. Helyesnek találja, ha a felülvizsgálat – a kellő alaposság biztosításával – de [sic] a lehetőség szerint gyorsan lezárulhatna, s sor kerülhetne más, az adott időkkel összefüggésben elítéltek peranyagának áttekintése után megnyugtató általános megoldásra is. A testület nagyon pozitívan ítélte meg egy olyan döntést, amelynek alapján a büntető törvénykönyv az államellenes bűncselekmények tekintetében sürgősen felülvizsgálatra kerülne, s minden-

lekményekért kiszabható halálbüntetést.”⁶⁵

Horn Gyula gondolatmenete meglehetősen közel állt azokhoz az érvekhez, amelyet a kormány tanácsadó testülete, illetve az ülésen Nyers Rezső megfogalmazott. Utalt arra az intenzív munkára, amelyet a KB által kiküldött történelmi albizottság végzett. Megerősítette azt az álláspontot, amely szerint a jogi felülvizsgálattal és a temetéssel minden esetben a kormány, ne a párt foglalkozzon. Szinte koreográfiát vizionált, ahogy a kormányfő részt vesz a temetésen, és adózik kivégzett elődje emlékének. Emellett felvetette egy, a sztálinizmus áldozatainak emlékére állítandó szobor ötletét, amit az ülésen később a főtitkár is támogatott.⁶⁶

Fejti György elmondása alapján kapcsolatba lépett a Történelmi Igazságtétel Bizottságával, és minden fontos kérdésben meg tudott állapodni velük, elsősorban abban, hogy az események során rend legyen, amely a későbbi jogi és politikai rehabilitáció feltétele lehet. Ebben a folyamatban mindenképpen a kormánynak jutott volna a feladat, ehhez képest fejezte ki értetlenségét a tanácsadó testület megnyilatkozásával kapcsolatban. Fejti – és a bizottság jelentős többsége – a szocialista jogállamiság kezdetleges állapotában a kormány felől érkező politikai nyomásgyakorlasként értékelte az igazságügyi szervek munkájának sürgetését. Kiemelte, hogy véleménye szerint az azt megelőző rövid időszakban is egyedülálló intézményi kereteket sikerült létrehozniuk, és ezzel együtt a kezdetektől fogva, ahogy a kérdéssel elkezdtek foglalkozni, ő is azon a véleményen volt, hogy elkerülhetetlen a jogi és a politikai rehabilitáció. Éppen ezért az ügy kibontakozása tekintetében a tanácsadói testület megnyilatkozásának

képpen javasolja ennek során az ilyen bűncselekmények esetében a halálbüntetés eltörlését. A temetéssel kapcsolatos további kormányzati teendőkre részletes javaslatot adott, s javasolja az esetleges intézkedések előtt az érintett hozzátartozókkal, a perben elítélt és még élő személyekkel, valamint a történelmi igazságtétel bizottsággal való tanácskozást, ahogyan ez eddig is történt.” *Magyar Nemzet*, 1989. április 14.

⁶⁵ MNL OL M-KS 288. f. 62/4. ö. e. 44–170. Szó szerinti jegyzőkönyv.

⁶⁶ Uo.

időzítését – a párhuzamosan zajló tevékenységek miatt – a legszerencsétlenebbnek tartotta.⁶⁷

Kárpáti Ferenc felelevenítette, az ülést megelőző héten a kormány intézkedett arról, hogy a Belügyminisztérium adja át a legfőbb ügyésznek a szükséges dokumentumokat. Ugyanakkor szerint azzal, hogy a politikai vezetés, érteve ezalatt a bizottságot és a kormányt is, megelőlegezik a vizsgálat várható eredményét, befolyásolják az illetékes igazságügyi szerveket.⁶⁸

Grósz Károly a vitában elhangzott hozzászólások után javasolta, hogy készítsék el a bizottság állásfoglalását, tegyenek ajánlásokat a kormány részére, kommunikét ugyanakkor ne adjanak ki. Az állásfoglalás megfogalmazásában a főtítkárt jelentős részt vállalt. Azt javasolta, hogy az illetékes szervek az ügy felülvizsgálatát akkor fejezzék be, amikor tiszta lelkiismerettel azt tudják mondani, valóban a végére jártak. Hangsúlyozta, hogy a bizottság csakis ezt az igényt rögzítheti, majd kijelentette: „Most egy pillanatra megállok. Én szerintem semmi baj nem történik, ha áthúzódnak az események a temetés utáni időszakra.” Hozzátette, semmilyen körülmények között ne fogalmazzák meg annak az igényét, hogy a szervek május végére fejezzék be a felülvizsgálatot – ahogy azt Nyers Rezső javasolta –, mert akkor „elveikkel ellentétesen megrendelést adnának fel azoknak a szerveknek, akiknek most egy nagy korszak nagy jelentőségű politikai történéseit kell lezárni”. Hozzáfűzte, nem tehetik meg, hogy befolyásolják őket azzal, hogy napi politikai szempontok által vezérelve világossá teszik, melyik módszer a legmegfelelőbb számukra. Grósz verbálisan érzékelhető módon megpróbált a jogállami, demokratikus gyakorlatnak megfelelni, de ez az erőltetett törekvés sikertelennek bizonyult. Végül így fogalmazott: „Támogatjuk a törvényességi óvás módját az ügynek, és hát persze a leg-

főbb ügyész emelje azt!”⁶⁹ Kiegészítésként hozzátette: a törvényességi óvás folyamatának nem része a pártfelülvizsgálat és a párttal kapcsolatos kérdéskör elemzése. Ezeket nem tartotta sem időszerűnek, sem politikailag indokoltnak.

Az 1989. június 9-i bizottsági ülés

A politikai egyeztető tárgyalások plenáris nyitóülése előtt egy nappal, 1989. június 9-én⁷⁰ zajlott le a bizottság ötödik ülése. A Kótai Géza által előterjesztett, „A szocialista országok helyzete, hazánk viszonya a szocialista országokhoz”⁷¹ című napirendi pont után került sor a Horn Gyula által felvezetett „Tájékoztató a magyar–román viszonyról és annak kezeléséről”⁷² című téma megtárgyalására. A Romániával fennálló rendkívül rossz politikai viszony 1989 nyarán egy esetlegesen kialakuló még komolyabb konfliktus lehetőségét is magában hordozta. Az NJKB állásfoglalásában megfogalmazta, hogy nem kezdeményeznek legfelsőbb szintű találkozót, helyette alternatív területeken tartották szükségesnek a viszony rendezését. Ennek keretében a testület szorgalmazta a párt- és az államközi kapcsolatok szétválasztását. A katonai fenyegetettség miatt amellettt döntöttek, hogy a Magyar Néphadsereg diszlokációjának meghatározásánál

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ A bizottság munkájában már nem vett részt Korom Mihály, mivel a KB saját kérésére felmentette KB-tagsága alól. *Népszabadság*, 1989. május 31. (126. szám) 1.; Korom Mihály, Bács-Kiskun megye 8. választókerületének országgyűlési képviselője lemondott mandátumáról. Visszahívását az MDF kiskunfélegyházi szervezete kezdeményezte. *Népszabadság*, 1989. május 16. (113. szám) 4.; Az ülésen meghívottként jelen volt Ószi István és Lovassy Tamás.

⁷¹ MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 8–27. A szocialista országok helyzete; hazánk kapcsolatai a szocialista országokkal. [Budapest], 1989. április 24.

⁷² MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. Tájékoztató a magyar–román viszonyról. Budapest, 1989. május 17.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

vegyék figyelembe a román politika fejleményeit, a személyi állományt pedig tájékoztassák megfelelően a romániai helyzetről. A bizottság többsége egyetértett azzal, hogy az erdélyi autonómia kérdése, mint igény, maradjon az írásos anyagban.⁷³ Emellett javasolták, hogy a KB a bizottság határozata alapján a szocialista országokkal foglalkozó napirend keretében kapjon tájékoztatást a magyar–román viszonyról.

Az ülés legfontosabb napirendi pontja az állambiztonság helyzetének megtárgyalása volt Horváth István belügyminiszter előterjesztésében. „A bel- és állambiztonság kérdései a jelenlegi belpolitikai helyzetben” címet viselő anyag⁷⁴ meglepően kritikusan fogalmazott a „szerv” múltjáról. „A szocialista építés elfogadott modelljének követelményei szerint a [Magyar] Kommunista Párt, később az MDP politikájának közvetlen napi szolgálata állt tevékenységének központjában. A politika torzulásai a szervezetet a törvénysértés eszközévé tette.”⁷⁵ Horváth gondolatmenetének középpontjában az állambiztonság közvetlen pártirányításának megszüntetése állt. A bizottság által tárgyalt anyag részletekbe menő elemzése és értékelése, a benne foglalt információk miatt nem javasolta azt a KB vagy a PB elé vinni. Hangsúlyosan érvelt azonban az állambiztonsági munka társadalmi ellenőrzésével kapcsolatos igény rendezése mellett. Kijelentette, hogy az MSZMP-nek politikai érvelésében hangsúlyozni kell a kialakuló törvényes alapokat, nyílt és magas szintű jogszabályokat, amelyek felváltják az addigi belső szabályok alapján működő rendszert.⁷⁶

⁷³ MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 1–6. Jegyzőkönyv az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. június 9-i üléséről. [Budapest], 1989. június.

⁷⁴ MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 37–56. Jelentés a bel- és állambiztonság kérdéseiről, a jelenlegi belpolitikai helyzetben. Budapest, 1989. június. A napirendi pontnál meghívottként jelen volt Földesi István főtitkári szakértő, Csillik András, az MSZMP BM Bizottság titkára és Pallagi Ferenc, a BM III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnöke.

⁷⁵ MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 37–56. Jelentés a bel- és állambiztonság kérdéseiről, a jelenlegi belpolitikai helyzetben. Budapest, 1989. június.

⁷⁶ MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 37–192. Szó szerinti jegyzőkönyv.

Horn Gyula külügyminiszter, kapcsolódva Horváth érveléséhez, javasolta, hogy a későbbiekben a kormány és a parlament feltétlenül foglalkozzon ezekkel a kérdésekkel.⁷⁷

Várkonyi Péter volt külügyminiszter az anyagban található ügyek közül a szovjetek által fenntartott és működtetett ügynevezett tanácsadói rendszer szabályozottságára kérdezett rá Horváth Istvánnál. A belügyminiszter a tanácsadói rendszert a legfelsőbb szintű politikai vezető, tehát a főtitkár tudtával és jóváhagyásával az illetékes szervezetek vezetői által működtetett együttműködésként definiálta. Röviden beszámolt ezzel összefüggésben a KGB elnökével, V. A. Krucskovval lefolytatott találkozásáról,⁷⁸ amelynek keretében – Grósz Károly és Németh Miklós tudtával – egyeztetett arról, hogy a politikai folyamatok alakulása miatt ez az intézményi forma nem tartható fenn, és 1989 őszéig megbízottak dolgoznak a felszámolás megvalósításán.⁷⁹

Fejti György szorgalmazta, hogy a jogilag rendezett munka feltételeit hathatósan segítsék elő, kerüljön be az általuk előkészítés alatt lévő új alkotmányba, valósuljon meg a parlamentáris keretek közötti ellenőrzés. Gondolatmenetében kitért arra, hogy a többpártrendszer keretei közötti működést csak a korábbi egypárti berendezkedés miatt nehezebb elképzelni. Nyugat-európai mintákra hivatkozva felhívta a figyelmet arra, hogy a mindenkori kormányzópárt fontos közvetlen és közvetett befolyással rendelkezik az állambiztonsági munka felett.⁸⁰

Horváth István hangsúlyozta, hogy az ellenségkép megfogalmazása tekintetében a kategóriákon – többek között azon a mentalitáson, amely

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Vlagyimir Krucskovnak, a Szovjetunió állambiztonsági bizottsága elnökének meghívására szerdán belügyi delegáció élén hivatalos, baráti látogatásra a Szovjetunióba utazott Horváth István belügyminiszter. A ferihegyi búcsúztatáson jelen volt Borisz Sztukalin, a Szovjetunió nagykövete. *Népszabadság* 1989. május 11. (109. szám) 7.

⁷⁹ Lásd erről Krahulcsán 2007 és Krahulcsán 2009.

⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 37–192. Szó szerinti jegyzőkönyv.

szerint aki az MSZMP-vel nem ért egyet, az ellenség – a többpárti működésnek megfelelően változtatni kell. Az ellenség az, aki az alkotmányos rendet, az ország nyugalját és stabilitását veszélyezteti – fogalmazott a belügyminiszter.⁸¹

Grósz Károly ugyanakkor szorgalmazta, hogy a politikai befolyás fenntartásának érdekében a szolgálatokon belüli pártszervek működését ne szüntessék meg.

A Bizottság tagjai tehát egyetértettek a Horváth-féle jelentés fő megállapításaival, de a belpolitikai értékelő részt többen vitathatónak tartották. Támogatták, hogy az anyag ne kerüljön szélesebb fórum elé, és hogy a bel- és állambiztonsági szervek tevékenységét nyílt jogszabályokban rendezzék, biztosítva a megfelelő nyilvánosságot. A Bizottság az állambiztonsági szervek átszervezésének két szakaszban történő megvalósítása mellett voksolt, a katonai elhárítás HM-hez történő átadásával együtt, s ezzel összefüggésben nem javasolta a katonai és a belügyi (polgári) hírszerzés összevonását. A külföldi hálózat ügyének megtárgyalását a minisztertanácshoz utalták.

A Bizottság a különféle napirendi pontok között között meghallgatta Grósz Károly beszámolóját a szovjet vezetés álláspontjáról a Varsói Szerződés korszerűsítése kapcsán, valamint Horváth István tájékoztatóját Nagy Imre június 16-i temetésének előkészületeiről.⁸²

⁸¹ Uo.

⁸² MNL OL M-KS 288. f. 62/5. ö. e. 1–6. Jegyzőkönyv az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. június 9-i üléséről. [Budapest], 1989. június.

BEFEJEZŐ GONDOLATOK

Az NJKB további tevékenységéről nem állnak rendelkezésünkre adatok, de az első félévi munkaterv alapján feltételezhetjük, hogy milyen témakörökben születhettek további háttéranyagok, koncepciók. A Bizottság működésének időszakában, vagyis 1989 tavaszán–nyarán olyan léptékben felgyorsultak a politikai események, hogy a testület munkájának szerteágazó követése további kutatásokat igényel. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, az MSZMP-ben végbemenő szervezeti és személyi változások, a Németh-kormány függetlenedési törekvése, a nemzetközi politika egyre fokozottabb szerepe csupán néhány olyan eleme a politikai folyamatoknak, amelyek arra engednek következtetni, hogy a Bizottsági munkához hasonló tevékenységnek folytatódnia kellett. Azonban azt is joggal feltételezhetjük, hogy a munka színtere áthelyeződött, a kormány irányításában működött tovább, az arra alkalmas intézményi keretek között. Az NJKB és a Minisztertanács Védelmi Irodája hasonló területekkel foglalkozott. Párba állításukra az átmeneti időszak közvetett pártirányítási módzatainak, technikáinak, a politikai koordináció eszközeinek feltérképezése, felkutatása keretében került sor.

A két szerv a biztonságpolitikában érintett kormányzati területek és az általuk irányított fegyveres testületek, szolgálatok koordinációjára, közvetett irányítására is alkalmas volt. Ezt a feltételezésünket erősíti egy, az MSZMP BM Bizottság ad hoc munkabizottsága által összeállított tanulmány.⁸³

⁸³ Az MSZMP BM Bizottság ad hoc munkabizottsága által összeállított 51-2/5/1989. számú, „Összegzés az előtanulmányt készítő csoportok anyagaiból” című tervezet, 1989. április 5-ei keltezéssel, dr. Kazán István PTO-vezető gépelt aláírásával. Közli Krahulcsán 2014, 40–59.

„A) Az MSZMP központi apparátusán belül a [N]emzetközi [J]ogi és [K]özigazgatáspolitikai [B]izottságnak, amelyet a párt főtitkára vezetett [sic!],⁸⁴ a fegyveres erők és testületek felé új módszereket és stílust alkalmazva szükséges és lehetséges a pártirányítást alkalmaznia. A bizottság tagjai, a miniszterek is, akik közvetlenül viszik tovább, építik be a testületek munkájába a bizottságban megtárgyalt, elfogadott irányelveket, ajánlásokat. A bizottság munkáját célszerű, ha a fegyveres erők és testületek főbb alapvető szolgálati ágainak vezetőiből álló szakértői testület segíti. Kettős céllal, egyrészt a tárgyalandó témák szakszemponthoz megítélésével, másrészt a meghozott döntésekkel való azonosulás útján a saját szakmai területükön.

B) Minisztertanács kabinetje, illetve Védelmi Irodája útján. A miniszter tagja a kabinetnek, és érvényesíteni tudja az előző pontban jelzett bizottság iránymutatásait és azt az állami szabályozás szintjére emeli. A Védelmi Iroda célszerű, ha szoros kapcsolatban áll az MSZMP említett bizottságával, és állami oldalról a Minisztertanács elé kerülő, a biztonságot érintő kérdésekben az MSZMP véleményére, álláspontjára figyelemmel van.”⁸⁵

A BM-tanulmány fentebb közölt dokumentumrészlete az állambiztonság pártirányításának intézményi lehetőségeit vizsgálja. Álláspontunk szerint a technika, amelyet javasol, más területen is alkalmazható volt/lett volna a megváltozó politikai viszonyok között. A tárca munkanyaga az állambiztonság feletti pártbefolyás megtartásának koordinációs feladataira az NJKPB-t és a Minisztertanács Védelmi Irodáját tartotta potenciálisan alkalmas szerveknek.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP PB/Ideiglenes Intéző Bizottság iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 62. csomag – Az MSZMP KB Nemzetközi Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága iratai

1. őrzési egység. Az 1989. február 3-i ülés iratai

2. őrzési egység. Az 1989. március 13-i ülés iratai

3. őrzési egység. Az 1989. március 31-i ülés iratai

4. őrzési egység. Az 1989. április 28-i ülés iratai

5. őrzési egység. Az 1989. június 9-i ülés iratai

XIX-A-2-at – Németh Miklós miniszterelnök titkárságának iratai (1988–1989)

Nyomtatásban megjelent források

A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth, 1988.

Az 1985. június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. II. kötet. 1987. szeptember 16.–1988. november 26. Budapest, 1998.

Vass Henrik (szerk.) 1994: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1985–1990.* Budapest, Interart Stúdió.

Irodalom

Bihari Mihály 2005: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai-hatalmi viszonyok.* Budapest, Osiris.

Bozóki András 1998: *Magyar politikusok arcképcsarnoka.* Budapest, Századvég.

Germuska Pál–Horváth Miklós é. n.: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990.* Kézirat.

⁸⁴ 1989. április 5-én, a tanulmány keletkezésének idején még működött az NJKB, tehát a jelen idejű forma lenne a helyes.

⁸⁵ Krahulcsán 2014, 50–51.

- Gyarmati György 2014: Végjáték és nyitány. Nagy Imre temetése és az állambiztonság. *Betekintő*, 2014/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2014_2_gyarmati.pdf, 2018. december 7.
- Helgert Imre, dr.–Mészáros Gyula, dr. 2017: *A Magyar Honvédség a rendszerváltás sodrában. Néphadseregből – Magyar Honvédség I.* Lakitelek, Antológia.
- Kárpáti Ferenc 2011: *Puskalövés nélkül*. Budapest, Duna International.
- Kilényi Géza 1991: *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai. (Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988–1990.)* Budapest, Államtudományi Kutatóközpont.
- Kiss Dávid 2018: *A magyar haderő átalakítása 1987 és 1992 között*. Budapest, Veritas–Magyar Napló.
- Krahulcsán Zsolt 2007: KGB és III. Főcsoportfőnökség. Egy kapcsolat vége...(?). *Betekintő*, 2007/4. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_4_krahulcsan.pdf, 2018. december 14.
- Krahulcsán Zsolt 2009: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása, 1956–1989. *Levéltári szemle*, 2009/3. 3–19.
- Krahulcsán Zsolt 2014: *Hatalom/át/mentés. Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás évében*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. http://www.hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/hatalomatment%C3%A9s_javitott.pdf, 2018. december 2.
- Kukorelli István–Tóth István 2016: *A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*. Lakitelek, Antológia.
- Ólmosi Zoltán (sajtó alá rendező) 2016: *Munkásőrség és rendszerváltás, 1988–1989*. Budapest, Tarsoly.
- Oplatka András 2014: Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke.” Budapest, Helikon.
- Révész Béla 2014: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 2014 (76). 387–399., http://acta.bibl.u-szeged.hu/34765/1/jurid-pol_076_387-399.pdf, 2018. december 5.
- Sárközy Tamás 2012: *Magyarország kormányzása, 1978–2012. A szoft diktatúra kormányzásától az újkapitalista konfliktusos demokrácia kormányzásán át a fülkeforradalom vezérdemokráciájának kormányzásáig*. Budapest, Park.
- Szekér Nóra–Riba András László 2014: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek, Antológia.

- Tőkés Rudolf 1998: *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990*. Budapest, Kossuth.
- Tőkés Rudolf 2015: *A harmadik magyar köztársaság születése. Emberek, ideológiák, intézmények*. Budapest, L'Harmattan.
- Vonyó József 2012: A pártirányítás az államszocialista rendszerben Magyarországon (1949–1989). In Uő: *Egy monolit rendszer árnyalatai. Tanulmányok Magyarország 1945 utáni történetéről*. Pécs, Kronosz.

Periodikák

- Heti Világgazdaság, 1989. szeptember 23.
- Magyar Közlöny, 1989/17. (1989. március 17.)
- Magyar Nemzet, 1989. április 14.
- Népszabadság, 1989. május 11., május 16. és május 31.
- Népszava, 1989. március 11.

Internetes adatbázisok

- NEB Tudástár: <https://neb.hu/hu/tudastar>
- Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA)

KRAHULCSÁN ZSOLT

Márciusban Újra Kezdjük...

Nemzeti ellenállási mozgalom vagy állambiztonsági
provokáció?

BEVEZETÉS

A magyar társadalomban 1956 legvégén, 1957 kora tavaszán jelentős volt a tiltakozás, a felháborodás, a düh a forradalom leverése, a szovjet csapatok jelenléte, a karhatalom, az állambiztonság erőszakoskodásai miatt – akár a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) jelszó említésével, akár anélkül. A MUK fenyegetése a forradalom fegyveres leverését követően, a szovjet csapatok jelenléte mellett, természetesen nem volt, nem lehetett jelentős, bár bizonyos források szerint akadtak olyan csoportok – mint például a mecseki láthatatlanok maradéka –, akik március 15-ére készülve valóban kapcsolatba léptek egymással, és arra készültek, hogy elrejtett fegyvereiket újra elővegyék.¹ A forradalom bukását követően a régi-új pártvezetés

¹ Az úgynevezett mecseki láthatatlanok egy fegyveres szabadságharcos csoport volt (egyes források szerint mintegy három-négyezer ember) akik a forradalom leverése után még hetekig, egyes felkelők pedig több hónapig ellenálltak a Mecsek hegyeiben rejtőzve. 1957. március 14-én tartóztatták le őket, vezetőjüket, Petrus Józsefet halálra ítélték és kivégezték. Lásd Bank 2003, valamint Romváry–Rozs 1997. Bizonyos források szerint 1956 november végén a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) vezetője, Zákó András a forradalom fegyveres újakezdésére készülve tárgyalásokat folytatott Madridban spanyol katonai vezetőkkel. Zákó szerint „tavasszal a felkelés újult erővel fog kitörni”. A Franco vezette Spanyolország azonban egy fegyveres katonai beavatkozást csak az Egyesült Államok támogatása mellett vállalt vol-

célja az elrettentés és a társadalmi szolidaritás megtörése volt, ezért felkészült az újabb fegyveres konfrontációra. Decemberben, advent heteiben, vidéken éppúgy, mint Budapesten, sortüzeket vezényeltek a tüntetőkre.² A statáriális bíróságok ítéletei, a karhatalmista, pufajkás csoportok garázdálkodásai pedig tovább fokozták a megtorlást és a terrort. 1957 elejére a forradalom „utóvédharcait” a röpcédulázásokon, falfirkálásokon túl már „csak” a néhány illegalitásban szerkesztett, sokszorosított lap (*Rendületlenül, Igazság, Élünk*), illetve az írószövetségnek, az újságíró-szövetségnek, az üzemi munkástanácsoknak, a Nagy-budapesti Munkástanácsnak a demonstratív kiállása, valamint a sztrájkok, a tüntetések, az elhurcoltak családtagjait segítő konspiratív adománygyűjtések jelentették. A tavasz kezdetére újabb nagyszabású letartóztatási hullám indult meg, csaknem hatezer embert vettek őrizetbe. A börtönök annyira megteltek, hogy a Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt felszámolt internálótáborokat is újból „üzembe helyezték”.³

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy 1957 tavaszán a MUK-jelszóval fémjelzett tiltakozás a magyar társadalom spontán módon megszerveződő ellenállási akciósorozata vagy a hatalom provokációs kísérlete volt-e. Csupán egy-egy elszigetelt akcióról beszélhetünk, vagy tömegmozgalomként jelentkezett? Egyáltalán, vannak-e, és ha igen, milyen bizonyítékai/forrásai a márciusi újrakezdeményezésre való készülődésnek és a hatalom ellenlépéseinek? Helyesen használjuk-e ma a közbeszédben ezt a fogalmat, illetve amit vélelmezünk, azt igazolják-e a történeti források és a korabeli sajtóanyagok? Dolgozatomban az állambiztonsági és pártdokumentumok, a korabeli sajtó, valamint a vizuális emlékezet által megőrzött

források segítségével próbálok választ keresni a fenti kérdésekre. A politikai rendőrségi, valamint a pártiratok alapján arra is kísérletet teszek – ha volt ilyen kezdeményezés –, hogy feltárjam a hatalom aktorainak, különös tekintettel a kádári erőszakszerveknek a mozgalom „felfuttatásában” játszott szerepét.⁴

A MUK A BELÜGYI ÉS PÁRTDOKUMENTUMOKBAN

A „tavaszi ellenforradalmi fellépéseket” taglaló források egyik csoportját a belügyminiszteri, miniszterhelyettesi parancsok, utasítások alkotják, amelyek – többek között – a fegyverhasználatról, a tömegoszlatási feladatokról, a hangadók kiemelésének módszeréről, illetve a kézigránát- és könnygázgránát-gyakorlatok megtartásáról rendelkeztek.⁵ A források másik részét a Belügyminisztérium (BM) különböző osztályai által készített elemző, értékelő jelentések, feljegyzések képezik. Az egyik leginformatívabb dokumentum egy február 20-i keltezésű tervezet, amelynek készítői az 1957 tavaszán várható „ellenforradalmi” támadás megelőzése érdekében szükséges intézkedéseket vették számba. Felsorolták benne, hogy milyen preventív rendelkezéseket kívánatos életbe léptetni, részletesen taglalva a karhatalom, az erőszakszervezetek biztosítási intézkedéseit is. Javasolták továbbá, hogy március 15-én az összes oktatási intézmény tartson zárva, az 1848-as forradalomra emlékező ünnepségeket az előtte való napon bo-

na, ennek hiányában 1957 elejére a tervek lekerültek a napirendről. Bővebben Anderle 2000, 59–61. Köszönöm Székér Nórának, hogy a fenti dokumentumra felhívta a figyelmemet.

² Budapest mellett Miskolcon, Egerben, Gyulán, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen, Tatabányán, illetve Salgótarjánban lőttek karhatalmisták a tüntető tömegbe. A sortüzekről bővebben: Kähler–M. Kiss 2003.

³ Bővebben: Bank 2017.

⁴ A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) Belügyi Munkacsoportja és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) közös támogatásával valósult meg. Ezúton köszönöm meg Müller Rolf és Takács Tibor kollégáimnak az értékes és hasznos megállapításokat, melyekkel a tanulmány elkészítése során segítettek munkámat.

⁵ Az állambiztonság 1957. március 15-ére készülődve különböző tervezeteket, majd annak lezajlása után beszámolókat készített. Ezekből a dokumentumokból válogat: Krahulcsán 2007.

nyolítsák le, amelyeken csak az Oktatási Minisztérium által összeállított sillabuszban (versek pontos jegyzéke) található irodalmi szövegek hangozhatnak el. A terv szerint a párt- és a kormány által szervezett koszorúzásokon kívül minden tömeges összejövetelt meg kell tiltani. Az igazságszolgáltatási apparátus február–márciusban vizsgálja ki a fegyverrejtegetésért, szervezkedésért, röpcédulázásért letartóztatottak ügyeit, hozzon „példás ítéleteket”, és ezek a sajtó útján kerüljenek nyilvánosságra. A tervezetben hangsúlyozták, hogy „a röpcédulázások mellett az utóbbi napokban széles körben elterjedt a MUK köszöntés”⁶.

Egy másik dokumentum pedig egy magas rangú belügyi hivatalnok által a *Daily Express*-nek „kiszivárogtatott” – az új felkelés szétzúzására készült – belügyminisztériumi tervezetről tudósított. A Belügyminisztérium Központi Tájékoztató és Értékelő Osztálya 1957. február 20-i tájékoztató jelentése szerint a Magyar Távirati Iroda február 20-i bizalmas (piros csíkos) kiadványában az alábbi közlemény jelent meg a március 15-ére tervezett letartóztatásokkal kapcsolatban: „Az egész országban elterjedt az új jelszó: MUK, azaz Márciusban Újból Kezdjük. Az oroszok kiadták a parancsot: mindenáron el kell nyomni az olyan tüntetéseket, amelyek a Vörös Hadsereg beavatkozását tennék szükségessé.”⁷

Egy kifejezetten a MUK-kal összefüggésben lévő ügy felderítése 1957. február 5-én kezdődött. Ekkor jutott a karcagi politikai rendőrség tudomására, hogy a városban „a normálisnál élenkebb hangnemben és egyre többen emlegetik a MUK-ot. A MUK kiindulópontja az akkori értesüléseink szerint a Gimnázium diákjai közül indult ki [sic!]. Ezen körülményt megvizsgáltuk, és megállapítottam, hogy a diákság az utcáról felszedett hangot viszi tovább.” Békefi József, a karcagi politikai nyomozó alosztály vezetője március eleji jelentésében arról is beszámolt, hogy öt hálóza-

ti személyt utasított arra, derítsék ki, honnan ered a MUK jelszó, és kik terjesztik. Az ügynöki jelentések szerint a városban a MUK jelszó „egész széles körben hangoztatva van”, és egy bizonyos Kántor László nevű személy volt az, aki a Rózsabokor nevű vendéglőben az ittas vendégek közül néhányat szervezkedésre szólított fel. Kántort március 3-án kihallgatták, s beismerte, hogy részt vett a budapesti fegyveres harcokban, ott volt a Kilián laktanyánál és a Corvin közben, és elmondása szerint közel negyven szovjet katonát és államvédelmist ölt meg. Kántor szerint november 4. után egy bizonyos Cs. Kovács Imre karcagi lakos beszervezte egy „ellenforradalmi” összeesküvésbe, „melynek neve »márciusban újra kezdjük«, jellege »vérszerződés«, célkitűzése »március 15-én felvonulás kiprovokálása, a felvonuló[k] provokálása, majd fegyveres harc kialakítása a rendőrség, a karcagi katonai helyőrség ellen, utána megsemmisíteni a Tanács, a párt és a helyi szervezeteket, elfoglalni az irodákat és általában a központokat»”. A jelentés szerint a szervezkedést egy bizonyos Kucsera András irányította Budapestről, a tagokat rajparancsnokok, illetve szakaszparancsnokok fogták össze, a központi vezetők és a szervezkedés tagjai között pedig összekötők biztosították a kapcsolatot. Kántor név szerint megnevezte a „vezér”-t, a három összekötőt, a hat raj-, illetve szakaszparancsnokot, valamint a szervezet harmincegy tagját. Azt is elmondta, hogy hol szokták az összejöveteleiket tartani. Alkalmanként az úgynevezett karcagi Kiserdő területén gyűltek össze az egyes csoportok, de a tagok nem ismerték egymást, a kapcsolatot az összekötőkön és a rajvezetőkön keresztül tartották. A szervezkedés tagjai jobb kezükön egy vágást ejtettek, és ez a forradás jelezte együvé tartozásukat. (A nagyobb forradás a szervezkedésben betöltött magasabb szintet jelezte.) Ezek a jelek egyrészt arra szolgáltak, hogy felismerjék egymást, illetve ezzel egyfajta vérszerződést kötöttek. Állítólag, aki a vérszerződést megsértette, azt halállal büntették volna. A tagok kö-

⁶ ÁBTL 1.6. Az ORFK II. Főosztály Elnöki Osztályának a tervezete az 1957 tavaszán várható ellenforradalmi támadás leküzdésére, 1957. február 12. Közli: Krahulcsán 2007.

⁷ ÁBTL 1.6. A BM Központi Tájékoztató és Értékelő Osztály 1957. február 20-ai tájékoztató jelentése a *Daily Express* írásáról. Közli: Krahulcsán 2007.

zött két „terrorista” is volt, az egyik Kántor, a másik Győrfi Imre, aki szintén több szovjet katonát és ávóst ölt meg.⁸

A regényes elemekben bővelkedő vallomás alapján a Szolnok Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának Vizsgálati Alosztálya március 5-én elrendelte a nyomozást. Az indoklás szövegébe – egy bizonyos Németh Imre vallomása alapján – már az is bekerült, hogy „a szervezkedés nagyobb mennyiségű fegyverrel és lőszerrel rendelkezik”. Három nappal később Nécin Rudolf alosztályvezető már ékes magyar nyelven hívta fel a figyelmet a karcagi „vérszerződéses ellenforradalmi szervezkedés” esetleges veszélyeire: „A városban erősen elterjedt »MUK« hangulatból kifolyólag nem-e készülnek valóban valamilyen provokációra egyes elemek. Így alapos gyanú merült fel konkrétum hiányát eltekintve [sic!], hogy Karcagon a »MUK«-ot egy ellenforradalmi szervezkedés tagjai terjesztik.” A jelentésben ellentmondásba is keveredett, vagy legalábbis nem egyértelműen fogalmazott, mert megnevezte azt a budapesti lakost (Kucsera András), aki állítólag a szervezkedést vezette, ugyanakkor egy idegen személyről is beszámolt, akinek a nevét senki sem ismerte, de a Kisredőben történt eligazítások alkalmával mindig jelen volt, és akit Nécin szintén a szervezkedés irányítójának tüntetett fel. Ez az ismeretlen volt az, aki állítólag közölte a szervezkedés tagjaival a feladatokat, és ő osztotta (volna) szét a fegyvereket is március 14-én. Ekkorra – az állítólagos hetvenfős szervezkedésből – huszonkét személyt már letartóztattak, akik nagyrészt beismerő vallomást is tettek. A nagy mennyiségű fegyverből viszont semmit sem találtak meg, csupán egy pisztoly került elő valahonnan.⁹ Pár nappal később azonban a letartóztatottak közül többen visszavonták vallomásu-

kat, arra hivatkozva, hogy nem akartak ellentmondani egy másik, szintén őrizetben lévő társuknak.¹¹

Később maga a vizsgálatot vezető nyomozó is elismeri, hogy a „szervezkedés” felderítése lassan halad, mert nem tudják megállapítani, hogy ki az összeesküvés tényleges vezetője, és az is nehézséget okoz, hogy gyakorlatilag egyetlen személy vallomása alapján tartóztattak le több tucat embert, de a szervezkedést semmilyen más bizonyíték nem támasztja alá.¹² Ennek ellenére áprilisban a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette miatt mind a huszonkét őrizettest átkísérték az ügyészségre.¹³ Egy évvel később a Szolnok Megyei Bíróság nyilvános tárgyaláson meghozta az ítéletet: Boros Antal elsőrendű vádlottat háromévi, további három társát nyolc-kilenc hónapi börtönbüntetéssel sújtotta, míg a többi huszonkét „elkövetőt” bizonyíték hiányában felmentette. Az indoklásban a bíróság azt is megállapította, hogy ugyan a vizsgálat során a rendőrségen szinte kivétel nélkül minden terhelte beismerő vallomást tett, de az 1957 júniusában tartott megyei bírósági tárgyaláson visszavonták vallomásukat, arra hivatkozva, hogy a rendőrségen kényszer hatása alatt vallottak. A megyei bíróság pótnyomozásra visszaadta az ügyet, azonban ez nem járt eredménnyel. Ráadásul azt is megállapították, hogy az ügy kirobbanatója, akinek a vallomása alapján megkezdték a nyomozást, „gyenge elmebetegségben szenved”, állításai zavarosak és képzelgésnek minősíthetők.¹⁴

Az októberben megtartott fellebbezési tárgyaláson a Legfelsőbb Bíróság az elsőrendű vádlott, Boros Antal esetében a legfőbb vádpontot szervezkedés helyett mozgalommá változtatta („ellenforradalmi tevékenység-

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-142844/1. Surányi Márton és Békefi József jelentése a Márciusban Újra Kezdők elnevezésű vérszerződéses összeesküvés jellegű szervezkedésről, 1957. március 5.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-142844/1. Határozat nyomozás elrendeléséről, 1957. március 5.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-142844/1. Nécin Rudolf jelentése, 1957. március 8.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-142844. Mészáros László és Rácz Árpád jelentése, 1957. március 11.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-142844/1. Jelentés a karcagi „MUK” elnevezésű vérszerződéses szervezkedés ügyében, 1957. március 18.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-142844. M. Szabó István és Nécin Rudolf levele a Szolnok megyei ügyésznek az előzetes letartóztatottak átkíséréséről, 1957. április 16.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-142844. A Szolnok Megyei Bíróság ítélete Boros Antal és társai ügyében, 1958. április 29.

gével az ellenforradalom helyi mozgalmához kapcsolódott, és ténykedései az országosan kibontakozott ellenforradalmi mozgalom irányvonalába illeszkedtek bele”), és ennek megfelelően büntetését két évre csökkentette.¹⁵ Így tehát a politikai rendőrség által vélelmezett szervezkedés a Legfelsőbb Bíróság szerint csak egy mentálisan problémákkal küzdő helyi lakos fejében létezett, Borost is „csak” fegyverrejtegetés miatt ítélték el. Sajnos nem tudjuk, hogy az „országosan kibontakozó ellenforradalmi mozgalom” alatt a bíróság a MUK-ot értette-e.

1957. február 4-én a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének rádióbeszéde alatt a csorvási gépállomáson Kukla István – a Békés megyei rendőr-főkapitányság vezetője szerint – többek előtt a MUK jelszót emlegette, és „ocsmány gyalázó szavakkal illette Kádár János elvtársat”¹⁶. Állítólag így fogalmazott: „Le vagytok szarva, nem kell már sokáig várni, van már jelszó is (muk), márciusban újra kezdjük, nem kell beszarni.”¹⁷ Az Orosházi Járási Kapitányságon történt kihallgatása alkalmával Kukla arra a kérdésre, hogy kitől és hol hallotta a jelszót, az alábbiakat válaszolta: „a MUK-ban bízunk, ez a jelszó Budapesten, mert a pesti nép így nyilatkozik, mert márciusban készülnek valamire, mert nekik is felhívták mint katonáknak a figyelmüket, hogy márciusban megint lesz valami, [...] azt jelenti, hogy márciusban újrakezdjük a forradalmat...” Kukla azt nem tudta megmondani, hogy annak a katonának, akitől a jelszót hallotta, ki hívta fel a figyelmét a MUK-ra, feltehetően a felettesei igazították el.¹⁸ Kuklát meggondolatlan kijelentése miatt hat hónapra internálták, majd rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték.¹⁹

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-142844. A Legfelsőbb Bíróság ítélete Boros Antal ügyében, 1958. október 7.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14979/665. Kukla István közbiztonsági őrizetbe helyezési határozata, 1957. február 13.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14979/665. Jelentés Kukla István ügyében, 1957. február 6.

¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14979/665. Kukla István gyanúsított ki hallgatásáról készített jegyzőkönyv, 1957. február 7.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14979/665. Jelentés Kukla István felülvizsgálásáról, 1965. május 28.

Az állambiztonsági szervek szerint egy bizonyos Schneider Antal 1957. február 23-án éjjel a budapesti Liliom és Tompa utca sarkán fehér krétával „ellenséges” feliratot rajzolt a ház falára. A felirat feltehetően a MUK jelszó lehetett, bár a jegyzőkönyvben a MAK rövidítés szerepelt. Schneidert – aki a forradalom ideje alatt tagja volt a Csepeli Vas- és Féművek munkástanácsának – ekkor előállították, és 1957 augusztusáig közbiztonsági őrizetben volt, 1957 októberétől 1959 januárjáig pedig rendőrhatalósági felügyelet alatt állt, bár mint később kiderült, a falfirkálást nem tudták rábizonyítani.²⁰ Ez a jelentés azért számít egyedinek, mert jelenlegi tudásunk szerint ez az egyetlen olyan belügyi dokumentum, amely arról számol be, hogy (majdnem) „akció közben” érték tetten az elkövetőt.

Budapesten a Baross téri felkelőcsoport egyik előzetes letartóztatásban lévő tagjának kihallgatása során került elő a márciusi szervezkedésre utaló mozaikszó, de a kihallgató kérdésére, hogy mit tud róla, Timus Lajos annyit mondott, hogy csak az üzletekben, utcán, piacon hallotta, ez egy újabb köszöntés, arról viszont nem volt tudomása, hogy konkrét szervezkedésről lenne szó.²¹

Egy 1958 áprilisában, „demokráciaellenes” röpcédulák készítői ellen indult nyomozás során a rendőrségi vizsgálat irataiban nem, de a bíróság ítéletének indoklásában feltűnik a MUK. A Budapesti Fővárosi Bíróság Komáromi Kornéliát és társait a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel miatt találta bűnösnek. Az indoklás szerint „köztudomású, hogy 1957. februárban az ellenforradalom megbújt tagjai igyekeztek hallatni hangokat, nevezetesen ebben az időben volt elterjesztve a »MUK« jelszó. I. r. vádlott Vácon Kovács Lajostól kapott röpcédulában is ilyen tartalmú felhívást olvasott. Tehát ebben a kezdeményező szerepet nem a vádlott vállalta magára, hanem már a bein-

²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16645/6. Jelentés Schneider Antal előállításáról, 1957. február 23. Ezúton köszönöm meg Tóth Eszternek (ÁBTL), hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

²¹ ÁBTL 3.1.1. B-89988 „Turi Sándor”. Kihallgatási jegyzőkönyv Timus Lajos kihallgatásáról, 1957. február 28. Köszönöm Takács Tibor kollégámnak, hogy az iratra felhívta a figyelmemet.

dult mozgalomból hírnek terjesztéséhez csatlakozott. [sic!] [...] Az általuk folytatott és elkövetett cselekmény, tehát az országosan ismert »MUK« végrehajtása érdekében történt.”²² A fellebbezési tárgyaláson a Legfelsőbb Bíróság – amellet, hogy súlyosbított az ítéleten – megismételte a fenti indoklást, mely szerint „tevékeny részeseivé váltak az ellenforradalom felújítását célzó, 1957. március 15-re időzített ún. MUK mozgalomnak...”²³.

A fenti esetekhez hasonlóan más, a forradalom leverése utáni röpcédulaszórás, „ellenséges” tartalmú falfirkálás, munkabeszüntetésre való felhívás kapcsán is rendre felbukkant a nyomozati iratokban a MUK kifejezés, de annak eredetére vagy az elnevezés tartalmának bővebb kifejtésére egyik esetben sem találunk utalást. A politikai rendőrség azonban az elkövetőket még évekkel később is úgy tartotta nyilván, mint akik 1957 tavaszán „szervezték a MUK-ot”.²⁴ Az állambiztonsági iratokban elvértve még a hatvanas években is előfordul ez a rövidítés, de „utóélete” – ezek szerint az iratok alapján – ekkor már összekapcsolódott más rendszerellenes jelképekkel, az ismeretlen falfirkálók együtt alkalmazták a MUK jelszót a horogkereszttel, a nyilaskeresszttel, a dollár jelével vagy egy ballagási kitűzőn utaltak rá.²⁵

„Ellenséges” tartalmú, az állambiztonsági szlengben röviden csak „förmédvénynek” nevezett iratok terjesztése miatt az úgynevezett Szity-

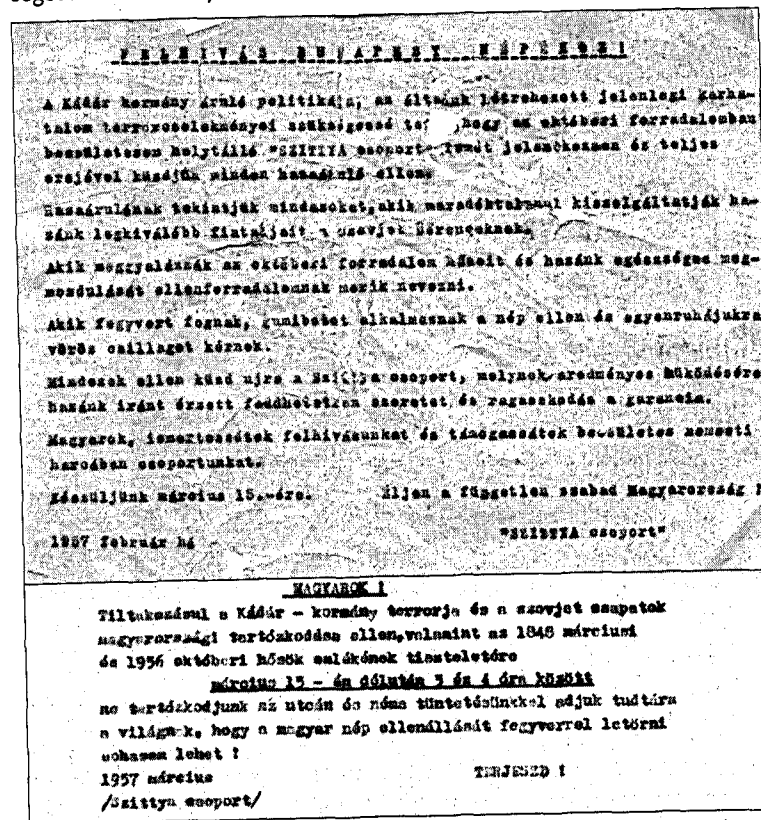
²² ÁBTL 3.1.9. V-143667. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete Komáromi Kornélia és társai ügyében, 1958. szeptember 16.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-143667. A Legfelsőbb Bíróság ítélete Komáromi Kornélia és társai ügyében, 1959. február 5.

²⁴ Az alábbi ügyekben fordul elő a MUK kifejezés: ÁBTL 3.1.5. O-14943/66 Bernát György, ÁBTL 3.1.5. O-14979/266 Csala Ernő, ÁBTL 3.1.5. O-16655/55 Szaller Margit.

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11102. Nagyecsed-i tanulók, illetve ÁBTL 3.1.9. V-157969/1. Ilonka Teréz és társai. A JUK jelszó (Júniusban Újra Kezdjük) pedig, mintegy odavetett „vádpontként”, első sorban a hálózati személyek jelentéseiben fordul elő mindenféle bővebb magyarázat nélkül. ÁBTL 3.1.2. M-30079 „Csonka”, illetve ÁBTL 3.1.2. M-30750 „Dombóvári József”. A Műgyetemen 1961-ben végzett mérnökkari évfolyam ballagási jelvényén az 1956 – ÉKME – 1961 (Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem) rövidítés szerepelt, de a beavatott hallgatók között a kitűző jelentése egész más volt: És Kezdjük Megint Előlről. Bataika 2018, 15.

tya-csoport tagjai ellen két évvel a forradalom leverését követően, izgatás és államellenes szervezkedés vádjával indítottak eljárást. A vád szerint a csoport tagjai arra szólították fel az embereket, hogy 1957. március 15-én és április 4-én bizonyos időközökben ne legyenek az utcán, így tiltakozzanak a Kádár-kormány politikája és a forradalom leverése ellen. Igen ám, de az egyik résztvevő valójában egy bonyolult konspiratív játszma részeként tevékenységével az állambiztonsági szervek iránti személyes elkötelezettségét kívánta bizonyítani.²⁶

²⁶ A közölt dokumentumok forrása: ÁBTL 3.1.9. V-143714/1. Nagy Lajos és társa.

Április 4 nekünk nem ünnepünk!
A szovjet megszállás elleni tiltakozásul 4-én délután 3 és 4 óra között ne tartózkodjunk az utcán.
Ha magyar vagy Te is segíts!
TERJESZD!

Azt a bizonyos résztvevőt Nagy Lajosnak hívták, akinek az életútja bővelkedett meglepő fordulatokban.²⁷ Nagy 1925-ben született, takácsnak tanult, szövőgyári munkás lett, majd 1944-ben behívták katonának, de átszökött a szovjet csapatokhoz. 1945 után a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályára került, ahonnan viszont hamar elbocsátották. Hamis papírokkal szélhámoskodott, csempészt, majd lopás miatt börtönbe is került. 1950-ben a börtönben szervezte be a politikai rendőrség (először). Kiszabadulása után nem sokkal orgazdaságért, fegyverrejtegetésért ismét lecsukták, ekkor tizenkét évet kapott. A szegedi börtönben ismét beszervezték, és Csillag fedőnéven fogdaügynökként alkalmazták, majd 1956 augusztusában feltételes szabadságra helyezték.²⁸

Nagy saját elmondása szerint 1956 októberében államvédelmis katonákat bújtatott, majd a forradalom leverése után a Péterffy Sándor utcai ellenálló csoporthoz csatlakozva részt vett röpcédulák készítésében. A Szittyá-csoport tagjaként másodmagával röplapokat készített, amelyeket postai úton, illetve utcán, közterületeken szórás útján terjesztett. Társával később *És mégis élünk* címmel újságot is kiadott. Ezzel párhuzamosan újból felvette a kapcsolatot a Belügyminisztériummal is. Nem egyértelmű, hogy a röpcédulázást tartótisztje utasítására végezte-e, egyáltalán kapcsolattartója tudott-e erről, mindenesetre tevékenységét később azzal

magyarázta, hogy így akarta az ellenállók közötti szerepét megerősíteni, és végül a csoport lebuktatását elősegíteni.²⁹ Miközben Budapesten röpcédulákat készített és terjesztett, tartótisztjétől azt a megbízatást kapta, hogy három-négy hasonszőrű társával együtt törjenek be a Szabad Európa Rádió bécsi irodájába, szerezzék meg az ottani iratokat, és az irodavezetőt próbálják meg Magyarországra hozni. A BM segítségével Nagy ki is jutott Bécsbe, „terepszmlét” tartott, majd hazajött, de végül az akciót a megbízói lefűjták.³⁰

Nagy ezután sem dolgozott, tulajdonképpen az állambiztonság „tartotta el”, illetve elnézték neki, hogy órával, valutával üzletelt. Az is felvetődött, hogy a szolnoki politikai rendőrségnek lesz a „fizetett ügynöke”. Azonban 1957 nyarán már a politikai rendőrségnél is sejtették, hogy köze van a röplapozásokhoz, de nem állították le, ismerőseit rajta keresztül ellenőrizték, és csak 1958 novemberében tartóztatták le.³¹ Nagy később, élete vége felé a demokratikus ellenzék ismert alakjaival tartotta a kapcsolatot. 1985-ben hunyt el.³²

Az a fentiek alapján is elmondható, hogy az új rendteremtők „felhasználták” a MUK jelszót, hogy a pártvezetést meggyőzzék a társadalom elleni még brutálisabb terror alkalmazásának szükségességéről, egyúttal saját maguk nélkülözhetetlenségéről. Miközben a pufajkás karhatalom egy súlyos fegyveres konfliktus lehetőségét vizionálta, a politikai rendőrség a pártvezetést a fenti „ellenforradalmi” röplapokkal riogatta. A célt elérték: az 1957 tavaszára várható támadás ellen preventív intézkedések tömegét léptették életbe.

A belügyminiszter-helyettes és a fegyveres erők minisztere által kiadott parancsokban, utasításokban rendelkeztek a fegyverhasználatról, a tömegosztatási feladatokról, a hangadók kiemelésének módszeréről,

²⁷ Életútját Gervai András foglalta össze (Gervai 2016).

²⁸ Gervai 2016.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143714 és V-143714/1–2. Nagy Lajos és társa, valamint O-9946 Nagy Lajos.

³⁰ Bővebben: ÁBTL 3.2.4. K-308 „Csillag”.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-9946. Átminősítési javaslat. 1958. november 7.

³² Gervai 2016.

illetve a kézigránát- és könnygázgránát-gyakorlatok tartásáról. Március 15-én, április 4-én és május 1-jén, valamint az ezeket megelőző és követő napokban a különösen fontos intézményekben (rádió, telefonközpontok, fegyverraktárak) fokozott ügyeleti és őrségi szolgálatot kellett tartani. Elrendelték az egyes objektumok karhatalommal történő biztosítását is. Utasították az állambiztonsági apparátust, hogy a felülvizsgált és ismételt munkába állított hálózatot úgy kell irányítani, hogy értesítéseket szerezzenek az ellenséges személyek mozgásáról, tevékenységéről. Fegyveres támadás esetére felszólítás nélküli fegyverhasználatot rendeltek el. A gyülekezési tilalom ellenére összeverődő, zavarkeltő „népi demokrácia ellenes” tömeget fel kellett oszlatni. Utasították a karhatalmat, hogy amennyiben a tömeg a felhívásra nem engedelmeskedik, a gumibot, a tűzoltófecskendő, a fegyvertusa és ha szükséges, a riasztólövések leadása is megengedett, sőt eredménytelenség esetén a legsúlyosabb kényszerítőeszközöket is be kellett (volna) vetni.³³

A Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred III. zászlóaljának küldöttsége 1957. január 1-jén felkereste Marosán Györgyöt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Intéző Bizottságának és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának a tagját, és előadta az egység problémáit. A sértődött hangvételű feljegyzésben a december első napjaiban a „forradalmi kommunista elvtársakból” létrejött, mintegy 450 fős zászlóalj tagjai úgy látták, hogy a párt mellőzi őket, nem kapnak komoly feladatot, rossz az ellátásuk, a fegyverzetük szánalmasan gyenge, a fizetésük pedig kevés. Panasztolták, hogy olyan igazolvánnyal látták el őket, amelyet a rendőrség nem fogadott el, és emiatt többüket előállították, illetve lefegyvereztek. Ennek okát abban látták, hogy a párt, illetve a rendőrség vezetői helytelenül ítélik meg a helyzetet, hiszen az „ellenforradalmat” még nem verték szét, rengeteg fegyver van illetéktelen kezekben, harcra kész csoportok

³³ ÁBTL 1.6. Tervezet az 1957 tavaszán várható ellenforradalmi támadás leküzdésére, 1957. február 12. Közli: Krahulcsán 2007.

szerte az országban. Ezért ezt írták: „Ha nem erősítjük meg megfelelően a Népköztársaságunk fegyveres és biztonsági szerveit, akkor, ha méreteiben nem is az október 23-i, de kisebb méretekben fegyveres harc, egyéni terror, tüntetés és a kitavaszkodás után arra alkalmas területen fegyveres csoportok megjelenése és garázdálkodása várható.”³⁴ Kádár az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 14-i ülésén a karhatalom helyzetéről készített beszámoló vitájában viszont úgy látta, hogy nincs reális, komoly erő, mely veszélyeztetné a rendszert: „Véleményem szerint az ellenforradalom nincs támadásban, és lényegében meg van verve. Ne fessünk rémképeket. Nincs támadás. Hullámok vannak. Ha elszigetelten harcolnak, az azt jelenti, hogy intervencióra számítottak. Az a tény – amely szintén ismert előtűnk –, hogy egyik nap mintha elvágták volna a harcot, azt jelenti, hogy megőrizték tartalékaikat, majd később, amikor látták, hogy politikailag alkalmas az időpont, újra előtörték. Ami a fenyegető veszélyeket illeti, azok inkább politikai természetűek...”³⁵

A fenti helyzetértékelések szerzői abban ugyan egyetértettek, hogy az „ellenforradalmi” veszély még fennáll, de annak mértékéről, illetve arról, hogy fegyveres vagy „csak” politikai konfliktus várható, különbözőképpen vélekedtek. A belügyi karhatalom – amelynek túlnyomó részét egykori ÁVH-sok alkották – a nyílt, erőszakos „ellenforradalmi” veszély sürű emlegetésével próbált nyomást gyakorolni a pártvezetésre, s februárban egyre-másra jelentek meg a belügyi tervezetek, amelyek az 1957 tavaszán várható támadás leküzdésére figyelmeztettek.³⁶

³⁴ IRM AI BM Kollégium 20821/1957/1. A Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred III. zászlóaljának Marosán György részére készített feljegyzése, 1957. január 3.

³⁵ Jegyzőkönyv az MSZMP Intéző Bizottsága által 1957. január 14-én tartott ülésről, 1957. január 14. Némethné-Sipos 1993, 305–306.

³⁶ Az egyik legelső ilyen dokumentum az Országos Rendőr-főkapitányság február 8-án készített jelentése a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8. és 1957. február 1. között végzett munkájáról és feladatairól. IRM AI BM Kollégium 7-321/1957. Az ORFK Vasúti Főosztálya vezetőjének az utasítása pedig a vasúti rendőrség március 15-ére vonatkozó készségi szolgálatát, illetve riadótervét szabályozta. A vasúti rendőrség riadóterve az alábbi – szigorú-

1957. február 2-án aztán Kádár az MSZMP Nógrád megyei aktívaértekezletén a fenyegető márciusi fegyveres felkelésre hivatkozva meghirdette a megtorlás fokozását. Salgótarjáni beszédében valós veszélynek, hivatkozási alpnak állította be a közvélemény előtt ekkor még alig ismert MUK jelszót, ezt tette felelőssé a megtorlásért, az erősödő terrorért: „A mi kötelességünk, hogy biztosítsuk a népköztársaság belső rendjét. Amikor ők azt suttoják, hogy márciusra ilyen meg olyan felkelést készítenek elő, mi azt mondjuk az elvtársaknak: legyenek résen, legyenek éberek, mert az ellenforradalom fő fegyveres erői természetesen meg vannak semmisítve, de azért imitt-amott annyi erejük még van, hogy provokációkat szervezenek. [...] Nekünk a nép iránti kötelességünk, hogy az ellenforradalmi provokációkkal szemben résen legyünk, és ha ilyenrel találkozunk – ki mondom a szót – kíméletlenül fel kell lépünk.”³⁷

Ugyan találhatunk utalásokat arra vonatkozóan, hogy egy újabb „ellenforradalmi” szervezkedés rémképe miatt (is) hozták létre 1957 februárjában az MSZMP „párthadseregét”, a munkásőrséget, de ezek a források a MUK-jelszót nem hozzák összefüggésbe a munkásőrséggel.³⁸ (A Tanácsköztársaság kikiáltásának 38. évfordulóján, 1957. március 21-én, tízezer géppisztolyos munkásör demonstrálta a párt hatalmát Budapest utcáin.)

an titkos és ma már kissé együgyűnek tűnő – parancsmondatból indult: „Rezsőt értesítsék ki, azonnal jöjjen be!” Az ORFK Vasúti Főosztály vezetőjének 3. számú utasítása, 1957. február 24. IRM AI Parancsgyűjtemény 3/1957.

³⁷ Kádár 1958. 37. A dokumentumot elemzi és közli: Némethné–Urbán 1994. A forrásközlés szerzőpárosa által tett megállapításokat átvettem, és a későbbiekben is hivatkozom rájuk.

³⁸ Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957 elején döntött a munkásőrség megalakításáról, elnevezéséről. Ennek értelmében a Munkásőrség Országos Parancsnoksága szakirányítás szempontjából közvetlenül a belügyminiszterhez tartozott, azonban a rendelkezési jog kizárólag az Ideiglenes Intéző Bizottságot illette meg. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 29., február 12. és február 19-i üléseinek jegyzőkönyvei. Némethné–Urbán 1993. 55–83., 107–136., 137–156., valamint Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság Titkársága 1957. április 19-ei ülésének jegyzőkönyve. Baráth–Feidl–Némethné–Ripp Zoltán 1998. 175–207. A munkásőrség megszervezéséről bővebben lásd Kiss 2017, 57–85.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága február 12-i ülésén külön napirendi pontként tárgyalták meg március 15. és április 4. megünneplését, hangsúlyozva, hogy rendkívül körültekintően kell megszervezni az ünnepeket, kerülni kell az esetleges provokációkat, felvonulásokat, gyűléseket. Marosán György szerint: „Március 15-e most harci feladat lesz. Javasolom, maradjanak otthon a diákok, és az iskolákban csak az utolsó órán legyen megemlékezés. Pártvonalon és szakszervezeti vonalon csináljunk munkásdemonstrációkat, például a Petőfi-szobornál mi tartunk gyűlést, ott minket vertek szét a múltban is és nem a diákokat. [...] Ha hagyjuk magunkat visszaszorítani, akkor provokáció lesz. Munkások dolgoznak az üzemben, és Budapesten diákok lesznek az utcán. Ezt nem engedhetjük meg, sem Budapesten, sem a nagyobb városokban. Biztosítani kell, hogy a koszorúzás helyén munkások legyenek.”³⁹ Az Ideiglenes Intéző Bizottság határozata értelmében a statáriális tilalmak március 15-én is érvényben maradtak. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának február 26-i ülésén azonban maga Kádár is elismerte, hogy a MUK csupán – egy indok nélkül felnagyított, eltúlzott, nem valós veszélyt jelentő – ürügy, amelynek az a célja, hogy a hatalom ezzel a manipulációs stratégiával igazolja a terrort. Így fogalmazott: „Itt van a márciusi dolog. [...] Az ellenforradalom döntő vereséget szenvedett. [...] Most a tömegbázisuk sokkal kisebb, mint korábban. Úgy értem, hogy még mindig van jelentékeny bázisuk, de már sokkal kisebb, és egy politikailag izolálódott ellenséggel szemben a katonai fellépés is indokoltabb, mint egy politikailag nem izolálttal szemben.”⁴⁰

1957 novemberében pedig már sajnálkozva fogalmazta meg Kádár – egy, a sportirányítás kérdését vizsgáló ideiglenes intéző bizottsági ülésen –, hogy még tavasszal, a MUK fenyegetésére hivatkozva le lehetett volna, pontosabban le kellett volna számolni az FTC körül gyülekező „hu-

³⁹ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. február 12-i ülésének jegyzőkönyvei. Némethné–Urbán 1993. 122.

⁴⁰ A dokumentumot elemzi és közli Némethné–Urbán 1994.

ligánokkal”, a B-középpel, a „fasiszta” elemekkel. „Tavasszal volt a MUK, a pisztolyokat olajozták, aztán kiderült, hogy nem lett semmi, most már még kevesebb ilyesmi van – és kezdenek dolgozni a sport-területen. [...] Megmondom őszintén, hogy ezekkel is harcoltunk mi a múlt évben, a diákok egy részével, a huligánokkal, meg a »B« középpel. Ez egy fasiszta gyülekezet – ami persze nem azt jelenti, hogy mindenki, aki idetartozik az fasiszta, de a lényege az –, és az sem véletlen, hogy a Ferencváros a fő bázis. [...] Én például ezt az idei tavaszi helyzetet felhasználtam volna arra, hogy örökre megszüntessem a »B« közepet, úgy, hogy legalább 80 vezetőt letartóztattam volna, és börtönbe csukattam volna legalább 10 eszendőre. [...] Csűrhe, szervezett fasiszta banda ez. [...] Ezekkel megint úgy találkozunk majd, hogy puska lesz az ő, de remélem a mi kezünkben is.” Ezután Kádár kiadta az utasítást, hogy még nem késő, még alkalmas az idő a leszámolásra: „Azért szeretném a figyelmet erre felhívni, mert, amit most meg tudunk oldani kis zajjal, azt fél év múlva úgyis meg kell oldani óriási ribillióval!”⁴¹

A MUK JELSZÓ VIZUÁLIS EMLÉKEZETE

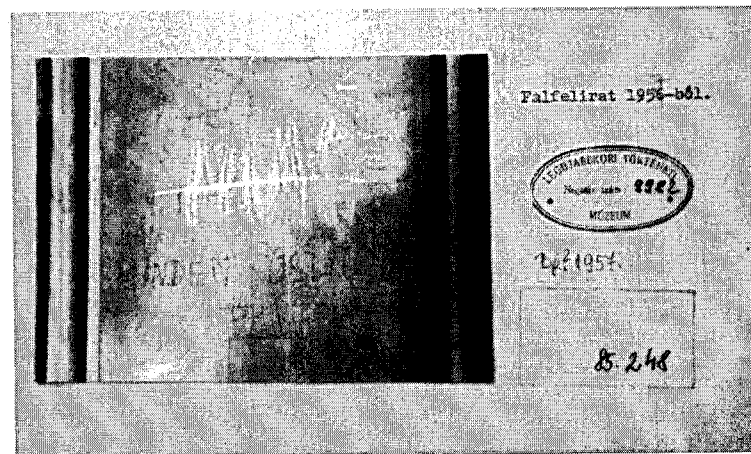
A közgyűjteményekben őrzött kisnyomtatványok és az 1957. tavaszi utcákról készített fotók között alig bukkannak fel a MUK vizuális bizonyítékai. Az (eddig) egyetlen előkerült MUK feliratú röplap a Szabolcs-Szatmár megyei politikai rendőrség által 1956 és 1973 között összegyűjtött rölapokat, gúnyverseket és falfirkákat tartalmazó albumban található. Szepesi Gyuláról, az állítólagos készítőről semmilyen közelebbi adattal nem rendelkezünk, feltehető, hogy egy kisiskolásról van szó.⁴²

⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/45. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. október 9-i üléséről.

⁴² ÁBTL 4.1. A-2021 Szabolcs-Szatmár megyében talált rölapok.

MUK Szepesi Gyula.

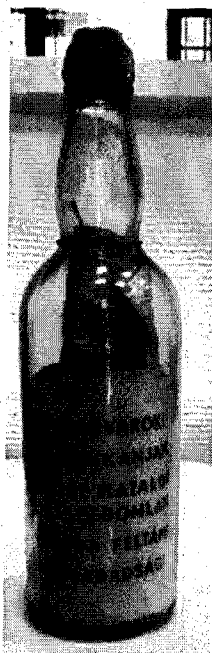
Az egykori Munkásmozgalmi Múzeumban őriztek meg egy falra karcolt MUK feliratot ábrázoló fotót, amelyen válaszreakcióként a rövidítés alternatív feloldása is olvasható: „Minden Uszítónak Kötele!”⁴³

A Rendőrmúzeum kiállítási anyagában fellelhető egy palackposta, amelynek kissé értelmetlennek tűnő üzenete mintha a MUK-ra utalna:

⁴³ MNM TF 85.248 (TF ME II A)

„Magyarok ne mukkanjatok! Szovjet hatalom kezd összebomlani! Európa feltámad! Szabadság!”⁴⁴

⁴⁴ A Rendőrmúzeum kiállítási anyaga. (Mosonyi utca). Palackposta. A palackposta teljes szövege nehezen olvasható, mert állományvédelmi okok miatt a múzeum nem járult hozzá a palackot lezáró viaszpecsét feltöréséhez, így az üvegen keresztül lehet csak elolvasni a magyar és orosz nyelvű szöveget. Az orosz nyelvű szövegtörődék fordítása: „Magyarországi orosz katonák és tisztok, elvtársak! A magyar nép felemelte a forradalmi harc zászlaját saját maga felszabadítására. Mit akarnak a magyarok? Szabadok akarnak lenni. Azt akarják, hogy legyen/ek [nem olvasható szövegrész] akiket maguk választanak. Azt akarják, hogy hazájuk független legyen, hogy a magyar föld ne legyen semmilyen megszálló csapaté. Ők [nem olvasható szövegrész] hogy a parasztok kiléphessenek a termelőszövetkezetekből [nem olvasható szövegrész] saját maguk alakíthassanak olyan szövetkezeteket, ahol a munkájuk hasznát ők kapják meg. [nem olvasható szövegrész] a magyar néppel együtt egy alkotmányozó nemzetgyűlés kidolgozhassa [nem olvasható szövegrész] Ezúton köszönöm meg a Rendőrmúzeum munkatársainak, Androvicz Gábornak és Kulcsár Editnek (fordítás) a kutatásaim során nyújtott segítséget.

Ugyanakkor számos olyan hivatalos plakát és röplap ismert, amely a forradalom márciusi újrakezdésére reagált. Marosán György figyelmeztető szavait röplapon is terjesztették, de volt, hogy a lovaival szántó parasztembert ábrázoló grafikájával üzentek a sztrájkolóknak: ő már felvette a munkát.⁴⁵

Márciusban mi is ott leszünk!

Az ellenforradalom még mindig remél. Vannak akik arról beszélnek, hogy márciusban újra kezdik (muk).

De tessék vigyázni, mert márciusban mi is ott leszünk!

Tessék tudomásul venni, hogy ott lesz karhatalmunk is - puskával, s ha szükség lesz rá, fel fogjuk fegyverezni a magyar munkásosztályt.

Nem fogjuk fegyver nélkül hagyni a kommunistákat és a munkásosztály színe-jarát.

És akkor tisztelt fasiszták és ellenforradalmárok, lehet kezdeni...

(Marosán György szombathelyi beszédéből.)

⁴⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye. http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/plakat/plakat1956_0295.html, 2018. május 3., valamint ismeretlen szerző rajza 1957-ből, Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXXV. 1.g. 5. ő. e.

Márciusban Újra Kezdjük!

A MUK A MAGYAR ÉS KÜLFÖLDI SAJTÓBAN

A Magyar Rádió archívumában a híradások között sem találhatunk tömegével a MUK-kal kapcsolatos tudósítást, csupán általánosságban adtak hírt például arról, hogy a csepeli munkásörtség ígéretet tett az MSZMP XXI. kerületi intézőbizottságának, hogy „teljes erejükkel szembeszállnak az ellenforradalom mindenféle próbálkozásával.”⁴⁶ Egyetlenegy esetben találtam a MUK-ra vonatkozó adatot: egy 1957. március 14-i híradás a *Népakarat* aznapi számában megjelent cikket idézi, amelyben Hatvani Sándor kovácmester, a tiszavasvári gépállomás üzemi bizottsági elnöke válaszol a MUK és a JUK (Júniusban Újra Kezdjük) jelszavakra.⁴⁷ Azonban a gépelt szövegben a MUK/JUK rövidítéseket kisatírozták, így – az archívum munkatársainak elmondása szerint – ezek a részek nem hangzottak el az adás során.⁴⁸ Szintén a *Népakarat* egyik számát szemlélve közölte a rádió annak a glosszának a tartalmát, amely a kormány által kiadott, szántóvetőt ábrázoló plakátot (lásd fent) ismerteti. „Márciusban újrakezdjük. Igen, ez a helyes, ötletes válasz. A szántást kezdjük újra, a vetést, az új kenyér megtermelését, az élet továbbvitelét. [...] A »muk« ügyében u. i. az utolsó szót a józan, dolgozni akaró, teremtmő, békés emberek mondják ki, írja a lap.”⁴⁹

Megállapítható tehát, hogy a Kossuth rádió híradásaiban 1957. január–március folyamán nem folyt tömeges, kampányszerű propaganda a MUK ellen. Ugyanakkor egyéb rádióprogramokban több, ilyen jellegű adás is volt. A Kossuth Rádió 1957. március 11-i *Ifjúsági Örjárat* című műsorá-

⁴⁶ MTVA Archívum K-615. 1957. március 12-i 22. órás híradás.

⁴⁷ Hatvani Sándor: Válasz a MUK-ra és JUK-ra. *Népakarat*, 1957. március 14.

⁴⁸ MTVA Archívum K-615. Sajtó, levéltár, hírek. 1957. március 14-i híradás. Ezúton köszönöm az MTVA Archívum munkatársainak (Somai Gábor, Stettner Judit) a kutatásaim során nyújtott segítséget.

⁴⁹ HU OSA Archívum 300-5-46. A Kossuth rádió 1957. március 3-i adása. B. R.: [Bányász Rezső] Amit újra kell kezdeni. *Népakarat*, 1957. március 3.

ban – többek között – a Petőfi Sándor Közgazdasági Technikum hallgatóival készített riport során a riporter a MUK-ra is rákérdezett:

„Most egy merész kérdést teszek fel, amelyre őszinte választ várok: mi a véleményük a MUK-ról? Hiszen Ön, kedves tanár úr azt mondta, hogy a diákok igen magas és fejlett politikai képzettségéről tesznek nap mint nap tanúbizonyságot. Nos, az iskolában sokat beszélnek róla?

[lány beszél] Az iskolában általános vélemény annyiban alakult ki, hogy nem helyes ez, és tovább, egészen máshogy értelmezik, például MUK az Megint Uszítanak Külföldről és ehhez hasonló. A diákok általában így értelmezik, és egészen kifigurázzák azt.

- Szóval nem hisz benne senki?
- Egyáltalán nincs olyan hangulat. [lány beszél]
- Szóval MUK helyett inkább most március 15-re készülődnek, ugye?
- Igen, március 15-re.”⁵⁰

A *Hazai Körkép* című rádióműsor év végi adásában viccet csináltak a MUK-ból. Somogyi Pál jegyzetében az 1957-es év legemlékezetesebb vicceit vette sorra, köztük a márciusi felkelésre buzdító írásokat is. Ahogy a rádióadás szerkesztője megfogalmazta: „Kitűnő példával szolgálhatnak erre elmúlt esztendőnk úgynevezett MUK viccei, amelyek egy veszedelmes politikai mozgalomból fordultak egyre nevetségesebb vicctémák felé, dokumentálva, hogy magát a MUK-ot képező reakciós politikai mozgalom hogyan alakult irreálisból ostobasággá. [...] Úgy látszik, hogy már csak az amerikai Szputnyik vesz részt a MUK mozgalomban, mert a sikertelen rakétakísérlet után Márciusban Újra Kezdjük. Íme, hogyan keletkezik egy interkontinentális vicc. Például átrepül hozzánk Amerikából egy propagandarakéta MUK hajtóanyaggal. A rakétát itthon kiserelik, ártalmatlanná teszik, így jut el az év végén vicc formájában a feladóhoz, melyhez a feladók egy mukkot sem szólhatnak, mert a hajgálást ők kezdték.”⁵¹

⁵⁰ HU OSA Archívum 300-5-46. A Kossuth rádió *Ifjúsági Örjárat* című adása. (1957. március 11.)

⁵¹ HU OSA Archívum 300-5-46. A Kossuth rádió *Hazai Körkép* című adása. (1957. december 30.)

A Magyarországon a MUK-kal kapcsolatban 1957 elején megjelent újságcikkek elsősorban a *Népszabadság* és a *Népakarat*, illetve a *Magyar Ifjúság* hasábjain voltak olvashatók.⁵² Már januárban találkozhatunk olyan írásokkal, ahol – ugyan még nem nevesítve a márciusi újrakezdést, de – egyértelműen a később MUK-nak nevezett megmozdulásra utaltak.⁵³ Februárban viszont már két újságcikk is foglalkozott azokkal a névtelen levelekkel, amelyeket – állítólag – a MUK szervezői készítettek, és tömegesen küldtek szét. (Én egyetlenegy ilyen levéllel sem találkoztam a kutatásaim során...) A cikkek szerzői idéznek a levelekből, amelyekből megtudhatjuk, hogy aki nem vesz részt a szervezkedésben, azt a levélírók megátkozzák, illetve azt, hogy a „mukosok” el akarják pusztítani atomfegyverekkel Budapestet. „»...átok tegye kilátástalanná gyáva, hanyag életedet, ha« – ha nem vagy MUK-os” idézett a névtelen levélből a *Népszabadság* cikkírója, míg a *Népakarat* szerzője, Bányász Rezső bővebben idézte az „usztító” levelet: „Újból kezdjük elől azt, ami október 23-án volt. Kegyetlenek leszünk [...] Nem bánjuk, ha azt is mondják, hogy a kapitalistáktól szerzünk fegyvereket.

⁵² A hazai és a nemzetközi sajtóanyag átnézésében nagy segítséget jelentettek a Szabad Európa Rádió (SZER) kutatóosztály kiértékelő csoportja vezetőjének, Bereznay Aurélnak az anyagai, amelyek az Open Society Archívumban találhatók és kutathatók. HU OSA Archívum 300-5-46:2. Records of Aurel Bereznay on the 1956 Revolution: Old Code Subject Files. Political Stability: Civil Disturbances: MUK [We Will Begin Again in March]. Ezúton köszönöm meg Révész Bélának, aki felhívta a figyelmemet a Bereznay-féle anyag jelentőségére.

⁵³ „Jobb időkre” rejtegették a fegyvereket... Budafoki fegyverrejtegető bandát tett ártalmatlanná a rendőrség. *Népszabadság*, 1957. január 13. 7., Ellenséges röpcédulák készítőit és terjesztőit adták át az ügyészségnek. *Népszabadság*, 1957. január 18. 6., valamint A gyilkos orvosnő kapcsolatban volt Obersovszkyék csoportjával. Elkészült a vádirat a Domokos utcai ellenforradalmi bünszövetkezet ügyében, *Népszabadság*, 1957. január 18. 6., 6 géppisztolyt, 3 golyószórót, 2 adó-vevő készüléket és több ezer löszert találtak egy fegyverrejtegető bandánál, *Népszabadság*, 1957. január 25. 6., Rágalom és valóság a Karhatalomról, *Népszabadság*, 1957. január 26. 5., Mit rejtegettett „a pomázi alagút”? Fegyverrejtegetőket lepleztek le Pomázon, *Népszabadság*, 1957. január 30. 6.

Felkérjük a külföldet, hogy küldjön nekünk atom-kézigránátokat és atomlővegeket. Elpusztítjuk egész Budapestet.”⁵⁴

Nem kell szociálpszichológusnak lenni ahhoz, hogy rájőjjünk, akik ezeket a leveleket „írták”, nem akarták, hogy ügyük (MUK) népszerű legyen, és szimpatikussá váljanak az olvasók előtt, hiszen ilyen durva fenyegetésekkel, átkozódásokkal – ráadásul nem a valódi ellenségre vonatkozóan (szovjetek, Kádár-kormány, pufajkások), hanem – a szenvedő lakosság, az áldozatok megfélemlítésével csakis ellenkező hatást érhettek el. A fent idézett névtelen leveleket tehát nem a feltételezett felkelésszervezők, hanem a kádári propagandagépezet robotosai készítették.

Szintén februári keltezésű Mesterházy Lajos írása, amelyben már nevesíti a márciusi újrakezdést: „Itt az ellenforradalom röpcédulázik és »muk«-ozik!”⁵⁵ Egy másik híradás szerint a MUK-veszélyre való hivatkozás miatt nem kötik le az osztrákok a magyarországi futballmeccseiket, ráadásul a dél-amerikai túráról Bécsbe érkező Honvéd-játékosokat arra akarták csábítani, hogy Nyugaton maradjanak.⁵⁶ Ugyanebben a számban részletes beszámoló olvasható egy fiatalokból álló „fegyverrejtegető csoportról”. „Az iskolában február elején kezdtek suttogni a »MUK«-ról. H. József és B. Miklós is elhatározták, hogy »ők is felkészülnek«, s megszervezték ezt a nyolc-tagú kis ellenforradalmi csoportot. Megállapodtak abban, hogy eldugott fegyvereiket behozzák az iskolába, s ott rejtik el, amíg lesz valamilyen fegyveres harc, amelyben aztán részt vehetnek. Hogy kire kell majd lőni, ki ellen kell majd harcolni – ezzel nem foglalkoztak. Mástól várták az irányítást, hogy kitől, azt ők maguk sem tudják – talán a »MUK«-jelszó kiadótól!”⁵⁷

⁵⁴ MUK... és még egyszer MUK. *Népszabadság*, 1957. február 8. 2., valamint Bányász Rezső: Pusztuljon a világ? *Népakarat*, 1957. február 23.

⁵⁵ Mesterházy Lajos: Levelek egy ismeretlenhez. A hibás történelmi analógiákról, *Népszabadság*, 1957. február 21. 5.

⁵⁶ J. K.: Reakciós „offenzíva” a magyar sport ellen. MUK, hontalan útlelél, futball-kufárok. *Népszabadság*, 1957. február 27.

⁵⁷ Ki a felelős? Fegyveres fiatalokúak szervezkedését leplezték le, *Népszabadság*, 1957. február 27. 8.

Ugyanezt a hírt pár nappal később – már a bírósági eljárásról szóló tudósítással kiegészítve – a *Népakarat* is leközlölte. Benke Miklós és hat fiatalokú társa ellen fegyverrejtegetés miatt indítottak eljárást. A vád szerint a gyerekek a tanulóotthonban rejtegették a fegyvereket, de lebuktak, s ezért – illetve a Széna téri harcokban való részvételért – Benkét hat és fél évre ítélték. A cikkben mintegy hívoszóként megjelenik a MUK rövidítés is (hallottak róla...), ezzel növelendő a cselekményük súlyosságát, illetve szervezkedésük veszélyességét.⁵⁸

Több 1957. március 15-e előtti újságcikkben olvasható nemcsak a MUK, hanem a JUK, azaz a Júniusban Újra Kezdjük felhívás is. Ez azt bizonyítja, hogy a júniusi felkelés terve nem a március 15-ére várt „ellenforradalmi zavargás” után született meg.⁵⁹

A cikkek egy része a MUK-ra hivatkozó lánclevelek, röpcédulák ellentmondásaira koncentrált, és próbálta azokat hiteltelenné tenni: volt olyan röpcédula, amely arra szólította fel az embereket, hogy március 15-én bizonyos időszakban (délután három és négy óra között) ne tartózkodjanak az utcán, legyen „néma tüntetés”, míg más dokumentumokban pont az ellenkezőjét hirdették.⁶⁰ A „veszély” elmúltával pedig sorra jelentek meg a fellengzős írások arról, hogy hiába uszított a nyugati sajtó és rádió (elsősorban a SZER), Magyarországon az emberek józan gondolkodásának, az új hatalom intézkedéseinek és persze az egyre erősödő karhatalom felépésének köszönhetően sikerült megakadályozni azt a „bűnös merényletet”, amit a MUK jelentett volna. A karhatalmisták, rendőrök, munkásőrök mellett március 15-én a határőrök is Budapest utcáin demonstráltak, amelyről a sajtó is beszámolt: „Március 15-e ünnepének előestéjén vonul-

⁵⁸ Gyorsított eljárással tárgyalják a MUK-ra készülődők ügyét. *Népakarat*, 1957. március 9.

⁵⁹ A korábban már említett cikk (Hatvani Sándor: Válasz a MUK-ra és JUK-ra. *Népakarat*, 1957. március 14.) mellett: MUK, JUK... s mi még? *Népakarat*, 1957. március 9., valamint Arató János: Hogyan született a JUK... (azelőtt MUK). *Népszabadság*, 1957. március 12. 8.

⁶⁰ Túljártak az eszünkön. *Népszabadság*, 1957. március 14. 5., valamint Meglestem a MUK-ot Budapesten. Negyven, száz, ulti! *Népszabadság*, 1957. március 16.

nak a határőrök. Ismeretes, hogy az ellenforradalom erre a napra kiadta a hírhedtté vált »MUK«-jelszót. A külföldi reakció ehhez a naphoz vérmes reményeket fűzött, lapjai, rádiói erről cikkeznek, beszélnek. És, hogy egyesek ott, Nyugaton milyen szívesen vennék, ha valósággá, vagyis újabb vérzivattarrá változna ez a három betű, nem kell mondani a határőröknek.⁶¹

Természetesen nem maradhattak ki a propagandából a termelési beszámolók sem, amelyekben a MUK „vérgőzös” rémképével az egyszerű, szorgalmas munkást állították szembe. Ezekben a riportokban (ismét) a józanul gondolkodó dolgozó került a középpontba, szembeállítva az „ellenforradalmi felkelőkkel”. A cikkírók szerint a munkásosztály igazi képviselői a termelés fokozásával válaszoltak a MUK kihívására, így mutatva példát a társadalomnak. A bányákban, üzemekben, a vasutaknál, egyszerűen mindenhol jelen voltak ezek a kimagaslóan dolgozó önérzetes, becsületes munkások és brigádok, akik egytől egyig elítélően nyilatkoztak az „ellenforradalomról” és a MUK-ról.⁶²

Az újságok folyamatosan beszámoltak az elfogott röplapterjesztőkről, fegyverrejtegetőkről, a kiszabott bírósági ítéletekről, az imperialista felbujtók csalódottságáról. Az ezekről szóló cikkekben is rendre megjelent a MUK rövidítés. „A Szabad Európa-rádió és más bajkeverők ott nyugaton, ahonnan a népi demokratikus Magyarország ellen irányuló aknamunka szálait szövögetik, nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy nemzeti ünnepünk, március 15-e alkalmából valamilyen komolyabb provokációt, demonstrációt tudnak kiváltani. Igyekeztek nyugtalanságban tartani a lakosságot, szerveztek »Szent Antal-láncokat«, MUK-propagandát ígértek, hogy »hazai csapataik« újra fegyveres akcióba lépnek, ígértek újabb sztrájkot, bojkottot, »néma

⁶¹ Egy mukkot se? *Népszabadság*, 1957. március 16. 3. és Próbátétel után. *Népakarat*, 1957. március 17., Március tizenötödike nem az ellenség, hanem a nép ünnepe lesz. Határőrök között Budapest utcáin, *Népszabadság*, 1957. március 15. 11.

⁶² Október óta a legjobb eredmények születtek a bányákban, az üzemekben, a vasútnál. *Népszabadság*, 1957. március 17., valamint Várkonyi Margit: MUK helyett „márciusi forradalom” Balinkabányán. *Népakarat*, 1957. március 22.

tüntetés» és miegymást. Most megütközéssel kénytelenek tudomásul venni, hogy minden provokációs kísérletük kútba esett. A fegyveres harc kiújulásával való rémisztgetést ugyan már hamarabb abbahagyták, nehogy felsülésük túl nagy legyen, a munkáshatalom elleni általános sztrájk jelszavával is csendesebbek lettek, amikor március 15-ének napjai mind közelebb került. De még mindig remélték, hogy afféle demonstratív, rövid munkamegszakítás jelszavával és »néma tüntetés«, meg bojkott-jelszavakkal hátha sikerül valamilyen említésre méltó demonstrációt kiváltani. Ha nem is nagyot, csak valami kisebb méretűt, amit aztán ők mesterien tudtak volna felfűjni...⁶³

A „nemzetközi imperializmus” egyik szervezetének bélyegzett Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége a munkástanácsok megszüntetésé miatti tiltakozását is a MUK jelszóval illusztrálták, de arra is találunk példát, hogy a *Népakarat* újságírója kivonatolta azt a *The New York Herald Tribune*-ban megjelent írást, amelyben a szerző (Fábián Béla) – élve a gyanúperrel – a MUK mozgalmát provokációnak állította be. „Bár néhány hete, ugyan csak amerikai pénzen fizetett urak úgy mesélték az éterben, hogy a MUK-jelszót a kommunisták dobták be, hogy ezzel ürügyet találjanak a terrorra.”⁶⁴

Természetesen olvashatunk olyan cikkeket is, amelyekben az újságírók az „ellenforradalom” kommunista mártírjaira emlékezve a MUK jelszóval riogattak, de a május elsejei „munkásszív diktálta tüntetés” kapcsán szintén szó volt a „MUK-ozók”-ról, vagy a megalakulásának egyéves évfordulóját december elején ünneplő BM Forradalmi Karhatalmi Ezred elretentő szerepének méltatása kapcsán is feltűnik a MUK rövidítés.⁶⁵

⁶³ B. R. [Bányász Rezső]: „Nem tudatos ellenforradalmárok – cselekményük mégis rendkívül veszélyes a társadalomra” Ítélet a MUK-ra készülődő fiatalok ügyében. *Népakarat*, 1957. március 12., MUK-röplapgyártókat fogtak el. *Népakarat*, 1957. március 24., Csak egy MUK-ot akartak szólni... *Népakarat*, 1957. április 17., B. R. [Bányász Rezső]: Autonómia és fegyverrejtegetés. *Népakarat*, d. n., valamint Nyugat urai csalódtak, *Népszabadság*, 1957. március 19. 2.

⁶⁴ Panasztevők. *Népakarat*, 1957. április 14. 3., valamint Fábiánnak semmi sem drága. *Népakarat*, 1957. május 22.

⁶⁵ Mártír parancsnokuk szellemében... *Népszabadság*, 1957. szeptember 26., A munkásszív diktálta. *Népszabadság*, d. n., Találkozó. *Népszabadság*, 1957. december 7.

A Magyar Ifjúságban jól megfértek egymás mellett a miskolci szépségverseny győzteséről, a Lenin Kohászati Művek egykori DISZ-eseiről szóló, illetve egy bizonyos Borbély Marika naplójából vett szövegrészek a MUK jelentette fenyegetés ecsetelésével kapcsolatos gondolatokkal.⁶⁶

A külföldi sajtóban elsősorban leíró jelleggel számoltak be a magyarországi állapotokról. Ezekben a híradásokban szóba került a MUK is, kis részben a budapesti tudósítók tollából, leggyakrabban viszont a magyarországi újságokban megjelent cikkek alapján. Az átvett információkat kommentárokkal, magyarázatokkal egészítették ki, ám – értelemszerűen – nem adtak több érdemi információt, mint a hazai lapok. Néhány példa: az amerikai sajtóból származó egyik írás egy lánclevélből idézett, amelyben ellenállásra buzdított, míg a skóciai *Glasgow Herald* egy nappal március 15. előtti számában nemcsak a MUK jelszóról írt, de bemutatta az ország, benne a kommunista párt helyzetét, beszámoltak a kivándoroltakról, a Budapestet ért károkról, az inflációról, a rossz gazdasági helyzetről is.⁶⁷ A francia nyelvű sajtóban is előfordult a MUK, például a Tóth Ilona és társai elleni perről beszámoló újságikkben, ahol a MUK rövidítés mellett megjelent a MOK, a PST (Petőfi Szobornál Találkozunk), sőt a MIK is.⁶⁸

A Szabad Európa Rádió (SZER) nemcsak a budapesti sajtót figyelte, munkatársai angol nyelvű kivonatokat készítettek, például a *Szegedi Néplap*ban vagy az *Észak Magyarországon* megjelent rövid „életképekről”, in-

⁶⁶ Kovács György: Borsod. 1957. február. *Magyar Ifjúság*, 1957. február 16., illetve Marika naplójából. *Magyar Ifjúság*, 1958. május 24.

⁶⁷ Die Gerüchte um einen „März“-Aufstand. Ein Kommentar „Nepszabadság“. *Neue Zürcher Zeitung*, 1957. február 10., Die Ungarn grüßen mit „MUK“ Das Kadar-regime fürchtet einen neuen Aufstand. *Deutsche Zeitung*, 1957. március 6., Hungary Resistance Is Urged. *The New York Herald Tribune*, 1957. február 13., Hungary Under the Russian Heel. Widespread Discontent. *Glasgow Herald*, 1957. március 14.

⁶⁸ MUK, MOK, MIK. Que se passera-t-il le 15 mars en Hongrie? *Le Monde*, 1957. március 7. és Hongrie. Le rendez-vous du 15 mars. 1957. március 8. (Sajnos nem tudtam ez utóbbi cikk megjelenési helyét beazonosítani.) A MOK, MIK rövidítések feloldása nem egyértelmű, elképzelhető, hogy nem pontosan használták a francia sajtóban a mozaikszavakat. Ezúton köszönöm Petrás Éva segítségét, amelyet a francia nyelvű sajtóanyag fordítása során nyújtott.

terjűkről. (Egy vasutasról, aki nagy árat fizetett, hogy a vonaton hirdette a MUK szlogent, mert elkapták a rendőrök, vagy az egyetemen terjesztett röpcédulákról...) ⁶⁹ Készítettek – már március 15. után, valamikor 1957 áprilisában – egy nyolcoldalas összefoglaló jelentést is, amely a kádári kormánypropaganda jellemzőit elemezte. A dokumentum bevezetésében a SZER elemzői kitértek arra, hogy a magyarországi kormányszerveknek nehéz dolguk volt, mert viszonylag kevés idő állt a rendelkezésükre, hiszen a MUK jelszó felbukkanása és a március 15. közötti időszakban kellett az ellenpropagandát kidolgozni.⁷⁰ Megállapították, hogy a MUK rövidítés a rezsim újságjában (*Népszabadság*) első alkalommal február 8-án jelent meg.⁷¹ A politikai rendőrség irataiban pár nappal korábban, február 4-én már olvasható a MUK szócska.⁷² A Szabad Európa Rádió elemzői szerint a hatalmi gépezet egyik taktikai eleme az volt, hogy különböző rövidítéseket találtak ki, így kívánták a nyilvánosságot és a közvéleményt összezavarni. Ráadásul a kádári propagandaszervek kevésbé tudták kiemelni a SZER esetleges „felbujtó” szerepét, inkább a nyugati rádió- és sajtóreakciókat hangsúlyozták ki, oly módon, hogy a röplapozók a béke, a nyugalom és a rend ellenségei, míg a kormány a béke oldalán áll.

A SZER által készített elemzés szerint a MUK jelentése idővel nagy változáson ment keresztül: kezdetben a fegyveres harcra szóló felhívások domináltak, ám ahogy telt az idő, a jelszó „felpuhult”, és előbb az általános sztrájkra, március 1-je után pedig a néma tüntetésre való felhívást jelentette.

⁶⁹ A railwayman who had to pay a high price for the slogan „MUK”. *Szegedi Néplap*, 1957. március 6. (?), Rigorous Measures of Retaliation will be taken against Persons trying to Upset Order. *Szegedi Néplap*, 1957. március 10., Reply to the article „I was at the university” by Janos Holdi. *Észak Magyarország*, 1957. március 4.

⁷⁰ „MUK” Hungarian Regime Propaganda With Respect to March 15th. Special Report No. 18. Audience Analysis Section, Radio Free Europe, Munich, 1957. április. HU OSA Archivum 300-5-46:2. MUK [We Will Begin Again in March]. Ezúton köszönöm meg Petrás Évának a segítséget, amit az idegen nyelvű sajtóanyag fordítása során nyújtott.

⁷¹ Lásd: MUK... és még egyszer MUK. *Népszabadság*, 1957. február 8. 2.

⁷² ÁBTL 3.1.5. O-14979/665. Kukla István közbiztonsági őrizetbe helyezési határozata, 1957. február 13.

A dokumentum megállapította azt is, hogy igazából nem lehet felmérni, vajon a hatalom ténylegesen elhitte-e, hogy krízishelyzet van, vagy csak a közvélemény befolyásolására használta fel a MUK-mozgalmat. Nem bizonyítható, hogy a Kádár-rendszer valóban veszélyesnek ítélte meg a MUK általi fenyegetést. A kortársakban is felmerült a gyanú, hogy csak propagandaháború folyt, a fegyveres konfliktusnak az esélyét, lehetőségét egyik oldalon sem látták valósnak. A nyugati rádióadók és a MUK-jelenség kapcsolatát is vizsgálták. Eszerint a MUK melletti propagandát a magyarországi hatalom nem tudta se az „imperialista rádióadásokkal”, se a SZER-el összekapcsolni, ezért a legkisebb, a legjelentéktelenebb nyugati újságban megjelent cikkekére is „ugrott”. Azért – így a jelentés –, mert a SZER március 1-jéig ugyan folytatott az újabb fegyveres felkelés mellett egyfajta propagandát, de később ezt abbahagyták, éppen azért (is), mert a kádári vezetés meg volt arról győződve, hogy a SZER a magyarországi közhangulat alakításának egy nagyon fontos tényezője. Kádárék a március 15-i ünnepségekkel politikai győzelmet kívántak elérni, azt akarták láttatni, hogy bármit is kommunikált a SZER (és a többi nyugati rádióadás), ők győztek a reakcióval szemben.⁷³

KÖVETKEZTETÉSEK

A MUK mozaikszó eredetére, kialakulására nem tudok egyértelmű választ adni, de véleményem szerint valóban az elnyomással, a terrorral szembeni fellépés óhaja, a nemzeti ellenállás igénye, a társadalmi elégedetlenség tette lehetővé, hogy megszülethessen. A röpcédulaszórások, falfirkálások,

⁷³ „MUK” Hungarian Regime Propaganda With Respect to March 15th. Special Report No. 18. Audience Analysis Section, Radio Free Europe, Munich, 1957. április. HU OSA Archivum 300-5-46:2. MUK [We Will Begin Again in March].

a munkástanácsok tevékenysége vagy az illegális sajtótermékek készítése mögött ez a fajta türelmetlenség és felháborodás húzódott meg. Feltételezésem szerint 1957 elején kezdett terjedni a MUK kifejezés, amely – ahogyan Szokolczai Attila is megállapította – nem központilag megszervezett tiltakozás, hanem az elégedetlen, felháborodott felkelőknek, az „utca népének” egyéni akciósorozata lehetett. Ezt támasztja alá az is, hogy a forradalom alatt újjáalakult polgári pártokhoz, azok vezetőihez sem volt köthető.⁷⁴ A hatalom talán csak „felvette a kesztyűt”, sorra gyártotta a jó minőségű ellenplakátokat, és a magyarországi sajtóba február elején beemelte a kifejezést. Így persze – minden bizonnyal tudatosan – maga (is) hirdette a MUK-ot, feltehetően azért, hogy felnagyítva a veszélyt, erre hivatkozva, ezt ürügyül felhasználva további ezekkel töltse meg a börtönöket és internálótáborokat.

A politikai rendőrség provokáló szerepe továbbra is kérdéses, az mindenesetre tény, hogy a fennmaradt vizsgálati anyagokban elenyésző számban fordult elő a jelszó, bár a MUK rövidítés állambiztonsági iratban bukkant fel először. Úgy tűnik, a politikai rendőrség nem értelmezett minden röpcédulázást, falfirkálást, fegyverrejtegetést a márciusi újrakezdésre történő készülődésként, nem tartotta fontosnak, hogy nevesítse és összekösse az 1957 márciusáig tartó időszakban leleplezett „szervezkedéseket”, ellenállási mozgalmakat egy jelszóval. Bizonyára felesleges is volt, hiszen a vádpontok legtöbbje (izgatás, demokráciaellenes szervezkedés, fegyverrejtegetés) már önmagában elegendőnek bizonyult a súlyos ítéletek meghozatalához.

Ha tipizálni akarjuk a MUK jelszó előfordulásának „helyszíneit”, akkor azt látjuk, hogy a szóbeli izgatás a leggyakoribb eset, de már egy röpcédulaszórásakor vagy lánclevélben is csak áttételesen jelent meg a márciusi újrakezdés üzenete, írásban sehol sem fordult elő, legalábbis én nem találoztam vele gyűjtésem során. A „szervezkedések” mögött is csak néhány

⁷⁴ Kurcz 2001.

esetben jelent meg. A leggyakoribb előfordulási helyek a politikai rendőrségi iratok, bírósági ítéletek, illetve a hatalom által készített plakátok, a kormány által irányított sajtótermékek. Megállapítható, hogy paradox módon elsősorban a hatalom, a megtorló oldal reprezentálta a „Márciusban Újra Kezdjük” szlogent, de elszenvedői a társadalom, a letartóztatottak lettek. A hatalom által ellenőrzött nyilvánosságban bukkant fel a jelszó, a nyugati sajtó is innen vette át, így merem megkockáztatni azt a feltevést, hogy valójában hatalmi provokációról beszélhetünk.

A Kádár-féle vezetés az úgynevezett ellenforradalmi szervezkedéseket a saját céljaira kívánta felhasználni: a megtorlás, az elnyomás, a terror fokozására, annak propagandaeszközként való alkalmazására és ezáltal saját rendszerének erősítésére, stabilizálására. A felnagyított fegyveres felkelés általi veszélyre való hivatkozás, illetve ennek a meghíúsulása az újjászervezett állambiztonság, illetve a pártvezetés erejét, tekintélyét emelte, mind belföldön, mind pedig külföldön, a szocialista testvérpártok között. Ennek megfelelően a hatalom szította is a folyamatot, és mintegy „alátett” ennek a sajátos kommunikációs csatának. A rádióadásokban – állítólag – rendszeresen hallani lehetett, hogy sokan terjesztették a hírt: „Márciusban újra kezdjük! Ez nagyon veszélyes, ne üljön fel senki a propagandának és a röplapoknak!”⁷⁵ A röplapháborúba csakhamar bekapcsolódtak a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hívei is, hiszen válaszul a MUK jelszóra megjelent az utcákon, a házfalakon a HUKUK (Ha Újra Kezddetek, Újra Kaptok) felirat, illetve a MUK átértelmezéseként a Minden Uszítónak Kötele, vagy a Megint Uszítanak Külföldről jelszavak is.

⁷⁵ Veliky János szóbeli közlése. Ezúton köszönöm, hogy gyermekkori emlékeit megosztotta velem.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. – A BM Politikai Nyomozó Főosztálya iratai (1957–1962)

3.1.1. – Beszervezési dossziék

3.1.2. – Munkadossziék

3.1.5. – Operatív dosszié

3.1.9. – Vizsgálati dossziék

4.1. – Az állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Archív Irattára (IRM AI)

A BM Kollégiumának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP PB/Ideiglenes Intéző Bizottság iratai (1956–1989)

Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár (MNM TF)

MTVA Archívum

K-615. Sajtó, levéltári hírek

HU OSA Archívum

300-5-46. Records of Aurel Bereznay on the 1956 Revolution. Old Code Subject Files.

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, Intera Rt.

Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25.–1957. április 2.* Budapest, Intera Rt.

Baráth Magdolna–Feitl István–Némethné Vágyi Karola–Ripp Zoltán (szerk.) 1998: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. 1956. november 14.–1957. június 26.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

Internetes források

Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye. <http://www.mek.oszk.hu/04000/04056/html/index.htm>

Irodalom

- Anderle Ádám 2000: 1956 és a spanyol katonai beavatkozás kérdése. In Anderle Ádám (2000): *Magyarország és a hispán világ. Kutatási közlemények II. MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport*. Szeged, Hispania Kiadó, 2000.
- Bank Barbara 2003: *A mecseki láthatatlanok*. <http://csongor6.freeweb.hu/bp1956/mecseki.htm>, 2017. november 10.
- Bank Barbara 2017: És újranyitnak a táborok... A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között. In Müller Rolf–Takács Tibor–Tulipán Éva (szerk.): *1956: erőszak és emlékezet*. Budapest, Jaffa. 165–177.
- Batalka Krisztina 2018: *Márciusi mérnökifjak. Az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményei és későbbi ünneplései a Műgyetemen*. Budapest, BMGE.
- Gervai András 2016: Aki túlülte sorstársait. *Élet és Irodalom*, 2016/4. (2016. március 5.)
- Kádár János 1958: *Szilárd népi hatalom: független Magyarország*. 2. kiadás. Budapest, Kossuth.
- Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor 2003: *Mától kezdve lövünk*. Budapest, Kairosz.
- Kiss Dávid 2017: *A Munkásőrség története és előzményei*. Budapest, Veritas.
- Krahulcsán Zsolt 2007: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. *Betekintő*, 2007/2. http://www.betekinto.hu/2007_2_krahulcsan, 2017. május 5.
- Kurcz Béla: Remény vagy provokáció? *168 óra*, 2001/1. 22–24.
- Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly 1994: A hatalom félelmei. Kádár János referátuma és a Belügyminisztérium jelentése a MUK-ról, 1957. február–március. *Társadalmi Szemle*, 1994/3. 82–93.
- Romváry Ferenc–Rozs András 1997: *Mecseki láthatatlanok, Pécs – 1956. Dokumentumok és emlékezések*. Budapest, Pécs Története Alapítvány.

Periodikák

- Deutsche Zeitung, 1957. március 6.
- Glasgow Herald, 1957. március 14.

Le Monde, 1957. március 7.

Magyar Ifjúság, 1957. február 16., 1958. május 24.

Népakarat, 1957. február 23., március 9., 12., 14., 22., 24., április 14., 17., május 22.

Népszabadság, 1957. január 13., 18., 25., 30., február 8., 21., 27., március 12., 14., 15., 16., 17., 19., szeptember 26., december 7.

Neue Zürcher Zeitung, 1957. február 10.

The New York Herald Tribune, 1957. február 13.

Rövidítések jegyzéke

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
AO	Adminisztratív Osztály
APO	Agitációs és Propaganda Osztály
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	Államvédelmi Osztály
BM	Belügyminisztérium
BRFK	Budapesti Rendőr-főkapitányság
d. n.	dátum nélkül
d.	doboz
f.	fond
HM	Honvédelmi Minisztérium
KAO	Közigazgatási és Adminisztratív Osztály
KB	Központi Bizottság
KGB	Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KV	Központi Vezetőség
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNK	Magyar Népköztársaság
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MTESZ	Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége
NATO	North Atlantic Treaty Organisation

NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NEB	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
NJKB	Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság
NKVD	Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
ORFK	Országos Rendőr-főkapitányság
OSA	Open Society Archives
ő. e.	őrzési egység
PB	Politikai Bizottság
PTO	Párt- és Tömegszervezetek Osztály
sz.	szám, számú
sz. n.	szám nélkül
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
tvr.	törvényerejű rendelet
uo.	ugyanott
uő	ugyanő

9 786155 656262

NEB

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

AZ ÁLLAMPÁRT BIZTONSÁGA

TANULMÁNYOK A BELÜGY
ÉS A KOMMUNISTA PÁRT
KAPCSOLATRENDSZERÉRŐL
A KÁDÁR-KORSZAKBAN

NEBKÖNYVTÁR